szerkeztetésével fáradozott. Végre három japani kormányozónak a' foglyok mellett adott kedvező jelentési kieszközlék ezek szabadságát. Ricord kapitány is, ki az alatt a' Dianát vezérlé, sokat tett erre az által, hogy egy előkelő Japánit elfogván, azt visszahozta, 's szabadon bocsátotta. Minden vagyonjokat visszakapák most a' foglyok, 's ajándékokkal eresztettek (Nov. 1813.) a' Diánára, melly Avatscha kikötőjében állott horgonyokon. Több Japániak küldének hozzájok szerencse-kívánó irásokat, 's a' főpap öt napi könyörgést rendelt szerencsés utazásokért. A' „*Narrative of my captivity in Japan, during the jears* 1811—1813." 's a' toldalék „*An account of voyages to Japan to procure the release of the author and his companions*" (kap. Ricordtól Lond. 1817. 2. köt; — oroszból Schulztól forditva 2. rész, Leipzig, 1817) megmutatja, hogy G. jó szemlélő; azonban Japanról irt tudósitásai sem olly tökéletesek, sem olly pontosak nem lehetének mint Titsching munkája, melly által Kämpfer és Thunberg kiegészitetnek. (Megjelent ez francziául, 's angolra forditva Schoberltől rezekkel „*Illustrations of Japan*" czim alatt, Lond. 1822.) Ezen kivül kiadta G. a' hajótörések történeteit is orosz nyelven. E' tengeri utazó most a' birodalmi admirálság collegiumának tagja, 's közmunkás azon uj tengeri abroszon, melly a' jeges tengert, 's Bering utját, éjszakkeleti Ásia, és éjszaknyugoti Amerika partjaival ábrázolja. Tiszteletére az orosz tengeri utazók, egy általa Amerika éjszagnyugoti partjainál felfedezett tengerszorost Golownin szorosának neveztek. *J.*

Gólya. Földinél gémfaj, Cuviernél tulajdon madárnem. Cuvier fejér gólyá-ja (*la cigogne blanche*) egy Földi Gólyagém-jével (*Ardea Ciconia L.*), mellynek jegyei ezek: fejér, szemkörnyéke és evezői feketék; orra, lábai és bőre veresek. A' nép nagy tisztelettel van iránta, kétség kivül mivel a' kigyókat, békákat stb. pusztitja; fészkét torony és kémény tetőkre szereti épiteni, hova kora tavaszi éjjel megjön, a' telet melegebb tartományokban töltvén, hol szinte fészkelt. Cuvier fekete gólyája egy Földi fekete Gém-jével (l. e.) Vannak több külföldi fajai is. Nevezetes, hogy az athenéi Areopagus egy ifjut halálra itélt, mivel az egy gólya szemeit kivájta, — az akarat gonoszságát halálra méltónak tartva. — A' gólya kerepel. *—j—a.*

Gólyaorr (*pantographum*), rajzolt tárgyaknak irányzatos megkisebbitésére szolgáló eszköz. Az egész 5 vonaldeszkából (*Lineal*) áll, mellyeknek négye forgókkal, tehát mozgathatón, 's négyszegü idomban köttetik össze. A' vonaldeszkák egyforma távolságuan lyukacsosok, ugy, hogy az ötödik vonaldeszka egyik egyközü oldaltól a' másikig keresztbe tetethetik 's megerősittethetik. Az összekapcsolt 4 vonaldeszkának egyik szegletében a' forgó helyett egy tekercs (sróf) van, az átellen lévőbe pedig egy rudacska erősittetik bele. A' tekercs az asztalban vagy egy deszkában megszorittatik. 's a' keresztben fekvő ötödik vonaldeszkának egyik lyukjában, épen a' tekercs és rudacska között lévő diagonalisban, egy rajzón (plajbász) erősittetik meg. Ha már most a' felső rudacska, a' rajzolat szélén, hosszában előre mozdittatik, mivel ez által a' vonaldeszkák mind mozognak: a' közép vonaldeszkába helyezett rajzón, sima felületen utánozni fogja a' rajzolást. Minél közelebb fekszik a' középső vonaldeszka a' tekercshez, tehát minél távolabb az átellenben lévő rudacskától, annál kisebb lesz a' rajzolat. Ezen eszköz leginkább árnyazat képek megkisebbitésénél használtatik. Feltalálója Scheiner jesuita volt, ki panthographnak nevezte, 's „*Panthographica seu ars delineandi res quaslibet*" czimü munkájában tökéletesen leirá. Azóta némelly változások 's javitások téttettek ezen eszközön, mellyek összefoglalva találtatnak Busch „*Handb. der Erfindungen*" czimü könyvében. (Eisenach 1821). 54.

Golyóbis, igy neveztetik általában minden gömb, vagyis minden

tömött gömbölyü test. A' földleirásnál és csillagtudománynál azon mesterséges gömb neveztetik igy, melly egy körön (a' délvonalt vagy délkört képzőn) belől, két sarkon mozog, 's mellynek felületén a' föld nevezetesebb helyei (földgolyóbis) vagy a' csillagok (éggolyóbis) kijelelve találtatnak. Azonkivül mindeniken láthatók azon nevezetesebb körök, mellyek a' földön és égen vonatva gondoltatnak. Ugy vélik, mileti Anaximander, Thales tanitványa, ki az 50-dik olympias (580 Kr. e.) körül virágzott, találta légyen fel a' földgolyóbist. Hogy Ptolemaeusnak már délkörökkel felkészitett golyóbisa volt légyen, látható az ő Almagestjéből; sőt a' régiek éggolyóbisokat is készitettek. Az ujabb időben, sokan jelessé tették magokat illyeneknek csinálása által. A' velenczei Coronelli (megh. 1718), Molinet Claudius és más mivészek segitségével, olly földgolyóbist készite 1683, XIV. Lajos számára, mellynek átmérője 12 parisi láb. Ezen mivész egy ugyanazon nagyságu éggolyóbist is csinála. Funk, Leipzigban 1780, teke idomu (conigloba) éggolyóbisokat adott ki, mellyek kellően használtatván, ugyan azon szolgálatot teszik, mellyet a' golyóbisok, és ezeknél hasonlithatlanul olcsóbbak. Némethonban, Nürnbergben Andreä Lajos nyitott első mühelyt az ég- és földgolyóbisok mérsékelt árron készitésére, melly után Elbingenben Endersch és Homann mühelye állott fel. Az ujabbak közül a' Bode által készültek tünnek ki leginkább, szabatosságokra, metszésök tisztaságára és szépségére nézve. A' Schotzmann haditanácsnok által rajzolt földgolyóbisok, megmutatják a' legujabb felfedezéseket. Most Drezdában (Hahn tanitó által) Leipzigban és Weimarban is készittetnek külön nagyságu és haszonvehető földgolyóbisok. Jeles egy 's két lábu golyóbisokat szolgáltatnak Londonban Adam és Cary is. Értesitést ad azoknak használásáról Bode az ő „*Erläuterungen der Sternkunde*“ czimü munkájában (1 köt. 155 's köv. lap).

Golyva, feldagadás a' nyak melső részén, a' paizsmirigy táján. Maga a' paizsmirigy megdagadása is golyvának neveztetik, de szorosan vévén mindenik különböző. A' valódi golyva kivülről támad, noha a' paizsmirigy táján, a' sejtszövet 's véredényei feldagadtától, a' vér 's nyirkok kilépésétől, 's irtóztató nagyságra nevekedhetik, mint a' Kretineknél. A' paizsmirigy daganatja lassan történik, és nagyra nőhet ugyan, de sokkal ritkább mint a' golyva. Szorosan körül irt, határos, jól megkülönböztethető daganatot képez; a' valódi golyva gyorsan támad, többnyire miverőszakból, erőltetés, kemény hurut, kiáltás, fejen teherhordás után, eleinte igen mozogható, taplós daganat, melly az uj nyomásának könnyen enged; utóbb keményebb lesz, 's itt ott mintegy porczos. A' golyvának gerjesztő okul szolgál gyakran a' nehéz teheremelés a' hegyekre; legalább hegyek között az illyen munkákkal foglalatoskodó embereknél leggyakrabban találtatik. A' mésszel gazdag vizek ivása jobban elősegiti a' golyva és a' paizsmirigy dagadását, mint a' hóléital. A' golyva könnyebben gyógyul, ha mindjárt eleinte hatalmas gyógyitás tétetik ellene; később, ha a' sok véredény benyult a' daganatba, 's ott elágazott 's gyökeret vert, ha a' hártyák 's apró izmok megvastagodtak, a' kidagadt nedvek megkeményedtek, mindig nehezebb 's nehezebb lesz.

—*j—a.*

Gomarus, Gomaristák, l. Reformata egyház.

Gombafa, Gombafamü, l. Phelloplastica.

Gombák, majd a' legegyszerübb növények, levelek 's látható virágzás nélkül. Azonban nemző részeik 's gyümölcsök már bebizonyitattak. Diószegi és Fazekas 12 német irták le füvészkönyvökben, u. m. a' galóczát 67 fajjal, a' tinórut 17 fajjal, gerbent 1 fajjal, szömörcsögöt 2 fajjal, redőcsögöt 1 fajjal, köbölkét 2 fajjal, szitalapot 3 fajjal, nyolczijast 6 fajjal, palánkát 8 fajjal, pöfeteget 7 fajjal, poralomot 2 fajjal, penészt 4 fajjal. A' fa-

miliák kedvelői ezen rokonságokat vevék fel: 1) Porgombák (*Coniomycetes*), ezek általjában golyócskák, hosszas vagy csillagidomu testek is, néha izeseknek (tagosaknak) látszók vagy legalább egy, két vagy több keresztvonással birók. Más növények felbőréből kelnek elő, mellyet néha csésze vagy más külső tok gyanánt magokkal vesznek, tulajdon burokjok pedig nincs, és ez valódi esmertetőjök. — Számos mennyiségben látszik az üszög a' növények levelein. Ez a' növényképzet legegyszerübb szüleménye, csupa golyócsokból álló. Ha ezen golyócsokon keresztvonal látszik, akkor *Dicaeoma* Link, ha több keresztvonás van 's a' testek hosszudak, mintegy izesitve, akkor *Puccinia* a' neve, a' hova a' gabona fején és levelén találkozó üszög is tartozik. Néha a' porgombának van telepje, melly neki részint tulajdona. és az vagy kocsonya nemü, a' növényből kiizzó tömeg, mellyben a' csiraszömök ágyazva vannak, mint Link *Podisoma*- 's *Gymnosporangium*-jánál, mellyek gyakran találtatnak a' mi gyalogfenyőinken; vagy azon telep szikár, idomtalanul sejtes vagy rostos anyagból áll, mellyen hasonlóképen a' szömök feküsznek, mint Link *Exosporium*-jánál. De gyakran nem is látszik egyéb, mint a' felszin szinének elváltozása, idegen nemü képzés a' föld szinén, a' nélkül, hogy szömök volnának rajta. 2) Penészgombák (*Hypomycetes Mart. Nematomyci Nees*) nem csak csiraszömökből, hanem tulajdon szálaiból vagy csövekből állanak, 's ez utolsók gyakran izesek 's némelly fajnál az izek csiraszöm gyanánt leválnak. Ezek is rothadt fán, gyümölcsökön, leveleken, sőt más gombákon is találtatnak. Ide tartozók a' következendő nemek: Byssus, Racodium, Dematium, Monilia 'stb. 3) Hasgombák (*Gastromycetes*). Az alkat mind inkább öszvetett, szövődöttebb lesz; mert itt a' porgombák szömgolyói vagy magán vagy szálakon függve, tehát mint penészgombák, tulajdon tartóba (*peridium*) vannak zárva. Legközönségesebb például szolgál a' bovista, melly golyóhoz hasonlit 's a' legfinomabb, hajszöveten függő porszömökkel töltetik be. 4) Tulajdon gombák-nak azok neveztetnek, mellyek a' leggyengédebb nemzőrészeket (magokkal együtt) a' legfinomabb tömlőkben foglalják, legkivülről pedig külhártya veszi az egészet körül. Ezeknek sokkal szövődöttebb alkatjok van, mint a' többieknek. Gyakran a' földben gyökereznek, gyökgomot hajtanak, ebből szárt, ezen pedig félgolyó vagy ernyőidomu kalapot. Szövetjek néha láthatólag sejtes, néha egyszersmind rojtos és csöves. A' tömlőhártya a' galóczánál (*agaricus*) leveleket képez, a' tinórunál (*boletus*) csőket, a' gerbennél (*hydnum*) töviseket 'stb. A' gyengéd tömlők mindig bizonyos számu maggal vannak megtöltve 2, 4, 8-al. A' mint tudva van, ezen gombák mindenütt teremnek, különösen ősszel az árnyos, nedves erdőkön, 's csak némellyiket lehet eltartani továbbra. 5) Mag vagy szömgombák (*Myelomyci*), legtökéletesebbek a' gombák között, 's átmenetelt tesznek a' harasztokhoz. Zárt tartókhoz hasonlitanak, mellyekben a' közönségesen 8 maggal biró tömlők foglaltatnak. Leginkább haldokló kérgen és leveleken találtatnak. — A' gombák álló részeikre nézve az állatokhoz minden növénynél inkább közelitve, nem kevessé tápláló étket adnak, hanem mivel sok fajok erős méreg gyanánt munkálkodik, a' legnagyobb vigyázás szükség e' részben. A' galócza sok faja megehető, p. o. a' szegfü g. a' tövisalli (*deliciosus*), a' veres g. (*A. campestris*) 'stb. A' tinóru némelly fajai is étekül szolgálnak, p. o. a' husos t. (*Boletus bovinus*), melly a' szellős tölgyesekben ősszel bőven terem. De ezen galócza és tinóru fajak közül számosan erős méreg gyanánt dolgoznak az ember gyomrában, mint p. o. a' légyölő galócza (*A. muscarius*), és a' keserü g. (*A. piperatus L.*) Abból Sibiria némelly részein részegitő italt készitenek; ezt Kurland 's Burkusországban meg is eszik, a' mi nálunk veszedelem nélkül lehetetlen. — A' Magyar a' Szivacsot (l. e.) vagy spongiát gombának soha sem nézte, mint a' Német, kinél Schwamme a' neve. A' taplógombát, mint a' tüzszerszám egyik valódi részét, l. Tüzszerszám czik. alatt. —*j*—*a*.

Gömb, olly test, mellynek minden felületén lévő pontjai, ugyan azon távolságban vannak a' belölről lévő középponttól. Anyagtartalmok épen olly arányban van az egyenlő alapu és magasságu HENGER-hez (l. e.) mint 2, 3-hoz; ellenben pedig az egyenlő alapu és magasságu mathematicai tekéhez, mint 2, 1-hez. Ezen arányt Archimedes találta ki először; melly azt mutatja, hogy a' gömb, tartalmára nézve a' másik két test között áll, de mint idomzati alkatára nézve legtökéletesebb, amazokon feljül emelkedik. Nevezetes, mint igyekszik a' természet a' legparányibb féreg tojásától fogva szinte a' napig, a' mellynek sugárán az magát ringatja, és a' harmat legkisebb csepjétől a' világ tágas üréhen futó testek legnagyobbikáig, alkottatasok különfélesége mellett is, a' gömbidom alkotásának idealját megközelitni. E' szerint nem csudálhatni, ha azon őskorban, midőn még az érzékiségen feljül levő képzeletek az érzéki világ tárgyai által ábrázoltattak, némelly bölcs férjfiak magát az istenséget is gömb idomban gondolák magoknak.

Gömbháromszeg, gömbölyeges háromszeg; a' legnagyobb körbeli három iv által befoglalt része valamelly gömb felületének. Minthogy a' mi földünk is gömb, tehát felületén külön irányban lévő három helység, mint például Drezda, Bécs és Straszburg, csucsait képzi a' gömbháromszegnek.

Gömbölyeg. Ha egy fél ellipsis vagy ennek idomától csak kevéssé különböző görbeség, tengelye körül megfordul, az illyképen leiratott idom, vagy formáltatott test, gömbölyeg. Minthogy földünk, sarkainál belapult gömböt képez: a' mondott határzat szerint, az is a' gömbölyegek közé tartozik. A' messzelátó csők hasonlót mutatnak leginkább Jupiteren és Saturnuson is; és theoriai (elméleti) okfők szerint azt állithatjuk, hogy minden tengelye körül forgó égi test, gömbölyeges idomu.

Gömbös (Antal), jeles nemzetségből született Vasvármegyének kemenesallyai járásában, Hőgyészben. A' mondott megyének táblabirájává neveztetett, 's 1817 lantos verseket ada ki ezen czim alatt: „Kemenesi Lyra" (Szombathelyen). —*no*—

Gömör, vármegye és mező város a' tiszáninneni kerületben. A' vármegye Szepes, Liptó, Torna, Borsod, Heves, Nógrád és Zólyom vármegyék közt fekszik, 76 $^{2}/_{10}$ nsz. mt. nagyságu, egy püspöki és 12 mezővárossal, 236 faluval. Lakosinak száma 181,000; a' Magyarok nem sokkal számosabbak benne a' Tótoknál; Német alig van; Czigány mintegy 1600. Földe nagyrészint hegyes; folyói közt nevezetes a' hamar eltünő Hangony, Gortva, Macskás, Rima, Balog, Turócz, Csetnek, Sajó stb; éghajlatja mérséklett; termékei buza: rozs, árpa, kukoricza stb., gyümölcse bőségben van; a' Sajó és Rima völgyein szép szarvas marhái vannak; a' leggazdagabb érztermő vármegyékhez tartozik, van kevés aranya, sok és jó vasa, reze; sok becses köve, mint amethyst, chalcedon, félopál, zöld és nemes granát stb. 21 már használt savanyu forrása van. Nevezetesebb helyei: ROSNYÓ (l. e.) Csetnek, Gömör a' Sajó mellett, a' vármegyében legjobb dohánnyal; Rima-Szécs, Rima-Szombat, Tiszolcz, AGTELEK (l. e.) hires barlangjával. 55.

Gomron, Bender-Abassi, hires persa város Kerman tartományban a' persa öbölnél, Ormus szigetével átellenest, igen jó kikötővel 's 3000 lakossal; különösen hajdanában igen virágzó volt, 's indus és europai kereskedőktől szamosan látogattaték. Lakosai nyaratszaka a' közel erdőkbe 's hegyek közé vonulnak a' nagy hévség miatt.

Gönczi Fabricius György, reformatus predikátor Debreczenben a' tizenötödik század végén, Juhász vagy Melius holta után. Megjárta Olasz, Német és Franczia-országok hiresebb academiájit. Munkáji: 1. *De disciplina ecclesiastica, sive Gubernationis ecclesiasticae legitima forma in hungarica natione cis Tibiscum* (Debreczini 1591. 8.) 2. Keresztyéni énekek, mellyek a' Gradual mellett 's a' nélkül is, a' hol azzal nem élhetnek, a' Magyar Nemzetben re-

formáltatot Ekklésiákban szoktanak mondatni. (Debreczenben 1592. 4.). *Rumy.*

GÖNCZI HORDÓ, felső magyarországi hordó, melly Abaujvármegyében a' Hernád folyó mellett fekvő Göncz magyar mezővárostól kölcsönözé nevét. A' tokaji borok közönségesen gönczi hordókban tartatnak, mellyek 2 2/3 budai akóval (cseberrel), rendszerint 176 vagy legalább 172 icczével telnek meg. Vannak azonban még fél ekkora, sőt kisebb gönczi hordók is. 54.

GONDAR, Habesch (Abyssinia) fővárosa keleti Afrikában a' Nilus két apró mellék folyamánál, 60,000 (?) lakossal, kik posztókészitők, fazekasok és nagy kereskedést üzők. Egy püspöknek lakhelye.

GONDOLAT, az értelem szüleménye, mennyiben ez alatt a' gondolkozásra való tehetség értetik. A' gondolkozás által a' szemléletek és érzetek megfogásokra, mint közönséges előterjesztésekre emeltetnek fel; ezen megfogások pedig ismét itéletekké és okoskodásokká köttetnek öszve. A' honnan minden megfogás, minden itélet, minden okoskodás, gondolat. De tágasb értelemben az ideák is, mellyeket az ész képez, sőt legtágasb értelemben minden előterjesztések általjában gondolatoknak neveztetnek. A' gondolat a' legbelsőbb tulajdona az embernek, mellyről csak Istennek 's a' maga lelkiismeretének tartozik számot adni. A' gondolat által egy szempillantatban más helyzetbe, sőt a' legtávolabbi világtestbe is általalteheti magát az ember. Innen mondják, hogy a' gondolatok sebesebbek a' villámnál. Azonban ezen esetben a' gondolatok alatt a' belső érzéknek vagy a' képzelődő tehetségnek előterjesztéseit értik. Mert a' képzelődő tehetség az tulajdonképen, melly bennünket szárnyain akarmelly helyre kényünk szerint viszen, 's akarmelly viszonyba helyez kényünk szerint. *A. B. S.*

GONDOLKOZÁSI SZABADSÁG. Minthogy a' gondolkozás belső, és semmi külső kinszerités által meg nem határozható munkássága az embernek: tehát a' gondolkozási szabadság senkitől sem vétethetik el, és közvetetlenül nem lehet a' külső törvénynek tárgya. A' mennyiben ez alatt a' saját gondolkozás, és a' gondolkozás akadályaitól, és tévelygéstől 's előitélettől az által nyert megszabadulás is értetik, kiki csak maga adhatja magának a' gondolkozási szabadságot. Azonban némi indirect külső kinszeritést itt is lehet gondolni annyiban, a' mennyiben *először* a' statusoktól néha esküvési kijelentések kivántattak az emberek belső meggyőződése felől, vagy bizonyossá tételek az iránt, hogy az ember a' hitnek valamelly regulájától eltávozni nem akar (hitbeli vallástételek, ugy vélt tévelygő tudományok visszavétele, Teszt-esküvés (vallásbeli esküvés) Angliában), és a' fogyatkozások, mint vétkek megbüntettettek; *másodszor* pedig, a' midőn a' saját helyes gondolkozásra való nevelés, a' tanitók határok közé szoritása, a' tanitó intézetekbe alkalmatlan emberek állitása és a' szellemet elnyomó tanitási methodus által meggátoltatik. Illy eszközök által valamelly népnek szellemi kifejtődése minden bizonnyal darab ideig visszatartóztatik, ámbár ez az isteni gondviselésbe és a' természet törvényébe való vakmerő belé avatkozás, utoljára mindenkor hijába valónak 's maga magát megbüntetőnek mutatkozik. A' maga gondolatainak beszéd és irás által való szabados közölhetését, csak igen különözött értelemben lehet, a' gondolkozási szabadsággal kifejezni. *A. B. S.*

GONDOLKOZNI, I.) legszélesb értelmében a.) az előterjesztéssel egyet jelentve használtatik, és akkor teszen: valamelly dolgot, mint tárgyat eszmélni, vagy b.) előterjesztéseket egybekötni, kivált világos eszmélettel; de akkor osztán megkülönböztetik a' gondolkozást 2.) szorosb értelemben az érzéki előterjesztéstől, az-az, az érzékek által való szemlélettől, és a' phantasia képzelődésétől 's költésétől, és értik alatta a' léleknek ön munkás, 's nem közvetetlenül kivülről gerjesztett előterjesztését, mellynek czélja az igazság; a' gondolkozó tehetség (intelligen-

tia, a' köz életben ész, vagy értelem, ellenébe téve az érzékiségnek) alatt pedig az önmunkásságu, nem érzéki ismeretnek, 's gyakran annak alkalmaztatásának és itélésben 's cselekvésben való kinyilatkoztatásának tehetségét is. Végre megkülönböztetik 3.) a' gondolkozást még szorosb értelemben (melly formalis logicai gondolkozásnak is neveztetik) az ismeréstől tulajdonképi értelemben véve (vagy a' transcendentalis gondolkozástól), és a' gondolkozó tehetséget ezen értelemben, vagy az értelmet, a' felsőbb ismerő tehetségtől, az észtől, ugy hogy a' gondolkozás alatt a' közönségesnek eszméletét, vagy előterjesztését, vagy a' megfogások által való előterjesztést, az értelem alatt pedig a' megfogások által való előterjesztésnek és megfogások egybekötésének tehetségét értik. Ezen értelemben a' gondolkozáshoz tartozik a' megfogások felvevése és képzése (gondolkozás és értelem legszorosb értelemben), az itélés (és annak tehetsége, az itélő tehetség) és az okoskodás (okoskodó tehetség, ész, logicai értelemben). A' gondolkozás, vagy az előterjesztések egybekötése a' megfogatban, a' mi lelkünknek bizonyos törvényei szerint megyen véghez, mellyeket mi gondolkozási törvényeknek (logicai törvényeknek) nevezünk, mellyek között a' legfőbbek (vagy alaptételek) az IDENTITÁSNAK (l. e.) vagy az ellenmondásnak, az ellentételnek, vagy a' kirekesztő Harmadiknak (exclusi medii s. tertii inter duo contradictoria) alaptételében, és az (elegendő) oknak vagy a' dependentiának okfejében állanak, 's e' szerint a' gondolkozásnak jelességei az egység, meghatározottság és összefüggés. Az értelmi ismeret (logicai ismeret), eszközlött vagy discursiv ismeretnek is neveztetik (ellenébe téve a' közvetetlen ismeretnek, mellyet a' képzelődő tehetség és ész által nyerünk), mivelhogy az, és az arról való meggyőződés csak eszközölve, az az: az egybekötendő előterjesztések összehasonlitása (reflexio) által származik. Neveztetik a' gondolkozás gyakran reflexionak (az értelem reflectáló tehetségének) is, mivel a' reflectálás a' gondolkozásban fő munkásságot gyakorol az abstrahálás mellett. A' gondolkozás olly különbféle, mint az embernek szellemi képzettsége általjában. Közönségesen véve következő fő nemei vannak a' gondolkozásnak, t. i. a' köznépi és a' methodicus (logicai) az az: a' logicai törvények szerint rendelt, planumos gondolkozás, mellyre a' logica ád utasitást. Továbbá az in abstracto való gondolkozás, az az: olly gondolkozás, melly a' megfogás alá tartozó egyes tárgyaktól abstrahal, és magát a' megfogást, vagy a' tárgyakban lévő közönségest és szükségesképen valót tisztán és elegy nélkül veszi fel, és az in concreto való gondolkozás, az az: a' megfogásnak bizonyos tárgyakon való gondolása. Ebben áll az értelemnek popularis vagy köznépi használása, mivel vagy szántszándékkal, a' világositás és oktatás végett (a' midőn a' megfogást példák által eszméltetjük), vagy ki nem mivelt értelem mellett, akaratunk ellen is igy gondolkozunk; midőn ellenben az in abstracto gondolkozás az értelemnek tudományos használásához tartozik, mivel a' tudomány magában véve a' közönségessel és szükségesképen valóval foglalatoskodik. *A. B. S.*

GONDVISELŐSÉG, gazdasági ügyek igazgatására, a' serdült (12 éves) fiu-gyermek által valamelly alkalmatos személynek adatott jog. A' GYÁMSÁGTÓL (l. e.) csak annyiban különbözik, hogy ennek fő czélja, a' vagyon helyes kormányzása, a' kiskorunak (minorennis) személyére ügyelés pedig csak mellékes, holott a' gyámság czélja ellenkező; továbbá, hogy gondviselőnek a' fiu-gyermek a' törvény értelméhez képest, önkénye szerint választhat akárkit; gyámot pedig nem. Annál fogva a' gondviselőség alatt lévőnek személye 's tettei nem a' gondviselőtől, hanem a' törvénytől függnek; 's a' kiskorunak egyéb dolgait sem ön, hanem annak nevében igazgatja. A' házi dolgok viselése iránt azonban teljes hatalommal bir, 's a' javakra nézve szinte azon kötelezésekkel terheltetik, mellyekkel a' gyám. Gondviselő azonban végrendelet (testamentum) által nem adathatik; és mivel a' leányok és tébolyodottak a' törvé-

nyek által gyámság alá rendeltettek: gondviselőt magoknak nem választhatnak. Egyébiránt pedig jelen időben a' gyámság és gondviselőség között csak az a' különbség van, hogy a' fiu-gyermekek, mig a' törvényes időt (12 év) elérik, g y á m s á g, annakutána pedig a' tökéletes korig (24 év) g o n d v i s e l ő s é g alatt lévőknek mondatnak. —*no*—

Gonfaloniere, a' hajdani Lucca köztársaság feje; magyarul annyi, mint zászlós ur. A' nemesség közül választaték, 's két hónapnál tovább nem viselheté hivatalát, mellyből a' tiszteleten és szabad asztalon kivül semmi haszon sem háromlott reá. Ugyan azon személy, csak hat év mulva választathatott ujolag ezen tisztségre. — A' p á p a s z é k *gonfaloniere*-je, a' parmai herczegek czimje volt. —*no*—

Gonosz tett, valódi értelemben olly testi munkálatot jelent, mellynek következésében valamelly személynek erkölcsi vagy birtoki gyarapulása meggátoltatik, vagy állapotja rosszabbá tétetik. E' szerint tehát ide értetnek mind azon cselekedetek, mellyek akár a' szabott (positiva) törvényekkel, akár a' természet rendszabásaival, törvényeivel ellenkeznek. A' gonosz tett mindenkor cselekvést jelent, nem pedig maga után nyomot nem hagyó indulatot, szenvedélyt, vagy ollyas lelki és testi változást, melly sem magunk sem mások állapotját nem rongálja. Ezen tekintetben különbözik a' büntől, melly még a' gondolatok minőségének meghatározásával 's helyes vagy vétkes voltával, és ez utolsó esetben — kárhoztatásával is, foglalatoskodik. De abban mind a' kettő megegyez, hogy az általok okozott sérelem vagy kár, nem kirekesztőleg embertársainkat, hanem ön magunk személyét is érheti. A' gonoszteteshez továbbá sokféle nézetek járulnak, mellyek szerint annak nagysága és kártékony volta, polgári, erkölcsi, vallási és illendőségi tekintetben szokott meghatároztatni. Szükebb értelemben gonosztett alatt csak ollyan kártékony munkálatok értetnek, mellyeknek bal következéseire nézve, a' cselekvő személy a' világi vagy egyházi törvényhatóságnak felelettel tartozik. —*no*—

Gonsalvo (Hernandez y Aquilar), Montillában Cordova mellett szül. 1443 's idővel n a g y v e z é r (el gran capitan) melléknevet kapott. Atyja don Diego alatt 15 éves korában harczolt Granada ellen. IV. Henrik király, vitézsége jutalmául egy fegyveres csapat vezérlését biztaréa, mellyel ő 'egész Malagas kapujáig félelmet terjesztett, 's Las Yegnasnál 1460 a' győzödelem kivivását hathatósan mozditotta elő. A' csatamezőn maga a' király övedzé derekára a' lovag-kardot. 1458—67 vitézséggel folytatá szolgálatját a' Maurok ellen, valamint szinte Gibraltar bevételekor, 's a' cataloniai hadban is. Midőn Henrik halála után Ferdinand és Isabella léptek a' királyi székre, mellyet a' portugáli király kétessé akara nekik tenni, együtt küzdött a' győzödelemért Toronál 1476. A' Granadával volt háboruban, több helyeket ostrommal vett be, 's a' legmerészebb Maurokkal is kiszált kettős viadalra. Midőn végre magát Granada, az ő általa szabott feltételek alatt megadá, a' győztesek bemenetelekor ő vitte Castilia zászlóját. Azután 5600 emberrel küldte őt Ferdinand, rokonának, Fridrik nápolyi királynak segitségére a' Francziák ellen; kinek midőn megerősitette királyi székét, visszatért Spanyolhonba, hol ismét a' Maurok ellen csatázott. Midőn XII. Lajos fr. király Nápoly ellen ujra hadat kezdett 1500, Gonsalvo is fegyverre kelt 4300 emberrel, mintha a' Velenczeieknek akarna a' Törökök ellen segédet nyujtani. Meg is szabaditotta ugyan Zántet és Cephaloniát azoktól, de azután Siciliába evezett, 's kinyilatkoztatá a' nápolyi királynak, hogy a' királyság azon részének általvétele miatt jött légyen, melly a' XII. Lajossal kötött egyezet szerint spanyol birtokhoz tartozik. Fridrik király két ellenség által szorittatva, végre mégis a' Francziáknál lelt segedelmet, kik herczeg Nemours alatt Nápolyba mentek, mig azonban G. Calabriát katonasággal megrakta, 's még B silicata-t és Capitanata-t követelte. Ezeket a' Francziák az ő részekhez (Abruzzohoz) tartozóknak állitották; 's igy háborura kelt a' dolog, melly változó szerencsével folyt, mignem G. a' se-

minai győzödelem által (1502) mind a' két Calabriát megnyerte. De még diadalmasabb lön Cerignolanál 1503, mellynek következésében Abruzzo és Apulia magokat megadták, 's G. Nápolyba bement. Innét Gaëta ellen indult, mellynek ostromát, minthogy hosszasan tartott, don Pedro Navarra-ra hagyta 's maga az ellenség eleibe ment; megverte a' mantuai marquist, 's 8000 emberrel 30,000 Franczián tökéletes győzödelmet nyert, melly Gaëta elestét is maga után vonta. Most Nápoly birtoka bátorságositva volt. Ferdinand a' győzödelmesnek Sesa herczegséget ajándékozá, 's határtalan hatalmu alkirállyá nevezte, melly helyezetében csak hamar megnyerte a' nép szeretetét. De szerencséje hatalmas ellenségeket szerze neki, kik Ferdinandot annyira vették, hogy eleinte hatalmát korlátok közé szoritná, később pedig őt hivatalától elszólitná 's magával Spanyolhonba vinné, a' hol sz. Jakab rendének nagymesterévé nevezé. G., mivel befolyását elvesztette, megelégedetlen volt, 's a' castiliai connetablehez csatolta magát, 's még jószágaira Granadaba vonulta után is tartott ő és a' király között a' visszálkodás, ki az agg vitéz iránt mindenkor legnagyobb kiméllettel viseltetett. Végre megengesztelődtek, 's G. épen a' sereg vezérlését szándékozott áltvenni, midőn Granadában 1515 meghalt. —no—

Gonzaga. A' császári hatalomnak Olaszországban a' 11 száz. ellenyésztével, Mantuában az első nemzetségek foglalák el a' kormányt mellyek közt a' Bonacossi ház 40 évig leghatalmasb vala, midőn a' Gonzaga ház emelkedett fel. Hazája több hatalmas házak közt ingásának Lodovico G. (Aug. 14. 1328.) vetett véget, miután fiai, kivált a' merész Filippino, magányos boszutól ingereltetve, Mantuát 800 gyaloggal és 500 lovassal elfoglalták, a' város fejét, Bonacossi Passerinot, az ütközetben megölték, 's párthiveit elüzték. Lajos császár Mantua kapitányát I. Gonzaga Lajost most császári helytartónak tevé, ki 1360. 93 éves korában halt meg. Örökösei közül János Ferencz Sigmond császártól 1432. markgrófság czime alatt nyeré a' várost és határát. Később a' G. ház, III. Lajos fijai, Fridrik, János Ferencz, és Rudolf által három ágra oszlott. Fridriktől származtak a' mantuai markgrófok, kik 1530. II. Fridrik és V. Károly alatt herczegek lettek, 's 1726. kiholtak; Ján. Ferencztől és Rudolftói származtak Sabioneta és Castiglione herczegei, kiknek jószágait a' császár 1692 elfoglalta. Uj ágat nyert a' G. ház, midőn Fridrik, a' II. Fridrik testvére, örökségben Guastallát kapta; de ez is kiholt 1746. — E' nemzetségnek, melly Németországnak két császárnét, Lengyelországnak egy királynét adott, 's mellynek mellék (Vescovati) ágából 1820. még Mantuában magányos állapotban két maradék élt, — legnevezetesebb tagjai: I Lajos fia Filippino, jeles vitéz, ki 1358. mag nélkül holt meg. Ennek második testvére Guido vagy Guy 1360. Mantua 2. kapitánya, — legifjabb öccse pedig Petrino vagy Feldrino, a' Novellara grófok törzsökatyja volt, de Camillo G.-ban ez ág is kiholt 1728. Guidónak két fia volt, Ugolino és Lodovico; ez utolsótól származik Ferencz, Mantua 3. kapitánya, derék bajnok. Ennek fija, János Ferencz is vitéz tetteiről hires; atyját a' kapitányságban követé 1407. Ezt Sigmond császár különös érdemeiért Mantua markgrófjává tette, 's e' méltóságban fia III. Lajos, kit töröknek hivának, 's ki atyját vitézségben még felül multa, — utóbb unokája Fridrik (megh. 1484.) 's ennek fia II. Ferencz (megh. 1519.) követék. II. Fridrik, II. Ferencz fia, V. Károly által Mart 25 1530. Mantua herczegévé tétetett, 's a' montferrati markgrófságot kapta. E' méltóságban maradéki is örökültek. Követte 1540 fia III. Ferencz; ezt, 1550. mag nélkül meghalván, öccse Vilmos, (megh. 1587.) kinek fia és örököse I. Vincze, a' Törökök ellen folyt magyar háborukban jelesen vitézkedett. Ennek maradt három fia, IV. Ferencz (megh. 1612.) IV. Ferdinand cardinál, (megh. 1626.) és II. Vincze (megh. 1627.), kik az uralkodásban egymást hamar felválták, 's mindnyájan fiu

maradék nélkül haltak meg. Velek kimult az uralkodó ág. A' legközelebbi örökös I. G. Károly neversi herczeg lett volna; de még a' guastallai herczeg II. Ferdinand is az egész örökségre, 's Károly Emanuel savoyi herczeg Montferratra tartának just. A' neversi ház jogai elég világosak valának, mert a' neversi herczeg Lajos, I. Károly atyja, nagyatyja volt II. Ferencz herczegnek, 's midőn Francziaországba ment, nem mondott le az örökülésről. Francziaország, Velencze és a' pápa segiték ezt, mivel mindnyájan ohajták a' spanyol ausztriai nagy hatalom végét, 's ez eset határozhata. Spanyolország és Austria ellenben a' savoyeni herczeg alaptalan keresetét támogaták; honnan a' mantuai örökülés rende iránti háboru keletkezett, melly végre Richelieu kivánsága szerint folyt le, mivel a' császár kénytelen vala Nevers Károly herczegnek engedni mind Mantuát, mint Montferratot. Ez nyugalmas birtokba lépett 1631, 's követte 1637 unokája III. Károly. (II. Károly még atyja éltében megholt 1631.). Ennek uralkodása alatt nyerte a' herczegség egész függetlenségét (megh. 1665.). De fia és követője IV. Károly franczia várőrző sereget vitt Mantuába, 's a' spanyol örökülési hadban Francziaország pártjára állott. E' miatt I. József császár a' birodalomból számüzte, 's Paduában 1708. megholt. Herczegsége birtokában Austria maradt, 's Montferrat Savoyának engedtetett. — E' hires uralkodó házból sokan mint vitézek, mások mint a' művészségek, tudományok és régiségek baráti jeleskedtek. G. Lajos, Crema Pietrot levéllel 's aranynyal megrakva küldé Petrarcához Francziaországba, hogy hozzá jövetelre birja. Egy másik Lajos, ki 1549. holt meg, költő volt; Cesare 1565. a' „*degl invaghiti*" academiát állitá; többen kép- és régiségtárokat alkottak. Giulio Romano nagy kiterjedésü képiró iskolát nyitott. Asszonyai is jeleskedtek e' nevezetes háznak. G. Barba vette rá férjét, Eberhard würtembergi herczeget, hogy Tübingenben tud. egyetemet alapitson. Isabellát, Urbino herczeg hitesét, Sansovino a' tudományok anyjának nevezé; Lucretiától, Paolo Manfrone szerencsétlen hitesétől, van egy levélgyüjtemény, (1552; mellyet azonban Haym, Landi Hortensionak tulajdonit.) Azok közt, kik a' kormányra befolyásokkal nevet szereztek, Luisa Maria, Károly herczeg leánya, Wladislav, és Kazimir lengyel királyok hitese tünik fel. Megh. 1667. Ennek testvére Anna, Eduard pfalzi herczeg nője, egy darabig a' franczia udvarnál nagy szerepet játszott. Megh. Parisban 1684. 68. évében; 's iratai közül vannak amaz érdekletes „*Mémoires d' Anne de Gonzagues*" (London és Paris 1786.) *J.*

Gorani (Jósef, gróf), politicai iró, 1740 szül. Milanoban, régi nemzetségből, mellynek nevét lakhelyök utszája is viselé. Ezen tudományosan mivelt ember, tagja volt egy, kávéházának neveztetett literatori társaságnak, melly Voltaire-rel, Diderot-val, d' Alembertel, 's Holbach báróval levelezett. G. „*Le café*" czim alatt egy polgár-kormányzási tartalmu időszaki irást ada ki. A' társaságban, melly a' franczia lázadás ügyét védelmezé, e' tárgyra nézve Gorani volt legtüzesebb. Érettebb korában kiadott, 's a' bölcselkedést, statusgazdaságot és köznevelést tárgyazó munkáiban democratiai szellem uralkodik. Illy lélek ömlik el az ő: „*Mémoires secrets et critiques sur les cours d' Italie*" czimü iratában is. A' szabadság és egyenlőség, a' nép jogai, és a' születési megkülönböztetés eltörlése iránti okfejei okozák, hogy a' milanoi nemesség névsorából kitörülteték, 's javai elkótyáltatának, de ellenben a' franczia nemzeti gyülés által fr. polgári czimmel diszesittetett. 1792 Frankhonba ment, 1794 pedig Genfbe, a' hol 1822 meghalt. —*no*—

Görcs, beteg összehuzódása az izmoknak. Az izom összehuzódása, 's kitágulása (kiterpülés) az idegek munkálatától függ (l. Mozgás). Ha az izom az ideg akaratja ellen összehuzódik, görcs van jelen; nem különben, ha a' szabályos mozgásnál nagyobb, gyorsabb, tartósabb mozgás történik az akarat alá nem vetett izmokban. Huzgörcsnek nevezte

tik az, melly tartósan lepi meg az izmot, rázgörcsnek pedig, melly váltogatva huz és hamar szünik; hova a' nyavalyatörés, szivdobogás, habatolás, vitgörcse, sardoni nevetés, görcskór 'stb. tartoznak. A' gyenge izmu, 's érzékeny idegü emberek leginkább szenvednek a' görcsben, p. o. gyermekek, gyengéd nők és beteges férjfiak. Görcselleni szerek azok, meilyek az idegek rendetlen hatását az izmokra meggátolják, azoknak hatását, ingerlődését rendesitve, kisebbitve, vagy az izmokat erősitve. Csak a' legnagyobb vigyázás mellett élhetni velek. —*j*—*a*.

Görcshal (*torpedo*), Földinél a' rája neméhez tartozik, Cuviernél tulajdon nemet tesz ezen leirással: „Farka rövid és még elég husos; teste tányéra majdnem kerekes, melső széle az orr két nyujtványa által képződvén, mellyek oldalast fordulnak, hogy a' melyszárnyokat elérjék; a' köz ezen melyszárny, a' *fej* és a' kopótyu között telve van mindenik oldalról egy rendkivüli készitménnyel, apró hártyacsőkből készülve, 's egymáshoz ragasztva, mint a' méhek csinálta lép, sulyegyenü rekeszekkel apró, nyálka telte üregekre osztva, számos idegtől élesztve, mellyek a' 8-dik pártól erednek. Ezen készülményben létez a' villanyi vagy galvani erő, melly olly hiressé tevé ezen halakat, 's nevöket adá; az érintőknek erős csapást tudnak adni, 's hihetőképen ezen móddal élnek, ragadmányok megszéditésére. Testök sima, fogaik aprók, hegyesek." Több faja iraték már le; Linné másokkal zavará össze, 's utána többen tevék azt. —*j*—*a*

Gordius, egy földmives, ki a' phrygiai királyi székre emeltetett. Midőn t. i. lázadás támadt, 's a' lakosok az oraculumot a' választandó uj király iránt megkérdezték: azt rendelte az nekik, a' ki haza mentekben az uton, egy kocsin fog velek összetalálkozni, Jupiter temploma meglátogatására menendő. Ez Gordius volt, ki háladatosságból a' kocsiját Jupiternek szentelte, 's rudjára ollyan mesterséges csomót kötött, hogy az oraculum annak az egész világ uradalmát oda igérte, a' ki azt feloldandja. Ez épitette Gordium fővárost. Midőn Sándor Gordiumba jött, 's a' csomó feloldhatását lehetetlennek látta, kardjával vágta ketté. 54.

Gordiusi csomó, l. Gordius és Sándor.

Gorée, egy sziget Senegambia partjain, délszakra a' Jóremény fokától, bazaltsziklából áll, 2 erőssége 's 500 többnyire franczia lakosa van, kik arany fövennyel, elefántcsontal, kereskednek.

Görény (Mustela Putorius L. Viverra mephitis Gm.), menyétfaj a' husevő emlősök rendében; jegyei ezek: sárgán feketélő, szája és füle hegyei fejérek. — A' menyét nemüek egész rokonsága különös büzü, de a' görény minden faj között legbüzösebb, a' mi a' farzacskójába gyülő nedvtől vagyon. Élelmül szolgálnak neki a' tyukok, tojások, és halak. —*j*—*a*.

Görgeny-oroszfalu. Erdélyország Tordamegyéjében a' görgenyi járásban, hasonló nevü folyónál fekvő oláh falu; a' báró Bornemisza nemzetség tulajdona. Szász-Régentől egy órányira fekszik; jeles sóforrásai vannak.

Görgeny-Szent Imre, szab. mezőváros Erdélyben, Tordamegye görgenyi járásában, hasonló nevü folyónál, Szász-Régentől egy mértföldnyire, hegyek 's erdőségek között. Lakosai Magyarok, Németek és Oláhok. Egy papiros malma, és félporczelán edény-gyára van. A' báró Bornemisza nemzetség várával, 's három külön hitvallásuak egyházával diszeskedik.

Görgey, nemes virágzó nemzetség Szepesvármegyében. Törzsökatyja Illés, IV. László királynak, 's atyjának V. Istvánnak tett szolgálataiért nyeré amattól 1278 adományul Görgő helységét, de azon feltétel alatt, hogy földbér gyanánt, Márton napján a' királynak mindenkor egy aranyat fizessen, melly tartozást annak egyik fia, Jordan, vérével törlé el, ki Arnold és István testvéreivel együtt Rozgonynál 1312 a' zajongó Trencsényi Máté ellen csatázott, 's az ütközetben elesett; mellyért

a' király a' mondott földbért testvéreinek elengedé. A' 16-ik század történeteiben Görgey Vincze és Lőrinczről tétetik még említés. 54.

Gorgonok, Phorkysnek vagy Gorgonnak (Typho és Echidna fiának) és Cetonak három leánya volt, Euryale, Stheno és Medusa. A' két első halhatatlanságot nyert, 's örökké viruló ifjusággal ékesittetett fel; csak maga Medusa volt halandó, ki megkülönböztetőleg viselt Gorge (Gorgona) nevet. Lakások napnyugot végső részén volt, az oczeán mellett, az Éj és Hesperidák szomszédságában; mások szerint pedig a' Szerecsentengerben lévő Gorgad szigeteken is. Szárnyasan, fejeken 's csipőiken kigyókkal övedzve rajzoltatnak. Minden, a' kit tekintetek ért, kővé változott. A' legifjabbikat közülök, Medusát, kinek borzasztó fejét Minerva paizsán láttatik, Perseus ejté el. — Heyne szerint ez egy kis phönicziai hajós rege. 54.

Goro (Lajos, agyagfalvi), cs. kir. kapitány a' génietestnél; törzsökös magyar családból született Déván, Erdélyországban, Jun. 14. 1786. Nevendéke a' bécsi kir. ingenieur-academiának, 1809 lépett a' táborozó hadi seregbe, 's kimutatá magát az asperni ütközetben, és a' pozsonyi hidfő védelmezésénél. 1813—15 Olaszhonban katonáskodott, 's a' béke helyre állása után Dalmátiába rendeltetett. Az 1821-ki nápolyi táborozás Pompejiba vezeté, mellyről ott német nyelven egy rendszeres munkát irt, illy czim alatt: „*Wanderungen durch Pompeji*"; (honi nyelven: Vándorlások, Pompejin keresztül) gyönyörü kiadás, sok rézmetszettel, Bécsben 1824. E' munka, mellyet bár a' magyar szerző anyanyelvén irt volna, érdemlett tetszést nyere, 's honunkkal, az elhunyt nagy tiszteletü Kazinczy Ferencz által esmertetett meg, a' felső Magyarországi Minervában. — *no* —

Görög (Demeter) cs. kir. udvari tanácsos Bécsben, hajdan Ferencz Károly kir. főherczeg nevelője, 's buzgó hazafi. Szoros összeköttetésben élt Kerekes Sámuellel. Nyomtatásban kijött munkái ezek: „Hadi és más nevezetes történetek (irták Görög Demeter és Kerekes Sámuel) sok képekkel és mappákkal, öt szakaszban, Bécs 1789—91, 8r. Ugyan a' mondott férjfiuval szövetkezve ada ki G. ujságleveleket, e' czim alatt: „Magyar Hirmondó" 1792—1803; 23 szakaszban, mellyhez, Magyarország megyéinek földrajzait is mellékelé. Különösen ezek által, maradandó érdemet szerze magának honfi társainál, 's a' haza esmeretét tetemesen előmozditá. — *no* —

Görög egyháznak neveztetik azon része a' kereszténységnek, melly először a' hajdani görög császárságban, utóbb pedig a' constantinopoli, alexand. antioch. 's jerusal. patriarchák alatt bevett keresztény vallást, szokásokat, 's egyházi szertartásokat követi. Az uj Romának, Constantinopolnak, alapitása, a' romai birodalom felosztása, a' const. püspöknek a' romai után első patriarchai rangra lett emeltetése, 's ez által eredett kölcsönös vetekedések, voltak azon körülállások, mellyek az egyházi meghasonlást siették. Nem említvén a' kisebb visszavonásokat, 862 Photius const. patr. arról vádolta a' nyugoti latin egyházat: hogy a' hitvallást a' sz. lélekről szóló ágazattal önkényesen toldja; a' papok nőtlenségét parancsolja, szombaton böjtöt hirdet 's a' t. főkép pedig, hogy a' pápa magát az egész kereszténység fejévé teszi, 's még a' const. patriárchát is alattvalójának tartja. Photár merészletéért székét vesztette. Utóbb 1054, midőn Cerularius Mihály const. patr. a' fen említetteken kivül a' nyugotiakat azzal is vádolná, hogy az ur vacsorájánál kovásztalan kenyérrel élnek, és 9-dik Leo őtet excomunicálta, végkép megtörtént a' szakadás, és az egyességet sem 2-dik Palaeologus Mihály 1277 sem 7-dik Palaeol. János 1438 helyre állitani képesek nem valának. Constantinopol elfoglalása után 1453 Asiában 's Afrikában Mahomed vallása által nagyot csökkent a' görög egyház; nevekedett pedig az Oroszokkal, kik Wladimir nagyherczeg alatt 988 a' görög keresztény vallást elfogadák. Ezen nemzetnek köszöni a' görög egyház

vallási symbolicus könyvét, melly Mogilas Péter kiovi metropolitától készittetvén, 1643 minden görög patriarchától megerősitetett. E' szerint a g. egyház vallását a' sz. irásból 's az apostoli hagyományokból meriti, a' 7 első sz. gyülekezeten kivül mást törvényesnek nem esmér, a' sz. lelket egyedül az atyától származtatja, 7 szentséget vall, azon különbséggel, hogy a' keresztelést az egész test háromszori buktatásával adatja, 's a' bérmálást tüstént hozzá kapcsolja; — az ur vacsorájánál kovászos kenyérrel él, 's a' két szin alatti áldozatot a' hivekre is kiterjeszti; — az egyházi rendben, a' szerzeteseket 's püspököket kivévén, az egyházi szolgáknak, felszentelés előtt a' házasságot, de csak egyszer 's pedig nem özveggyel hanem szüzzel, megengedi; a' házasságot a' hivtelenség esetében egészen feloldja. A' tisztitó tüzet, bucsukat, pápa hatalmát 's elsőségét tagadja. Rajzolt képeket megenged, faragott vagy öntötteket nem; de Oroszországban e' részben kivétel van. Szerdán és pénteken hetenként böjtöl; valamint husvét előtt 40 napig, pünkösdtől Péter Pálig, Aug. 1-ső — 15. 's Nov. 15. — 26. János fővételekor 's kereszt felmagasztalásakor. A' szerszetesek sz. Basilius törvényét követik; elöljárójok archimandritának neveztetik. Az alrendü papság áll: olvasókból, éneklőkből, hypodiacon és diaconokból, továbbá áldozókból, u. m. popák és protopopákból. A' püspökök szerzetesekből választatnak. Oroszországban a' g. egyház 1 metrop., 11 érseket, 19 püspököt, 12,500 plébániát, és 425 monostort számlál. A' Törökbirodalomban a' legrégibb szerkeztetése most is fenáll. Négy patri. van, u. m. a' const., alex., antioch., és jerus.; az első legnagyobb tekintetben van 's a' hivektől egyház feje gyanánt tiszteltetik, számos jövedelmének majdnem felét a' fényes portának adókép fizeti. Itt nem szabad a' Görögöknek engedelem nélkül uj templomot épiteni, vagy az elavultakat javitani; a' fővétel megmentéséért a' férjfiak 15 esztendős koroktól fogva adót fizetnek 'sa't. A' fenemlitett vallási különbségek csak az ugy nevezett nem egyesült görög egyházat illetik, az egyesült Görögök (kiket görög catholicusoknak kell helyesen neveznünk, mert a' romai catholicusoktól soha el nem szakadtak) egyedül a' külső szertartásokban különböznek a' romai egyháztól. Több felekezet is támadt a' görög egyházban, u. m. a' 14-dik században a' Strigolnikok, kik nem szokára szétüzettek; — 1666 a' Roskolnikok, kik magokat Starowertiknek (óhitüeknek) vagy Isbranikiknek (választottaknak) nevezék, mivel a' Nikon patr. által kezdett szertartási ujitásokat el nem fogadák. Ezen felekezet utóbb 20 részre szakadott. Egy része, a' Philipponok, Pusloswiät Filep vezérlése alatt Litthvaniában 's Borussiában telepedék meg. Továbbá nevezetesek a' Duchoborzyk, kik a' sz. háromságot tagadják, egyházi személyeket nem esmernek, az esküvést és hadat vétkesnek itélik. — Végre Asiában és Afrikában vannak Coptusok, Habesiták, Jacobiták, Nestorianusok, Maroniták, Armenianusok.

GÖRÖG LITERATURA. Fel alig derithetendő homályba vész el a' görög literatura kezdete, az az, a' Görögök mivelődése, nyelvmunkák és irás által. Ha a' régi időkben valódi literatura nem volt is Göröghonban, de olly intézeteknek még sem volt hijánya, mellyekből az fejlődött ki, a' mit igazságosan literaturai mivelődésnek nevezhetni, ha csak azon előitélethez nem szegődünk, hogy csupán az irt betükben áll az emberiség palladiuma. A' görög mivelődés első szakasza tehát, melly a' Heraclidák és Doriak Peloponnesusba ütéséig, 's az ez által okozott fontos változásokig, tehát 80 évig a' trójai háboru után, terjed ki, egészen sziikölködik literatura nélkül; de kérdés, hogy egyszersmind minden literaturai mivelődés nélkül is e? Tudatlanságot, 's az akkori korban járatlanságot árulna el, a' ki e' kérdésre nemmel felelne; mert azon regésnek is, melly ezen időszakból beszéltetik, valódi fekszik alapjául. Az ezenkori literatura előmozditói között 3 osztályt csinálhatni: 1) azokét, kiktől nincsenek ugyan irások, de bölcseknek, feltalálóknak és

költőknek mondatnak: Amphion, Demodokos, Melampus, Olen, Phemios, Prometheus; 2) azokét, kiknek többé már nem létező irasokat hibásan tulajdonitanak: Abaris, Aristeas, Cheiron, Epimenides, Eumolpos, Korinnos, Linos, Palamedes; 3) azokét, kiktől birunk ugyan irásokat, de azok csak utóbb tulajdonittattak nekik: Dares, Diktys, Horapollon, Musaeus, Orpheus, a' sibyllai oraculum alapitói. Noha ezen személyek létezete be nem bizonyittatott, annyi még is való, hogy a' Homer előtti időszakban voltak ferjfiak, a' vad nemzetet költés, vallás, oraculum által a' jövendő nagyságra előkészitők. Ezen mivelődés Görögh on éjszaki részeiben keletkezett, csak lassanként terjede ki az egész honra és minden népágazatra, 's a' Görögök csak idővel lettek Görögökké. Mintegy 80 évvel a' trojai háboru után uj mozgás kezdődött a' görög partokon; a' nép egy része kivándorla a' közel szigetekre és Kisásiába, melly az élet minden kellemeivel ékesitve, a' legszelidebb éghajlattal, 's a' természet végetlen gyönyörivel birva, uj behatást tön a' lágyult kebelü fajzatba. Az élet örömei használtattak; költés, rajzolás, festés, képfaragás fő virágzásra jutottak itt; de nagy és vitéz tetteket inkább szeretének elregézni, mint végrehajtani. A' trojai háboru hevesen hatott a' képzeletekre, 's egy uj nemet szerze a' költésben, a' hősköltemény. Innét mi is ezen *második időszakot* a' hősköltési időszaknak mondjuk. Az énekes (Aoedos) elválva jelen itt meg a' paptól, de tiszteltetve, mint a' kinek hangjaiban él az idők forgása. Költői oskolák támadtak; a' tettek eldaloltattak, mert minden költő hangaszerrel kiséré énekét. Nyomos és emlékezetes munkálatoknál soha sem is hibáztak a' költők. Magasan és egyedül áll ezen korból Homerus, a' még el nem ért; a' lefolyt ezredek emelni talán tudták fényét, de homályt reá vetni nem valának képesek. Két nagy hős költeményt birunk tőle, az *Iliast* és *Odysseát*, ezen feljül „*Batrachomyomachia*" (békaegérharcz) czimü vigköltemenyt, több hymnust és epigrammát. Az ő nevéről nevezteték egy joniai daloskola Homeridának, 's némelly Homerusnak tulajdonitott darab ezektől jöhet, 's hasonlóan lehet a' dolog a' néki tulajdonitott hős cyclusokkal is, mellyek a' joniai epostól eltérnek, minthogy bennek a' történet felülhaladja a' költést. A' cyclusok alatt nem csak a' trojai történetek rege és mesekörét értik, hanem a' cyclusi költés az egész mythusra kiterjedt, 's részei gyanánt tekinthetnek ezek: 1) a' cosmogoniai, 2) a' genealogiai és 3) a' hős cyclus, mellyben 2 időszak van, az argohajósok előtti és utáni. Az első osztályba tartoznak a' Titánok és Gigások csatái, a' másodikba a' Theo- és Heroogoniák. A' harmadik osztály első szakába tartoznak az Europia, több Heracleia és Dionysiaca, több Thebaida, Argonautica, Theseidák, Danaidák, Amazonicák. A' második időszak leginkább a' trojai háborut választá magának költéstárgyul. Ezekhez tartoztak a' Nostoik, a' trojai hősök visszajövetelét énekelők. Az elsők ezen cyclusi költők közül az első Olympias idején léptek fel. Költeményeik fejlődési fokaira azért nem is gondolhatni, mivel általjában csak felületes tudósitásokkal kell rólok megelégednünk. De a' mit rólok tudunk, azon hitelre vezet, hogy valami volt ezen történeti költők, 's a' joniai dalosok közt, a' mi mintegy átmenetelt képzett. És valóban ollyannak találjuk a' 890 körül Kr. e. alapodott böotiai-askrai oskolát. Nevét Böotiának Askra nevü helyétől vette, hol Hesiodus, a' költésnek hihető áthozója Ásiából, lakott. Ennek darabjai is rhapsodiák (töredékek) által terjedtek el eleinte, utóbb mivészesen tétettek össze, idegen darabokkal szaporittattak, 's szüzességök olly bizonytalan, mint Homerusnál. A' néki tulajdonitott 16 munka közül hozzánk jutottak: „*Theogonia*", *Heracles paizsa*" (töredék egy nagyobb költeményből), „*Dolgok és napok*", tanitó költemény a' mezei gazdaságról, élethölcseséggel, neveléssel keverve. Ezen darabok, különösen Homer, 's Hesiodéi, szabály gyanánt tekintettek, 's különös befolyással voltak a' Görögök testi és erkölcsi

kifejlődésére; ezek voltak a' vallási könyvek is, és mivel papi rend által korlátozást, gátolást nem szenvedtek, a' Görögök akkori hite csendesen, szelid fényben, minden zivatar nélkül ékesitették ki a' képzelődés bájereje által. Az első időszak mysticája árnyék gyanánt tolaték el, 's az uj görög Istennemzetségben csak az emberiség virága láttaték. Az egész hit érzékiség, 's erkölcsi tanitása az életbölcseségé vala. Költés nevelé az akkori görög világot, mindaddig, mig a' harmadik időszakban, hol a' lyrai 's apologicus költés és bölcselkedés keletkezett, 's történeti igazság kezdődik, egészen más irányt vön. Az olympiai időszámolás táján (776 Kr. e.) a' kisebb görög tartományok igazi hullámzásban voltak. Küzdő pártok felváltó uralkodása után mindenfelé népuri (democratiai) köztársaságok támadtak, 's a' nemzeti ünnepek által jobban eggyé olvasztattak. Most a' lyrai költés virágkora tünt fel, melly a' persa beütésig fő fokát éré el. Istenejket és a' hazát dicsőíték ebben a' lángelméjü Görögök, a' zsarnokok és kényurak egész undokságokban láttattak, utáltattak; a' szerencsés harczok a' hős odát szülék; a' jambusi guny a' belső hibákat ostorozá. Az istenek ajándékozta arany idő lefolytnak tekinteték, 's a' jövendő az emberre hagyatva tetszett. Ezt érezve a' gyámság alól kilépe a' Görög, 's jövendőjét önakaratján vágyó lefolyatni, a' bölcselkedés, okoskodás vezérlése alá állott. Azonban most is kellemetes képek alatt tisztelé az életvezérlő bölcseséget; költés maradt a' tanitó, szivet érdekleni pedig hanga járult hozzá. A' hangáhan és költésben ezek hirdettetnek a' történetirás által hireseknek: parosi Archilochus, a' jambus feltalálója; mileti Tyrtäus, a' hadi dalok éneklője; ephesusi Kallinos, az elegiai tagmérték kezdője; lydiai Alkman; methymnai Arion, ki a' dithyrambust mivelé ki; antissai Terpander, a' barbiton fellelője; a' mitylenei gyengéd Sappho és Alcaeus, — a' velek egykoru Erinna; kolophoni Mimnermus, a' fuvolajátszó; himerai Stesichorus; rhegiumi Ibycus; keosi Anacreon és Simonides; ephesusi Hipponax; rhodusi Timocreon; hermionei Lasos; tanagrai Korinna, Pindarus barátnéja, 's tanitója. Mint gnomicus irók hiresek: Solon, Theognis, Phokylides, Pythagoras; mint mese költő Aesopus. (Némellyek ugyan az időszámlálás szerint a' következő időszakba tartoznak, de az egybefüggésért itt emlithetők voltak). Ezen kornak philosophiája (bölcsesége) inkább miveletben, tettekben állott, mint tudományban és szó-okoskodásban, mig nem az élet bölcseségéből a' tudományos bölcseség fejlődött ki. Ezen értelemben adaték a' bölcs név az esmeretes hét görög férjfiunak, kiknek neveik: Periander (Epimenides? Myon?), Pittacus, Thales, Solon, Bias, Chilon, Kleobulos. Az ő mondásaik az élet által bebizonyodott igazságok, tettekből születve, 's gyakran a' köz gondolkozást fejezve ki. — Thales a' joniai philosophia alapitója lön. De itt meg is szünik a' költés a' tudomány eszköze lenni; a' hős költeményből a' történetirás, a' tanitó költésből a' philosophia fejlődvén ki. A' betük esmerése elterjedt, az egyiptomi papyrus közönségessé lett, a' polgári élet általánosabban jöve szóba, a' tudományok ágai önfává gyökeresedtek, és igy a' negyedik időszakasz köszönte be, mellyet tudományosnak nevezhetünk. Egész a' görög literatura kialudtáig terjed ez, de a' különböző szellem szerint, melly benne láttatik, több közszakra osztatik. Mi az elsőt Solontól Sándorig vesszük fel (594—336 Kr. e.). Itt a' philosophia természeti, kémlő, a' vallásival vegyitve. Ezen időben még az Istent nem különböztették meg a' világtól; a' légi tünemények Isten gyanánt vetettek fel, 's az ész nem lévén elégséges a' tünemények mindenségének megfejtésére, a' képzeletnek tágas mező hagyaték, nyittaték. Innét költői képekkel teljesek még a' bölcseségi természeti visgálatok. Illyen a' joniai philosophia, mellyet Thales kezde; illyen a' Pythagoras alkotta italica bölcselkedés, nem különben a' legrégibb, 's az ujabb elisi. A' joniai oskolához, melly a' világ anyagi eredését fürkészte, ezek tartoztak: Pherecy-

des, Anaximander, Anaximenes, Anaxagoras, apolloniai Diogenes, Anaxarchos és mileti Archelaos; Pythagoras oskolájának fejei. kik a' világ alkatát számra 's mértékre akarák vonni, ezek voltak: Alkmäon, lokrisi Timäos, Ocellos Lucanos, Epicharmos, Theages, Archytas, Philolaos és Eudoxos. A' régi elisi oskolából, melly a' tiszta létel gondolatihoz ragaszkodott, Xenophanes és Parmenides nevezetesek; az utóbbiból Zeno, Melissos, Diagoras. Ehez kapcsolódik Leucippos és Democritus atomusos iskolája és a' dualista Empedoclesé, mig Heraclitus tanitása a' dolgok örök folyamáról egyedül létez itten. A' 90-dik Olympias körül egész Göröghonon által elterjedve voltak a' philosophusok és oskoláik, azonban fő tanyájok Athené vala, hol a' sophisták lettek tanitók, kik közt legnevezetesbek: Gorgias (leontiumi), abderai Protagoras, elisi Hippias, keosi Prodicos, Trasimachos és Tisias. Ezek nem csak ékesszólást és politicát tanitának, hanem a' természeti tudományokat is, a' számtant, 's a' szép mivészségek oktatványát 'stb. Hiresek a' csalokoskodásban, honnan nevök is (Sophista) bölcsen csalót jelent. Méltán, nemesen és dicsőn kelt ki ellenek Socrates, ki a' bölcselkedésnek életgyakorlati irányt ada, 's égi munkáiért méregpoharat nyere. Az ő tanodájából (schola) 4 uj támadott: 1) a' cyrenéi, mellyet cyrenéi Aristippus (l. e.) alkota; 2) a' megarai, elisi, eretrisi, Euclides, Phädon és Menedemos alatt; 3) az academiai Platon (l. e.) és 4) a' cynicai, Antisthenes szerzései. — Azonban a' történetirás is haladott a' tökéletesség felé. 550 és 500 között erede először a' mondairás (*Logographia*) kötetlen beszédben, 's legrégibbek itten: Kadmos, mileti Dionysios és Hekatäos, argivi Acusilaos, mitylenei Hellanicos és lerosi Pherecydes. Utánok halicarnassi Herodotus (l. e.) tünt fel, a' történetirás Homerusa. Vetekedő társa lön Thucydides, ki a' peloponnesusi háboruról 8 könyvet ira, remeket a' bölcselkedő történetirásban. Ez gondolatinak mélysége miatt néhol homályos; ellenben Xenophon világos és példány a' természetes irásban. Nevezetesek még: Ktesias, Philistos, Theopompos, Euphoros. — A' költészetnek ezen időben egy uj neme fejlődék ki. A' szüreti mulatságok játékidomot öltöttek magokra; a' bakáldozat alatt némellyek népmeséket mondottak el, a' kar pedig Bacchus tiszteletét erkölcsi tanitásokkal váltogatá. Mások tréfásan üzék az ekkori mulatságot, 's azt más időben, más napokon is utánozták, mig Solon idejében Thespis uton utfélen, falukon, 's vándor játékszinen komolyabb és tréfásabb történeteket ada elő. Játékaiknak neve tragoedia (bakáldozati dal), trygoedia, sajtoló és mustdalok; comoediák, satyrjátékok voltak. Végre a' városba jutottak, pompás szineken adatva. Aeschylos először hoza fel beszélgető személyeket, 's a' drámának teremtője lön. Ez is gyorsan haladott a' tökély felé, a' tragoedia Aeschylos, Sophocles, Euripides, a' comoedia Kratinos, Eupolis, Krates 's különösen Aristophanes által. A' harmincz zsarnok idejében tiltva lön az élő emberek kijátszása a' játékban; innét a' közép comoedia fejlett ki általános characterfestéssel, 's álarczokkal. Aristophanes és Alexis kitüntek itt. A' mimica kifejlésére sokat tett a' syracusai Sophron, mellyel függésben van Epicharmus siciliai comoediája. Ezen korban némelly philosophusok tanitó költőkké lettek, mint: Xenophanes, Parmenides, Empedocles, az eposban hires Pisander és Panyasis a' heracleák, Antimachos pedig Thebaisa által. De a' hőskölteméný egyre történetibb lön, 's veszte eredeti szépségéből. A' költés mellé az ékesszólás, méltó testvérképen lépe. 's remekeket adtak benne: Antiphon, Gorgias, Andocides, Lisias, Isocrates, Isäos, Demosthenes, Aeschines. Mint mellék és segédtudomány kimivelteték a' philosophia számára a' számtan, a' történetiráséra a' földleirás. A' joniai oskola a' csillagtant, az olasz a' számtudományt, az academia a' földleirást némelly feltalálással bővité. A' földleirás utazások által gazdagodék; említést érdemelnek: Hanno hajókázása Afrika nyugoti partjai körül, Skylax Periplostól a'

közép tenger partjainak leirása, 's a' massiliai Pytheas feltalálásai éjszaknyugoti Europában. A' természetvisgálás is a' bölcsek foglalatossága volt; a' gyógytudomány az Asclepiasok templomaiból kihozaték, 's Hippocratest (l. e.) atyjának esmeri. — A' második közszakban, mellyet alexandriainak nevezünk, a' birálás és rendszerezés uralkodott. Most Alexandria lön a' tudós világ közép napja, noha Athené is egyre világitott. A' bölcselkedésbe uj nézeteket hoza be Plato természeten tul látott tanitványa, Aristoteles, a' peripateticusok őse, 's a' Metaphysica teremtője — a' létezhetlené; és ezredek folytak le az ő csapásán, tanujául, mint csünghet a' valót kereső ember árnyalakon. Nyomában lépdelve visgálá Theophrastos a' természetet és bölcseséget. Azonban a' kétlés szörnye el kezde garázdálkodni már is, illy korán, Pyrrhontól eredve Elisben. Hasonló lélek vala a' közép és uj academiában, az Arkesilaos és Karneades alapitottákban. Socrates tanitása uj ágakat hajta még a' Stoában, mellyet, az erényt hatalmasan pártoló, 's az emberi lét főczéljául tekintő citiumi Zenon szerze, 's az epicurusi oskolában, mellyet a' gargettusi Epicurus állita fel Atticában. A' szám és csillagtudomány legszebb előmenetelt teve az alexandriai, rhodusi és pergamosi oskolákban, 's ki nem esmeri Euclides, Archimedes, Eratosthenes és Hipparchos nevét? A' történetirásnak Sándor tettei elég anyagot szolgáltattak, de ez csak külső kiterjedésére, nem pedig belső érdemére nézve nyert, mert a' csudás és bajnokias kedvelése hatalmazott el benne. De annál kedvesebb a' megalopolisi Polybios megjelenése, ki az általános történetnek bölcs és derék irányt ada. Eratosthenes a' tudományos földleirást alapitá meg, Hipparchos pedig a' mathesissel köté össze. Nearchos és Agatharchides tudósitásai nagy kincs gyanánt szolgáltak az országok és népek esmeretében, valamint a' pariai márvány időtan (*chronica*) az időszámlálásban. A' költésre nézve is történt változás. Athenében a' közép comoediából az uj fejlődék ki, melly az erkölcsi természetet vevé tárgyául, 's közelite a' mai nézőjátékhoz. Az ezen nemü 32 költő közt nevezetesbek: Menander, Philemon és Diphilos. Az Idyllékben Stesichoros, Asclepiades, 's más előbbiek nyomain édesen enyelegtek Theocritos, Bion és Moschos. A' többi költemény nemek sem maradtak miveletlenül, de mivel az alexandriaival függésben voltak, mi itt elhallgatjuk, 's amoda igazitunk. Hiszen ezen közszak végével megszünték a' Görögök függetlenek lenni, a' világhóditó Roma itt is gyökerezteté hatalmát. L. tehát a' folytatást e' czik. alatt: ALEXANDRIAI OSKOLA ÉS ROMAI LITERATURA. 55.

GÖRÖG NYELV ÉS IRÁS. Nem mindig azon nyelv divatkozott Görögországban, mellyet mi görögnek nevezünk; mert Göröghont régente Pelasgok lakták. De a' Pelasgok ó nyelve már Herodotus idejében nem vala esmeretes, ki ezt a' Görögökétől különbözöttnek mondja, 's azt véli, hogy a' Hellenek eredeti nyelvöket mindig megtartották (*l.* 57). Hanem honnét eredt ez, arról viszont különbözők a' vélemények; mert némellyek a' persából, mások a' scytha nyelvből akarják származtatni; két, talám egyesülhető vélemény. Ezt Göröghonon kivül Kisásiának nagy részében, déli Olaszhonban és Siciliában beszélék, 's más tájakon is, hova görög gyarmatok telepedtek. Egy főtörzsöktől annyi görög népség származván, elgondolható, hogy különbféle nyelvjétseik (dialectus) voltak, mellyeket annál szükségesebb tudni, minthogy ezen nemzet irói, azon különböző nyelvjétsek tulajdonságait, a' betükre, szavakra, mondásokra és fordulásokra nézve, átvivék az irói nyelvbe, és pedig nem csak, hogy a' beszélőt közelebbről esmertessék, hanem ha önszemélyesen irtak is. A' Görögök három főbb törzsöke szerint 3 fő nyelvjétést szokás felvenni; az aeolit, doriait, és joniait, melliyekhez utóbb a' kevert attikai járult; ezen kivül pedig több mellékeset. De ezen 4 fő nyelvjétést kettőre lehet összehuzni: a' hellen doriaira, és joni attikaira. Amaz a' legidősb, valamint általjában a' doriai őt jelent. A' legrégibb doriai nyelv-

ejtés az aeoliaiban látszik meg, mellyből származtatik a' latin nyelv is A' doriai nyelvejtés kemény és durva volt, a' joniai pedig a' leglágyabb. Az aeoliai nyelvejtés az Isthmuson innét divatban vala (Megarán, Attikán, Dorison kivül) Kisásia äoliai gyarmatiban, 's az ägei tenger néhány éjszaki szigetein; a' doriai Peloponnesusban, a' doriai négy városban, Kisásianak, alsó Olaszhonnak (Tarent), Siciliának görög gyarmatiban, legtisztábban a' Messeniek között; a' joniai, Kisásia joniai gyarmatiban, 's az Archipelagus szigetein; az attikai Attikában. Mindenik nyelvejtésen vannak hires irók. A' joniaihoz tartoznák részint a' legrégibb költők munkái, millyenek: Homerus, Hesiodus, Theognis 'sat.; tisztán találtatik a' kötetlen iróknál, mint Herodotusnál 's Hippokratesnél; doriai nyelvejtésben énekelt Pindarus, Theokritus, Bion, Moschus: doriai kötetlen irásból kevés maradt fen, 's ez szám és bölcselkedés tudományi tartalmu. Midőn Athené hadra 's tudományra nézve első görög város lett, az attikai nyelvejtés is divatba jött, rajta ezek irván remek miveket: Aeschylus, Sophokles, Euripides, Aristophanes, Thucydides, Xenophon, Plato, Isokrates, Demosthenes 'stb. A' nyelvtudósok később megkülönböztették az igazi attikait, melly ezen remekekben találtatik, a' közönséges attikaitól, és az utóbbi, többé nem olly virágzó nyelvü irókat közönséges Görögöknek vagy Helleneknek nevezék. Ezekhez tartozik Aristoteles, Theophrast, Apollodor, Polybius, Plutarchus és a' még virágzón iró Lucianus, Aelianus és Arrianus. A' dramaticusokat kivévén, a' többi költők nem maradtak az attikai nyelvejtés mellett; sőt azok is vettek fel valamit a' doriaiból, mig emezek a' homerusi nyelvnél maradtak. Ezekből az tetszik ki, hogy a' Görögök jobban esmerék különböző nyelvejtéseiket, mint mi, olly kis földre összeszorultak, a' mieinket. Mivel pedig Homerusban 's Hesiodusban mind a' négy nyelvejtés feltaláltatik, a' legrégibb időkben alig voltak ezen nyelvejtések határai olly szorosan huzva, mint idővel. De a' különböző nyelvejtés eredetének idejét igen nehéz meghatározni. Az is kétes, mikor kezdék ezen nyelvet jegyekkel rajzolni. Közvélemény szerint a' phönicziai Kadmos hozá a' betüket Göröghonba, de csak 16-ot. A' trojai had alatt Palamedes négy betüt (Θ, Ξ, Φ, Χ) találá fel, ugyan annyit keosi Simonides (ΖΗΨΩ). Ezen uj betüket a' Joniaiak vévén először be, a' 24 betüből álló ábécze joniainak neveztetik. A' legrégibb phönicziai 's görög betük jegyei azonban igen különböztek a' most szokott zsidó 's görög betüjegyektől. Voltak, kik azt mondák, hogy Kadmos előtt volt irások a' Pelasgoknak, 's az ujabb időkben többen vitatták ezen véleményt. Azonban ollyanok is támadtak, kik az irást Göröghonban sokkal ifjabbá tették. Először az angol Wood vezeté e' részre a' figyelmet, e' munka által: „*Essay on the original Genius of Homer.*“ Ebben azt véli, hogy a' betüirás közönségessé lételét és a' kötetlen irás kezdetét egy időkorba tehetni mintegy 554 évre Kr. e. 's ugyan annyira Homerus után. Homer korában minden esmeret, vallás és törvény az elmében tartatott fen, 's ezért készitették versekben. Hogy templomokban idősb felirások találtattak volna, Wolf megczáfolá, ki az egész kérdésben lévő dolgot e' két pontra huzá össze: 1) mikor esmerkedtek a' Görögök általjában meg az irással, 2) mikor lett nálok az irás közönséges? Egyszersmind érinté, mikor készittettek alkalmatosb anyagok az irásra, mikor jött divatba az állatbőrre és az egyiptomi papirosra való irás? Megbizonyitja, hogy Homerus abból, a' mit énekelt, semmit sem irt le, mivel utána jött divatba az állatbőrre és papirosra irás, és ezen énekek Kr. e. a' 6-dik század előtt irva nem találtattak. Megjegyzést vár azonban, hogy a' Görögök eleinte a' rendeket jobbról balra irták, azután váltirányban (Bustrophedon l. e.), végre csupán balról jobbra. 55.

Görögország (ó). Ez a' név Olaszországban származott, hihetőleg az Epirusból oda vándorlott pelasgi gyarmatok által, mellyek Graecusról, törzsök atyjoknak Thessalusnak fiáról, magokat Γραικοὶ

Görögöknek nevezték, 's igy okot adtak, hogy ez a' név minden egy nyelven beszélő népekre átmenjen. A' benszülötteknél, korábbi időkben, p. o. Homerusnál, nem volt Görögországnak közönséges neve: később kapta Hellas, és a' Romaiaktól lett meghódittatása után Achaja nevét, melly alá mindazáltal Macedonia és Epirus nem foglaltattak. De a' görög nemzetek annyira szét voltak szóratva, hogy nehéz meghatározni, mi tartozzék Görögországhoz, mi nem? Görögország majd keskenyebb értelemben vetetett, mint t. i. három oldalról a' földközi tengertől mosatik, éjsz. a' Kambuni bérczek által választatván el Macedoniától, mintegy 2000 nsz. mfön fekve; majd szélesebb értelemben, melly Macedoniát és Epirust is Görögország alkotó részeivé teszi, a' Haemus hegyét, a' joniai és aegaeum tengereket adja neki határul, 's ezen tengerek szigeteit is hozzá kapcsolja. Görögország részint száraz földből, részint szigetcsoportokból áll. Déli részét az éjszakitól egy, nyugotról az ambraci tengeröböltől kelet felé a' Thermopylákig nyuló hegylánczv választja el. Éghajlatja váltólag durva és szelid, mivel hegyek 's völgyek egymást váltják fel, hanem igen kellemes és egészséges. Innét 100 eszt. emberek nem ritkák benne. Fekvése kedvező a' legnemesebb téritőalljai gyümölcsökre nézve, a' völgyekben és térségeken; a' hegyek fellrős csucsait ellenben földsarki plánták fedik. Athenében a' hévmérő csaknem sohasem száll a' fagypont alá, 's nem megyen Reaum. 25° feljül. A' szigeteken a' nappali hő levegőt az esti kellemes szelek mérséklik. Ellenben Thessaliának térségein, mellyek 1200 láb. feküsznek a' tenger felett, 's még inkább Arkadia bérczein, olly kemény a' hideg, mint Angolországban. A' termékenység épen olly nagy, mint különbféle. Még ott is, hol a' föld a' szántásvetésre kevésbé alkalmatos, terem, 's magától, kakukfüvet, majoránnát és temérdek jó illatu füveket, mellyek gazdag legelőket adnak. Csak a' buzának 8 's az olajfának 10 neme van Görögországban. Talám ez a' szőlőnek is hazája, főképen a' kisebb szemünek, melly nevét Corinthustól vevé. A' görög szőlő-gerezdeknek 40 neme esmeretes. Hires a' görög méz (l. Hymettus). Görögországnak mindene van, a' mi szükséges, 's egy tartománynak sincsenek olly alkalmatos partjai, öblei és kikötői, a' világ három részeivel való kereskedésre, mint ennek. — A' száraz tartomány éjszaki 's közép Görögországra (ez szorosabb értelemben Hellas) és Peloponnesusra osztatik. I. Éjszaki Görögország részei: *a*) Thessalia (l. e.), most Janiach, *b*) Epirus (l. e.), most Albania, *c*) Macedonia, most Macdonia vagy Filiba Vilajeti, melly csak Filep és Sándor olta számláltatott Görögországhoz; előbb mintegy közép lánczszemet tett Görögország és Thracia (a' Görögök szerint éjsz. tartomány) közt, mellyhez korábban számláltatott. II. Közép-Görögország vagy Hellas, most Livadia, ezeket foglalta magában: *a*) Akarnaniát, durva és hadakozó lakosaival, mellynek nevezetes folyói és hegyei nem voltak. *b*) Aetoliát (l. e.), *c*) Dorist vagy Doris Tetrapolist, hajdan Dryopis, *d*) Lokrist (l. e.), a' thermopylaei keskeny uttal, *e*) Phocist, mellyet a' Cephissus mos; itt emelkedett fel a' Parnassus, melly alatt feküdt Delphi (l. e.). *f*) Boeotiát (l. e.), *g*) Atticát (l. e.), *h*) Megarist, Megara városával, melly minden görög tartományok közt legkisebb volt. III. Peloponnesus félszigetét, most Moreát, mellyhez Megarison keresztül a' corinthusi földszoros viszen, tették *a*) Corinthus környéke (l. e.) hasonló nevü várossal, elébbi neve Ephyra, *b*) Sikyon kicsiny környéke hasonló nevü régi városával, *c*) Achaja, előbb Aegialos, azután Jonia névvel, mellynek a' corinthusi tengeröböl mentében a' Melas folyójáig 12 városa volt; *d*) Elis, mellyen az Alpheos folyt keresztül, 's Achajától délnyug. a' tengerparton feküdt. Hires helyek benne: Elis, Kyllene és Olympia (l. e.) *e*) Messenia, Pamisus folyójával, Elisen alól a' tengerparton a' száraz csucsáig, Messene városával 's Ithome és Ira h társzéli váraival; *f*) Laconia, Laconica, Lacedae-

mon, hegyes tartomány (a' Taygetos), mellyen az Eurotas foly keresztül, a' messeniai, laconiai és argolisi tengeröblöktől mosatik három felől. Fővárosa Sparta, (l. e.). *g*) Argolis (l. e.). *h*) Arcadia (l. e.). A' Görögországhoz tartozó szigetek: I. a' joniai tengeren, a' száraz tartománynak nyug. és déli oldalán feküsznek. 1) Corcyra (Korfu), 2) Cephalonia, 3) Asteris, 4) Ithaca (Teaki), 5) Zakynthos (Zante, St. Maura, hajdan az acarnaniai szárazzal öszvefüggő Leucadia félszigete), 6) Cythera (Cerigo), 7) az argoli tengeröből szigetcsoportja, 8) Pelops szigete, Trözen tájékánál, nem messze tőle Sphacria, Kalauria (Poro), 9) Aegina, 10) Salamis (Coluri) 's több körülte fekvők, 11) Kreta (Kandia). II. Az aegeum tengeren, a' száraznak déli és kel. oldalán feküdtek: 1) Karpathos (Scarpento), 2) Rhodus, 3) Cyprus, 4) a' Cycladák, az az Delos körül fekvő szigetek, az Archipelagus nyugoti és 5) a' Sporadok, az Archipel. keleti szigetei. A' Cycladákhoz tartoznak: Delos (Sdilli), Rhenaea, Mikonos, Tenos (Tine), Andros, Gyaros, Keos (Zia), Syros, Kyihnos (Thermia), Scriphos, Siphnos, Kimolis (Argentiere), Melos (Milo), Thera (Santorin), Jos, hol nyugosznak Homerus tetemei, Naxos, elébb Dia. Paros (Pario) 's mások. A' Sporadokhoz tartoztak Kos (Stanchio, Stingo), Parmacusae, Patmos (Palmo, Palmosa), Samos, Chios (Scio). több kisebb körülfekvő szigetekkel, Lesbos (Mitylene), hol a' körülfekvő kisebb szigetek Hecatonnysoinak, az az, Százszigetnek neveztetnek, Tenedos (Bokthscha Adassi), Lemnos (Stalimene), Imbros (Lembro), Samothrake, Thasos, és Görögország partjaihoz közelebb Skyros, Enboea (Negroponte). — A' hajdani Macedonia belől durva, erdős és szegény volt, 's csak a' partokon termett bort, olajat és gyümölcsöt; hasonlóul Epirus. Ellenben Thessalia termékeny, szép folyóktól öntöztetett völgy volt, melly igen jó lovakat adott; Boeotia épen olly termékeny volt, 's szép marhákat nevelt. Lokris földje középszerü, Dorisé annál termékenyebb, 's Phocisé ezt is feljülmulá; mert jó bort, szép olajat és buzért bőven termett. Aetolia kietlen bérczei mind a' baromtartást, mind a' földmivelést lehetetlenné tették. Acarnania, Atticának partja, 's a' hegyes Megaris, épen olly kevéssé voltak termékenyek, mint Achaja. Argolisnak termékeny földje vala, 's Laconiában, Messeniában és Elisben földmivelés és baromtartás virágzottak. Arcadia hegyes pásztor-tartomány volt. A' görög szigetek, szerencsés éghajlat alatt feküvén, nagyobbára bővelkedtek borral, gyümölcsel és gabonával *).

*) L. „Hellas, od. geogr. antiquar. Darstell. des alten Griechenl. u. s. Colonien, mit Rücksicht auf die neuern Entdeckungen." — (Kruse leipz. Professortól, 1826, 2 köt. atlassal); „Tagebuch e. Reise durch Griechenland und Albanien," (Berlin 1826.) főképen katonai tekintetben igen kielégitő rajzolatja mostani Görögorsz. a' régire való utasitásokkal. Görögorsz. régi 's uj állapotját leirják: Gell és Dodwell, geogr. topogr. 's hist. tekintetben. Dodwell uti társa Pomardi (Roma 1820) tö'daléokat ragasztott hozzá. A' Görögök épitésének 's képfaragásának maradványit Chandler, Stuart, Revett adták elő. Spohn, és Wheler, Le Chevalier, Choiseul-Gouffier, részint Clarke és Turner is, egyes kevéssé esmeretes helyeket gondosan vettek fel. L. még „Horner's Bilder des griech. Alterthums, oder Darstell. der berühmtesten Gegenden und wichtigsten Kunstwerke des alten Griechenl." (Zürich 1824.). Görögorsz. 's az Archipelagus szigetei lakosinak erkölcseit 's szokásait Hughe, Holland, Vaudoncourt, Leake, Douglas, Castellan utazásai 's Galt irják le. Fő munka ezekre nézve Pouqueville Ali Basánál volt franczia fő consultól „Voy. dans la Grèce," (Paris 1820. 6 köt.). A' Hellenek ujabb pallérozottságának hist. Iken irta le „Hellenion 'sat." czim alatt. Minden pallérozot ságot, melly a' Görögöket az emancipatiora méltókká teszi, megtagad tőlök Will. Gell az ő „Narrative of a journey in the Morea" czimü munk. (Lond. 1823.) Ellenkezőt bizonyit Ed. Blaquière „Report on the present state of the greek confederation" etc. (Lond. 1823.). Fő munka: P. O. Broendsted „Voyages dans la Grèce, accompagnés de recherches archéologiques." (Paris 1826). Németül Cottanál, angol nyelven Lond. jött ki.

Görögök históriája. Ez 3 fő szakaszra osztatik, u. m. eredetök, virágzások és elpusztulásokéra. Az 1) a' Görögök származásától (K. e. 1800 körül) Lykurgusig, (K. e. 875-ig); a' 2) innen romai uraság alá jutásokig (K. e. 146) terjed; 's a' 3) a' Görögöket mint meggyőzött népet adja elő, naponként nevekedő hanyatlásában, mig végre K. u. 300 olta a' hajdani Görögország a' bizantiumi császárságban elenyészik. Rege szerint legelső Görögországba bevándorló nép, a' Pelasgok voltak. Ezek barlangokban laktak, 's vad gyümölcsel, gyakran meggyőzött ellenségeik husával is, éltek Phoroneusig, a' ki köztök, mint Argosnak királya, neminemü pallérozottságot terjesztett el K. e. 1800 körül. Vele egy időben kezdék Pelasgus Arcadiában, és Aegialeus Achajában vad alattvalóikat pallérozni; a' cyclops kőfalak az ő munkájok. Kicsiny országok állottak elő, mint Sparta, Athené. Achaeus, Pelasgus és Pythius három testvértől, kik Arcadiából Thessaliába gyarmatokat vittek, mint Pelasgus fiaitól, Thessalustól és Graecustól 's másoktól, a' hajdani vadak egyes nemzetségei különös neveket kaptak. A' Deucalion idejében K. e. 1514 körül történt özönvíz nagy változást 's uj ásiai nemzetségnek, a' Helleneknek bevándorlását szülte. Ezek kiterjeszkedtek Görögországban, kinyomták a' Pelasgokat, vagy öszvekeveredtek velek. Nevök közönséges nevökké lett a' Görögöknek. Ezekkel felemelkedett Görögország a' vadság állapotjából, 's még gyorsabban a' phoenicziai és egyiptomi gyarmatok bevándorlása olta. Deucalion özönvize után ugyanis 60 eszt. megtelepedett Thebaeben, phoenicziai Cadmus, a' betüiras esmeretét magával hozván. Siciliai Ceres és eleusisi Triptolemus megtanitották a' földmivelést; Bacchus szőlőtőkét ültetett. Argosba Danaus, egyiptomi szökevény, Atticába Cecrops jött. Itt kezdődik a' herosok időszakasza, kik közé tartoztak Hercules, Jason, Pirithous és Theseus, 's ama' régi természet-énekeseié 's bölcseké, mint Thamyris, Amphion, Orpheus, Linus, Musaeus, Chiron 's mások. Hadakozó szellem lelkesité az egész nemzetet, a' honnan minden egyes meghasonlás fegyverre szólitá Görögországnak minden vitézeit, mint p. o. a' Thebae ellen folyt és a' trojai hadak K. e. 1200 körül, melyeknek következései Görögország históriájában fő időszakaszt formálnak. Ez a' csatázás sok tartományokat megfosztott fejedelmeiktől. Ebből közönséges zavar lett, mellyben a' Heraclidak Troja lerontatása után 80 eszt. Peloponnesust elfoglalták, 's a' Joniaiakat és Achaeusokat kiverték onnan. Ezek Attica felé fordultak; de itt elég helyet nem találván, Neleus 1044 körül egy joniai gyarmatot Kisásiába vezetett, hova már korábban megérkezett Peloponnesusból egy aeoliai gyarmat. Aztán 80 eszt. dorisi gyarmat is telepedett meg itt. Más statusokban köztársaságok állottak elő, p. o. Phocisban, Thebaeben, az ásiai gyarmatokban, Athenében 'sat. ugy, hogy a' legközelebbi 400 eszt. alatt egész déli Görögország nagyobbára köztársaságokból állott. Jóllétek 's alkalmas éghajlatjok azonközben az ásiai gyarmatokat tették a' pallérozottság anyjává; innét terjedtek el a' szép mesterségek és tudományok; itt volt Homerus és Hesiodus énekeinek hazája; itt virágoztak a' kereskedés, hajózás és törvényhozás. Mindazáltal Görögország hiven megmaradt együgyü szokásai mellett, 's nem esmerte a' fényüzést. Ha valamelly statusban a' lakosok megsokasodtak, gyarmatok alkottattak, mint a' 7—8 száz. a' rhegiumi, syracusai, sybarisi, crotoni, tarentumi, gelai, locrisi és messanai, Siciliában és Alsóolaszországban. (L. Nagy-Görögország.) Görögország apró, egymástól függő statusainak közönséges öszvefoglaló lánczra volt szüksége, melly őket együtt tartsa. Ezt a' delphi templom, Amphiktyonok törvényszéke 's az innepi küzdő játékok tették; a' játékok közt kitüntek az olympiaiak, mellyeknek K. e. 776 lett fő megujittatásától számlálták a' Görögök az időt. Ez idő olta Sparta és Athené feljülemelkedtek hatalmokkal és tekintetekkel a' többi statusokon. A' persiai hadig Görögország már jeles pontjára hágott a' pallérozottságnak. A' költésen kivül már a' philosophia kezdeteit is

találjuk K. e. 600 körül, és pedig Joniában 's Alsóolaszországban előbb, mint magában Görögországban. A' képfaragás és festés is virágzásba jöttt. Galliában a' massiliai, és Siciliában az agrigentumi hatalmas gyarmatok szarmaztak; Athené kereskedését mindig szélesebben terjeszté, 's főképen Thraciában jó kereskedő helyeket alkotott. De Kisásiában a' görög gyarmatok lydiai Croesus, és csak hamar azután Cyrus hatalma alá kerültek; maga Ógörögország hasonló szolgasággal fenyegettetett Persiának fejedelmeitől, Dariustól és Xerxestől. Ekkor mutatta ki magát legdicsőbb fényében a' szabadság-szerető Görögök vitézsége. Athené és Sparta csaknem magok állottak ellene a' Persák temérdek seregeinek, 's a' marathoni, thermopylaei és plataeai ütközetek, mint az artemisiumi, salamisi és mykalei tengeri csaták, értésekre adták a' Persáknak, hogy Görögországnak soha sem lesznek urai. Ekkor minden statust feljülmult Athené virágzásával 's hatalmával. A' fővezérség, melly eddig Sparta kezében volt, Athenére szált, mellynek vezére, Cimon, a' Persákat a' Kisásiaiak szabadságának megesmerésére kinszeritette. Egyszersmind Athené volt a' mesterségek 's tudományok középpontja is. Most kitört a' peloponnesusi háboru, Sparta nem szenvedhetvén tovább Athené kevélységét. Ez a' had, melly Peloponnesust elpusztitotta, megalázta Athenét, míg Thrasybulus által a' nyakára tett 30 tirán ki nem kergettetett kebeléből. Spartának ellenben le kellett rövid időre mondania hatalmáról, mellyet Thebae nagy emberei, Epaminondas és Pelopidas megtörtek. Ezen nyugtalanságok közt is virágoztak a' költők mellett mivészek, kormányfiak s philosophusok; a' kereskedés legnagyobb virágjában volt, 's az erkölcsök és életmód legfőbb pontján állottak a' finomságnak. De majd belépett ama' szerencsétlen időszakasz, mellyben a' politicai szabadság elenyészésével a' Görögök pallérozottsága is alá szált. Görögország éjsz. részében ugyanis egy hóditó status állott fel, mellynek fejdelme, Filep, vitézségével ravasz politicát párositott. A' görög statusok egyenetlensége alkalmat nyujtott neki uraságra vágyó plánjainak kivitelére, 's a' chaeroneai ütközet K. e. 338 Macedoniát egész Görögországnak urává tette. Hijában reménylte ez, hogy Filep halála által szabaddá fog tétetni; mert Thebaenek felzendüléséért annak fia Sándor által lett megfenyittetése, ugy megrémitette a' Görögöket, hogy nem mertek szabadságokért fegyvert fogni. Mig Sándor, mint a' Görögök fő vezére, a' Persákon legfényesebb győzedelmeket nyert, a' haláláról költ hamis hir ismét fegyvert fogatott a' Görögökkel, szabadságok visszaszerzésére; de ezen próbatételt is sikeretletlenné tette Antipater. Szintolly szerencsétlenül végződött a' lamiai had, Sándor halála után. Görögország csaknem macedoniai tartománnya süllyedt le. Puhító fényüzés gyengité el a' hajdani vitézséget és erőt. Végre, déli Görögországnak legtöbb statusai, Spartán és Aetolián kivül, az achajai szövetségben egyesültek, szabadságoknak Macedonia ellen leendő védésére De midőn ezen szövetség Spartával meghasonlott, Macedoniától kért segitséget 's győztes lett. Ez a' barátság majd veszélyt szült, mert Görögországot Filepnek a' Romaiakkal volt perlekedésébe keverte, kik ugyan megerősiték eleinte a' görög városok szabadságát, mig Antiochussal folyt háborujokban Aetoliát, 's csak hamar erre Macedoniát is tartománnyaikká tevék; de később elkezdék az achajai szövetség közt az egyenetlenség magvát hinteni; bele avatkoztak a' Görögök belső visszálkodásaiba, 's legutolsó próbatételre kinszeriték azokat, szabadságoknak fegyverrel leendő kivivására. Egy illy egyenetlen csatázásnak nem sokára vége lett; Corinthusnak K. e. 146 lett meghódittatása romai uraság alá hajtá a' Görögöket. A' chaeroneai ütközettől Corinthus elfoglaltatásáig folyt időköz alatt szakadatlanul virágoztak a' művészségek és tudományok a' Görögök közt; sőt a' művészség először Sándor alatt inneplette arany idejét. Azonközben a' görög gyarmatok még virágzóbb állapotban voltak, mint az anyaország, főképen Alexandria (Egyiptomban) a' tudósság helye. Mivel a'

gyarmatok is lassanként hasonlóul romai felsőség alá kerültek, azok is, mint az anyaország, tanitóikká lettek pallérozatlan hóditóiknak, a' Romaiaknak. Végre Augustus alatt elveszték a' Görögök addigi szabadságok árnyékát is, 's megszüntek független nép lenni, bár nyelvek, erkölcseik, szokásaik, tudományaik, mivészségek és izlések a' romai birodalomban mindenütt elterjedtek. A' nemzet charactere most olly mélyen süllyedt, hogy a' Romaiak rendszerint legsemmirevalóbb teremtésnek tekintettek egy Görögöt. Az ásiai fényüzés egészen elrontá a' Görögöket, a' szabadság és függetlenség hajdani érzése kihala belőlök, 's alacsony szolgai érzés lépe helyébe. A' negyedik század eleje felé alig mutatá a' nemzet már csak nyomát is szép tulajdonságinak. Egyszersmind elkezdének ekkor a' barbar népek Görögországban is pusztitva kóborolni. — Mütfordnak, Gilliesnek, Barthelemynek 's másoknak görög historiára nézve esmeretes munkáikon kivül emlittetést érdemelnek még: Clinton „Fasti Hellenici" (Oxford 1824), egy, Görögországnak az 55-dik Olympiástól a' 124-ikig menő, polgári és tudományos chronologiájára nézve fontos munka (Krügertől deákul kiad. Leipz. 1826), Wachsmuth „*Hellenische Alterthumskunde*", (Halle 1826), végre Jacowaky Rizo Nerulos „*Hist. moderne de la Grèce depuis la chûte de l' empire d' Orient jusqu' à la prise de Missolunghi.*"

A' régi Görögök characterének fővonásai természetesség és nagyság voltak. Tulajdon tanitója a' görög nemzetnek a' Hellen volt, 's ha másoktól tanult, szabadon 's függetlenül tette azt. Nagy mustraképe a' természet volt, melly hazájában minden ingereket egyesitett magában. A' még pallérozatlan görög férjfias és kevély, munkás volt, gyülöletében szintugy nem esmert határt, mint szeretésében. Az idegenek és hazafiai iránti vendégszeretést becsülte 's gyakorolta. A' Görögök charactere ezen alapjának nagy befolyása volt az ő vallási, politicai, erkölcsi és philosophiai véleményeikre. Isteneiket nem fedé szent homály, mint Ásiában; hanem hibáikra és virtusaikra nézve emberi, de azért az embereknél felsőbb valóságok voltak. Biztosan társalkodtak ők ezekkel; jó, rosz az ő kezeikből jött; minden testi és lelki adományok az ő ajándékaik voltak. Épen olly emberi volt a' legrégibb Görögök erkölcs-tudománya is. Azt parancsolta ez, hogy az istenet a' szertartások szoros megtartásával tiszteljék, a' vendégszeretés szentnek tartassék, sőt a' gyilkosok is megkiméltessenek, ha istenekné kerestek menedékhelyet. Ellenség ellen a' fortély és bosznállás szabad volt. A' szüzességet törvény nem parancsolta. Csak az atya, férj vagy testvér hatalma védte az asszonyi nem becsületét, melly e' szerint szünteleni függésben élt. A' házi élet bátorsága egyedül a' ház atyján alapult. A' Görögök legrégibb erkölcseinek ezen alapvonásaiból származott idővel vallásos érzéseiknek tulajdonisága, szabadsághoz 's munkássághoz való szeretetek, minden szépnek különös kedvelése, felemelkedett érzések, és házi 's polgári életekben való természetességek. A' Görögök vallása nem volt olly babonás, mint a' Romaiaké; nem esmert p. o. a' Görög a' madarakból jövendölést. A' vallásban is hajlott a' vidámsághoz, az isteneknek kevésbé szolgált érzésekkel, mint külső szertartásokkal. Az erkölcs-tudományra, hitre 's a' lélek oktatására, a' vallásnak kevés befolyása volt. Csak istenekben való hitet 's halál után leendő megmaradást, továbbá legczégéresebb vétkektől való óvakodást, 's a' kiszabott szertartások teljesitését kivánta az. A' jó erkölcsöket 's igazi vallásosságot eleinte életmódjok együgyüsége, 's egy mindent igazgató, jót szerető 's megjutalmazó, rosszat ellenben gyülölő 's megbüntető istenségről való bizonyos homályos előterjesztések mozditották elő, későbben pedig a' költés és philosophia által született felvilágosodás tette azt, melly a' pallérozottabbakról a' köznépre is áltment. A' görög pallérozottság virágzásakor tiszta megfogások volt a' Görögöknek egyetlenegy istenségről, ennek mindentudóságáról, mindenütt jelenlétéről, szentségéről,

jóságáról, igazságosságáról, mellyet csak jó erkölcsökkel 's a' szivnek tisztaságával lehet méltóképen tisztelni. Szintolly tiszta volt az egyes Görögök erkölcstudománya. Ez eleinte elmés mondásokban adatott elő; ide tartoznak az ugy nevezett Hét bölcsek mondásai. Azután Socrates és követői léptek fel, tisztább okfejek terjesztésével. A' Görögök szabadság-szeretetének alapja azon szerencsés sorsban van helyezve, hogy sokáig éltek más népektől való nyomatás és félelem nélkül, a' mi még lelkek elevenségével párosodott. E' volt az, melly apró seregeiket győzetlenekké tette, 's Lycurgussal, Solonnal és Timoleonnal a' koronát megvettette. A' Görögök szabadsága a' természetnek munkája és első patriarchai életmódjoknak következése volt. Az első királyok házi atyáknak nezettek, kiknek a' nép önkényt 's önnön hasznára engedelmeskedett. A' fontos tárgyakat a' népgyülése döntötte el. Házában kiki ur volt. Adót eleinte senki sem fizetett. Midőn pedig a' királyok hatalmokat tovább terjesztették, a' nép eltörölte méltóságokat, 's szabad statusokat alkotott, mellyek inkább vagy kevésbé hajlottak a' democratiához vagy aristocratiához, vagy mind a' kettőből is elegyittettek; a' polgárok szerették a' statust, mivel nem önkény, hanem bölcs törvények igazgatták azt. A' szabad haza iránti ezen nemes szeretet vala az, melly Leonidassal a' Persák királyának azt izentette, hogy inkább meghalni, mint Görögországon uralkodni akar, — ez volt a' mi Solont, Themistoclest, Demosthenest, Phociont lelkesitette, midőn ezek, polgártársaik hálátlansága mellett is, inkább a' statusnak és törvényeknek, mint tulajdon hasznoknak szolgáltak. A' Görögök munkásságára mutat termékeny földjeknek miveltsége, melly sok milliomokat táplált lakóinak szorgalma által, és gyarmataiknak gazdagsaga. Kereskedés, hajózás és mesterségek mindenütt virágoztak; mindennemü esmeretek gyüjtettek; a' feltalálás lelke fáradhatatlanul munkás volt; a' társaságos, de buja élet örömei lassanként emeretessekké lettek. A' munkásságnak ezen forrásából származott egyszersmind a' nagy tettek és vállalatok szeretete is, mellynek a' görög historiában annyi példáit találjuk. A' Görögök characterének még egy vonása, a' mind lelki mind testi szépség kedvelése is. A' szépnek ezen becsülése, a' természet által ébresztetvén fel és formáltatván, önnön magából teremté a' szépségnek azon ideáljait, melly nekik és nekünk sinórmértékül szolgál, a' mivészi lélek minden teremtményére nézve. Nemes egyszerüség bélyegzi mind azt, a' mi tőlök származott, 's ez az érzet tette őket minden idők és nemzetségek tanitóivá.

Görögország (ujabb) Moreával 's a' szigetekkel 2000 nsz. mf. 's mintegy 4 mil. lak. foglal magában, kik közül 1/2 mil. Moreára és Negropontera jő. Lakosai Görögökből, Törökökből, Muhamed vallásán lévő Albanokból, Zsidókból, Olaszokból, Czigányokból sat. álló keverék. 3/4-ét igazi Görögök vagy régi Hellenek maradékai teszik. Ezekhez számlálván a' Kisásiaban, Oroszbirodalomban, Németországban, europai Törökországban lakó Görögöket, minden most élő Görögök számát lehet 4 mil-ra tenni. Igazi természetekre nézve még most is ollyanok, mint a' régi Görögök. Azért léptek fel csaknem 2000 esztendei nyomatások után, a' 19 ik század 2 tizedében ismét a' világ historiájában, hogy vagy ismét életre hozzák polgári léteket, vagy dicsőséggel tünjenek el örökre a' nemzetek sorából. Ezen Europára nézve fontos történet, a'

Görögök Lázadása 1821, megfoghatóbb lesz, ha 1) a' Hellenek és Törökök természeti állapotját és egymáshoz állását tekintjük. Ha valamelly formátlan statusban vadság és pallérozottság, kinszeritő uralkodás és szabadság érzése, büszkeség, felfuvalkodottság és kétségbe-esés törnek egymás ellen: az erőszakoskodóra nézve olly kevéssé van ott törvény és rend, mint az elnyomattakra nézve. A' hol e' felett még két (a' hóditó és meggyőzött) nép közt vallás, nyelv, erkölcsök, szokások, gondolkozásmód és character huznak közfalat, a' hol azok, egymást kölcsönösen gyülölik, nincs ott társaságos élet, sőt gondolni se

lehet annak valahai leendését. Egy illy status nem status, az emberek benne nem polgárok, mert a' rabszolgának sorsa mindig urának személyes tulajdonságaitól függ. Ha már most egy nép, mellyel kegyetlen urai úgy bánnak, mint kutyákkal, kétségbe-esésétől kinszerittetvén, hajdani jusaiért, életéért, becsületéért, polgári létéért, vallásáért és lelki pallérozottságáért csatázik, törvénytelen 's állati állapotjának vadságából pallérozottságra emelkedik, és magát a' meghatározott eltöröltetés ellen védi; nem pártütés ez, hanem az emberiség legszentebb jusaiért, vallásért, törvényért és hazáért való küzdés. Illyen csatázásnak köszöni Europa, hogy nem ásiai helytartóság; Oroszország, hogy nem mongol khánság; Spanyolország, hogy nem khalifaság birtoka, 's nem Afrikának mellék-tartománya; Magyarország, hogy nem török basaság, 's Németország, hogy Napoleonnak nem lett vazallja. Csak az a' nép enyészik 's tünik el, melly magában elromolván, nevére 's létére nézve kétségbe esik. Nincs Romai többé, de vannak Görögök, Europának legrégibb népe, melly nyelvét, testformáját, gondolkozása módját és characterét, melly könnyelmüségét, mint lelkesedését, vitézi bátorságát és fényes lelki tehetségeit, valamint hajdani eleinek hibáit, 's nagy tetteik szomjuhozását 's atyjainak dicsőségét 2000 eszt. keresztül, éjszaknak délfel 's keletnek nyugottal való öszveütközésének közepette, hiven megtartja; melly végre 400 eszt. olta csufsággal 's megvetéssel kinoztatása mellett is a' keresztény hittől el nem pártolt; ez a' nép csatázott nem régiben hajdani jusaiért, hogy a' nyomatás iszapjából kivergődjék és napkelet szolgáiból, europai szabad polgárokból álló néppé emelkedjék fel. Innen a' Görögöknek Muhammed és Ozman ellen volt utolsó felkelések, bár nem koszoruzta is győzedelem, megérdemli az utóvilág tiszteletét. — A' Hellenek és Törökök nemzet és hitgyülölés által elszakasztatva, ellenségesen állnak egymással szemben; 379 eszt. hogy XI. Constantin a' hóditók ostromában elesett, 's 114 eszt. miolta a' velenczei köztársaság Moreát és a' szigeteket elvesztette. Nem statusegyezés adta e' népet és országot török hatalom alá; sőt Morea is Velenczének nyilvános lemondása nélkül (a' passarovitzi békekötésben 1718), fegyveres foglalás jusánal fogva (uti possidetis) lett török tartománnyá. A' győzőnek hatalma 's a' meggyőzöttnek erőtlensége dönték el csupán a' Hellenek sorsát; de e' mellett sem volt ez a' nép soha egészen meghóditva; a' hegyek közt lévő egyes nemzetségek szakadatlanul megtarták függetlenségeket, mint a' Sphakioták Kretában, a' Mainották, Suliották, Montenegroiak (l. e.); sőt a' függő fők is gyakran lerázták lánczaikat és a' Klephte merész Görögök, kik a' felkelés előtt szabadságban éltek, 's a' Törökökkel mindig hadakoztak, fő tárgyai lettek az uj görög népdaloknak. Csak a' Fanariották (l. e.) vették magokat alá a' szultánnak, mivel szolgáltak neki. De a' meghóditott Rajáhk sorsa soha és sehol sem volt közönségesen 's törvényesen megalapitva; hanem a' török helytartó kényjének, telhetetlenségének, bujaságának és kegyetlenségének játéka volt. Csak ott jutott a' Hellen, méhszorgalma és kereskedői eszessége által nemi nemü tehetős állapotra, hol a' Törököknek hasznok volt a' Görögök megkimélésében, vagy a' hol amazok hidegvérüségből, néha önnön érzésektől biratván szelidségre, a' Giaurokat fel sem vették. De legszerencsésebb állapotjában is arany rablánczot viselt a' Görög, czérnán függött feje felett mindig Damocles kardja. A' haracson, egy nagy váltságpénzen, kell a' kereszténveknek eszt. élteket megvásárolniok! Csak nagy summa pénz letevéséért, mellyet gyakran meg sem szerezhetnek, engedtetik meg nekik öszveomlással fenyegetődző templomaik ujabb épittetése! Illy nyomás alatt elvadult az érzés; az eszességgel csalás és fortély, a' vitézi bátorsággal haramiai merészség, a' tudatlansággal babonás hit és durvaság párosodtak. Itt amott mégis kitünték némellyek a' pallérozottságban 's nagy characterben. Hanem nyelveket, hiteket, erkölcsöket, hajdani nemzeti érzéseket, 's hazájok iránti igazi szereteteket, mint

szent örökségeiket, mindnyájan hiven megtartották. — Ha a' Görögök, leginkább a' fővaros Fanariotái, a' szerail szomszédságában, hol a' nyomás és fortély középpontja vagyon, igen alá süllyedtek, — a' Törökök valóban még alantabb állanak. A' birodalomnak 's a' Töröknek magoknak, mint nem nemzetnek, hanem katonákból, parancsolókból és ulemákból álló durva csoportnak, ásiai csapatok keverékének, 's a' világ minden részéből szedett rabszolgálókkal tatár vérből nemzett korcsoknak, sincs más belső kapcsok, mint a' fanatismus és despotismus. Az Ozmanok lelki 's erkölcsi romlottságát feljülmulja a' politicai; mert a' török alkotmány belsejében már magában meg van a' pusztulás magva. A' Törökök messze terjedő tartományaikban alig teszik a' lakosok 1/4 részét, 's a' mellettek lévő, sokkal nagyobb számu népeket természeti ellenségeiknek tekintik, kiktől gondosan őrizkedvén, természetesen el kell azokat nyomniok; vad szerepjeket, mellyet mint első hóditók vettek által, még most is játszák; és igy még mindig idegenek Európában, 's ennek törzsökös nemzetségeivel soha sem olvadhatnak öszve egy nemzetté. Ebből következik azon határtalan hatalom, mellynek a' basák kezébe adatni kellett; de egyeszersmind az udvarnak ezen kormányozók iránti bizodalmatlansága is, kiknek gyakori pártütései, inkább fortéllyal, mint nyilvános erővel, (a' mi az országlásnak erőtlenségére mutat) nyomattak el. Csak vallás és a' szultán, mint annak látható feje, párosodván azon közös gyülölséggel, mellyel mind az ellen, a' mi Giaurnak, vagy eretneknek neveztetik, viseltetnek, szülik, hogy a' távollévő ásiai Török az europait rokonának esmeri, 's hogy a' birodalom egyes részei már régen szét nem daraboltattak. Egyszersmind abból, hogy senki sem ember, a' ki nem muzelmann, 's ezen durva katona-osztálynak hajdani hóditói büszkeségéből jö minden mesterségnek, mellyet a' Giauroktól kellene megtanulniok, kevésre becsülése, és a' pallérozódás elmellőzése, továbbá a' Töröknek minden pallérozott néptől, sőt a' Görögöktől is, azon tárgyakban való függése, mellyek a' földmiveléssel, mesterségekkel, kereskedéssel és statuskormányozásával öszveköttetve vannak, valamint politicai hatalmoknak az europai keresztényeké mellett való hanyatlása, kik a' 17 száz. tacticájokat tökéletesitették, miőn a' Janicsárok, minden próbatételek mellett is, mellyek III. Selimnek életébe 's országlásába kerültek, és II Mahmudot ifjukori barátjának, Haletnek, kivégeztetésére kinszeritették, egy lépést sem akartak abban előre tenni, sőt ugy kellett őket 1826 mint pártütőket és gyujtogatókat egészen kiirtatni. Igy Ozmannak kevély nemzetsége rothadt gyökereken áll, és csak az europai statusok alkotmánya annak oszlopa, mint mikor a' porló kőfalat csak erős szomszédfalak védik az öszveomlástól.

II. Készülés a' Hellenek utolsó szabadság küzdésére. A' Görögök és Törökök közt lévő feljebb emlitett ellenséges természeti viszonynak, végre egyik vagy másik félnek végpusztulását kellett szülnie. De ollyan nép, melly a' szabadságszeretete tüzét századokig meg tudta tartani, melly a' Joniaiak felséges példaadását maga előtt látta, és egy europai hatalmasságtól, mellyben természetes védanygyalát tekinté, több izben (1769, 1786, 1806) felszólittatott szabadságra, elszánva vivja ki a' kétségbe-esés csatáját, minekelőtte létének utolsó gyökere kivágathatik. A' régi, soha végképen el nem fojtott, csak néha félben szakadt csatázásnak megujult kitörése Mart. 1821 történt. Azon eszközök, mellyek a' Görögök szabadokká létét segitették, már hosszabb idő olta készittettek. Már 1809 felállott Parisban egy Görögország ügyét tárgyazó egyesület; Bécsben 1814 a' Hetairia (l. e.); de mégis korán tört ki a' zendülés a' számoláshoz képest. A' kétségbeesés vak; a' léleknek kell annak karját vezetni, 's a' characternek kell a' természeti erőt formálni és kettőztetni. A' lélek gazdagsága megvolt a' Görögökben, hanem a' character nem erősödött még meg eléggé a' közlélek egységében, 's a' hazafiui érzés állhatatosságában. Ezt

az Archipelagus Görögjei közt, Moreában, a' joniai szigeteken, Parisban, Odessában, Bécsben, Triestben és Pétervárában, már 50 eszt. előtt átlátták több lelkes és pallérozott férjfiak, kik egy Panagiotis, Maurokordatos és Kantimir Demeter plánjai szerint, nemzetjeket jobb jövendőre nevelni akarták. Ugyan azt tették a' legujabb időben Mustoxydy, Gazy, Dukas, Kumas, Bambas, Gorgorios, Oekonomos, Kapetanaki 's mindenek felett a' nemeslelkü Korais (l. e.), ki 1805 olta azon dolgozott, hogy nyomott nemzetét nemesitett nyelv 's a' régiek munkái által lassanként feljebb emelje. Ezen czélból adta ki ezen jeles férjfiu Aristoteles politicáját, hogy a' szabadságokat ohajtó Görögök abból tanulják meg, mi által állhat fen az igazságosság 's a' nép boldogsága. Hellasban is sok történt a' hajdani classica nyelv 's a' tudományos mivelődés isméti felélesztésére; fóképen a' szigeteken (L. Hydrioták), hol a' Francziaországgal 's Egyesült Statusokkal való kereskedés politicai ideákat és reményeket terjesztett el. A' gazdagabbak több szegény, szép észtehetségü hellen ifjakat küldtek külföldre tanulni, hogy honjokban jó tanitók lehessenek. Oskolák, academiák és könyvtárak alkottattak; Fénélon, Beccaria, Montesquieu és némelly német tudósok munkái uj görög nyelvre fordittattak. Krug „*Philosophisches System*" jét Kumas forditá le Smyrnában. Athenében, Salonichiben, Janinában, Smyrnában, Kydoniában (Aywali), Bukarestben, Jassyban, Kuru-Tsesmében, egy a' Bosphorus europai partján fekvő faluban, Chiosban 's másutt oskolák állittattak fel. 1815 Athenében Philomusák társasága jött létre, melly 1820, 300 nagyobbára idegen tagokból állott, kik számos ifju Görögöket küldtek magok tökéletesitése végett Német- és Olaszországba. Mind ezen oskolákat és intézeteket eltörlé a' had dühe, az Athos hegyin kivül. — Az érzés élesztésére 's egység előkészitésére pedig Rhigas (l. e.) dalokkal lelkesité az ifjuságot, 's Pythagorasnak a' barátságról való hajdani ideája megujult a' Hellenek fegyveres egyesüléseiben, amaz eleinte tiszta tudományos Hetairiában, mellynek virágja Moldvában hervadt el. Miért előzte meg egyes ember hivatlanul az idő folyamát? Vérpatakok áztattak miatta 's tettek semmivé egy gazdag aratással kecsegtető vetést. A' rablánczokat szétszaggató időpont azonban közel volt. A' Porta, kivül 's belől megrázatva, ingadozott. Mehemed Ali (l. e.) független hatalommal birt Egyptomban; Ali (l. e.) janinai basa, ellentállott a' divan hatalmának és fortélyának. Alinak, az ujabb idő ezen Jugurthájának, plánja, segité a' Görögök függetlenségre törekedését, 's az okos primások az epirusi tiránt, ki a' bosphorusi országlás megbuktatásán dolgozott, Hellas szabadulása eszközének nézték. A' hadakozó Serviaiak (l. e.) már példát adtak, miképen lehet kivivni a' törvényes állapotot és hazát; Moldva és Oláhország lakosi Oroszországtól védelmet reményltek a' Törökök sanyargatási ellen; egyszersmind az orosz cabinet a' Portával, a' kainardsii, jassyi és bukaresti egyezéseknek több izbeli megsértetései miatt 1816 olta sikeretlen alkudozásokban volt, mellyek minden szempillantásban haddal fenyegetődztek; végre Asiában több basák nyughatatlankodtak 's a' Porta Persiával, hol a' sach legidősebb fia, Mohammed Ali Mirza, némelly török tartományokhoz just formált, a' határok felett meghasonlott. Igy a' félhold birodalma minden oldalról ellenségtől láttatott körülkerittetni. Ehez járult, hogy a' Porta Görögországba uj beyeket küldött, kik a' régi nyomást megujitották és nevelték. A' Porta a' nemzetségek fejeit, bár Ali ellen segitették, midőn nem volt többé reájok szüksége, több eddigi szabadságaiktól megfosztotta. Még roszabb jövendő fenyegetődzött Ali bukta után. Innét egész Görögország készült a felzendülésre. Hanem a' cselekvés és szabadulás órája még nem jött el; soknak ki kellett fejleni; még nagyobb előkészületek voltak szükségesek; a' Hellenek barátinak Constantinopolban kevés eszközeik voltak, mert a' Fanal nagy görög familiái idegenkedtek

e' plántól. Azonban Oláhországnak hospodára, Suzzo Sándor, meghal, 's a Porta helyébe Febr. 1. 1821 herczeg Kallimachi Károlyt nevezi ki.

III. Ez adta váratlanul az első okot Moldvában és Oláhországban, a' Hellenek felkelésének kitörésére. A' nép, félvén azon uj csikarásoktól, mellyek az emlitett fejedelemségekben a' hospodári méltóság minden megujittatásakor következni szoktak, nyugtalankodni kezdett; a' mi a' pétervári hetairistáknak reménységet nyujtott, hogy a' fegyverfogás kedvező szempillantása jelen van, 's az orosz cabinet segitni fogja őket. A' nélkül, hogy ezen plánról valamit tudott volna (sőt a' Görögöknek személyes ellensége volt), egy csekély származásu Wladimiresko Theodor nevü Oláh, használván a' nép nyugtalan érzéseit, Bukarestből, mellyet Jan. 30 hagyott el, 60 pandurral a' tartományt bekóborolta, a' parasztokat fellázitotta, Oroszország részéről védelmet, adóik terhe alól felszabadittatást és hajdani jusaik visszaszerzését igérvén nekik. Mivel az Arnauták is, kiket a' Bojárok kormánya ellene használt, név szerint Kaminar Sava, 1000 emberével részére állott, csak hamar 5000 emberből álló csoport vezére 's kis Oláhországnak ura volt Wladimiresko. Ekkor a' Görögök is felkeltek Moldvában, herczeg Ypsilánti Sándor, orosz csász. vezérőrnagy alatt (l. e.). Ez a' lázadás összeköttetésben volt a' Hetairjával, 's igen nagy befolyásu és sokat tehető férjfiak által segittetett. Talán gyámolitni akarták ez által azt, a' minek magában Görögországban, sőt Constantinopolban is történnie kellett, vagy siettetni a' Porta és Oroszország közt hihetőnek tartott meghasonlast; mert az Oroszországban megtelepedett Hellenek nemzeti érdeke, ugy látszott, védelmet talált az oroszgörög egyházban, 's II. Katalinnak régi ugynevezett görög projectumában. Egy, Mart. 7. 1821 (ó kal. szerint Febr. 23.) költ felszólitás, mellyet Ypsilanti Sándor, Suzzo Mihály hospodár szemei előtt Jassyban felragasztatott, ezt hirdeté: „Minden Görögök leveték ma a' török járomot; hazámfiaival vezéretek leszek; herczeg Suzzo Mihály boldogságtokat akarja; semmit se féljetek a' Törököktől; mert nagy hatalmasság áll készen büszkeségeknek megalázására." Ypsilantival több katona tisztek és hetairisták jöttek Bessarabiából és Jassyból. Közönséges volt a' Görögök lelkesedése; hanem Ypsilanti minden kicsapongást meggátolt. Csak Galaczban okozott egy nappal előbb egy Török lármát, mellyben nehány száz Török levágatott, 's több hadi eszközökkel terhelt hajók elvétettek. Erre a' moldvai köznép Jassyban 30 fogoly Törököt ölt meg. Orosz-, Lengyel-, és Németországokban Ypsilanti vakmerő 's kötelességével ellenkező tette, melly magát a' dolgot is veszedelmezteté, czéljáért, közönségesen tetszett; de egyszersmind igazságosan gyaláztatott is; mivel ő orosz hadi szolgálatban lévén, önkényes és büntetést érdemlő lépést tett, melly nem csak az orosz cabinetet hozta kétes helyczetbe, hanem több orosz tiszteket is, nagyobbára Helleneket, huzott be sorsába. Ezek közt voltak testvérei 's herczeg Kantakuzeno Sándor. Küldött ugyan Ypsilanti, Sándor császárhoz tudósitást Laibachba, segitséget kérvén a' Görögök ügyének 's a' két fejedelemségnek; hanem épen akkor ütvén ki Piemontban a' katonai zendülés, ugy látszott, mintha a' spanyol- és olaszországi zendülés lelke ragadt volna a' Görögökre. Ypsilanti lépése tehát az orosz császártól nyilván kárhoztattatott; maga a' seregből 's az orosz hadi tisztek sorából kitörültetett; egyszersmind az orosz követ 's austriai internuncius Constantinopolban bizonyossá tették a' Portát, hogy fejedelmeik a' török tartományokban kiütött belső nyugtalanságokat semmi esetre nem segitik, 's szoros neutralitást fognak tartani. Mind e' mellett is a' Porta, melly egy Angol jelentésére azt hitte, hogy magában Constantinopolban is nyomait fedezte fel a' hellen összeesküvésnek, gyanakodó maradt; 's az orosz hajóknak általa rendelt, 's minden békekötés czikkelyeivel ellenkező megvizsgáltatása, a' mi miatt az odessai kereskedés sokat szenvedett, tüzes levélváltást okozott az orosz követ, báró Stroganoff, és a' Reis Effendi közt. Minden Görögök,

ellen legkeményebb rendelések tétettek; tanító intézeteik elnyomattak; fegyvereik elvétették tőlök; minden gyanu, perfolyás nélkül, hálállal büntettetett; 's igy a' sok kivégeztettek közt ártatlanok is lettek bosszuállás áldozati; egyeseknek elszökése mindnyájokat bünösökké tette; a' Görögök eltávozása halálos büntetés alatt megtiltatott; sőt a' divánban az egész görög nemzet kiirtásáról beszéltek; török seregek nyomultak be a' fejedelemségekbe; a' hospodár, Suzzo Mihály, számüzetett; a' constantinopoli és jeruzsálemi patriarchák (Mart. 21. l. Gergely) minden pártütőre egyházi átkot mondtak, és egy Mart. 31. költ Hatti-Scheriff, minden muzelmánt felszólitott az Izlam mellett, 's a' pártütők ellen leendő felfegyverkezésre. Ekkor egy ideig egy Görögnek élete sem volt bátorságban Constantinopol utszáin; asszonyok 's gyermékek tengerbe vétettek; a' legnemesebb szüzek nyilván megszeplősittettek és megölettek, vagy eladattak; a' pórnép betört Fenton orosz követségi tanácsos szállására, 's a' szerailban herczeg Mavrusi, midőn semmitől sem tartván a' divant elhagyá, törvény nélkül lefejeztetett. Az uj nagyvezér Benderli Ali basának (April 10. neveztetett ki), ki Asiából vezete egy zabolátlan seregét a' Bosphorushoz, megérkezése olta, legkegyetlenebb fanatismus dühösködött. Vége lett ugyan a' véres csatának — de nem a' tartomány pusztittatásának. Oláhországban és Moldvában, a' pandurok és Arnauták árulása, meghasonlása és nyulszivüsége miatt, a' hetairisták vitéz szent csoportja a' dragachani ütközetben (Jun. 19. 1821) elesvén, 's Jordaki a' Seck klastromban (l. Ypsilanti) vitézi módon halván meg; de magában Görögországban a' legborzasztóbb rendelések sem fojthatták el a' zendülés lángoló tüzét. A' moreai beyek minden püspököt és főbb rangu Görögöt (proëdri) álnokul Tripolizzába hivtak, hogy itt a' kegyetlenül nyomott nép szabaditásán tanácskozzanak. Többen estek törbe, megérkezésekkor fogságba vettetvén. Csak Germanos, patrasi érsek, esmerte meg a' csalást, 's értekezett a' többivel, miképen gátolhatnák meg elnyomóik álnok feltételeit? Azután a' moreai helytartók igyekeztek az egyes nemzetségeket fegyvereikből kivetkőztetni; de későn. A' Taygetos teteiről alá száltak a' Mainoták, hogy Ypsilanti felszólitását viszonozzák, 's egész Görögországon villám sebességgel reppent keresztül a' szabadságra vágyás szent tüze.

IV. Első csatázása a' Görögöknek Moreában, Livadiában, Acarnaniában, Aetoliában, Epirusban, az Archipelagus szigetein és Candiában, 1821-től a' Jan 13. 1822 felállitott ideigleni alkotmányig. A' zendülés Mart. 23. 1821 Kalavritában, Achájának csekély városában kezdődött, hol 80 Török fogatott el. Ugyan ezen napon a' patrasi török őrsereg reá ütött ezen város békés lakosira. De hirtelen segitség jött. Fegyvert fogtak a' nemzetségek fejei régi Laconiában, Kolokotroni, hajdan orosz őrnagy, és Pietro Mauro Michali, számos fegyveresek állván készen parancsolatjokra. Germanos érsek kitüzte a' keresztet, 's a' függetlenség ezen zászlója alá gyüjté Achájának parasztjait. Részint csak késekkel fegyverkezve szereztek ezek magoknak fegyvereket az ellenségtől. Patrasban 's egyéb helyeken erősségeikbe szaladták a' Törökök. Már April. 6. ülést tarta egy messeniai tanács Kalamatában, 's Pietro Mauro Michali (mainai bey) fővezér, hirdetményt bocsátott ki, hogy Peloponnesus az Ozmanok jármát leveti, a' keresztény hit megszabaditására és a' régi haza visszaállitására; Európától semmit sem kivánnak a' Görögök, csak fegyvert, pénzt és tanácsot. Azolta a' görög ügy Németországban, Schweizban, Franciaországban, később Angolországban is, szokszori, de gyakran plánatlan és sikeretlen gyámolitást talált. Képzelődés ereje és érzékeny szív sok ifju embert vittek e' borzasztó zürzavar nézőhelyére. Mert midőn Jussuf Selim, lepantoi basa, vad 's kegyetlen ember, egy külső hatalmasság ügyviselőjétől a' patrasi történetről tudósittatván, a' fellegvár felmentésére ide sietett, Patras, egy a' legvirágzóbb kereskedő helyek közül, hamuvá tétetett 's a' lakosok lemészárol-

tatása (April. 15.) fegyvert fogatott a' kétségbeeéssel és boszuállással. Azolta nem volt többé rend, 's a' népek jusa nem esmertetett. Erre nem sokára Gregoras szerzetes, egy lelkesedett csoportal, elfoglalta Corinthus városát. A' közönséges tüz elboritá Atticát, Boeotiát, Phokist, Aetoliát és Acarnaniát. A' régi nevek ujra feléledtek. Ugyan akkor a' szigetek is szabadoknak hirdeték magokat. April. elején a' gazdag kereskedők 's hajó-tulajdonosok, a' hydrai, spezziai 's ipsarai (l. Hydriotak) hajósokból álló kicsiny merész nép, Bambas *) 's más lelkes férjfiak által a' plán előmozditására megnyeretvén, Hydrában független országlást alkottak. Kereskedő hajóikat hadra készitették, 's majd 180 briggen (mindenik 10—12 kilencz fontos ágyuval) lobogott a' Hetairia kék 's veres hajólobogója **). Asszonyok léptek elesett férjeik helyére, 's köztök a' spezziai 40 eszt. hősnő, Laskarina Bublina. A' Hydrioták bekóboroltak a' török vizeket, 's elzárták a' kikötőket. Tine és Samos szigetei követték a' példát; de rend 's mérséklettség nélkül. A' köznép meggyilkolta a' Törököket, 's ez által még nagyobb kegyetlenségekre ingerelte őket a' Görögök ellen Smyrnában, Kisásiában 's a' még hüségben maradt szigeteken. Legmagasabb pontra hágott az elkeseredés azon üldözés miatt, mellyet Mart. vége olta a' Görögök Constantinopolban 's más helyeken szenvedtek. Csupa gyanura, gyakran csak hogy gazdagságokat elragadozhassa, a' legjelesebb görög kereskedőket 's pénzváltókat kivégeztette a' Porta. A' muzelmanok dühe legtüzesebb volt a' papok és templomok ellen. Constantinopolban April. 22. Gregely (l. e.) patriarcha, püspökeivel együtt, gyalázatos halallal végeztetett ki, valamint Drinápolyban az érdemekkel teljes patriarcha Cyrillus (Maj. 3.), ki magános életet élt, 's majd az odavaló érsek Proisos 's mások is. Egyszersmind több száz görög templom rontatott le, a' diván semmit sem ügyelvén a' keresztény hatalmasságok követeinek közbeszólására. Elvészté ugyan a' vad nagyvezér Maj. 1. hivatalát, 's csak hamar életét is; de Mahmud 's kedveltje Halet Effendi megmaradtak a' Görögök kiirtásának feltétele mellett. Még kevesebbre mehetett a' bátor lelkü Strogánoff (l. e.) kivánságainak teljesittetésében, midőn Mahmud, hogy kedveltjét, a' Janicsároktól azért, hogy a' hadi dolgokba uj rendeléseket szándékozott bevinni, rendkivül gyülöltet, megmentse: ezen seregek három tagját fel vette a' divánba. Sőt az orosz kereskedés a' fekete tengeren egészen meggátoltatott a' Bosphorus elzáratása által, 's a' követ ultimatuma felelet nélkül maradt. Báró Stroganoff tehát Jul. 18. minden diplomaticai öszveköttetést ketté szakasztott a' Reis Effendivel, 's Jul. 31. Odessába evezett, a' divánnak azt nyilatkoztatván ki, hogy ha a' Porta rendeléseit meg nem változtatja, Oroszország kénytelenittetni fog a' Görögöknek menedékhelyet, védelmet és segitséget adni. A' Reis Effendinek erre irásban, de későn adott felelete Pétervárába küldetett; de csak a' Janicsároktól 's ásiai csoportoktól Constantinopolban elkövetett legvadabb kicsapongások után mehettek reá az idegen követek, főképen lord Strangford, a' britanniai, hogy a' szultán a' muzelmánok felfegyverkeztetését törülje el, 's keménységgel is visszaállitsa a' jó rendet. Sőt a' Porta közönséges bocsánatot hirdetett, ha a' Görögök ujra hódolnak neki; de ki állott az igéret megtartatásáért jót? Még mindig történtek egyes kivégeztetések; Oláhország hospodárja, herczeg Kallimachi, familiájával együtt Kisásiába számüzetett, hol testvére kivégeztetésének hirére ijedtében megholt. A' Fanariotáknak egy régi familiája sem volt már Constantinopolban. Mind ezek a' boszuállás, fanatismus és kétségbe-esés

*) Neophytos Bambas, a' chiosi oskolában physica 's mathesis tanitója, moral philosophiai kezi könyvet ada ki (Velencze, 1818.), melly az uj görög litteratura legbecsesebb munkái közé tartozik. Most a' lord Guilford ál al létre hozatott jóniai egyetemben, Korfuban professor.

**) Pouqueville szerint a' görög szigetek tengerí ereje 615 hajóból állott, mellyek 17,500 hajós és 5878 ágyu volt.

érzését annyira felébresztették a' Görögökben, hogy ők a' szultán szavának egyátaljján nem hittek. Még éltek azon 300,000 Peloponnesusiak fiai és unokái, kik, a' II. Katalin czárnénak igért 's kikötött bocsánat ellenére, mint a' török boszuállás áldozati, elestek. Ezen kivül megerősité a' Görögöket ellentállásokban a' Persia és Porta közt kiütött had, 's az a' remény, hogy Oroszország végre védelmekre, mellyet a' Portával kötött utóbbi három békében magára vállalt, fegyvert fog. — Azonközben az Epirusban volt török fővezér, Khursid basa, ki a' pártütő Alit Janinában bezárva tartotta, sereget küldött a' Sulioták ellen, mint Moreába és Thessaliába is. Hanem az Aetoliaiak Rhangos, 's Acarnaniaiak Hyskos testvérek alatt, a' Törököket Artába zárkozásra kinszeritették, 's elfoglalták Salonast. Thessaliában Odysseus lépe fel, mint egynehány Armatolik vezére, 's Anthymos Gazis archimandrita a' parasztokat fegyverre szólitá. Euboeában (Negroponte) az egész nép felkelt, 's a' Törököket erős helyeikbe bezárta. Ezen, 's más nyereségek mindazáltal semmit sem döntöttek el, mivel a' csatázás plán, lovasság és ágyuk nélkül folyt. A' salonichii basa megszabaditotta a' Larissába zárt basát. Omer Vriones, Khursid hadnagya, Livadiába ütött; Athené lakosi a' szigetekre szaladtak; Akropolisba török őrsereg tétetett. Midőn erre a' Hellenek ismét elfoglalták Athené városát, 's Akropolisnak éhséggel leendő bevételét reménylték, megmenté az ostromtól Omer Vriones a' várat Jul. 30. 1821, 's Athené lakosi ismét Salamisba szaladtak. De az achajai tengeren megsemmisitették görög és más tengeri rablók a' navarchák (admiralitas) feltételeit Hydrában, 's az europai hatalmasságoknak hadi hajókat kellett küldeniek, kereskedések védésére. A' közönséges zürzavarban mindazáltal a' kormányozásban legtöbb rendet, 's a' csatázásban legnagyobb meggöndoltságot mutattak a' görög szigetek pallérozott és tehetős lakosai. Hajós legényeik merészebbek és gyakorlottabbak voltak a' Törökökéinél, 's könnyü hajóik gyorsabban eveztek. Innen, midőn az első török hajósereg Maj. 19. a' Dardanellákból kievezett, nyomon követték azt a' szigetbeliek, az ütközetet kikerülvén, gyujtó hajóikkal Jun. 18. megtámadtak egy zátonyon megállott linea-hajót, 's olly ügyesen, hogy a' kapitánynak meg kellett azt gyujtania (Voutier szerint görög gyujtó hajó által történt ez), mellyre a' hajósereg a' Dardanellákba visszaevezett. Ekkor az Ipsarioták Jun. 15. kiszáltak Kisásia partjaira, 's elfoglalták a' régi Cydoniát, a' kereskedése által virágzó, tulajdon tisztviselőitől békésen kormányoztatott görög várost Aywalit; hanem a' Törökök felgyujtották kimentekkor a' várost, 's 35.000 ember vándorolt ki vagy veszett el. Ezen czéltalan tett, uj dühösségre ingerelte Kisásiában és Constantinopolban a' muzelmánokat a' büntelenek ellen. Candiában a' Görögök, kik eddig épen semmi részt nem vettek a' felkelésben, megfosztattak fegyvereiktől 's érsekjek több fő papokkal együtt kivégeztetett. Csak a' hegyek közt lakó parasztok és vitéz Sphakioták — Sphakia kicsiny szigetének lakosi, kik Candia Suliotáinak neveztettek — nem adták ki fegyvereiket, sőt összecsoportoztak, 's a' Törököket a' városokba visszaüzték. Azolta szakadatlanul folyt a' csatázás, 's a' Törökök, bar Egyiptom részéről több ezerrel segittették is, nem lehettek ismét urai a' hegyi tartománynak. Hanem a' városokban megmaradtak. Cyprusban, hol hasonlóul semmi nyoma sem volt a' lázadásnak, a' Görögök Nov. 1821 fegyvereiktől megfosztattak, 's erre Larnica városában érsekjekkel 's más fő papjaikkal együtt csaknem mindnyájan megöltettek. A' föld népe végre védésekre összecsoportozott, mellyért Aug. 1822, 62 falu tétetett hamuvá. Ezolta Cyprusban temetői csendesség uralkodott. Hasonló kegyetlenséget követtek el a' török katonák Scala nuovában, Rhoduson 's Pergamusban, minekutána a' Hellenek az utóbbi helyet czéltalanul támadták volna meg. Smyrnában is uj gyilkolások történtek, 's csak Nov. 1822 birhatták reá az europai consulok a' basát, hogy a' Törökök vérszomját kemény rendelésekkel zabolázza

meg *). Ez idő olta a' közönséges csendesség 's bátorság itt ritkán zavartatott meg. Ellenben a' birodalom europai tartományiban szakadatlanul folyt a' keresztények ellen való dühösködés, mivel a' szultán a' Sept. 20. 1821 költ Hatti-scheriffet, melly minden muzelmánt ismét felszólitott a' Giaurok ellen leendő felfegyverkezésre, csak Constantinopolban nem hirdettette ki. Ezért a' pórnép gyujtogatással állott boszut, főképen akkor, ha szerencsétlen hirek dühét felingerelték. — A' Kara Ali kapudan basa alatt lévő nagy török hajósereg, egyiptomi, tunisi és algiri hadi hajókkal erősödvén, mindenünnen elüzte ugyan a' Görögök hajóit, midőn a' Moreában lévő erősségekbe katonaságot, ágyukat 's élelmet akadály nélkül szállitott, azután a' lepantoi öbölben (Oct. 2. 1821) Galaxidit (egy kicsiny várost) felégette, 's az ottani kikötőből nehány görög halászbárkát magával elvitt, — de mind ez a' fő dologban semmi fontos következést nem szült. Alig tért vissza a' Kapudan basa Oct. 22. 1821 a' Dardanellákba, azonnal megujiták a' Görögök tengeri záró rendeléseiket, 's szintugy urai voltak az aegaeum tengernek és salonichii öbölnek, mint elébb. Azonközben Ypsilanti demeter, bátyja meghatalmazásával, herczeg Kantakuzeno Sándorral, Triesten keresztül megérkezett Hydrába, hol az oláhországi csatázás kimenetele még nem volt tudva. Demeter orosz segitséget igért és kihirdette Görögország visszaállittatását. De csak sok nehézségek után lett (Jul. 24. 1821), mint Peloponnesusnak, az Archipelagusnak és minden megszabaditott tartományoknak fővezére (archistrategus), a' moreai Hellenek fejévé, hol a' kapitanik meghasonlása 's a' csoportok fenyitéktelensége eddig a' fegyverek előmenetelét akadályozta. Erre csak hamar megadta magát az első török erősség Monembasia (Napoli di Malvasia) Aug. 3. szerződésnél fogva, herczeg Kantakuzenonak; azután Navarin is Ypsilanti Demeternek; hanem a' rabolni vágyó Moreaiak sem egyezésre, sem hadi szokásra nem ügyeltek. Demeter ezért oda akarta hagyni Moreát, ha teljes hatalmat nem kap a' zabolátlanság korlátolására. E' megadatott neki. Egyszersmind egyesült a' kalamatai tanács a' hydraival, hogy egész Görögország követeiből állandó gyülést hivjanak öszve Kalamatába. Mig Maurokordatos 's mások erre készületeket tettek, Demeter a' Törökök fő táborhelyét Moreában, Tripolizzában (a' mantineai térségen) szorosan bezárva tartotta. Már meg akará magát adni az őrsereg, midőn a' peloponnesusi vizeken megjelent török hajósereg uj bátorsággal öntött belé. Hogy pedig a' katonaságot a' keresztények boszuállásától való félelem által legátalkodtabb ellentállásra lelkesitsék a' török vezérek, mintegy 80 előkelő Görögöt 's főpapot, kik részint önkényt, részint a' beyek álnok hivására, semmi veszélytől sem tartván, jöttek ide 's meglánczoltatának, kivégeztettek kettőn kivül. Mind e' mellett is elfoglalták a' Görögök a' várost rohanással Oct. 5., minekutána 2000 Albaniaiak szabad kimenetelt nyertek 's a' Törökökkel való alkudozások sikeretlenek maradtak. Csak az utolsó helyből takarodott ki a' vitéz Kiaja bey bizonyos feltételek mellett, hanem a' Hellenek prédálás-szomját nem lehetett visszatartani, 's 8000 muzelmán veszté el életét. Tripolizzában nyerték a' Peloponnesusiak első ágyuikat, 's itt tartá a' hellen országlás ülését, mig Argosba nem költözött által. — Szint illyen szerencsével harczolt Thessaliában Odysseus. Ez, és más csapat vezérek (ezek közt Perevos) nagy veszteséggel verték vissza Sept. 5. 's 6. Thermopylénél a' Macedoniából benyomuló török sereget. Végre Jan. 26. 1822 szerződés mellett a' Görögök hatalmába került Acrocorinthus. E' helyett a' salonichii basa Cassandra félszigetét foglalta el rohanással Nov. 11., mivel a' Görögöket egyenet-

*) Itt 's más helyeken a' franczia, austriai 's angol hadi hajók vezéri, valamint az europai consulok is, kik közt kiváltképen David franczia fő consul érdemel nevezetest, sok szerencsétlenek életét megmentették, kik ellenkező esetben vagy a' Törökök, vagy a' Görögök áldozatai lettek volna.

le ségeik igen elgyengiték. 3000 Hellen vágatott le, az asszonyok 's gyermekek rabságra hurczoltattak, és a' jól mivelt félsziget pusztasággá tétetett. Csak a' Monte Santon (Athos) lévő szerzetesek 's remeték menték meg magokat nagy summa pénzzel, kik mivel a' Törökök ezen kőszikla remeteséget szentnek tartották, a' had folyamatja alatt mindig kiméltettek. Ez idő tájban vette meg Nov. 13. Khursid basa Alinak erősségét, Latharizát, 's Epirus vén tiranja, legutolsó menedékhelyében, a' janinai tón lévő kastélyában, hijában várta a' Görögök segitését; mert ezek, Nov. utolján Arta várát nem foglalhatván el, Dec. közepén, midőn Omer Vriones Livadiából visszatért, Arta városát kénytelenittették oda hagyni, 's a' hegyek közt elszéledtek. Ezen rendetlen csatázás közepette mind inkább kifejlett az egyes görög országlások belső összeköttetése. Köz akarattal Ypsilantira bizták Moreában a' fővezérséget; Thessaliában 's későbben Atticában is a' vitézebb Odysseusnak, az albaniai tartományokban pedig herczeg Maurokordatosnak adaték az által. Végre herczeg Kantakuzenot Sándor czászárhoz küldték, segitséget kérni; de a' herczeg nem nyerte meg a' kért orosz utlevelet Pétervárába; mert az europai hatalmasságok neutralitast tartván, nem hagyták helyben a' Görögök lázadását, 's csak békés közbenjárással akarták rajtok segiteni. Szint olly kevéssé mehettek reá a' Hydraiak, hogy az egyiptomi alkirályt a' tengeri hadban neutralitásra birják; sőt azt reményleltte ez, hogy ezen alkalommal Kretát Egyiptomhoz kapcsolandja.

V. Első próbatétel a' Hellenek rendszeres polgári állapotjára, Jan. 13 1822 Epidaurusban, a' csatázás folyamatja alatt, a' második nemzeti gyülésig Astroban, Mart. 14 1823. — Csak nehezen mehettek reá a' nemeslelkü Maurokordatos 's a' primások, hogy a' csatázásban fenyitéktelen népcsoportok 's elkéseredett ellenségek formátlan egészének szövetséges statusalkotmányt, és középponti országlást adjanak. Hellasnak nyug. száraza: Acarnania, Aetolia és Epirus, 30 követet küldött Missolunghiba, kik Nov. 4. 1821, Maurokordatos Sándor alatt 10 tagból álló országlást vagy Gerusiát választottak; a' kel. száraz: Attica, Boeotia, Euboea, Phokis, Lokris, Doris, Ozolae, Thessalia és Macedonia, 33 követet küldött Salonába, kik Negris Theodor elölülése alatt Nov. 16 14 tagot tevő országlást, Areopagust, neveztek ki; Peloponnesus és Hydra, Ipsara, Spezzia 's más szigetek, Argosban gyültek öszve Dec. 1 herczeg Demeter elölülése alatt, mellyeknek 60 követe a' peloponnesusi 20 tagból alló Gerusiát alkotta. Ezen három hellen országlásra az bizatott, hogy állandó alkotmányt készitsen, a' nemzet számára. Erre nézve 67 követ jött öszve Görögországnak minden tartományiból Epidaurusba, melly formálta Jan. 10. 1822 az első nemzeti gyülést. Ez Jan. 13. a' görög vallásuak uj esztendejének napján, ideigleni alkotmányt terjesztett elő, mellynek alappontjai ezek valának: a' törvényhozás a' tanácskozó és végrehajtó tanácsnál legyen, 's ezeknek megegyező végzései hozzanak törvényeket; a' törvényeket a' végrehajtó tanács hajtja végre, 's e' nevezi ki a' 8 ministert is; a' törvénykezés független, melly három lépcsőn megy által, u. m. a' kerületi 's tartományi törvényszékeken és a' legfelsőbb törvényszéken. Erre a' gyülés a' tanácskozó tanács 33 's a' végrehajtó tanács 5 tagjait nevezé ki; Maurokordatos a' végrehajtó tanács proëdrosa vagy elölülője, 's Negris Theodor statustitoknok leve; Ypsilanti, ki ama' hivatalt várá, a' tanácskozó tanács elölülőjévé neveztetett ki, de méltóságát nem használta. Végre az epidaurusi gyülés, Jan. 27 1822 egy nyilatkoztatást hirdetett ki, mellynek foglalatja a' Görögöknek egy független szövetséges statussá leendő egyesitése volt. Igy hintettek el a' polgári rend első magvai; de az ellenkező egyes részek még nem köttettek öszve állandóul egy egésszé. A' hellen középponti országlás Corinthust tevé üléseinek helyévé, később ismét Argost. — Ekkor a' Portának meg kellett osztania erejét. Egy serege állott az Euphratesnél 's szerencsétlenül harczolt Armeniában a' Persák

ellen; egy másik a' Dunánál állott a' Bessarábiában táborozó orosz seregnek szemmel tartására. Ali halála mindazáltal uj reménnyel biztatá a' Porta makacs lelkét. Innen Angolországnak 's Austriának előterjesztései későn győzhették meg a' divánt, Sándor császár békeszeretetéről 's mérsékletségéről. Mindazáltal Oroszország kívánságára, 1822, nehány görög templomot a' Porta ismét felépittetett, 's Anthymos chalcedoni püspök személyében, szokott mód szerint, uj patriarchát választatott, kivel egész becsülettel bánt, hogy általa a' Görögöket a' köz bocsánat elfogadására vezethesse. A' fejedelemségekből Maj. 1822 takarodtak ki gyilkolás és pusztitás közt, az ásiai vad csoportok; Jul. uj hospodárok, u. m. Oláhországban Ghika, Moldvában Sturdza — mind kettő a' bojárok közül — neveztettek ki, és a' Görögök a' fejedelemségekben minden hivatalból kizárattak; hanem az uj hospodárok török seraskierek alatt voltak, 's a' fejedelemségekben europai Törökökből álló őrsereg maradt; melly mindazáltal Jassyt oda hagyta Aug. 10 1822, de megboszankodván ezen rendelésért, a' várost felgyujtotta 's kiprédálta. — Azonközben 1822 Görögországra nézve fontos történetekkel nevezetes. Mind a' két fél hadi plánt követett ekkor. Ali halála után Khursid basa Thessaliába Rumeliából segitő sereget akart hozni, Livadiának és Moreának meghóditására, mig Febr. és Mart 1822. egy török hajóseregnek Hali bey alatt a' moreai varakba segitő sereget kellett volna szállitania, hogy Jussuf basa Patrasból és Lepantoból segithetné Khursid basának az Isthmusra ütését, és Moreába nyomulását. Hanem a' török hajósereg azon próbatétele, hogy Moreát fris sereggel meghóditsa, egészen füsthe ment, és a' Sulioták ellentállása visszatartá a' seraskiert Epirusban. Ez által Kolokotroni időt nyert a' Patrasba kiszált seregeket bezárni, 's Acarnaniába segitő csapatokat küldeni. Ugyan azon időben különbféle helyeken uj felkelés tört ki, melly a' Porta hadi erejének más irányt adott és azt megoszlatta. A' chiosi szerencsétlenség megszabaditá a' görög szárazt. A' virágzó, de fegyvertelen Chios (I. Scios) szigetének számos görög népessége ugyan is eddig minden felszólitásra, hogy a' felkelésben részt vegyen, siket maradt; de midőn Mart. 23. 1822 egy samosi görög hajósereg Chiosnál Logotheti alatt megjelent, a' szakadatlan nyomások által felingerlett parasztok fegyvert fogtak. Nagy rendetlenségek történtek, és a' Törökök, minekutána a' város legjelesebb, békés érzésü lakosi közül 80 kezest vettek volna magokhoz, a' fellegvárba kénytelenittettek visszavonulni. Ekkor megjelent a' nagy török hajósereg, hogy Chiost megzabolázza; felhagyott a' Kapudan basa Morea ellen feltett táborozási plánjával, 's April. 11., minekutána a' Chiosiak az ajánlott bocsánatot el nem fogadták, a' legvadabb ásiai katonák közül 15,000-et kiszálitott; a' szigetiek megverettek, 's kevés nap alatt temérdek holtakkal fedett roppant mezővé vált 's borzasztó égés helyévé lett Chiosnak gazdag termékeny földje. Alig menthettek meg néhány száz szerencsétlent az europai consulok, főképen a' francziaországi. Digeon, 's az europai hajók kapitányai, tulajdon életek veszedelmével. A' samosiaknak egy része hajókon elszaladt, a' többiek folytatták a' kétségbeesés csatázását a' hegyek közt. Végre kieszközölték az europai consulok az érsek főpásztori levelénél és a' többi kezesek irásba tett bizonyitásánál fogva, hogy a' Chiosiak a' Kapudan basától ajánlott bocsánatnak hihetnének, 's benne bizhatnának, ha a' lázasztókat 's fegyvereiket kiadnák; de igy sem szünt meg a' gyilkolás, gyujtogatás és pusztitás. A' török vámlajstromok szerint Maj. 25-ig 41,000 chiosiak, nagyobbára asszonyok és gyermekek, hurczoltattak rabszolgaságra. — Hasonló sorsnak kellett volna érni Ipsarát, Tinet és Samost. De az Ipsarioták, már készen lévén familiájokat Moreába küldeni, bekerittették a' török hajósereget távolról 70 kicsiny hajóval, ezek közt több Hephaestia nevü gyujtókkal, mellyek szintolly okosan alkottattak, mint ügyesen 's merészen igazgattattak. 43 Ipsariota és Hydriota halálra szánván magát, scampaviákkal (ágyuzó

sajkák neme) az ellenséges hajósereg közepette átevezett, melly még a' chiosi kikötő-torkolatban feküdt, 's Jun. 18. és 19. közt eső éjjel 1822 György kapitány gyujtő-hajóját a' Kapudan basa nagy admiráli hajójához és egy más linea-hajóhoz kapcsolá. Amaz 2280 emberrel a' levegőbe repült; ez megmenekedett. A' Kapudan basa halálos sebet kapott, 's a' partra vitetvén kiadta fekete lelkét. Iszonyu rémülés lépé meg a' Törököket; de majd kitört dühök 's a' földmiveléznek utolsó nyoma, az eddig még megkimélt, a' Portára nézve igen jövedelmes mézgás faluk eltörültettek. A' constantinopoli muzelmánok chiosi Görögöket vásároltak, hogy ezeket kedvek szerint ölhessék meg. Az itt lakott chiosi kereskedők, bár ártatlanok voltak a' felkelésben, mint a' Chiosból oda vitetett kezesek is, minden törvénykezés nélkül, részint alattomosan, részint nyilván, kivégeztettek. Ebből előre látták Morea és az Archipelaguson lakók a' reájok várakozó sorsot. — Végre átlátta a' Porta, hogy eltörlő rendeléseivel tulajdon segédkutfejeit szárasztja ki; mert mindenütt csak a' Rajáhk dolgoztak a' Törökök helyett, 's fizették a' nagy főadót. Innen a' szultán parancsolatjára a' basának szorosan kellett Smyrnában a' jó rendre ügyelni, 's a' Görögöket védni; Chiosban az uj helytartó, Jussuf, a' kihirdetett bocsánat mellett visszatérő lakosoknak visszaadta birtokaikat. Végre Cyprusban, hol a' keresztények gyilkoltatása, gyujtogatással 's prédálással egyesülve, 1822 végéig tartott, Salih bey, az egyiptomi basának emberi gondolkozásu tisztje, legalább a' maga kerületét védte a' rontás dühe ellen, és 1823 az uj helytartó Seid Mehemet, igyekezett a' jó rendet az egész szigeten visszaállitani. Másik pont, hol a' nyomott nép felkelése a' Porta vezéreit foglalatoskodtatta, Macedonia volt. Az ásiai csapatoknak, mellyek ezen tartományon keresztül vonultak, hogy Kursid seregével egyesüljenek, zabolátlansága elpártolásra kinszerité a' bérczek eddig nyugodalmas faluit 's lakosit, kik Diamantis, Tassos, és más hellen kapitányok alatt, az Olympus szoros utjait elfoglalták, 's Mart. 24. 1822 ama' fontos helyet, Kara-Veriát, a' régi Beroeát, megvették. Még is megverte őket utoljára lovasságával a' salonichii basa, Abbolubut, Niaustánál; a' parasztok szétszaladtak, 's egy 150 faluból álló környék Chios sorsára jutott. 5000 keresztény familia veszett el, 's a' basa nem szégyenle azzal dicsekedni, hogy egy nap 1500 asszonyt és gyermeket ölt meg. Maga a' Porta sem hagyta helyben ezt a' tettet, 's a' szörnyetegnek meg kellett volna sinóroztathia; hanem testőrzőitől körülvétetve, bátorságban volt salonichii erős várában (később rumeliai seraskierré neveztetett, 's Larissától, Nov. 1823, 15,000 emberrel vonult Zeitunig). Mig Chios égett és Macedonia vérzett, a' Corinthusban lévő hellen középponti országlás, Maurokordatos, mint a' végrehajtó tanács elölülője alatt, a' tartományi kormányszékekkel kezet fogván, az ország kormányozásának előleges alkotásán, a' hadi erő rendbeszedésén 's pénz kölcsönözésen dolgozott, a' katonáknak a' Maj. 7. 1822 hozott törvény által földet igért, és mivel a' vámokon kivül más rendes adó nem volt, a' föld terméseire adót vetni akart; de csaknem mindenütt ellenmondást talált, leginkább pedig a' régi függetlenséghez szokott kapitaniknál. Mindenik csak maga részére akart csatázni és parancsolni, mint a' telhetetlen és nagyra vágyó Kolokotroni, a' nyakas Odysseus *) és a' kevély Mauro Michali; maga Ypsilanti sem örömest vetette alá magát az uj rendeléseknek. A' hasznát nem kereső, mély belátásu Maurokordatost mindnyájan gyülölték, mivel nem a' csatamezőn vivta ki proëdrosi méltóságát. Negrisnek befolyása mindazáltal oda vitte a' dolgot, hogy Maurokordatos a' nyug. Hellasban (Epirus) leendő táborozás legfőbb kormányzását teljes polgári és katonai hatalommal megkapta. A' proëdros

*) Sőt Odysseus két vitéz katona-tisztet, Haverino Palasca ezeredest, és Alexis Nuzzo kapitányt, kiket az országlás hozzá küldött, hogy bizonyos hadi plán követésére megnyerjék 's reá birják, lenyakaztatta.

2000 peloponnesusival és a' Normann (l. e.) vezér alatt lévő mintegy 300 Philhellennel egyesült Jun. 8-kán Marco Botsaris chiliarcha albaniai csapatjaival, Missolunghinak, nyug. Hellas táborhelyének védésére, Suli felmentésére és Arta elfoglalására. Itt Omer Vriones janinai, 's Rusid ártai basákkal kellett küzdenie, mivel Kursid a' fővezér (seraskier) ki már Maj. hijában ostromolta Thermopylét, végre Jun. 17. Trikalin keresztül Larissába indult. Albaniában felmentetett ugyan Suli; hanem a' petai véres ütközet után (Jul. 16. 1822), hol Gozo kapitány árulólag megszaladt, 's a' Philhellenek, kik legtovább tartották meg álláspontjokat, (150-en) ágyuikat 's podgyászokat elvesztették, Botsaris és Normann hegyek közé kénytelenittettek szaladni. Hijában szólitotta fegyverre a' katonaságot Maurokordatos, a' többi vezérek nem segitették őtet; Varnakioti vezér az ellenséghez ment által; 's az Albaniaiak közt lévő meghasonlás meggyengité a' Hellenek erejét; Suli kőomladéka Sept. 20. a' Töröknek átadatott, a' Suliotáknak egy része (1800 férjfi, asszony és gyermek) Cephaloniában talált britanniai-joniai védelmet, a' többiek büszkén 's szabadon hegyek közé vonultak. Végre Nov. 5. Maurokordatos 300-ad magával 's Marko Botsaris 22 Suliotával Missolunghiba vette magát. „Itt" mondá Maurokodatos, „kell elesnünk Görögországgal együtt." Omer Vriones azt hitte ekkor, hogy ura Aetoliának, 's Rusiddel kezet fogván, 11,000 emberével Missolunghi alá nyomult. Jussuf busa Patrasból és Lepantoból seregeket küldött Corinthus ellen, és Kursid (ki Larissába fris katonaságot hivott Rumeliából és Bolgárországból) Thessaliából Livadián keresztül, hol a' Hellenek Jun. 19. 1822 Akropolist négy hónapi bezárás után éhséggel megvették, az Isthmus felé nyomulni, 's azután Jussuffal és Omer Vrionessel egyesülvén, Moreában a' lázadás tüzét eloltani szándékozott. 25,000 főből álló serege, nagyobbára lovasság, a' Thermopylén, mellyet Odysseus Maj és Jun. 1822 olly vitézül oltalmazott, már keresztül nyomult, 's akadály nélkül; Livadián keresztül folytatott utjában, mindent feldulván, köz bocsánatot hirdetett, 's Corinthust, mellyből a' kormányozó, egy Achilleus nevü pap, ki azután kétségbeesvén megölte magát, gyáva lelküleg kitakarodott, Jul. 19. megrakta katonáival; de midőn maga Kursid ama' szorosokon keresztül nyomulni akart, háromszor megveretett Odysseustól 's Larissába visszanyomatott, hol Nov. 26. a' Kapidsi Basi megérkezése előtt, ki halálra itéltetését hozta, kevéssel meghelt. A' lovasság, gyalogság, élelem és takarmány nélkül, Morea hegyüregeiben elveszett. Argos felé nyomulván az, honnan a' középponti országlás elszaladt, 's Jussuf seregéből 5000 ember egyesülvén vele (midőn Napoli di Romaniába is segitséget küldött), minden kapitánit egyesitett a' veszedelem, 's szerencse követte fegyvereiket. Nikitas Miklós, ki szinte reménylette, hogy Napoli di Romaniát szerződésnél fogva kezére keriti, ugy Mauro Michali és Ypsilanti, a' térséget felprédálván, az Argosnál lévő tetőkre vonultak; Ypsilanti az argosi romladozott várban feltartá az ellenség előmenetelét; a' görög hajósereg semmivé tette a' nagy török hajóseregnek azon feltételét, hogy Naupliát felszabaditsa az ostrom alól, 's elfogott egy Naupliába rendelt, élelemmel terhelt austriai hajót; Odysseus elfoglalta Geranion szorosait; a' fővezérséget pedig Kolokotroni vette által, ki Patrasból, mellyet bekeritve tartott, ide sietett, 's a' népet a' kereszt zászlója alá felszólitotta, 's még Jul. utolján katonákat állitott a' Patras, Argos és Corinthus közt lévő szorosokba, mi által a' Törököknek Thessaliával és Kursiddal való öszveköttetését elvágta. Erre mindenfelé elkezdődött az apró háboru, 's éjjel nappal folyt Aug. 1-től 8-ig. Aug. 8. a' török vezér, Dram Ali (vagy Ttschar Hadsi Ali basa), kinek katonái, egyebök nem lévén, csak lóhussal éltek, ajánlta Moreából leendő kitakarodását; de Kolokotroni nem fogadta azt el. Ekkor a' basa a' corinthusi Isthmus felé akart keresztül vágni; hanem Nikitas*) a' tretesi szorosban, éjjel reá ütvén, a' szétszakadt

*) Nikitas ezért Turkophagos (Törökevő) mellékneve ka, ott.

török csoportokat Aug. 9 és 10 ugy megverte, hogy alig érhette el 2000 ember podgyász és ágyu nélkül az Isthmust, hol Ypsilanti ezeket is teljesen széljelverte; egy másik seregosztályt, mellyPatras felé szaladt, Kolokotroni törült ki az élők közül; az utolsó szaladó része a' seregnek Aug. 26. Naupliánál veretett meg a' Mainottáktól. Igy mintegy négy hét alatt több tünt el a' görög földről 20.000 Töröknél. Nehány ezer még az Isthmust és Acrocorinthust tartá török hatalom alatt, de ezeknek is el kellett takarodniok a' földszorosról, 's midőn Patras felé keresztül akarták törni, Nikitastól a' szoros utakon mind lenyakaztatták. Csak 500 Török tartotta magát Nov-ig 1823 Acrocorinthusban. A' győzők és Moreaiak ekkor általlátták, hogy védelméket nem az Isthmus megett, hanem az Olympusnál keressék. A' török hajósereg is, melly ez idő tájban négy hétig feküdt a' lepantoi öbölben, Missolunghit hijában támadván meg, elevezett a' rajta dühösködő döghalállal Sept. 1. Sikeretlenül próbálván a' Naupliát bezáró, 57 görög briggből álló lineát áttörni, végre a' Dardanellák torkolatján állapodott meg Tenedosnál. Itt Nov. 10 a' 40 Ipsarióták csapatjából 18 merész hajós, török öltözetben, két gyujtó hajóval, mellyeket két ipsarai hajó vak töltéssel lövöldözött, mintha a' Görögök előtt szaladna 's védelmet keresne, a' török hajósereg közé evezett, egyik gyujtó hajót az admirali hajóhoz, másikat a' Kapitana bei lineahajójához kapcsolván. Csak hamar mind a' kettőt elboritá a' láng; amaz nagy nehezen megmenekedett a' veszedelemtől, ez 1800 emberrel levegőbe repült, a' Kapudan basa, Kara Mehemet, mindazáltal elébb partra szált; három fregát az ásiai parton megfeneklett; egy 36 ágyus hadi hajó elvétetett; ijedés es szélvész szétszórták a' török hajóseregnek egy részét; 35 hajó közül csak 18 mehetett be igen megrongálva a' Dardanellákba. A' 17 Ipsariota szerencsésen tért vissza Ipsarába, hol az Ephorusok, az ő vezéreiknek Kanaris Constantinnak 's Miaulis Györgynek hajókoronát tettek fejekre tiszteletül. A' Görögök ismét uraikká lettek a' vizeknek, 's megujitották a' török kikötők elzárását, mellyet Angolország most megesmert. Az angol országlás ugyan is ugy látszott, hogy Canningnek a' ministeriumba lépése olta megváltoztatta Görögországra nézve politicáját, 's a' joniai szigeteken lévő fő helytartó Maitland nem viseltetett többé olly ellenséges indulattal a' Görögök iránt, mint elébb. Sőt Austria és Francziaország is, mellyek a' neutralis hajókat „a' zár önkényes és törvénytelen rendelései ellen" elébb hadi hajóik védelme alá vették, most hasonlóul megesmerni láttattak a' Görögök zárjusát. Végre Epirusban is a' Görögökhez hajlott a' hadi szerencse, főképen miolta több albaniai nemzetségek pártoltak el itt a' Portától. A' görög hajók megmentették Missolunghit Nov. 20. a' tenger felől. A' Suliotak erősen tartották magokat Chimaera hegyüregeiben, 's Maurokordatos seregének maradványa a' lepantoi öböl partján. Omer bocsánathirdetésének nem hittek a' hegyi lakosok. Aetolia elleni táborozása szerencsétlenül végződött. Mert mindenütt, a' merre csoportjai mentek, felgyujtották a' parasztok a' falukat, a' hegyek közt öszvesereglettek, 's folytatták az apró csatázást *). Végre Missolunghinál, mellyet Nov. 7-től 1822 Jan. 6-ig 1823 több izben támadott meg Omer Vriones, Maurokordatostól és Marko Botsaristól nagy veszteséggel veretett vissza. Kénytelen lévén az ostromot félben szakasztani, elveszté ágyuit 's Vonizzába vonult. A' Törökök szerencsétlen táborozásának legfontosabb következése NAPOLI DI ROMANIÁNAK (l. e.) Görögök kezére kerülése volt. Önkényt vállalkoztak hágtak fel sz. András, Morea védő szentje napján, Dec 12. (Nov. 30. ó kal. sz.) Palamidi várának falaira; ez által a' város is a' Görögök hatalmába esett, kik a' szerződés pontjait szorosan megtartották, 's a' török őrsereget Scala nuovába

*) Ezen hadban ál aljában nem kell rendes ütközeteket gondolni. Csak őrállók csatázásai, véletlen egymásra ütések, apró harczok 'sat. történtek ebben. Rendkivüli a' Görögök gyorsasága a' futásban, annyira, hogy a' legsebesebben futó lovast is utól érték.

vitették. Már épen áttétetnie kellett volna az országlás székének Peloponnesus függetlensége ezen bástyái közé, midőn a' kapitanik közt való régi ellenségeskedés ismét kitört, 's Kolokotroni gyanussá lett, mintha török védelem alatt Moreának fejedelmévé akarna lenni. — Azonközben Constantinopol a' Janicsárok zendülésének piaczává tétetett. A' moreai szerencsétlen táborozás, az ásiai szerencsétlenségek, a' fővárost sanyargató szükség, mellyet az élelemszálitásnak a' Görögök által lett elvágatása okozott, a' szultán ruhabeli 's czifrálkodási fényüzést tilalmazó parancsolatjai, az aranynak 's ezüstnek pénzverő házakba adatása, a' pénz belső becsének alább szállitása, és a' kereskedés megcsökkenése, — közönséges békételenséget szültek. Halet Effendi, a' szultánnak ifju kori hiv barátja — gyülöltetvén azon plánja miatt, hogy a' Janicsárok nyakasságát, kik nem akartak Moreába menni, ásiai katonaság 's europai hadfenyiték segitségével zabolázá meg, 's egyszersmind azon befolyásáért, melly a' birodalom nagyjait a' szultán bizodalmától megfosztotta — áldozatjává lett a' katonák dühének. Mahmud kénytelenittetett a' Halet részén lévőket, a' nagyvezért, Salih basát, a' muftit, 's más fő tiszteket hivatalokból letenni. Reményle, hogy barátját Asiába küldvén számkivetésbe, megmenti; de utána kellett a' halálos itéletet küldenie, 's Halet feje Dec. 4. 1822, a' pártján lévőkéivel a' szerail kapuira függesztetett. Azon Hattischeriff, melly Abdullah basát, a' Janicsárok barátját, nagyvezérré nevezte ki, ezen szavakkal végződött: „Jól öszveszedd gondolatidat, mert Isten tudja, nagy a' veszedelem.“

VI. Polgári alkotmány bevitele Görögországba, 's harmadik sikeretlen táborozások a' Törököknek a' Hellenek ellen, 1823. A' középponti országlás, mellyben Maurokordatos és Negris, Görögország belső és külső környülállásainak helyes megitélése által leginkább kimutatták magokat, most két czél valósitásán iparkodott. Megemlékezvén egy görög irónak ezen szavairól: „Mivel Görögországnak minden statusai uralkodni akartak, mindnyájan elveszték az uralkodást,“ a' belső egységet 's csendességet igyekezett megállapitani, mellyen nyugodott 's épült egyszersmind az a' remény, hogy Europa a' Hellenek statusa ujjá születésétől bizodalmát 's jóvá hagyását nem fogja megtagadni. E' czélból bocsáta ki a' corinthusi országlás már April 15. 1822 egy nyilatkoztatást a' keresztény hatalmasságokhoz; hanem a' görög ügy felett való bécsi 's későbben veronai tanácskozások, midőn a' Porta Febr. 28. 's April. 18. 1822 költ nyilatkoztatásainak következésében, engedni látszott, a' Görögökre nézve nem igen kedvező fordulatot vettek. A' Porta hatalmának, mint törvényesnek, fenállása, 's a' békeségnek fentartása, egy független görög statusnak megesmerésével nem egyezett meg: még is elhatározták a' hatalmasságok, hogy a' divánt a' Görögök polgári 's egyházi tekintetbeli bátorságositására birják. Innen a' görög országlás követe, grof Metaxa, *) ki csak Roveredoig jött, a' Veronában öszvegyült békegyülésen annál kevésbé hallgattatott ki, mivel a' Görögök belső meghasonlása az ifju statust szétbomlással fenyegette. Kolokotroni ugyanis megtagadta az országlástól a' Napoli di Romaniába való bemenetelt, 's öszvebeszélt a' többi uralkodásra vágyó kapitanikkal Tripolizzában, hogy Morea örökös fejedelemségekre osztassék

*) Gróf Metaxa Jan. 2. 1823 ért Anconából VII Pius pápához, 's leirván a' Görögök állapotját, szószólásra kérte Veronában, 's egyszersmind azt is nyilatkoztatta ki hogy a' Görögök jusaikat a' békegyülés vizsgálatja alá bocsájták. 's közakarattal megegyeztek, hogy keresztény uralkodó háztól, bölcs 's állandó törvények alat igazgattatnak, de a' Portával többé öszveköttetésbe soha sem fognak lépni. Ugyan azt nyilatkoztatta ki az angol országlás egy a' békegyülekezéshez intézett levelében Aug. 29. 1822. A' veronai végzés, melly Dec. 14. 1822 kől. Görögországra nézve ezen szavakat foglalta magában: „Les Monarques, décidés à repousser le principe de la révolte, en quelque lieu et sous quelque forme, qu'il se montrât, se hatèrent de le frapper d'une égale et unanime réprobation. — Mais écoutant en même tems la voix de leur conscience et d'un devoir sacré, ils plaidèrent la cause de l'humanité, en faveur des victimes d'une entreprise aussi irréfléchie que coupable.“

el. A' hellen országlás mindazáltal a' polgári had veszedelmét elhárította 's második népgyülést hivott öszve Jan. 1823 Astrobá. A' nép képviselőinek kinevezésére nézve két választási lépcső, u. m. a' gerontoké vagy legöregebbeké, 10—50 familiára egyet, 's a' senatoroké, eparchiák szerint, vitetett be, a' Nov. 21. 's Dec. 3. 1822 hozott választási törvények által. Az egyetértés visszatérését főképen Maurokordatos eszközölte, midőn a' veronai nyilatkoztatás az angol követség által Constantinopolban esmeretessé tétetett, t. i. hogy „A' Görögök törvényes uroknak, a' szultánnak vetnék alá magokat.“ Egyszersmind tudósittattak a' Görögök a' Portának készületeiről is, hogy Moreát mind vizen, mind szárazon megtámadja. Ekkor egyre több követek jöttek Astrobá; sőt Odysseus és más kapitanik is oda huzódtak csapatjaikkal Tripolizzából, annyira, hogy a' száz követből álló nemzeti gyülés Astro falujában megnyittathatott Mart. 14. A' gyülés Mauro Michalit nevezte ki elölülőjévé, és Negris Theodort canczellárrá. Kolokotroni is alá veté magát a' gyülés végzetinek. Azután a' törvényhozó és végrehajtó tanács tagjai neveztettek ki. Az első nek elölülője a' hydrai Kondorioti, az utolsóé Petro Mauro Michali, mainai bey lett. Mind a' ketten azt végezték, hogy 50,000 katonának 's 100 nagyobb hadi hajónak kiállitására 40—50 mil. piaster vétessék kölcsön. Egyébiránt az epidaurosi végzetek alapczikkelyei csekély változásokkal egész Görögországra vézve elfogadtattak, és a' tartományi kormányszékek helyébe praefectusok (Eparchák) vitettek be. Erre a' franczia katonai törvénykönyv fogadtatott el szükséges változtatásokkal, 's egy büntető törvénykönyv készittetése meghatároztatott. Azután a' gyülés kihirdette April. 23. 1823 az astroi uj alkotmányi törvényt 's eloszlott, minekutána az általa alkottatott nemzeti kormányszék Apr. 20. ülését Tripolizzába tette volna által. Igy a' jó rend visszaállittatott, hanem a' különböző népfők egyetértése épen nem volt még megerősitve; a' honnan a' két tanács legfőbb elöljárói 's a ministerek gyakran változtak. Maurokordatos elölülő 's Kolokotroni alelölülő lett, Ypsilanti Demeter pedig, mint nem alkalmatos, minden foglalatosságtól elmozdittatott; végre Negris statustitoknok elbocsáttatott. Csak abban egyeztek meg a' Görögök, hogy a' Porta bocsánatját, 's a' kéz alatt dolgozó Angoloktól ajánlott függetlenséget, a' millyen Moldvá és Oláhországé, ne fogadják el. A' britanniai politica most legalább közbevetett gyámolitást nyujtatott a' Görögöknek Maltából és a' joniai szigetekből. A' franczia cabinet sem tett akadályt a' Francziáknak, hogy a' Görögök ügyében részt vegyenek. Elébb mindazáltal, mint Oroszország, egy status sem akarta magát kinyilatkoztatni a' Görögök állapotjára nézve. Sándor császár félbeszakasztá a' Portával való közvetetlen diplomaticai öszveköttetését. Moldvából és Oláhországból a' török seregek tökéletes kitakarodását sürgette, 's ez, és a' fekete tengerre evező europai hajóknak a' Portától parancsolt megvizsgáltatása, volt lord Strangford divánnal való értekezésinek fő tárgya. A' Görögöknek kedvező egyetlen egy országlás, az éjszakamerikai egyesült statusoké volt. Már April. 1822 hozott egy amerikai fregát ágyukat 's más tábori eszközöket Hydrába. Hanem rendes öszveköttetésbe ezek sem léptek a' görög tanáccsal.

Az 1823 történetek a' Portára 's Görögországra nézve nem kevesbé zürzavarosak, mint az elébbi 3 esztendei csatázás historiája. Mig Thessaliában 's Epirusban nyugodtak a' fegyverek, a' tengeren pedig görög hajólobogó (kék és fejér vizerányos lineával) uralkodott, a' fővárosban kitört a' török köznép dühe; 's minthogy többé nem öldökölhetett, rettenetesen gyujtogatott. Mart. 1. 1823 a' görög külvárosoknak kiraboltatniok 's hamuvá tétetniek kellett volna; hanem a' szél a' lángot a' Törökök lakai felé csapá; négyszer hempelygett tüztenger a' görög lakhelyek felé, 's ugyananyiszor csapta azt vissza a' fris éjsz. szél a' Törökökéihez. Pera megszabadult; ellenben 6000 török ház, az ágyuöntő mühelynek (Taphana) 's a' tengeri fegyvertárnak egy része, hamuvá lettek. Ré-

mülve kiálta fel a' muzelmán: „Isten van a' Giaurokkal!“ A' gyujtogatás következésében Abdullah nagyvezér hivatalából letétetett, 's Ali bey, egy, a' Janicsárok iránt idegen basa, jött helyére. E' miatt a' Janicsárok bosszuállást forraltak, 's Jul. 13. uj tüz tört ki Constantinopolban, melly 1500 házat 's 3 török fregátát emésztett meg. A' rend mindazáltal visszaállittatott keménységgel. Asiából kedvezőbb tudósitások jöttek, 's a' szultán közönséges kiirtó hadat hirdetett a' Görögök ellen, minden moslimot, 15 eszt-től 60-ig fegyverre szólitván. A' görög országlás az alatt 1823 a' katonaság és közjövedelem jó karba helyezésén dolgozott. A' Philhellenek szétbomlott csapatja lett az első görög ezered színe. A' szárazi erőt Maurokordatos vezette. De a' hadi mesterség még gyermeki korban volt. Nem voltak a' Helleneknek pattantyusaik 's lovasságok. Csak csoportonként csatáztak; a' tacticát merészség és gyors rohanás pótlá ki. — A' tengeri erőt a' hydrai Orlandi, tengeri minister, rendelé el. Ez 1823-ban 403 több 's kevesebb számu ágyukkal megrakott hajóból állott; a' legnagyobb, Herakles, melly két fedelü volt, 26 ágyut vitt. Tengeri fővezér Miaulis, egy gazdag hydriota, alvezérek hasonlóul hydrai Manuel Tumbasis, spezziai Demitracci György, ipsarai Apostolos Miklós voltak. Végre érdemrend (világos kék kereszt rendje) alkottatott. Hanem a' jövedelmi rendelések mindenütt, főképen a' szigeteken, nagy akadályokat találtak. A' hellen országlásnak a' hydrai hajók vezéreivel való perlekedései, a' fizetetlen 'sold 's naupliai zsákmány miatt, mellyet a' kapitanik nem akartak megosztani a' Hydriotákkal, a' tengeri táborozásra nézve igen károsak voltak. Megverte ugyan Mart. 22. 1823 a' görög hajósereg az egyiptomit, melly Kretába volt rendeltetvé, de a' török segitő seregnek kiszálását nem akadályozhatta meg, 's az Ipsarioták 's Samioták merész csatázásai Kisásia partjain, az egészre nézve czéltalanok voltak. Midőn végre a' Kapudan basa hajóserege Jun. megérkezett, kitértek előle a' görög hajók, ugy, hogy az akadály nélkül szálithatott élelmet és katonákat az euboeai helyekre (Karistoba és Negropontebe), mint a' moreaiakba (Patrasba, Koronba, Modonba), 's Lepantoba is, és segithette ott a' Törököket. — A' Görögök szárazi ereje az 1823-ki táborozásban jó plán szerint volt elosztva. Az egésznek vezére Maurokordatos volt. Ez a' hazaárulással vádultatott Kolokotroni ellen rendelt vizsgálódást szépen elaltatta, 's ezen vitéz vezért okosságával megnyerte, alelölülővé 's második vezérré neveztetvén ki. A' nyug. hellasi fővezérséget sulii Marko Botsaris, a' kel. hellasit Odysseus vitte. Mint szövetségesek, a' Sulioták hivek voltak; kevésbé az albaniai nemzetségek, mellyek Omer Vrionestől elpártolván, ennek utolsó tökéletes megveretését okozták. Ezen nemzetségek a' többet igérőnek adták el magokat; igy fogadták el egyes csapatjaik a' skutarii basának ajánlását, a' ki végre 1823 lépett fel a' csatamezőre a' Görögök ellen. Kel. Thessalia fegyverfogható lakosinak felkelése ugyan is Mehemed basát (Alinak gyilkosát), Kursid seraskiernek második követőjét, ki Kursid seregének maradványát Larissánál öszveszedte, déli Thessaliából visszavonulásra kinszeritette. Megette Salonichi és Seres, Diamantis hellen alvezértől fenyegettetett, ki Febr. 23. 1823, Kassandra félszigetét elfoglalta. Ezt mindazáltal a' Rumeliából jövő seregek csak hamar visszanyomták. Végre az öt hónapi készülés után öszvegyülekezett 25,000 főből álló sereg, a' rumeliai seraskier alatt, megnyitotta Larissából a' táborozást. Vigyázva nyomult az előre Livadia felé, két osztályban. De a' Görögök Mauro Michali és Maurokordatos alatt nem maradtak állva ez uttal az Isthmus megett, hanem Megaránál választottak álláspontot; Kolokotroni fő, Odysseus és Nikitas alvezérek lettek, kiknek csapatjaival a' peloponnesusi sereg egyesült Plataeánál. Innen Jun. vége felé az ellenséggel szemközt nyomultak. Több egyes csatázás után megverte Odysseus a' Törökök egy osztályát Mehemed basa alatt Thermopylénél, erre egyesült a' Kolokotroni alatt lévő sereggel, ki a' Mustafa alatt lévő török

táborra sz. Lukács klastrománál (Theba és Livadia városai közt) Jul. 7. reá ütött, mellyet Odysseus és Nikitas véres csatázás után elfoglaltak. A' Törökök nagy veszteséggel vonultak vissza; Odysseus Jul. 17. elérte őket a' chaeroneai térségen 's teljesen megverte. Hanem a' seraskier uj hadi erőt gyüjtött, 's ismét előnyomult, mig ugyan ekkor Jussuf és Omer Vriones, a' Patrasnál álló Kapudan basa hajóseregétől segittetvén, Missolunghi, 's a' skutarii basa nyug. Hellason, Vrachorin, Vonizzán és Salonán keresztül, Morea felé akartak menni. Hanem a' seraskier Volost és Trikori félszigetét hijában támadta meg; Jussuf táborozása, 8000 Albaniai pártolván el tőle, elkésett, 's a' skutarii basának előcsapatja, a' ki 20,000-rel (részint Albaniaiakkal) az agraphai tetőkön már megtelepedett 's Aetoliát fenyegette, Karpinissinél lévő táborában Aug. 20. 1823 éjfél tájban megtámadtatott Marko Botsaristól. Mig a' thessaliai és epirusi hegyi bajnokok a' Botsaristól adatott trombitajelre a' táborra négy oldalról rohantak, a' merész vezér maga 500 Suliotával a' basa sátoráig nyomult; de midőn épen nyakon ragadá a' delvinoi basát, halálos sebet kapott, 's a' győzedelmet öccse Konstantin tette tökéletessé. A' Törökök minden podgyászokat 's ágyuikat elveszték, és a' haldokló Marko *), látván a' győzedelmet, igy kiáltott fel: „Halhat-e meg szebb halállal egy Suliota?" — A' basa albaniai katonái szétszaladtak, 's maga Skutariig meg sem állott, mivel a' Montenegroiak a' Görögökhez pártoltak tőle. A' török hajósereg is elhagyta Aug. 30., a' patrasi öblöt, döghaláltól kisértetvén, 's visszatért az Archipelagusba; megkimélte a' görög szigeteket, megszabaditotta a' tenger felől elzárt Salonichit, 's néhány egyes, részint a' Görögöknek káros csatázás után, fontos következés nélkül, Oct. végén a' Dardanellákhoz evezett. Nem sokára ezután véres verekedések történtek a' Hydraiak és Spezziaiak közt néhány elfogott hajókon lévő zsákmány elosztatásakor. — Mig Morea és Livadia fenyegettettek, Athené lakosi Salamis szigetére költöztek; Gura alvezér mindazáltal megtartá Acropolist. Az országlás tagjai, a' tanáccskozó tanáccsal együtt, hasonlóul Salamist tették üléseik helyévé, honnan Nov. 1823 mind Argosba tértek vissza. Maurokordatos Nov a' hydrai hajósereg egy részét a' lepantoi öbölbe vezette, hol a' Barbareskek Missolunghit zárva tartó hajóseregét megszalasztotta. A' corinthusi erősség Nov. a' Hellenek által szerződésnél fogva megvétetett, 's Jussuf basának Mustafa basa segitségével Anatoliko 's Missolunghi ellen, hol Metaxa András volt várigazgató, tett utolsó próbája, a' basa teljesen megveretvén, füstbe ment. Nov. Mustafa basa Janinába visszatért. A' táborozásnak vége lett, hanem az apró csatázás Thessaliában 's Epirusban tovább is tartott, 's a' görög hajók a' smyrnai öbölbe is beevezték. Azonközben a' Porta, bár pénzkutfejei kimerittettek, az 1824-ki táborozásra több hadi erővel birt, mint a' Görögök; mert Jul. 28. 1823 Persiával békét kötvén 's a' st. jean d' acrei pártütő basa önkényt alávetvén magát, seregeit kihozhatta Asiából, mint a' Moldvából 's Oláhországból a' Duna mellékéről vissz térteket is Görögországba küldhette. Constantinopolban végre a' janicsár pornépnek a' diván végzéseibe való befolyása megszünt. Galib basa nagyvezérré (5-dikké 1821 olta) és Sadik Reis Effendivé neveztetvén ki Dec. 1823, a' mérséklett párt győzött. *L—ü.*

Az 1823 évi csatákból diadalmasan tértek meg a' Görögök, a' Törökök veretve. A' boszus Mahmud, a' következő év tavaszán minden erejét fel látszék áldozni, Hellas lecsilapitására. A' Kapudan basa Aprilis 28-kán evezett ki a' Dardanellákból Ipsara és Samos megvételére; Derwis, a' viddini basa, szultani parancs következésében Moreába nyomult; a' negropontei basa Attika partjaihoz, Omer Vriones pedig Hellas nyugoti széleihez küldetett. Ekkor voná a' Porta, fényes igéretek által, az egyip-

*) Marko Botsaris suliota volt, franczia zászló alatt szolgált, s 1820 tért vissza Epirusba, hol Ali basa Sulit visszaadta neki, hogy ötet a' Porta ellen segi se.

tomi alkirályt is maga részére, ki fija Ibrahim vezérlése alatt 20,000-re menő europai lábra állitott sereget, és tengeri erőt küldött a' Nagyur számára a' Görögök ellen.

Ez alatt a' Görögök ujra meghasonlottak magok között. Maurokordatos a' törvényhozó test elölülője hydrai kereskedőkből 's a' nemzet legmiveltebbjeiből egy pártot képzett, melly törvényszerinti szabad kormányzás alapitását, 's az országos költségek rendbe hozását tevé czéljává. Tartózkodások helye nyugoti Hellas. Kolokotroni, a' végrehajtó tanács egyik hatalmasa, a' kapitanikkal egy más, a' katonapártnak, feje volt. Tripolizzában, a' félsziget szivében, tarták összejöveteleiket. Panos (Kolokotroni fija) Naupliában parancsolt, a' tanácsszék helyén, 's az acrocorinthi őrsereg is tőle függött. Negris, a' külügyek volt ministere, Odysseushoz csatolta magát, ki Athenében 's az egész Keletihellasban a' középponti kormánytól független pártot élesztgetett. A' kapitanik féktelenül, törvényt 's rendet nem esmerve, zsarolták a' tartományokat; rendezkedett kormány Hydrán 's Nyugotihellason kivül, sehol nem létezett. Byron lord, 's más philhellenek, tanáccsal s tettel igyekezének helyre állitni a' törvényes rendet. Kranidiben a' törvényhozó tanács összeült, a' végrehajtótanács tagjai zabolátlanságának gátot vetendő. Mauromichali elölülő 's más tagok ellen felhozott panaszok, elég szörnyüek valának, arra birhatni a' tanácsot, hogy a' mostani végrehajtó tanács egészen törültetnék el; mi meg is lett. Helyébe uj következett, mellynek elölülőjévé Kondurioti György, alelölülőjévé Panajotis Botassis, tagjaivá Koletti János, Londos Miklós neveztettek. Az ötödik hely Kolokotroninak volt szánva, de ez vonakodott megesmerni a' senatust 's a' végrehajtótanácsot; miért helyébe Spiliotakis Anagnostes választaték. Mart. 14. 1824 Nauplia Görögország fővárosává, 's a' középponti kormány helyévé rendelteték. De Panos bezárá előtte kapuit; 's csak később hódolt. Megelőzték a' hódolásban több kapitanik, Acrocorinth; maga Kolokotroni April. 15. átengedé Tripolizzát. Nauplia Jun. 19. nyitá meg kapuit, hová a' senatus és kormány azonnal átköltözének. — Ezen villongások alatt a' nyugoti Görögök Anatolikon és Missolunghi megerősitésén dolgozának, midőn egy öszvevesküvés fedezteték fel, melly a' várt Jussuf basának vala átadandó. A' Sulioták Byron lord 's más idegenek befolyásával nem lévén megelégedve, bizonyos Karaiskaki vezérlése alatt Wassiladi erősséget bevették, 's számtalan gonoszt követének el. Wassiladiból kiveretvén Omer Vrioneshez menekedének. E' váratlan történetek pusztitólag hatották Byron lord egészségére, 's a' nagy lelkü férjfi tiznapi sinlődés után April 19-kén 1824 kimult. Ezért a' bekövetkező husvétot, különben a' vigságok ünnepét, 21 napi gyászolással üdlötték a' Görögök. A' férjfi szive Missolunghiban maradt, 's leányát Hellas, leányának fogadá.

A' Törökök elkezdék az ellenségeskedést. A' Kapudan basa Skiathosnál akart szárazra szálni, — de visszaveretett. Derwis a' negroponti Törökökkel egyesitvén seregeit, Attikát szállotta meg; 's Gouras, Odysseus egyik alvezére, kénytelenittetett Athenébe vonulni. Ugyan akkor vevé meg Ismail Gibraltar, egyiptomi tengeri erő admiralja, Kandiát, 's kevéssel később Kassost ostromolta. A' vitéz lakosok Junius 8-kán győztek, de 10-kén váratlanul támadtatván meg, lelkes ellenállás után, lelketlenül maradtak a' téren. — Khosrew, a' Kapudan basa, azonban 20,000 Ásiaiakkal Ipsara és Samos elfoglalására indult ki. Smyrna partjain tábort ütének, 's mivel sem fizetésök sem eledelök nem vala, vadul zsákmányoztak, sok fegyvertelen Görögöket áldozván fel dühöknek. Pergamusban 36 óráig tartott az öldöklés. — A' kicsiny, de megerősitett sziklaszigetet Ipsara, hajói és gyujtóhajói száma miatt, veszedelmessé tevé magát a' Porta előtt. Khosrew Julius 3-kán 2 lineahajó, 6 fregát, 10 corvett, több brigg és goelettel, 80-nál többre menő szálitóhajókkal bekerité a' szigetet, minekelőtte háromszor felszólitá a' lakosokat, teljes engedelemigéret mellett, a' feladásra. De ezek csak győzelem vagy halál közt választha-

tának. Khosrew a' várt 's a' várost egyszerre kezdé lövetni. 5000 Görög 42,000 ellenséggel küzdött, kiket az álnok Goda árulása a' szigetre juttatott. A' Törökök minden részről megrohanták a' várost, a' Görögök utszárol utszára, házról házra viaskodtak. Az öldöklés 's zsákmányozás egész éjjel tartott. Julius 4-ke reggelén még két kis erősséget 's sz. Miklós klastromát birták. Elszánt ellenállás után a' legutolsó erősségbe Tabia-ba vonultak, készebbek halni mint hódolni; a' Törökök berontanak a' sánczokon, 's midőn emezek a' menekedhetés végreményét tünni látnák, meggyujták a' puskaporminákat; a' föld megrendült, 's Ipsara az ipsarioti bajnokoknak sirjává lett.

E' csapás megnyitá a' görög szemeket. A' nép és a' kormányszékek öszveszövetkeztek. Ipsarát Miaulis ujra bevette (Jul. 15). Samos (l. e.) Kos, Chios győzelmek helye; Kandia a' Törökök veszteségének tanuja volt. Hasonló szerencsével munkálódtak a' szárazon. Gouras Marathonnál győzött; Derwis basa, Gavia, Amplani 's Phocisban vesztett. Maurokordatos Hellas nyugoti részein a' bátor és fortélyos Omer Vriones minden terveit felforgata. A' védőleg munkálódó Görögök most támadólag csatáztak, 's egész Arta falai alá nyomultak. — Az alatt a' kormány Naupliában erősebb lábra kapott. Az adó igazságosan osztaték el, a' statusbirtokok rendesen adattak haszonbérbe. Egy, jutalmas feltételek mellett felvett kölcsön, megalapitá a' nemzeti hitelt. A' kereskedés feléledt. A' franczia hadi törvénykönyv bevétetett, a' törvénykezés határzott alakot nyert. Az ügyvitelek a' törvényszék előtt nyilvánosan történtek. A' sajtó szabad volt. Négy ujság jelent meg hetenként kétszer: „A' helleni chronika" 's a' „Telegraph" Missolunghiban, a' „Törvénybarátja" (1825 olta „Hydrai ujság") Hydrában, 's az „Ephemeridek" Athenében. A' közoktatásra is fordittaték gond. — Mig ekként minden ujjá teremtetnék, a' véres háborunak második része kezdődék.

Az egyiptomi hadi erő végre Julius 19-kén kiindult Alexandriából, 9 fregát, 14 corvett, 40 brigg és goelett 's 240 szállító hajó 18,000 fegyveressel. Ibrahim czélja, Kandiába segitséget vinni, azután Moreát megszálani. Sept. 4-kén az egyiptomi hajósereg a' budruni öbölben a' törökkel egyesitetett, 's Sept. 10. már egész nap csatázott a' Görögökkel Naxosnál A' rémületlen Kanaris egy 44 ágyus egyiptomi fregatát 's egy brigget a' levegőbe vettetett, a' Görögök tiz kis hajót vesztének; végre a' török hajósereg félben hagyá az ütközetet, 's több szállító hajók veszteségével Sept. 21-kén Mitylenébe vonult. Khosrew Constantinopolba, Ibrahim a' budruni öbölbe evezett. Innen nem sokára Kandia segitségére sietett, hol Miaulis Nov. 25-kén megtámadá. Ibrahim kétszeresen vesztett, az ütközetben, 's a' hajóin kiütött döghalal által; miért Rhodos kikötőibe hnzódott, hol amaz esmeretes Ismail Gibraltar admirálját is elveszté.

A' görög hajósereg illy fényes győzödelmeit ujolag belső villongások válták fel, mellyeknek szerzői a' katonapárt tagjai valának. Naupliában October elején kormánytagok választattak. Maurokordatos, mint a' senatus elölülője, tisztét letevé, mellyet Notarus Panuzzo nyere el; Kolokotroni 's baráti a' végrehajtó tanácsból kimaradtak. Ez a' megujitott végrehajtó tanácsnak közönségesen ellene mondott, a' seregek vezérlőit részére vonta és sikra szállott. Kondurioti, de leginkább Gouras vitézsége szembe szált a' lázadókkal, Panos Kolokotroni elesett, 's barátjai eloszlának. De Gouras Odysseust is, ki a' negroponti Görögökkel titkos szövetségben állt, legyőzé, 's egy, magától épitett athenéi toronyba zárá, honnan az egy ugrás által szándékozván menekedni, mélységbe bukott 's veszett. Kolokotroni, az atya, maga küldé be hódolását. A' többi lázadók részint a' joniai szigetekre futottak, részint megadák magokat.

1825 Ibrahim basát Moreában partra szálva, Resid basát Missolunghi alatt látá a' Kapudan basa, 's hajóseregével majd ennek majd

amannak volt segitségére. A' belvillongásokra olly hajlandó kapitanik, most veszni indult hazájokat méltatlanul elhagyák. Ibrahim Febr. 22-kén majd minden ellentállás nélkül, 4500-zal szárazra lépett, Koron és Modon között; 's Martius elején még 12,000-rel szaporodott. Navarinot, a' belső Peloponnes kulcsát, szálotta meg először is. Miaulis, Kondurioti 's Maurokordatos, személyök veszélyeztetésével szárazon mindent elkövetének; de hasztalan, a' kapitanik nem engedelmeskedtek, 's Navarino Maj. 18-kán kénytelen volt magát feladni. E' szükségben Kolokotronihoz, az üldözötthöz, folyamodának, 's peloponnesusi kormányzóvá nevezék. Mig most Ibrahim Tripolizzának indult, Resid basa a' salonai szerencsés ütközete után Acarnania 's Aetoliába nyomult. Kalamata 's Tripolizza csaknem vérontás nélkül került kezére. Az utolsó lett Ibrahim merészleteinek középpontja. Innen szólitá fel a' Görögöket engedelmességre; de csak egy falu sem volt, melly követte volna parancsát. Boszujában mindent, mindent elpusztitatott, a' férjfiakat ölte, az asszonyokat 's gyermekeket Egyiptomba rabságra hurczoltatá. Dicsőbben tünt ki a' Hellenek vitéz lelke Missolunghi védelménél, honnan a' nagyobb számu Törökök ötödfél hónapi ostrom után 9000 veszteséggel verettek el August 2-kán 1825. — A' három europai főhatalmakban, ugy látszik, ez esztendő végével támadt azon gondolat, hogy Görögország függetlenségét eszközöljék, 's bizonyos, hogy Wellington herczeg Pétervárában, 's Canning (ki utjában a' Hellenekkel bőven értekezett) Constantinopolban ennek valósitásán dolgozának 1826 elején. Erre tán a' török egyiptomi hadi erőnek sikeretlen kimenetele is adhata okot. Mert Ibrahim, Resid 's a' Kapudan basák téli csatáji foganatlanok maradtak. Missolunghi még állott, Gouras elüzé alóla Residet, 's ugyan akkor Nikitas Corinth körül Ibrahim seregének nagy részét feldulta. Missolunghi megtartásában, Missolunghi bevételében rakták le az ellenfelek utolsó reményeiket. Miaulis uj tengeri erővel 1826 Januar. Missolunghi előtt megjelent. Resid és Ibrahim uj ostromot akarának kezdeni, mellyet az utolsó maga vezete. Megérkezett a' Kapudan basa is, 's Januar. 27-kén felkéreté a' várost; de az elszánt Hellenek nem hallgattak szavára. Nem sokára nem a' legszerencsésebb ütközete 's Ibrahim basával meghasonlása következésében, a' divan parancsára odahagyá Hellast 's Constantinopolba utazott. Most Ibrahim 25,000-rel maga vezeté az ostromot, mig Pierre Boyer, St. Domingon 's Spanyolországban elkövetett kegyetlenségeiről esmeretes franczia general, Franczia országban vásárlott 48 ágyuval tüzelt a' városra. Több napig tartó ágyuztatás után Ibrahim nagy summákat igért a' vár feladásáért; az ostromlottaknak szabad elköltözhetést, ágyuiknak 's ingó vagyonoknak magokkal vihetését is megengedte vala; mind hiában Mart. 2-kán száraz 's tengeri részről rohaná meg a' helyet, de 4000 veszteséggel visszaveretett. Missolunghi ötödször látszék mentve lenni hellen vitézség által, midőn eledeléből csaknem kifogyott. De Ibrahim most a' tengeri részről szerencsésen haladott elő; Mart. 9-kén Wassiladi közel szigetet bevette, hol 110 őr vitézhalált hala. Mart. 13-kán a' megerősitett Anatolico sziget capitulatio által jutott birtokába. E' bal történetek után Missolunghit csak a' hajósereg, melly Hydrából eledelt vala hozandó, 's Gouras és Fabvier seregeinek előnyomulhatása mentheté vala meg a' végveszélytől. De Resid az utolsókat feltartóztatá, 's Missolunghi (l. e.) April 22-kén 1826 dicsően esett el, 's ugy látszék, Görögország sirjává lett. — Senki sem kételkedett többé, hogy Ibrahim, elmellőzvén Kapudan, Jussuf és Resid basákat, 's urává lévén annyi tartománynak, arra fogna törekedni, hogy az Archipelagust magáévá tegye. Ettől való félés határozá el az udvarokat a' görög ügynek élénkebb pártfogására. Ide járult a' népek lelkesedése is, kiket Missolunghi sorsa részvétre gerjeszte. Franczia országban 1825 egy társaság állott fel: „*Société philanthropique en faveur des Grecs*", mellynek ragjait minden tekintetben nevezetes férfiak tevék. Missolunghinak eledellel való ellátására

Februariusban ujra 60,000 francot gyüjtének; Amsterdam 30,000-et, a' genfi Eynard 12,000 adott; az orléansi herczeg többszöri nevezetes summákat irt alá; 40 fősziletésü asszonyok személyesen gyüjtének segedelmet. A' bajor király nem csak pénzt adott, hanem katonáinak meg is engedé, Heidegger vezérlése alatt, Görögország javáért hadba kelhetni. Uj görög egyesületek valósultak; Német és Franczia-országokban 's a' Schweizban görög árvák neveltettek. Végre az akermani egyezés után Octob. 6. 1826 (Török-'s Orosz-országok között) Angol-, Franczia- 's Orosz ország Julius 6-kán 1827 Görögország felett egyesültek. — Azonban az egyiptomi seregek vadonná változtaták Moreát, a' nélkül, hogy csak egy falut hozhattak volna is vissza engedelmességre. Való, sokan közülök, kétségbeesésből tengeri rablásra vetemedtek. Több helyeken ujra felkeltek, utolszor kisértők a' hadi szerencsét. De szükség, egyenetlenség, bizodalmatlanság, átokként nehezedett reájok, 's nem vala képes mást, mint szerencsétlenséget szülni. Athené Jun. 7. Resid basának hódolt; Cochrane lord 's Church general igyekezetjei annak felszabaditására foganatlanok maradván. Grivas Naupliát szorongatta, 's a' nemzeti kormány Aegina szigetre menekedett. Itt Oroszországra veté szemeit, melly Capodistriast (l. e.) választá elölülőjökül, ki is Jul. 13. 1827 az orosz szolgálatból kilépett, de uj tisztébe csak Januar 22-kén 1828 léphetett. Az alatt a' három udvar megbizotti, a' londoni békeegyezést Aug. 16-kán átadák a' Portának, 's 31dikéig feleletre várakoztak. „Görögország" — ezt kivánták — „maga magát kormányozza, azonban a' Portának fizessen adót". De a' Reis-Effendi a' határzott napon a' három hatalmasságok közbejárását végképen visszaveté. Ennek hallatára a' Görögök részökről ujra elkezdék az ellenségeskedést, a' török-egyiptomi tengeri sereg pedig a' navarini öbölbe evezett Sept. 9. — Sept. 13. Codrington vezérlése alatt angol, Rigny-é alatt 22-kén franczia, Heyden grófé alatt pedig orosz seregek érkeztek; kik egyesülvén, Ibrahimot az ellenségeskedésekkel felhagyásra inték. Megigérte ez, de nem tartá szavát, 's a' szövetségesek által megtámadtaték. Az első lövés török részről történt, mire ama' véres navarini csata következett Oct. 20. 1827, 's Codrington, a' 110 hajóból álló török-egyiptomi hadat egyig lerontá.

Más részről a' görög elölülő Capodistrias gróf, a' nagy eszü Trikupit statustitoknokjává választván, Naupliában Febr. 4. 1828 Panhellenionot, mint fő nemzeti tanácsot állitott, Febr. 14-kén nemzeti bankot nyitott, 's a' seregkörülieket rendbe hozá. Azonban a' javulás csak lassu lépésekkel haladhatott. Franczia- 's Oroszország segitsége nélkül, kiknek a' „*Courrier de Smyrne*" szerint, mindenike 6 mil. fr. vagy mások után havanként 250,000 fr. segité a' fiatal köztársaságot, a' kormány kevésre mehetett volna. A' békeszövetkezésnek is kevés hatása volt, mert a' Porta mindent visszavetett, Anglia pedig a' navarini ütközetet rosszalni látszék. Codrington később haza parancsoltaték, 's helyét Malcolm tölté be. Melly bizonytalanságban, amannak szeme láttára, Ibrahim számos szállító hajókat tölte meg Görögökkel, 's egyiptomi rabságba viteté.

Az orosz-török háboru alatt a' franczia udvar, Anglia megegyezésével, a' londoni kötés végrehajtására Moreába sereget küldött; Codrington pedig Alexandriában Aug. 6. 1828 Ibrahim visszahivatását eszközlé. E' végre Maison general Aug. 29. 14,062 harczolóval a' Koron előtti öbölben, Petalidinél kiszállott, Ibrahimot elmenésre kinszeritendő. Szerencsés alkudozás után, Ibrahim kiköltözött Navarinból; a' messeni várakban 2500 embert hagyott, 21,000-rel pedig Alexandriába elevezett Oct. 4. 1828. Igy Maison Navarin városához minden ellenállás nélkül jutott; Patras, Modon, Koron öt nap lefolyta alatt hódoltak, 's a' megszabadult városok sánczain a' három hatalmasságok, 's Hellas zászlói lobogtak. Azonban Moreán kivül, semmi ellenkezést nem követének el a' Francziák, félők, ne a' szultán hadat izenne nekik, mit Anglia és Gal-

lia el akarának kerülni, hogy az orosz-török háboruban közbenjárásgokat fentarthassák. Azért kivánta Anglia a' hellen alkotmány határit egyedül Morea, 's a' cycladi szigetekre szoritani; Franczia- 's Oroszország ellenben Negropontetól fogva egész az artai öbölig kiterjeszteni. — De a' kevély Mahmud minden befolyást visszavetett, a' Porosban öszvejött meghatalmazottakat, Hellas, 's a' három hatalmasságok részéről, hasztalan váratta feleletére. Végre azt kivánta, hogy az angol és franczia követek térnének vissza Constantinopolba. A' 3 hatalmasságok követei odahagyák tehát Porost, 's 1829 Januar. Nápolyba mentek. Hogy pedig Moreát megőrizhetnék a' Törökök ujabb beütéseitől, Londonban Nov. 16. 1828 egy nyilatkozást készitének a' három udvarok megbizotti (Aberdeen, Polignac és Lieven), melly szerint Moreát és a' Cycladokat mind addig biztositások alá veszik, mig közös egyezés utján e' tartományok sorsa végképen el nem végeztetik, 's hogy ennél fogva bár melly hadiseregnek e' részekbe való lépését, magok sértetésöknek tekintenék; egyszersmind felszólitván a' Portát, hogy végre ereszkednék közlekedésbe Görögország iránt. E' nyilatkozásnak sem lett legkisebb foganatja is, 's mig a' Franciák és Oroszok a' határok kiterjesztését szakadatlanul sürgetnék, az 1829 Mart. 22-ki békeprotocollumban határul az artai és voloi öblök állapitattak. A' hellen hajóseregek vezére Cochrane, 's Ypsilanti Demeter, 's mások, Görögország egyéb szigetei részeiben még később is folytaták az ütközeteket, 's majd mindenütt szerencsésen.

Most valahára, hét évi véres harczok után, a' hellen nép a' három legelső hatalmasságok védelme alatt állott; de Mahmud még ekkor sem engedett, mert Anglia késedelmezett az emberiség ügyét eldönteni. Magok a' Francziák, seregeik nagyobb részét elhivák Moreából, melly dögleletes mirigy 's szegénység hazájává lett. A' pénzbeli segedelmek meg nem szüntek. A' franczia belső ministertől egy tudományos utazás is eszközölteték; 17 tudósok 3 osztályban, kik a' királyi academiától nyertek utasitást, utaztak Moreába. Ugyan a' franczia kormány több száz Helleneket váltott ki az egyiptomi fogságból, 's a' király az árva görög gyermekek nevelését magára vállalta. — Capodistrias — hálátlanság, árulkodás, 's számtalan egyéb akadályokkai küzdve — végre rendesebb kormányt valósitott. April. 25. 1828 az egész Hellast 13 departementra osztá. Hét közülök Peloponnest képzi (403 nsz. mf., 600,000 lak.); a' 8-dik az éjszaki Sporadokat (5 nsz. mf. 6200 lak.); a' 9-dik a' keleti Sporadokat (15 nsz. mf. 58,500 lak.); a' 10-dik a' nyugoti Sporadokat (8 nsz. mf. 40.000 lak.); a' 11-dik 12 és 13-dik az éjszaki, közép és déli Cycladokat (55 1/2 nsz. mf. 91,500 lak.). Az egész tehát 487 nsz. mf. 796,000 lak. A' Panhellenion három osztályt nyert, a' financz, bel-, 's had-ügyek osztályjait.

Végre Oroszország győzedelmei, 's az adrianopoli béke 10-dik czikkelye kinszeriték Mahmudot a' Julius 6. 1827 Londonban kötött békeegyezés, 's a' Mart. 22. 1829 aláirt jegyző könyv elfogadására. Kijelentetvén ez által a' görög statusok teljes függetlensége a' török igától, 's minden Töröknek eltakarodása a' görög földekről, a' görög kormány, Capodistrias elölülése alatt, habár nem is elégedve a' kiszabott szük határral, az ország belső csendjének, nyugalmának helyre állitásán, a' függetlenség maradandó megtartásán, 's a' jólét emelésén munkálódott. E' végre oskolák áliittattak fel, a' földmivelés buzditására számtalan áldozatok tétettek, 's elfogadtatott az egyesült főhatalmasságok azon ajánlata, hogy Görögország, örökös fejedelem alatt, alkotmányos monarchia legyen. Fejedelemnek a' hatalmasságok Leopold, coburgi herczeget (most Belgák királya) választották. Ez ugyan elfogadá a' neki szánt méltóságot; de később — nem tudni, mi oknál fogva — szándékát megváltoztatá. E' szerint ujra ideigleni kormány alatt álla Görögország, vezettetve Capodistrias által, ki, habár minden igyekezetét

arra forditotta, hogy a' nemzet bizodalmát megnyerje, e' czélját teljesen soha sem érheté el. 'S nem is lehet őt egészen menteni; mert a' szabadságot óhajtó Görögökkel nem ritkán zsarnoki igát vonata; a' főbb embereket néha puszta gyanura elfogatá, a' minek végre az lön következése, hogy 1832 Maj. orozva elejteték. Ezen közben egy ideig ugy látszott, mintha az egyesült hatalmasságok csupán az 1830 történt franczia-országi változásokkal foglalatoskodva, a' Görögök ügyéről elfeledkeztek volna; de csak hamar elenyészett e' borongó vélemény, mert ugyan azok Apr. 21. 1832. Otto bajor királyi herczeget választván az uj fejedelemség királyának, megtettek minden szükséges intézetet, hogy a' fiatal ország diszesen fejlődhessék ki ujonnan szabott pályáján. Minekutána az imént nevezett herczeg, megválasztatását elfogadta, a' hatalmasságok pedig Görögországot kezeskedések alatt független alkotmányos monarchiának kihirdették volna Aug. 2. 1832, a' Görögök követséget küldöttek Münchenbe, fejedelmeket a' görög földre hivandót, melly küldetését teljesitvén, Dec. elején tért vissza honjába, hová szinte Dec. indult meg az ifju király, halmozva Europa mivelt nemzeteinek szerencse kivánatival. — Mint végződik a' Portával a' görög föld határai iránt folyamatban lévő alkudozás, 's mint fog e' jeles ősökkel kérkedő nép majdan kifejlődni? homály fedi előttünk.

GÖRÖG TÜZ, egész valójában nem esmeretes, hanem gyanitatik, hogy kénkő, gyánta, salétrom 's talám még nafta vegyitékből állott; Kallinikus oktatása szerint az Arabok hajói ezzel gyujtattak fel Constantinopol előtt 668-ban. Szörnyü, 's puskaporunkéhoz hasonlitó erejünek kellett lennie, hanem bizonyos tudósitásunk nincs róla. Az irókból az tetszik ki, hogy Kallinikus ezen tárgyról való képzelmeit 's tudományát az Araboktól nyeré. —*j—a.*

GÖRRES (János Józef), Koblenzben született Jan. 25. 1776. Atyja kereskedő volt; mivelését anyavárosának gymnasiumában nyeré, hol leginkább a' történetirást, földleirást és természeti tudományokat tanulá; de egyszersmind guny-szellem is fejlődék ki benne, mellyet sem tanitója, sem tanuló társai el nem kerülhetének. Az 1793-ki háboru, melly alkalommal Koblenz majd ez majd amaz sereg által szállatott meg, félbe szakasztá Görres tanulmányát, ki ezentul a' politicára 's a' fr. lázadást okozta képzetekre forditá figyelmét. Egy folyóirást is ada ki ezen czim alatt: „A' piros levél", melly az ő politicai characterének bélyegét egészen magán hordja. Részrehajlatlansága, értelmessége, velőssége 's önhasznát nem keresése által, mindenek szeretetét megnyeré. Azonban a' hesseni (előbbi) választó fejedelem egy kifejezés által megsértetettnek érzé magát, 's a' folyóiratnak meg kellett szünnie, de a' melly „Rübezahl kék ruhában" czim alatt ujra feléledt. Ekkor tájban igen önkény szerint igazgattatott a' Rajna bal partja, a' gyakran változó országlási biztosok által. Igy 1799 megengedé magának a' parancsoló Leval, a' municipalitas tagjait hivatalaiktól tetszése szerint megfosztani. Görres, a' hazafiui párt egyik elsője, ellenvetéseket tön az iránt, mellyek siker nélkül maradván, az végeztetett, hogy panasszok a' népképviselőjének, Lacanalnak terjesztessék eleibe, Mainzban. De Leval feltartóztatá az országuton Görrest 's az őt kisérő hazafiakat, 's visszaviteté őket, a' nélkül, hogy ezen hatalmaskodásért elégtétel szereztethetett volna. Hogy az illyen garázdaságoknak, 's általában azon bizonytalanságnak vége szakasztassék, mellyben politicai sorsára nézve a' Rajna vidék merengett: elhatároztaték a' bal rajnapart hazafiai által, hogy ezen tartományoknak Frankhonnal leendő összeköttetése kieszközöltessék Parisban. G., egy küldöttség feje, 1799 e' végett Parisba ment, melly azonban az első consulnál még csak kihalgattatást sem nyerhetett, mivel épen akkor kezdődött a' Brumaire 18-kai lázadás. G., „Parisba küldetésem sikere" czimü muukájában ada hiv tudósitást polgártársainak. A' nyilván élet ekkor már szinte terhére lön, 's elfogadá Koblenzben a' termé-

szetleirási és physicai tanitószéket. A' természetbölcselkedés lett kedves tudománya. Ez idő tájban készültek „*Aphorismen über Organologie*“ (1802) „*Organologie*“ (1805) és „*Glaube und Wissen*“ (1806) czimü munkái. 1806 Heidelbergbe ment, hol lelkes és élénk előadásai által sok hallgatókat nyere. Jobbadán a' középkor megesmerésére fordità idejét. Brentanival, Arnimmal barátságosan élve „Remeté ujságot“ 's „Német népkönyvek“-et ada ki, azokkal egyesülten. 1808 visszatért Koblenzbe, hol tanitószéke üresen tartatott meg számára. „*Mythengeschichte der asiatischen Welt*“ és „*Heldenbuch des Iran*“ czimü munkái, Heidelbergben szerzett tetemes esmeretét mutatják a' persa nyelvben. A' hadviszonyoknak Oroszországban történt fordulata ő benne is felébreszté az elszunnyadt erőt; tagja lön az erényszövetségnek, 's azon férjfiakat, kikkel ezen kötelék által összekapcsoltatott, személyökben is megesmeré, midőn. 1814 Jan. 1., a' német seregek a' Rajnán által keltek. A' német érzés felgerjesztésére, különösen a' rajnavidékiekben, kik sok kötelék által voltak Francziaországhoz csatolva, — egy időszaki irás felette szükségesnek látszék. Igy támadt 1814 Febr. G. hazafiui érzettel, értelmesen 's nyomosan irott „Rajnai Mercur“-ja, melly 1816 eltiltatott. Ekkor G., családjával együtt Heidelbergbe költözött, a' Rómából visszakerült őskor tudományos kincseit használandó; de rövid idő mulva ismét visszatért Koblenzbe, 's az 1817-ki ehség alkalmával munkás alapitója volt egy polgáregyesületnek. 1818 a' statuscancellariusnak Engersben tartózkodása szolgáltata alkalmat Koblenz városának és vidékének egy felirás készitésére (Jan. 12.), mellyben a' tartomány kivánatai a' fejedelem eleibe terjesztettek. De a' király nem fogadá azt kegyelmesen, mert nyers szavakkal iratott, 's G., mint porosz alattvaló, méltán lágyabb hangon irhatott volna, mintsem azt valóban tevé. Kotzebuenak Sand által történt meggyilkoltatása, Ibell (l. e.) megtámadtatása Löning által, 's más egyéb németországi viszonyok, nagy háborodást szültek az elmékben. Ez időpontban G. sem akart henye nézö lenni, 's igy létesült ezen irata: „Némethon és a' lázadás,“ melly, majdnem ugyan azon időben Scheffer által Parisban franczira fordittatott. Ez Berlinben olly ellenséges érzeményt szüle, hogy parancs adatnék szerzőjének befogatása végett. De ez Frankhonba futott, hol a' békés magaviselet feltétele alatt menedéket lele. Minekutána Görresnek azon ajánlati nyilatkozása, hogy visszatérend honába, ha illető birósága (a' koblenzi) leend megitélője, félrevettetett: mindaddig Strasburgban időzött, mig Berry herczeg halála után a' fr. ministereknek hatalom adatott, minden gyanus személyeket önkény szerint bezáratni; olly hatalom, melly, a' franczia-országi alkotmánnyal ellenkezvén, Görrest annyira felboszontá, hogy Schweizba költözködnék, hol a' st.-galleni, schafhauseni és zürichi könyvtárok történetirási buvárkodását elősegitették. 1821 jelent meg tőle Stuttgartban „Europa és a' Revolutio“ 's „A' rajnai tartományok dolga és ön ügyem“ — mind kettő, bámulókra 's ellenséges lelkűekre talált, sőt Némethon több helyein meg is tiltatott. Legutóbbi munkájáról „A' szent szövetség, 's a' népek a' veronai gyülésen“ különböző, 's jobbadán bal itéletek szálongnak. —*no*—

Gortyne, Hagios Deka, török helység közel Kandia déli partjához, a' hajdan virágzó Gortyna város nevezetes romjaival, mellyek között a' főegyházé 's a' vizvezetésé legjelesbek. Közel van hozzá az ugy nevezett labyrinthus, egy szörnyü nagy kőfejtő bánya.

Görz (György Henrik, báró), az ugy nevezett görzi Schlitz ős nemzetségből való, mint Keresztély Auguszt holsteini herczegnek titkos tanácsnoka 's udvari marsalja, Stralsundba ment XII. Károlyhoz, épen midőn ez Törökországból visszatért. A' merész 's bő tudományu férjfi, annyira megtetszék a' királynak, hogy őt kormányhivatalába felvenné, 's nem sokára ügyeinek elejére állitná. Minél kétségbe esettebb volt Svédhon helyezete: annál magasbak G. tervei, annak menekedését esz-

közlendők; annál fáradhatlanabb volt ő munkálataiban. (l. XII. Károly) Ő arra igyekezett, hogy minden kigondolható segédforrások megnyittassanak, 's a' háborunak kedvező folytatása által tűrhető béke eszközöltessék. Ki feddődheték akkor időben azért, ha vert pénz helyett csak pénzjelek készittettek, később beváltandók? G. tervei békére irányzódtak; ezt bizonyitják Oroszországgal volt alkudozásai, mellyek már szerencsés végökhez közelitettek, midőn Károly, uj remény által lelkesittetve, Norvegiába betört. De alig hogy a' király Friedrichshall előtt (Dec. 11. 1718) elesett: az utána következett nő király, és a' vitézi rend gyülölsége, bosszut álla a' küldolgok ministerén. G. elfogatott, 's azzal vádoltaték, hogy ő a' király előtt a' tanácsot 's a' törvényszékeket gyülöletessé tette, hogy őt veszedelmes merészletekre csábitá, hogy őt különösen a' norvegiai táborozásra ösztönözé, hogy rosz pénzt tön folyamatba, 's a' reá bizott summákkal rosszul gazdálkodott. Ellenvetéseire 's mentségeire nem hallgatva, halálra itéltetett, 's Febr. 28. 1719. feje vétetett. G. maga készité magának ezen siriratot: *Mors regis, fides in regem, est mors mea*, (a' király halála, a' király iránti hivség, az én halálom), 's vitézi erőslelkűséggel ölelkezett halálával. 54.

Görz (Goricia) herczegséggé lett grófság Karinthia 's a' velenczei birtokok között, 46 nsz. mf. 115.500 lakossal, részint sovány, de részint igen termékeny földel is, mellyen gabona, gyümölcs, kukoricza 's jó bor terem. Marhatartása és selyem mivelése is fontos. Lakosai német, vandal 'sat. keverékek, rosz olasz nyelven beszélők. — Görz városa közel fekszik az adriai tengerhez, szép szelid vidéken, hol a' Korno csermely az Isonzo vizbe ömlik. Lakosa 9,000-nél több, 's legínkább kereskedésből él.

Gossárvári (Mátyás), hunyadi harminczados a' 15-dik század második felében. Kiadta e' czimü magyar krónikás éneket: Az régi Magyaroknak első historiája, Attilával miképen telepedtenek le Scambriában, és melly nagy vérontással férkeztenek-bé Pannoniába. (Kolosváratt, Heltai Gáspárnál, 1579. 4.) *Rumy.*

Gossec (Ferencz József), hangaszerző, Vergniesben született 1733, 's 8 évig karénekes gyermek volt az antwerpi főegyházban. Tanitóji egyedül a' természet 's a' nagy mivészek szüleményei voltak, 's valamint Haydn, ő is panaszra fakadt, hogy tartománya oskoláit végeznie 's Olaszhont beutaznia nem lehetett. 1751 Parisba ment, a' hol de la Popelinière ur hangászkarát (Orchester) a' nagy Rameau alatt vezérelte; melly tulajdonságban azután herczeg Condé hangászkarához lépett. kinek számára több daljátékot készite. 1784 a' báró Breteuil által felállittatott énekoskolának felvigyázója lett. A' revolutio alkalmával a' nemzeti őrsereg hangászmesteréve tétetett, és 1795 a' conservatorium alapittatásakor Méhul és Cherubinival együtt ezen intézetnek főfelvigyázójává, 's a' hangaszerzés tanitójává. Bonaparte a' becsületrend keresztjével ajándékozá meg. Legjobb munkája „Sabinus" 1773. 1804 irta a' „*Méthode de chant du conservatoire-t*", 's D.-vel jelelt némelly hozzáadásokat Catelnek (hajdani tanitványának) „*Principes élémentaires de musique, suivis de solfèges*" czimü munkájához, mellynek Cherubini, Méhul, Langlé és Lesueur is részesei voltak. Még agg korában is ifjui gerjedelmet mutatott a' hangmivészet iránt. 54.

Gotha, szász herczegség a' thüringi erdő éjsz. oldalán, mellyet a' Gera, Nessa, Werra, Unstrut és Ilm öntöznek. Legkitetszőbb hegyei az Inselberg és Schneekopf. A' szász-gothai herczeg birtokait a' gothai herczegség 's az altenburgi fejedelemségnek nagyobb része tették, mellyek 55 nsz. mf. feküdtek, 193.000 lak. Ebből Gothára 29 nsz. mf. 's 84,000 lak. jött. Jövedelme 1.500,000, adóssága 3 mil. for. tett. A' lakosok fő foglalatosságai földmivelés, baromtartás 's a' thüringi erdő fáinak használása voltak. Midőn János Fridrik, Erneszt ágából való vál. fejedelem

a' mühlbergi ütközetben V. Károly császártól elfogatott, 's a' tőle elvétetett vál. fejedelmi méltóság Albert ágának adatott, János Fridrik a' wittembergi (1547) 's naumburgi (1554) egyezéseknél fogva több megyét, várost és várat kapott örökségül, nagyobbára déli Thüringenben. Három fia közül a' középső, hasonlóul János Fridrik, volt első, ki Gothát tevé lakhelyévé. Itt, Grimmenstein várában, készité ez, Grumbach Vilhelmtől elcsábittatva, a' vál. fejedelmi méltóság visszaszerzésére czélzó plánját, mellynek következése, az austriai statusokban holtáig tartott fogság volt. A' szerencsétlen fejedelem fiai, János Kazimir és János Erneszt, Koburgot, Hildburghausent, Eisenachot és Gothát kapták, a' többi tartományok nagybátyjokra János Vilhelmre szálván, kinek fiai, Fridrik Vilhelm és János, alkották az altenburgi és weimari ágakat. János Kazimir és koburgi Erneszt gyermektelenül halván meg, birtokaik 1638 Altenburgéi és Weimaréi lettek. Erre 1640 a' János herczeg számos maradékai közül még életben lévő három herczeg (Vilhelm, Albert és Erneszt), megosztozott, midőn Ernesztnek esett az a' rész, mellynek fő helye Gotha volt, 's mellyet uj birtokosa 1672 az altenburgi ágnak ifju III. Fridrik Vilhelmben lett kihalása után, Altenburggal nagyobbitott. Igy lett I Erneszt, „kegyes" melléknévvel, a' gothai háznak alkotója. Bár azt rendelte, hogy birtokai ne osztassanak el, hanem 7 fiai közösen uralkodjanak, még is megosztották ezek 1675 történt halála után, midőn 7 ága lett a' gothai háznak, u. m. a' gothai, koburgi, meiningeni, römhildi, eisenbergi, hildburghauseni és saalfeldi; hanem ezek közül a' koburgi, eisenbergi és römhildi, alkotóikban kiholtak. Ezen osztozáskor Ernesztnek legidősebb fia, I. Fridrik, kapta Gothát és Altenburgnak legnagyobb részét, ki, mint a' gothai ház alkotója, első szülötti just vitt be. Halála után (1691) fia II. Fridrik uralkodott 1732-ig, azután ennek fia III. Fridrik 1772-ig, ki a' hét esztendős had alkalmával virágzó állapotban tudta tartani tartományát. Ezt II. Erneszt (l. e.) egy bölcs, 's igazságos herczeg követte 1804-ig. Utána fia Augusztus (l. e.) herczeg jött, ki 1822 holt meg. Öccsével, IV. Fridrikkel, Febr. 11. 1825 kihalt a' gothai ág. A' Nov. 15. 1826 kötött osztályegyezés szerint a' gothai herczegség (a' kranichfeldi megyén 's azon kivül, a' mit Gotha Römhildben birt) szász-koburgi Ernesztre, az altenburgi fejedelemség pedig (a' kamburgi megyén 's néhány részetskéken kivül) Fridrik szász-hildburghauseni herczegre, ki most szász-altenburgi herczeg nevet visel, szált. A' gothai herczegség most 28 nsz. mf.-dön fekszik, 86,814 lak. — Fő városa, Gotha, egy dombon fekszik a' Leine mellett, szép tájékon. 's 1340 házában 13,000 lak. számlál. Hegy tetején álló kastélyát, Friedensteint, a' herczegi lakhely és kellemetes kertek diszesitik. 1824 felnyitott muzeuma 150,000 kötettel 's kéziratokkal gazdag könyvtárt, pénzgyüjteményt, melly egy a' leggazdagabbak közül Europában, egy szép numismatica bibliothecával, napkeleti muzeumot, emberek 's természet miveinek kamaráját, 's egy képgyüjteményt foglal magában. Van még Gothában gymnasium is. Oskola-mestereket formáló intézete legrégibb Németországban. Van egy vasárnapi oskolája, a' mesterlegények 's inasok számára. Fabrikái számosak. Kereskedése virágzó Gothánál áll a' II. Erneszt herczegtől épittetett csillagvisgáló intézet (Seeberg), mellynek ez a' fejedelem 40,000 tall. tőkét rendelt. Az 1823 olta fenálló gothai nagyherczegség mesterségi egyesülete 1824 tétette ki legelőször belföldi miveit. Udvari tanácsos Glenke 650 l. mély sóterületet fedezett fel mellette, hol 1828 sóakna nyittatott meg, melly Ernsthalle nevet visel. *L—ú.*

Göthe (Károly Farkas), ki mint Németország első rendü csillaga, fényes irói pályáján mintegy hatván éviglen világita, August. 28. 1749 szül. Main melléki Frankfurtban. E' város a' maga régi emlékeivel, vidám eleven népességével, 's I. Ferencznek henne történt koronázati pompájával a' gyermek' képzeletére igen korán nagy befolyással munkált, mint önéletirásában vallja. Nyolcz évü korában festői pályára szánta magát,

's ugyan ekkor tanult franczia nyelvet, mellynek segédével a' franczia literaturát kezdte ismerni. Serdülő éveit festés, hangművészet, természettudomány, törvény és nyelvtanulással töltötte. Megtanulván a' zsidó nyelvet, a' Bibliát eredeti textusban olvasá, 's ez ébresztette-fel benne legelőször a' költői geniust, melly annakutána a' lipcsei (Leipzig) tudományos egyetemben ellenállhatlan hatalommal ragadta-el, annyira, hogy mig az iskolákban a' törvénytudományi 's philosophiai leczkék folytak, ő otthon a' Muza oltárának tömjénezgete. Azon időben, hogy Göthe mint költő fellépett, kezdett a' német literatura az előbbeni széles, vizenyős évszakaszokból hosszas harczok után kihatolni. A' milly mértékben tartatott törvénynek addig a' franczia remekeket követni, ugy buzgottak most Németország irói angol példányok után indulni. Göthe vala első, ki ön keblébe nyulva, ön magában támadt és készült képekkel lépett-fel a' néző szinre. Tudományos foglalatosságai mellett nem mulasztotta-el a' müvészi gyakorlatokat, 's a' rézmetszésben nevezetesen nagy szorgalommal haladott elő. Lipcséből visszatérvén Frankfurtba, az akkor már nagy hirre jutott Herderrel ismérkedett meg. Ezen nevezetes férfiu által tétetett figyelmessé a' költésnek egy uj oldalára és szinére, melly lelkének leginkább látszott megfelelni, 's melly benne mind eddig csak borongó sejtésekben élt vala. Minekutána atyja' ösztönzésére — ki maga is a' művészet 's tudományoknak nagy kedvelője volt — a' doctori méltóságot (1771) megnyerte, apró költeményeit kezdé névtelenül közrebocsátani. Németország figyelmét azonban, 1773 vonta magára „*Götz von Berlichingen*" czimü drámája 's az utána egy évvel megjelent „Werther gyötrelmei" által. Az ifju weimari herczeg, megismerkedvén vele Frankfurtban, a' weimari udvarhoz hivta meg, 's itt mindenek tiszteletét és szeretetét olly mértékben tette magáévá, hogy később az uralkodó herczeg status-ministeri hivatalra emelné. Innen néhány utazásokat tőn Schweizba és Olaszországba, 's ezen utazásoknak köszönheti a' publicum néhány remekmüveit.

Az ujabb német literatura történetei Göthének mint költőnek müvelődési történeteivel egyenlő lépéssel haladtak, 's az ő mestermüveinek olly nagy befolyások volt a' többi irókra, hogy dolgozásainak megjelenése szerint lehetne az időszakaszokat kijegyezni, mellyek csaknem minden munkákban az általa megpenditett hangokat zengették, kisebb vagy nagyobb mértékben, vissza. Neki csak intenie kellett, 's az irók nagy serege azonnal nyomaiba tért. Nem csuda, mert egyike volt azon igen keveseknek, kik mindent, a' minek készitésébe kezdettek, a' tökélynek 's szellemi felsőségnek világos bélyegeivel jegyzettek meg. Azonban mind a' mellett, hogy ő theoreticus és practicus müvész, éles itéletü mübiró, nagy természet és nyelvvizsgáló volt, lelkének fő ereje még is a' költői tehetségben állott, 's a' költés tette őt a' minden népek és korok legnagyobb emberei közé, a' költés által füzött magának, még ősz fürtei közé is, soha nem hervadható dicsőség-koszorut. Há Lessinget hazája fiai az értelem, Schillert az ész költőjének nevezték, őt, az ezer alakut, legméltóbban a' lélekábrázolat költőjének lehet nevezni. Ő a' költésnek elbeszélő, lyrai, és drámai nemében egyformán adott remekeket, 's nehéz volna elhatározni, melly nemben volt nagyobb. Azon költői magas fának, mellyet lelke nevelt, gyökerei Németországban vannak, de ágai kihajlottak Görög, Angol, Francziaország 's a' régi 's ujabb Roma égövei alá. Müvei gyakorta minden tekintetben különböznek egymástól. Tegye összve valaki Götz von Berlichingent Iphigeniával, Tassót Egmonttal, Werthert a' Wahlverwandschaften-nel, alig fogja hihetni, hogy mindeniket ugyanazon költő alkotta. Románczai 's balládai a' Bürger, Uhland és Schilleréivel a' legjobbak mind azok közt, mellyek valaha e' nemben irattak, 's némellyikben a' költői előadás legfényesebb diadalmát üli. Eposzi idyllje „Herrmann és Dorothea" ez a' bámulatra méltó characteristicus müv, maga képes volt volna őt Németország költői kö-

zött első helyre emelni. Az egész érzelgő (sentimental) korból nem mutathatni-fel költőt, ki magát a' Görögök mellé olly közel tudta volna emelni, mint Göthe itt és Iphigeniában. Apróbb elbeszélései, mellyek Meister Wilhelm vándoréveiben elszórva vannak, valódi példányai az elbeszélői művészségnek. Komikai hősköltemény „Reineke Fuchs" a' német publicumtól hidegséggel fogadtatott; mert ugy látszik, a' hexameter nem jól választott versnem vala e' költeményhez, valamint nem az a' magasabb német nyelv is, mellyben készittetett. Az eredetinek aljasabb szólás módja, prózaibb szinénél fogva, sokkal jobban simul a' költemény hősének csalfasággal bélyegzett charakteréhez. „Olaszországi utjában" mindenhol a' mester előadót, nagy stilistát és mély itéletü tudóst, finom izlésü mübirót bámulhatni. Románjai: „Werther gyötrelme, Meister Wilhelm és a' Kéjrokonságok", (*Wahlverwandschaften*). Ámbár az elsőben a' lobogó lyrai láng, az utósóban pedig a' művészi forma ragadnak csudálatra, még is közöttök Meister Wilhelm az, melly a' költőt egész nagyságában festi előnkbe. Egy valódi romanticus tükör, mellyben az életnek minden nemü és alaku képei hiven ábrázoltatnak vissza. Minden rend, kor és nem, raphaeli szinekkel festve találhatja itt meg saját vonásait, 's ez ideal-világban saját tanuló éveiből találhat jelenéseket. Románjainak elsőségei közé tartozik az a' bájos, kisimult nyelv is, melly, mint valamelly csendes folyam, nyugalmas tisztaságban és keresztül látható fényben hullámzik, 's magát mindig zajtalan csenddel öntiki. Kifejezései egyszerük szárazság, csinosak minden czikornyázat és pipere nélkül, valók és igazak mesterkélt keresés, alacsonyságból kiemelkedettek rethori csapongás nélkül. De románjai is, valamint nagyobb terjedelmü munkái csaknem általában, érettebb korunaknak 's értőknek készültek, 's a' sokaságot művészi nyugalmokban elragadni soha sem lesznek alkalmasak; a' mire azonban valódi művésznek soha sem is kell nagy hévvel vágyódnia.

Drámáiban, mint charakter-festő, a' nagy Shakespearhez legközelebb áll. *Götz von Berlichingen*-ben bizonyos hoszus makacsság látszik a' drámának szük 's a' genius szárnyait szegdelő franczia szabályai (regula) ellen. E' dicsőséges drámai alkotmányban nem Shakespear követőjét látjuk, mint sokan állitják, hanem egy a' nagy brittussal rokon szellemet teremtői felhevültében. A' dialogusban a' költő itt a' száraz prozai természetet látszik másolni, 's még a' könyvnyelvtől is olly vakmerőleg távolodik, a' hogyan előtte egy német iró sem mert. Elmellőz minden poetai körülirást 's a' tárgyat magát szólaltatja prózai pongyolaságában. A' darabnak minden, még olly parányi alakján is a' kor szelleme van elöntve, olly valószinüen 's hiven, mint csak eddig a' világ legnagyobb historicusai ábrázolhatták. Játékszini hatásra a' költő nem ügyelt; sőt makacsan látszik azt elmellőzni, azért olly nehéz ezen darabot sikerrel előadni. — A' polgári szomorujáték Clavigo-ban, melly Lessing manierjában van dolgozva, egész a' végső jelenetekig Beaumarchais története hiven van adva, a' catastroph azonban, melly hozzá költetett, Ophelia temetését hozza az olvasó emlékezetébe, hol a' sirnál Hamlet és Laertes egybetalálkoznak, 's ezért a' végfelvonás nem áll jól a' többi mellett. — Iphigenia egészen a' görög tragoedia szellemétől van átlehelve, kivált nyugalom, világosság és idealitas tekintetében: de a' darab, kifejlését tekintve, az ujabb költés neméhez is számláltathatik, mert önmagából, csupán a' characterek viszonyai által fejtőzik ki. E' tragoedia közelebb áll, mint felebb is mondatott, a' görögökhöz, minden egyéb nj drámáknál: de azért szorosan tekintve még sem antik, hanem csak utóhangja és viszsugárzata annak. — Hasonló egyszerüségben, tisztaságban, 's magas szépségben van Tasso költve, mellyben az udvari és költői életnek ellentétele ábrázoltatik le. Ha e' költeményt szorosabb értelemben drámának a' német kritika nem mondja is, mint charakterrajzolat örökre bámulatra méltó mü fog maradni, 's a' poezis értésére

egy mindig tanulságos 's mély jelentésü könyv leszen. Kár, hogy Tasso elenyészténél a' költői halhatatlan lét nem emeltetett ki jobban, igy játékszini hatása a' münek nagyobb lehetett vala, mintsem most. Egmont egy valódi romános historiai nézőjáték, mellynek stylusa a' Götz és Shakespeare formái között középpontot tart. Patheticus, megrázó helyei vannak: de vége, mint Schiller jól jegyezte meg, nem a' való életből van meritve, miként a' többi felvonások, hanem egy idealis ábránd világból, 's igy, bár máshol talán jól állhatna, itt bántja az olvasót. Remekül vannak egyébiránt a' nép-scenák gondolva és kivive, 's ezek mind annyi szép historiai emlékei és hiv másolatai azon kornak 's mutatják, mi mélyen fogta fel a' költő, mind az akkori idő, mind pedig Németalföld népeinek szellemét.

Faust, e' csudalatos ábrázolata a' német nép csudálatos regéjének, minden oldalról azt mutatja, hogy a' költő itt tul akart menni a' játékszini korlátokon. Sok jelenések Faust lélek állapotjának álló festményei 's gondolatinak fejtegetései az emberi tudomány korlátolt létéről, 's az ész ki nem elégithető bizonyitványairól. Más helyek ellenben, bár milly jelesek 's rendkivüli elmét bizonyitanak, nincsenek a' dráma folyamával öszvekapcsolva, sok ismét igen drámai, de csak futólag van érintve kifejtés nélkül, szóval, rhapsodiai töredékek kezdet és vég nelkül, hol a' költő gyakorta rendkivüli jelenettel lep-meg, 's a' kárpitot hirtelen ismét lebocsátja, holott a' játékszinre készült tökéletes dráma azt kivánná, hogy minden egyes részek az egésznek alkotó és öszvefüggő részei legyenek, 's mondani lehessen, hogy minden felvonásnak saját expositiója, bonyolódása, kifejlése van. Néhány helyei teljesek pathossal és drasticus erővel, mint például Valentin megöletése 's a' tömlöczi jelenés Margaretha és Faust között, 's csalhatlanul igazolják azt, hogy a' költőnek hatalmában állott volna, ha akará, olly nemben dolgozni, melly a' sokaságot megrázza 's magával ragadja: de ő ezen tehetségeket más nagyobb, 's a' müvészségre nézve becsesb czéloknak áldozta fel. A' darabot játékszinen előadni felette nehéz, 's különben is nem sok olvasó találtatik, ki a' költőt ezen müvében érteni 's érdeme szerint méltatni tudná.

Egyéb drámai dolgozásai felől, mellyek mind saját bélyegüek 's a' költő rendkivüli tehetségeit bizonyitják, a' hely szüke miatt hallgatunk, megelégedvén általányosan annak gyónásával, hogy bár mi sok drámai talentummal birt legyen Göthe, játékszini hatásra munkálni nem birt, vagy legalább ezen tökély megszerzésére nem forditott szorgalmat. Sokkal inkább ügyelt a' csendes és gyengéd kifejlésekre, mint a' meglepő és rázó hatásra. Talán lelkének szelid gratiája, melly mindenütt harmoniai csendet 's derült nyugalmat keresett 's kivánt eszközleni, tartóztatá erős, szembeszökő, szivrázó jelenéseket hozni fel.

Valamint életét és munkáit müvészi nyugalom 's harmonia bélyegzi, olly nyugalommal teljes volt elköltözése is a' földi pályáról, 's lehet mondani, hogy csendesen általszunnyadott az örökléthe. Végórájában leánya volt ágya mellett. Midőn a' halálperczenet elérkezett, megfogá a' mellette ülő kezét, felnyitá félig zárt szemeit, 's kimondhatatlan édes pillanattal tekintett reá utószor. Halálos harcza egyetlenegy erősebb sohajtásból állott. — Temetési pompáját Müller cancellarius, a' boldogultnak sok évek óta barátja, rendelte el. Teste saját háza udvarán kitétetett nézés végett a' népnek. Az udvar symbolicus képekkel 's czifrázatokkal vala felékesitve, 's a' test mellett, melly egy csinos koporsóban feküt, a' megholt czimere 's egyéb érdemjelei voltak felfüggesztve, homlokára pedig, e' titokkal teljes műhelyére annyi számtalan szép és nagy gondolatoknak, borostyán koszoru tétetett. A' nézők olly számmal voltak, hogy bár a' test öt egész óráig vala kitéve, sokan nem férhetvén hozzá, visszamentek. A' koporsó délutáni 4 órakor (Mart. 26.) négy fekete lovu herczegi kocsira tétetett. A' halotti kiséretet fő udvari marschal, Spiegel, vezette, kit a' weimari nagyherczeg e' gyászpompánál saját képvi-

selőjévé nevezett. — (A' herczegre igen nagy fájdalommal hatott a' boldogult halála, 's hogy ne kelljen e' gyászlátványt szemlélnie, Eisenachba utazott). — A' herczegi képviselőt követték: a' status-ministerium a' titkos referendariusokkal, kik a' megholt czimerét és érdemjeleit vitték. Utána jöttek a' jenai academia követei 's curatora, az udvari játékszin és udvari kápolna tagjai, polgárok minden rend és karból nagy számmal, 's végül mintegy 200 jenai tanuló, 10 követe a' hálai főiskola tanulóinak, több idegenek Gothából, Eisenachból, sőt még Frankfurtból is, 's egész nagy sereg aljasabb rendü nép a' szomszéd helységekből. A' herczegi sirbolt kápolnájában fő superintendens Dr. Röhr egy szép halotti beszédet monda, mellynek vége lévén a' test letétetett a' weimar-herczegi sirboltba, Schiller 's a' boldogult nagyherczeg Augusztt Károly koporsói közé. A' koporsón ezen egyszerü felirás fog állani: „Göthe, született Augustus 28-dikán 1749, megholt Martius 22-dikén 1832."

Weimarban halála órájától temetéséig négy nap egymás után a' játékszin be vala zárva, 's midőn megnyittatott, Tasso előadásával ünnepelte a' nép halhatatlan költője emlékezetét. A' darab után Durand szinjátszó egy epilógot monda-el, (Müller cancellar költeményét). Az első szavaknál a' herczegné 's Leonore 's Alphonso (Tassóban előforduló személyek) hátravetett gyászfátyollal léptek-fel, hátul pedig a' játékszinhez tartozó minden tagok régi olasz izlésü gyászruhákban jelentek-meg. Az epilógban emlékezet vala azon szép baráti szövetségről, mellyben a' megholt egykor Schillerrel állott, 's arról, mint tért ő Schiller kora halála után mind inkább a' költői pályáról tudományosra. A' nézők többnyire gyászruhákban jelentek meg, a' nélkül, hogy reá felszólitás vagy intés történt volna. Németország első rendü theatrumain csaknem mindenütt megünnepeltetett a' költő emléke. Berlinben pénz veretett emlékezetére, mellynek egyik oldalán jól talált képe van a' születési hely és idő feljegyzésével, a' másikon egy lebbenő hattyu, mint viszi-fel a' költőt egek felé, ezen aláirással: „Rediit ad astra." — Németország büszkélkedhetik Weimarjában, hol Herderre és Wielandra fejedelmi kegyelmek áradoztak, hol Schiller és Göthe tetemei fejedelmi sirboltban nyugszanak! —*)

Az olvasót itt azon szavakkal bocsátjuk-el, mellyeket Dr. Röhr a' boldogult felett monda: „Valamint azon lelkeknek, kik szövetségéből te utósó mentél el, egyike sem hunyt ki a' világból, mellynek született 's élt; valamint mindnyája sirján tul is ének és szó által bájolja az élőket, képzi a' lelket, emeli a' szivet, 's fogja, meddig ember leszen: ugy te is örökké élők sorába tartozandol 's lelkednek gazdagsága, melly által két emberkoron keresztül rokonaid szellemi képzője, a' tudományok mélyen buvárló előmozditója, 's a' mindennapi valóságot égivé varázsló világok alkotója levél, örök, kiapadhatlan forrás marad, mellyből még a' legkésőbb kor fia is meriteni fogja lelke és szellemi léte táplálékát." **)

Gothenburg (Götheborg) 1607 IX. Károlytól hollandi mód szerint épittetett tengeri és kereskedő város, nyug. Gothlandban, a' Gothelbenek az éjszaki tengerbe ömlésénél. Stockholm után legjelesebb 's legtehetősebb város Svédországban. 1100 ház 's 25,000 lak. van. A' tartomány kapitányának 's katonai fő kormányozójának, admiralitasnak és várerősitő brigadának, manufacturai törvényszéknek, püspöknek helye; ez ügyel a' gymnasiumra 's ennek jól rendelt könyvtárára. Nevezetesek benne a' vitorlavászon-, kötél-, 's bőr-manufacturák, czukortisztitások; ezeken kivül készülnek itt selyem mivek, harisnyák, pántlikák, karton, szappan és dohány. A' trolhätai csatorna igen könnyiti a' Gothelbén a'

*) Te gazdag, te hazafiságot emlegető magyar nemzet! Emlékezzél-meg azokra, kiknek köszönheted parányi literaturádat! Emlékezzél-meg azon szent helyekre, hol a' budai, pesti 's széphalmi temetőkben koszorus iróid tetemei jel nélkül nyugosznak!

**) Ezen életirás a' pesti „Társalkodó" 1832-diki első féléve 34 és 35-dik számaiból van véve

Wener tava felé való kereskedést a' tartomány belső részeivel. Békeség idején eszt. 1200 svéd hajónál több evez kikötőjébe, melly jó és bátorságos, de csak kisebb hajóknak használható; a' nagyobbak tőle bizonyos távolságra kötnek ki. Az 1732 alkotott kel. indiai társaság leginkább Chinával kereskedik. A' kereskedésnek fontos ága a' héring halászat. A' szárazon kereskedés elzáratásának megszünése olta a' kereskedés Gothenburgban csökkent, és az angol 's német kereskedő házak nagyobbára elköltöztek belőle. Egyébiránt a' város többször (utoljára 1802 's 1804) szenvedett nagy tüzek miatt. *L—ú.*

Góthok (Tacitusnál Gothones, Pliniusnál Guttones, 's nem a' Tacitustól említett Gothoni vagy a' Dionál előforduló Kotoni, kik galliai eredetüek), német néptör'sök, melly a' balti tenger partján lakott a' Weichsel és Odera közt. Nyelve a' régi frank nyelvhez hasonlit. Mint minden Németek, sárga hajokat hosszan megnövesztették, szakált és mentét viseltek; hanem más Németek szokása ellen örökös királyi méltóság volt nálok. Góth névvel először 215 eszt. jelentek meg; 's csak hamar betölték Európát tetteiknek fél ezerednél tovább tartott hirével. A' kel. tengernél lévő lakhelyeket elhagyván, a' fekete tenger mellékére költöztek. Sok más nemzetségek keveredvén közibek, a' népvándorlás alkalmával olly roppant birodalmat foglaltak el, melly Ermanarik alatt, 350 körül az Európát Asiától elválasztó Dontól a' Dunába ömlő Tiszáig, a' fekete tengertől a' Weichselig és keleti tengerig terjedt ki, és igy Thraciát, Moesiát (Serviát és Bolgárországót), Daciát (az az, Magyarországnak egy részét, a' Bánságot, Bukovinát, Erdélyt, Havasalföldét, Moldvát a' Pruthig), Lengyelországból nagy darab földet, Oroszországot és Prussiát magában foglalta, 's éjszakon szlav, finn és lett nemzetségeket vett fel kebelébe. E' szerint a' Góthok nyug. a' romai, 's kel. a' byzantinmi császársággal többszörös összeütközésbe jöttek, 's a' historia teljes azon csatázásokkal, mellyekben ez a' nemzet most egyikkel, majd másikkal küzködött. Két császár esett el a' velek való hadakozásban, 's Roma és Byzantium kénytelenittettek nekik adót fizetni. A' Góthok voltak az első nép, mellyhez a' kereszténység a' Dunán keresztül elhatott; Ulfilas, a' Moeso-Góthok (az az, a' Moesiában lakott góth nemzetség) püspökje találta fel már 360 táján a' német irás mesterségét. Ugyan ez leforditotta az uj testamentomot is góth nyelvre. Hanem nem voltak minden Góthok hasonlók a' moesiaiakhoz, kiknél a' Görögök szomszédsága igen előmozditotta a' pallérozóttságot. Belső nyughatatlanságok miatt 369 körül a' nagy góth birodalom két részre oszlott, u. m. az Ostgóthokéra (keleti Góthokéra) a' fekete tengernél, a' Dontól a' Dniperig 's Westgóthokéra (nyug. Góthokéra, a' Teruingek statusára) Daciában a' Dnipertől a' Dunáig. A' belső egyenetlenségekhez külső veszély is jött, melly a' Góthok hatalmát ezen tájékokon megbuktatta. 375 körül hunnus csoportok, 's ezektől lakhelyekből kiszoritott Alanok nyomultak be Asiából, 's a' kel. Góthokat a' nyug. Góthok felé nyomták, kik Valens császártól engedelmet kértek 's nyertek az elpusztult Thraciában leendő letelepedésre, de a' császári helytartók nyomása által fellázadni kinszerittettek. Valens 378 Drinápolnál maga is teljesen megveretett, 's szaladtában egy a' Góthoktól felgyujtatott parasztkunyhóban megégettetett. Különbféle viszontagságaik után a' kel. Góthok is uj lakhelyet kaptak Pannoniában és Slavoniában, mindazáltal csak a' Hunnok országának elpusztulása után (453). Ez idő alatt a' nyug. Góthok Görög- 's Olaszországokban retteneteseké tették magokat. Alarich 396 beütött Görögországba, feldulta Peloponnesust 's Illyriának kommányozója és a' nyug. Góthok királya lett. Az 5 száz. elején Olaszországba ment, hol a' romai birodalom romlását siettette; mert hogy Stilico, romai vezér, Veronánál győzedelmeskedjék rajta (403), minden Rajnánál lévő romai katonaságot ide kellett parancsolnia. Alarich nem sokára visszatért Olaszországba, megvette Romát 409 's másodizben 410. Ezen eszt. történt halála után a' nyug. Góthok

déli Galliában és Spanyolországban alkottak uj országot (*Septimania, Gothia*) mellynek fő részeit az 5 száz. vége felé Provence, Languedoc és Catalonia tették; királyi lakhely Toulouse volt. Utolsó királyok, Roderich, 711 elesett, az Afrikából átjött Arabokkal csatázván, kik országát elfoglalták. — A' nyug. romai birodalom Odoaker által 476 lerontatván, Zeno kel. romai császár ösztönözésére a' kel. Góthok királya, Theodorich, 489 Olaszországba jött, 's 493 Ravennában Olaszországnak királyává tévén magát, uj kel. góth királyságot alkotott, melly Olaszországgal együtt Rhaetiát (Schweiznak és Tirolnak egy részét), Vindeliciát (Bajorországnak és Schwabennek egy részét), Noricumot (Salzburgot, Steiermarkot, Kärnthent, Austriát), Dalmatiát, Pannoniát, (Magyarországnak egy részét, Slavoniát), dunántuli Daciát (Erdélyt 's Oláhországot) foglalta magában; de 554 vége lett. Ezen világ történeteiben nevezetes nép, jártas volt a' mesterségekben, 's szép esmeretekkel birt, mivel beütései előtt a' nyug. és kel. romai birodalmakkal sokáig öszveköttetésben volt. Theodorich, a' constantinopoli udvarban neveltetvén fel, olly nagy barátja volt a' szép mesterségeknek, hogy comes nitentium rerum névvel, mivekre ügyelő grófi méltóságot állitott fel, ki a' szobrokra vigyázott, hogy meg ne sértessenek 's el ne lopassanak; továbbá közönséges épitő mestert választott, kire a' régi épületek fentartását bizta. Nem csak Romának sok közönséges épületeit ujittatta meg, hanem más városokat is ékesitett fel ujakkal. A' Góthok épitésmódját l. Epités mestersége czik alatt. L. Manso „*Geschichte des ostgothischen Reichs in Italien*“ (Breslau 1824), és Aschbach „*Geschichte der Westgothen*“ (Frankfurt a. M. 1827). *L—ù.*

Gotter (Fridrik Vilhelm), Gothában szül. 1746, 's leggondosabban neveltetett házi tanitók által. Az ifju kisebb dramai darabokban, 's franczia nyelven gyakorlá költői tehetségét. 1763 a' törvényeket hallgatá Göttingában, hol Eckhof szinjátszóval megesmerkedvén, Ackermann társasága eltávozta után, egy társalkodási játékszint alkota. 1766 mint másod levéltárnok lépett herczegi szolgálatba. 1767 követségi titoknokképen ment Wetzlarba; de a' következett évben meghivatásánál fogva két ifju nemest kisért a' göttingai egyetembe. Ekkor Bojeval együtt a' „*Götting. Musenalmanach*“ kiadását vállalá fel, 's különbféle lyrai darabok által ajánlotta magát. 1769 visszatért Gothába, 1770 pedig Wetzlarba, előbbi hivatalára, 's két évi itt léte után a' titkos cancellariánál helyeztetett tisztségbe. Wetzlarban nem csak az Ackermann társaságot lelte viszont fel, hanem olly ifju emberek körét is, kik vele a' mivelődésben versenyeztek, kik közül nevezetesebb Göthe és a' fiatal Jerusalem. G. 1774 egészségi utazást tön Lyonba, 's közelebbről megesmerte a' franczia játékszint, mellyhez különös hajlandósággal vonszódott. A' visszatérte után következett 12 évben letesültek legjelesebb dramai munkái. 1780 házasságra lépett, 's azóta, kisebb utazásait kivévén, folyvást anyavárosában lakott, hol 1797, életének 53 évében halt meg. Noha G. nem csak a' franczia, hanem angol és olasz költeményeket is esmerte, tulfinomitott természetével még is az első egyezett meg leginkább, mellynek sima ékességeit igen felette használta költeményeiben; 's noha ezeknek anyagja idegen elmék termesztménye volt is: kidolgozásaikat önkénye szerint teljesitette. A' dramaticai mivészség minden nemében munkálódott; egyéb költeményei, levél, dal, elbeszélés, 's alagya idomban készülve, tiszta és mivelt kifejezés, gyengéd és nemes érzetek, csintalan szeszély, 's tetszetős életbölcseséggel diszeskednek, 's G. mindenikben ugy tünik fel, mint a' verselés mestere. Eltében maga által „*Gedichte*“ (2 köt. 1787 és 1788) „*Singspiele*“ (1 köt. 1778) „*Schauspiele*“ (1795), 's egyes, többnyire forditott játékdarabjai jelentek meg. Halála után ezen czim alatt: „*Literarischer Nachlass*“ 'sat. költeményeinek 3 ik kötetét életirásával együtt Schlichtegroll adta ki.

GOTTFRIED (bouilloni), a' II-dik század közepe táján szül. Basyban, Nivelletől 2 mértföldnyire a' valloni Brabantban, II. Eustach boulognei és lensi grófnak fia. 1076 követé nagyatyját, a' pupos Gottfried alsó-lotharingiai herczeget, a' bouilloni herczegségben. Épen olly hiven mint vitézül szolgálta IV. Henrik császárt Német- és Olaszországban; neki köszönte ezen fejedelem nagy részét Rudolf sváb herczegen vett győzedelmének, 's Roma bevételénél is vitézül kimutatta magát. Tetteinek hire okozta 1095 a' keresztes had egyik fővezérévé lett választatását. Az 1096 év tavaszán indult meg, testvéreinek Eustachnak és Balduinnak kiséretében; Comnenus Elek császárt a' keletre vivő utak megnyitására kinszeritette, 's megigérte néki, hogy mind azon helyeit az országnak néki adandja, mellyeket elfoglaland, ha ez viszont a' seregnek elegendő élelmet szolgáltat. Gottfried meghóditotta Nicaeát és 1098 Antiochiát, de ezen utolsóban nem sokára magok a' keresztes vitézek bekerittettek, 's táplálatjok nem lévén, a' legnagyobb szorultságban voltak. Ekkor találtatott fel egy elmés papnak utmutatása szerint a' szent láncsa, melly történet olly nagy bátorságot öntött a' hősökbe, hogy a' Törököket visszaverve, fényes győzedelmet vivnának ki magoknak. A' következett évben Julius 19. öt hétig tartott megszálás után bevette G. Jerusalem városát, mellynek minden lakosai kardra hányattak, a' dühödött bosszu határt nem esmervén. Jerusalem meghóditása után nyolczad napra a' városnak 's tartománynak királyává nevezték őt a' hadi sereg fejei, de a' buzgólkodó Gottfried nem akart ott koronát hordozni, hol Krisztus tövis alatt szenvedett, 's a' királyi czimet is elháritá magáról, megelégedvén a' herczegi és a' szent sir ügyvisellője nevezettel. Tudtára esvén az egyiptomi szultánnak, hogy azon 300,000 kereszténységből, melly Antiochiát elfoglalta, még csak 20,000 van meg: 400,000 főből álló sereget gyüjte, mellyel G. az ascaloni sikon ütközött meg, 's belőle, a' mint mondatik, 100,000 embert ölt le. Ezen győzedelem, három vagy négy helyet kivévén, az egész szent földnek birtokába helyezé őt, mellynek azután rendbeszedésével foglalatoskodott. Egy patriarchát rendelt, két fő-egyházat alapitott, 's Josaphat völgyében egy monostort épittete; uj alattvalóinak törvényeket adott. Megholt Jul. 18. 1100, Jerusalem bevétele után egy évvel; tetemei a' kalvaria hegyén temettettek el. Tasso szép hőskölteménye méltóképen dicséri ezen buzgó, vitéz, 's minden fő erényekkel diszeskedő herczeget és vezért. 54.

GOTTHARD (szent) hegye, a' legmagasabb Alpesek lánczában, az Uri cantonnak déli határán. A' hegy közepén a' Capucinus szerzetesek vendégfogadója fekszik, egy ispotállyal, 's portéka rakhellyel. Ezen ponton a' tenger feletti magasság 6339, vagy Weisz földabrosza szerint 4566 láb. tétetik. Két felől még magasabb hegycsucsok emelkednek fel, mellyek 8557 láb. magasaknak tartatnak. A' Gotthard hegyén lévő országut (l. ALPESI UTAK) most szekerezhetővé tétetik. *L—ú.*

GÖTTINGA, a' hanoveri királyság városa a' Leinenél, terméketen, 's kellemetes völgyben, a' hajdani kalenbergi most göttingai fejedelemségben. Alsó Saxoniának legszebb városai közé tartozik, 's 10,000-nél több lak. van. Legjelesebb közönséges épületei közé tartozik a' könyvtár, csillagvisgáló intézet (csak 1816 lett készen, 's legnemesebb módon épült), a' lebetegedők háza, 's a' törvény-cancellaria. Egyetemét 1734 alkotta II. György király, kiről Georgia Augustának neveztetett. 1735 nyittatott, 's Sept. 17. 1737 szenteltetett fel. Most egyszersmind Braunschweignak és Nassauuak is egyeteme. Könyvtára, melly az ujabb literaturára nézve egész Németországban, 's talán Europában is leggazdagabb, 300,000 köt., 's 5000 kéziratot foglal magában. 1751-ben tudományos társaság állittatott fel benne, melly 1770 czélirányosabb alkotmányt kapott. Mathesisi, physicai és historiai osztályokból áll, rendes és rendkivüli, honi és külső tagjai vannak, 's hónaponként egy-

szer tart ülést. Mindenik osztály teszen fel, egymást felváltólag, jutalomkérdéseket, mellyeknek jutalma 50 arany. 1773 alkotott muzeuma, gazdag pénzgyüjteményén kivül, a' természet 3 országának számos nevezetességeit, 's mindennemü modellek, festett és metszett képek gazdag gyüjteményét foglalja magában. 1784 olta eszt. a' négy kar közül mindenik ad ki a' Göttingában tanulóknak kérdést, mellynek megfejtetését 25 aranyot nyomó arany emlékpénz jutalmazza meg. Ezen kivül van Göttingában predikátorokat formáló intézet, theologicum repetens collegium és pastorale institutum, seborvosi, bába és betegek ispotálya, füvész és gazdasági kert, bonczoló szin, betegek háza és clinicum institutum, chemiai laboratorium, physicai eszközök gyüjteménye, philologicum seminarium 'sat. Nem csak Európának, hanem egész világnak sok ezer ifjai köszönhetik ezen hires fő oskolának tudományos miveltségeket. Legkitetszőbb ez a' philosophiára, politicai és historiai tudományokra nézve, mellyek itten mindig különösen virágoztak. Ezen irányát a' főoskola Münchhausen ministernek, halhatatlan alkotójának, köszönheti, 's egyes jeles férjfiaknak, a' többek közt Brandesnek és fiának, 's ama' fényes érdemü férjfiunak, Heynenak. Sokat tett erre az országlásnak szabad gondolkozása is, melly a' tudományos nyomozódást és visgálódást nem korlátolta. Innen van, hogy a' göttingai tanulók száma 1830-ig mindig nagy volt; de ezolta nagyon megcsökkent. 1825 nyári fél eszt. 1545, ezek közt 807 külföldi, ezek közt ismét 200 nassaui és 150 braunschweigi tanuló volt Göttingában. 89 tanitói közt különösen hires volt Blumenbach és Eichhorn. Jelesek még itt: Blumenbachnak gyüjteményi, főképen kaponya-cabinetje; baromorvosló oskolája; gymnasiuma; 1785 alkotott szorgalmi oskolája, vasárnapi oskolája; 2 posztó fabrikája; sok gyapjuszövő, keményitő-, szappan-, dohány-fabrikái; sok timárjai; kolbásza, 's ezzel való kereskedése. L. Marx: „*Göttingen in medicin. physik. und histor. Hinsicht*" (Göttinga 1824). Göttingának literaturai fontosságát l. Pütter: „*Göttingische Gelehrtengeschichte*", mellyet Saalfeld 1820-ig folytatott, és Brandesnek leirását 1802, 's Wallis: „*Almanach der Georgia Augusta*" (1821); továbbá Reusz: „*Conspectus societ. reg. scient. Gotting. a* 1751—1808" (Gött. 1808). *L—ú.*

Gottorp, l. Holstein.

Gottsched (János Kristóf), Burkusországban Königsberg mellett Juditenkirchben született 1700. A' nyelvekben 's tudományokban tanittatását atyjától vette, ki ugyanott predikátor volt, 's ő már 1714 a' königsbergi egyetemre ment. Vonszódása, a' theologia elmellőzésével, a' bölcselkedés, széptudományok és nyelvek tanulására birta. Itt néhány bölcselkedési tartalmu academiai értekezést 's verseket bocsátott sajtó alá, 1723 magister lön, 's hogy a' katonáskodásra kinszerittetéstől megmenekedhessék, 1724 Leipzigba ment, hol őt a' königsbergi tanács ajándékpénzzel (stipendium) segitette. 1726 a' leipzigi költői társaság seniorává lett, mellyet már a' következett évben átváltoztatott, a' most már csak névvel létező leipzigi német társaságra, mellynek akkor időben szembetünő befolyása volt a' literaturára. Következve lemondott G. ezen társaságról, 's egy másikat képzett, melly magát a' szabad mivészégek társaságának nevezte. 1728 adta ki az utóbb bővebben kidolgozott „*Redekunst*" czimü munkájának alaprajzát, 1729 pedig ezen czimüt: „*Kritische Dichtkunst*" először. Ugyan azon évben meglátogatá hazáját, hol utóbbi nejével megesmerkedett. 1730 rendkivüles tanitója lett a' bölcselkedésnek és költés mivészségének. Most a' „*Beiträge zur kritischen Geschichte der deutschen Sprache, Poesie und Beredtsamkeit*", czimü munkáját adta ki. 1734 rendes tanitója lett a' logicának és metaphysicának; mint illyen adá sajtó alá ezen munkáját: „*Ersten Gründe der Weltweisheit*" 's az egyetem decemvirje, a' bölcselkedési kar és a' nagy herczegi collegium seniora, 's több tudós társaságok tagja lett. Meghalt 1766. Gottsched példaképen szolgál arra, mint alacsonyulhat le a' jó igyekezetü és érdemes iró is az egyoldaluság és makacs oskolai-

ság által; melly tulajdonságok ő reá nézve azt okozták, hogy jelenleg, nevének említésekor az izetlenség és félszeg bölcseség hiu gőggel felfuvalkodott tanitója képzeltetik, ki korának mindennemü aestheticai vétkéért nem dorgáltathatik eléggé. —*no*—

Gottsched (Louisa Adelgunda Victoria), az előbbinek neje, Kulmus lengyel udvari orvos leánya, Danzigban született 1713, 's anyjától nyert oktatást a' német és franczia nyelvben. Következve széles esmereteket szerze magának a' föld- és történetirásban, a' hangmivészségben és rajzolásban pedig ritka ügyességet. Egyiránt olvasá a' legjobb költemények, ékesszólási munkákat, és a' legkomolyabb bölcselkedési iratokat. Gottschedet 1729 esmeré meg személyesen, 's szinte házasságokig (1735) szakadatlan levelezésben volt vele. Ekkor még latinul és görögül is tanult, segitségül volt férje tudós munkálataiban, sőt maga is fellépett az irói pályára, különösen forditásbeli munkákkal, nem mulasztván el a' mellett házi kötelességeit is. Nyughatatlanul folytatott munkálkodása megroncsolá egészségét 's meghalt 1762, életének 49 évében. Ő a' szeretetre legméltóbb tulajdonságu asszony volt. Ritka esmereteivel 's férjfiui komolyságával minden asszonyi erényeket összekapcsolt, 's legingerlőbb érzéssel volt a' szerelem és barátság iránt. A' német nyelvvel sokkal ügyesebben bánt mint férje, kit elmésségre nézve sokkal feljülmult. Költeményei 's forditásai ugyan kevés érdemüek, de még most is vonzó levelei, szelid leányra, erényes nőre, jó asszonyra 's a' Musák barátnéjára és meghittjére mutatnak. —*no*—

Gouda vagy Ter Gouw, város a' Gouewe folyójánál, az Ysselnek csatornájánál, déli Hollandban, 4,000 ház. (ezek közt sz. János templomával, mellyet legszebb üvegfestések diszesitenek) 's 12,000 lak., kiknek fő élelemmódjok a' cseréppipa csinálás, melly még most is 2,400 embert foglalatoskodtat, kik eszt. 1 1/2 mil. hollandi for. (833,333) árru pipát készitnek. Ez jeles tanubizonysága a' Hollandiak hajdani mesterségi szorgalmának, mivel azon trásznemü agyag, mellyből a' pipák készittetnek, idegen helyről, u. m. Lüttich, Köln és Koblenz tájékáról vitetik oda. A' mostan feldolgoztatni szokott agyag mennyisége mintegy 12,000 tonnányi, melly 100,000 for. kerül. A' pipák keletének csökkenését az okozza, hogy más tartományokban is állittattak fel hasonló fábrikák, mellyek ha nem készitnek is ollyan jó pipákát, mint a' Hollandiak, olcsók lévén, még is elkelnek. *L—ú.*

Gourgaud (Gáspár, báró), Napoleon császár tábornoksegédje, 's ama' nagy férjfiut a' sz. Ilona szigetre kisérők egyike, polgár szüléktől származott, 's Versaillesben 1783 láta először napfényt. A' mivegyetemi oskolából, mint várerősitési tanitó ment a' chartresi, később pedig a' metzi katona oskolába. 1801, a' 6-ik lovag pattantyus ezeredbe lépett, 's Foucher pattantyus tábornok mellé rendeltetett. Az 1805-ki taborozásban kimutatá magát Lannes vezérlése alatt, Bécsben, a' dunahid elfoglalásánál, és Auszterlitznél, hol még is sebesittetett. 1806 Jenánál tünteté ki magát, 1807 pedig Lengyelhonban; 1808 Saragossa ostrománál, és 1809 az abensbergi, eckmühli, regensburgi, ebersbergi, eszlingeni és wagrami ütközetekben. A' béke után, mint a' versaillesi fegyvergyár igazgatója, megjavitá a' láncsák 's puskák készitése módját. Következve Danzigba küldetett, hogy a' hely erősségét megvizsgálja, 's az Oroszhonnal történendő háboru esetére, alattomban ostrom és hidkészületi szerekkel bőven megrakassa. Ezekről adott tudósitása nyeré meg neki a' császár hajlandóságát, ki őt most parancsosztó tisztjeinek számába vevé fel. Későbbi érdemei által 1818 nemesi rangot nyere 's 2000 fr. évenként való jövedelmü jószágot. Az oroszhonbeli táborozás után, hol G. majdnem minden csatákban 's ütközetekben részesült, Napoleontól bárósággal diszesittetett. Visszavonuláskor kétszer keresztül usztatá G. lovával a' Beresinát, hogy a' hid készültét intézhesse. 1813, mint a' császár első parancsosztó tisztje vön részt a' lützeni és bautzeni ütközetek-

ben, 's a' fegyvernyugvás' ideje alatt az egész pattantyzsság fővezérlése ő reá bizatott. Munkásságát újabbi 6000 franknyi adományzás, 's a' becsületrend tisztjévé neveztetés jutalmazá. A' leipzigi ütközet után, a' freiburgi hidnak éjjel történendő elszakasztatását bizta reá Napoleon; G. azonban nappalig vonakodott azt cselekedni, 's ez által megmenté Oudinot marsal csapatját. A' Francziaországba visszatérés után, leginkább a' hadi sereg rendbeszedésére használta őt Napoleon. A' briennei ütközet multával megmenté a' császár életét az által, hogy egy Kozákot, ki néhány társaival a' sereg háta megé lopódzott, épen akkor ejte el pisztolylövéssel, midőn Napoleont keresztül akará szurni. E' tettéért, azon kardjával ajándékozá meg őt a' császár, mellyet olaszhoni táborozásaiban viselogtata. Később a' nangisi, laoni és rheimsi ütközetekben jeleskedett G., hol az érdemeket méltányolni tudó császár által ezeredessé, 's a' becsületrend kormányozójává neveztetett. Midőn ama' szerencsétlenségében is nagy, 's hiveiről gondoskodó férjfiu, a' császárságról lemondott: a' hozzá — szinte az utolsó pillanatig hiven maradt Gourgaudnak 50,000 frankot rendelt saját vagyonából, mellyet azonban ez, valamint mások is, kiket Napoleon így jutalmazni kivánt, nem fogadott el, noha annak kifizettetése a' lemondó levélben már meg is állapittatott. Midőn Napoleon Elbába költözött, G. Parisba tért vissza, hol az uj nemü fegyverek megvizsgálására rendelt biztosságnak elölülőjévé neveztetett, az angoulèmei herczegtől lajoskeresztet nyere, 's az első katonaosztály état major-jának is fejévé tétetett. Az 1815-ik év martiusi történetkor, a' kötelesesség szavának engedelmeskedett, mignem a' Bourbonok megszöktek, a' midőn őt Napoleon magához hivá, kit ezentul soha sem hagyott el. A' fleurusi szerencsés nap után, tábornoksegéddé nevezé őt a' császár, 's Gourgaud egyike volt azon merész küzdőknek, kik a' waterlooi mezőn utolsók hátráltak. Fejedelmét Malmaisonba 's Rochefortba kiséré, honnét az őt, ama' 14-ik juliusi esmeretes levéllel az angol uralkodó herczeghez küldé. Mint utolsó kedvezést 's kegyelmet kéré ki magának G. azon szerencsét, hogy császárjának kiséretül lehessen. Három évet tölte Sz Ilona szigetén, a' sivatag tartományban, midőn egy hosszas nyavalya, orvosainak állitása szerint, neki az Európába való visszajövetelt szükségessé tevé, minthogy csak itt állitották őt felgyógyulhatónak. Igy tehát Angolhonba ment. Következve egy tudósitást ada ki a' waterlooi ütközetről, melly által mind herczeg Wellington mind az angol ministerium megsértetettnek érezé magát. A' szerző befogatott, 's irataitól megfosztatva, a' legnyomorultabb állapotban Kuxhavenbe küldetett. Ezóta több évekig ide 's tova bolygott. Hijába esdekle az ő 75 éves anyja a' küldöttek kamarájának, azon engedelemért, hogy fia Francziaországba visszatérhessen, mig végre azt a' külső ügyek ministere Pasquier, 1821 Mart. megengedé. A' császár halála hirének következésében, többekkel egyesülve, egy kérelem levelet nyujta G. a' kamarához az iránt: kivánná vissza Francziaország, hőse hideg tetemeit; a' mi azonban el nem fogadtatott. Minthogy ő, ki hazáját 20 évig jelesen szolgálá, Ilona szigetén tartózkodásának ideje alatt a' harczosok névsorából kitörültetett: állapotja felette nyommasztó leendett, ha császárjának 's barátjának nagylelkűsége, tetemes hagyomány által függetlenné nem tette volna. G. Röderer gróf leányával házasságra lépett, 's tapasztalásainak bő forrásából 's Napoleonnak vele közlött irományaiból elég valóságot merithetvén, a' császár táborozásainak történeti leirásával foglalatoskodik. „Napoleon emlékei"-nek több kötetét adá ki már. Ségurnek Napoleon táborozásai 's az Oroszhonban volt nagy hadsereg felől kiadott munkájáról, 1825. egy— jobbadán alapos, de felette elkeseredett birálatot irt, melly kettős tollvitadalt vont maga után, ő és a' mondott szerző között. — Az 1830-diki változások őt is visszahivák kedves munkakörébe, a' franczia zászló alá, 's kevéssel azután tabornoki segédje lőn a' Franciák királyának.

—no—

Gőz. Ha, különösen folyó testeket kiteszünk olly hévségnek, millyent természetök kíván, minden részök nagyobb térbe terjed el, 's egyszersmind a' viszonyos rugékonyság nagyobb fokára hágnak. Létrészeik az ugynevezett hévővel (caloricum) egyesülnek, 's ezen egyesületben azt képzik, a' mit közéletben gőznek, KIGŐZÖLGÉS-nek, PÁRA-nak nevezünk. (l. e.) A' testekből igy kiszálló folyó testek kétféle természetüek. Némellyek meghülésök után is rugékonyok maradnak, 's akkor állandón rugékony testeknek hivatnak; némellyek pedig meghülve elvesztik rugékonyságokat. Azok GÁZ-oknak, vagy LÉG-nek mondatnak (l. e.); ezeket gőznek vagy párának nevezzük. Eredésöket már a' közönséges főző edényben észre lehet venni; de még jobban az ugy nevezett szél- vagy gőzgolyóban (Aeolopila), melly egy ércz, és nyilt száju csővel biró golyó, benne pedig viz forraltatik fel. A' hévség bizonyos fokánál elkezd a' viz, vagy akármelly folyó anyag, forrni, és heves kiterjedésü, erőszakkal elszálló testté (gőzzé) változik, melly a' csőn által hatalmas szél gyanánt ömlik ki. Ha ezen pára vagy gőz hasonló, vagy nagyobb hevü edénybe bocsátatik, nem veszti el átlátszását, rugékonyságát és más légtulajdonit. Ha a' hidegebb levegőre ér, könnyü köd gyanánt tetszik fel, lassanként viszont elenyészendő. Ha pedig hideg test felszinére jut, millyen az üveg, kő 'sat., cseppekké sürüdik, hasonlókká a' szélgolyóban lévőkhez. A' gőz rugékonysága irtóztató nagy; szoros figyeletek szerint 1. köb hüvelyk vizből 1470 köbhüvelyk gőz származik. Ha az igy támadó gőz kis térbe szoritatik, csudálatos és nem ritkán irtóztató tüneményeket hoz elő, mint láthatni a' vulkánoknál és földrengésnél vagy földindulásnál. Ezen tulajdonságánál fogva, az emberi szorgalom nyereség és haszon kutfejévé tette a' gőzt, mint a' számtalan gőzgépelyekből (machinákból) láthatni. Mi magyarhoniak is kezdjük végre használni a' gőzt; — nagy Dunánkon egy gőzhajó szeldeli nyilsebesen a' hullámokat. —*j*—*a*.

Gőzágyu. Egy Franczia, Chasseloup general, mutatá meg először 1805, hogy gőzágyut is lehet készitni, 's erős helyeken sikerrel használni. Egy franczia ingenieur tiszt, 1814 készite illy nemü lőszereket. A' gőzkazan, ágyutalp idomu készületen fekve, egyszerre hat ágyunak szolgáltata gőzt. Csak egy kakast kelle megforditni, hogy a' hat ágyu gőzzel és golyóval megtöltethessék. Egy pillanatban 150 lövés tétethetett vele. Napoleon tetszéssel fogadá a' találmányt; azonban a' Paris védelmére rendeltetett e' nemü lőszerek, felsőbb parancs következésében elrontattak ugyan azon napon, mellyen a' szövetségesek, annak erősségeit megtámadák. Később megujitá 's tökéletesebbité ezt az amerikai Perkins, ki előtt, ugy látszik, az első felfedezés esmeretlen maradt.

Gőzferdő vagy **Páraferdő**, a' gyógygyakorlatban a' tagok és testrészek megmelegitését jelenti. forró gyógyszerek gőze vagy párája által, mellyet reájok eresztünk, hogy izzadásba jőjenek. A' közönséges életben pedig gőzferdőnek neveztetik az ollyan meleg ferdő, hol az egész test izzadásba hozatik, a' nélkül, hogy a' ferdő személy vizbe szállana. Az orosz gőzferdőket Némethonban a berliniek kezdék először 1818-ban utánozni 's azolta más városokban is utánoztatnak. Honunkban Szklenón és 1832 olta Budán a' rudasferdőben is van gőzferdő. (L. Ferdők.) Fontos jelenésnek látszik a' Galé, franczia gyógyász feltalálta *kéngőzferdő*, melly sok bőrbetegségben nagy sikerrel használtatik 's mellette elég olcsó. Az jó benne, hogy az egész testet körülverő kéngőz a' szájra, 's következésképen a' lélekzés müszereire sem hat. — Az elemtudományban vagy kémészségben (chemia) gőzferdőnek neveztetik a' forró viz gőze, mellyben valamelly test felolvasztatik, és a' hozzá tartozó készület. —*j*—*a*.

Gőzfőzés. Az ételeknek forró viz gőze által főzése módja, melly Angliában régolta divatban van, ugy látszik, a' Papin (l. e.) serpenyőjétől eredt, mellyben a' viz a' beszoritott, 's megmelegitett gőz által olly forrságot nyer, hogy benne nem csak a' legsoványabb hus, hanem a'

csontok is puhára főnek. A' szabadon fővő viz a' hőségnek csak bizonyos fokáig (Fahr. 212 fokán tul nem) hathat, mert nagyobb meleg gőzzé változtatja; Ellenben a' vizgőz, ha kiterjeszkedésének gátat vetünk, igen nagy forróságot képes felvenni, 's rugósságánál fogva az állati és növényi testekbe sokkal jobban és sebesebben behat, mint a' viz. E' szerint egy lábasban vagy serpenyőben, mellynek fenekére egy kevés viz töltetik, többi üregébe pedig kolompir rakatik, 's szája befedetik, ezt szinte olly puhára, és sokkal jobb izüre lehet főzni. Szükséges, hogy az ehez való edényeknek szorosan rájok záródo fedőjök legyen; ezen kivül megkivántatnak a' gőzfenekek, mellyek czinezett vas pléhből készült, sürüen általlyuggatott tányérocskák, 's ha a' fedő edény töltsér formáju, különbféle nagyságuak lehetnek; ezek a' forró viz fölibe, rájok pedig a' főzelékek tétetnek; 's ez egyszerü készület mellett gőz által sokkal erősebb, 's természetesen egészségesebb eledelt készithetni. Azonban e' mód csak olly nedves eledeleknél használható, mellyek elég kemények arra, hogy a' gőzfenék megtarthassa, mint a' hus, zöldség, és fris gyümölcs; nedv nélkül való, vagy száritott tárgyak, p. o. száraz hüvelyes vetemények, ide nem alkalmazhatók, ha csak talán darabig vizben nem áztattatnának. A' tüznek leginkább az edény fenekére kell munkálni, hogy az ezen lévő kevés viz könnyen felfortyanjon, 's forrásban maradjon. Innen, hol gazdasági konyha nincs, mellyben ez könnyen történik, az edényt vaslábra állithatni. Egyéb készitése az ételnek rendszerint esik; hust és főzeléket meg kell mosni és sózni, 's az utolsót szokás szerint apróra lehet vagdalni. Igy lehet huslevet is kapni; mert a' gőz a' husnak minden részeit feloldozván, a' zsir és egyéb nedv az alól bugyogó vizbe vegyül, melly ekkép jeles huslévé válik. Nehezen fővő tárgyaknál, egy kevés meleg vizet lehet pótlékul felönteni, hogy az első viz egészen el ne gőzölögjön. A' gőz hussütésre is alkalmas. E' főzés' és sütésnek a' közönséges feletti elsősége ezekben áll: a' hus, és kivált a' főzelékek sokkal puhábbak 's jobb izüek lesznek; az ételek, minthogy igen kevés vizet kell forrásba hozni, csekély tüznél felette hamar megfőnek; nem is szükség az ételeket kavargatni, 's a' sülő hust locsolni. Lehet mellette akármi tüzrevalót használni, a' nélkül, hogy szaga az ételekbe vegyülne. Vigyázni kell, hogy a' tüz az edény oldalait ne igen égesse; 's hogy csak annyi tüz legyen, melly a' vizet felforralja, 's forrásban tartsa. — Kis háztartásnál tehát e' mód valóban ajánlható. — *J.*

Gőzgolyó, l. Gőz.

Gőzhajó, l. Gőzmachina.

Gőzkocsi, l. Gőzmachina.

Gőzmachina, Gőzerőmü. Azon találmány, mellynél fogva a' gőz ereje erőmivek mozgásba hozására használtatik, uj időszakot formál az erőmivek történetében; 's az elláthatlan következések, mellyek abból a' közönséges pallérozódásra háramlanak, kitünő helyet biztositnak számára az emberiség évkönyveiben. A' gőzerőmivek feltalálását, első használását, 's legtöbb javitásait az Angoloknak köszönjük. 1700 táján Savary mutata legelőször illyen erőmivet, de még az csak mesterséges vizi készületekre használtatott. Newcomen mive 1705 már jelesebb vala, de ez is csak az ércz- és szénbányáknál lett közönséges. 70 év folyt le, mig Watt és Boulton e' miveknek nagyobb tökélyt adának. Ma már ezen erőmivek igen sürüen használtatnak. Colebrookdaleban egy erőmiv szünetlen annyi vizet emel 100 lábnyi magasságra, hogy ez a' folyam három esésben ugyan annyi malmot hajt; az Albionmill, eddig legnagyobb malom, egyetlen egy gőzerőmiv által mozgattatik; egy másik nyolcz pénzverőt hajt, mellyek egy óra alatt 30,000 darab pénzt vernek. Használtatik már a' gőz nem csak vizhuzáshoz, furó- szövő- fonó- erőmivekhez, papirosmalmokhoz, könyvnyomtatáshoz 'sat., hanem ser-, pálinka- és czukorfőzéshez, 'stef. is. Hordozható gőzerömivek lovak gyanánt szol-

gálnak, mások az utcsinálásnál köveket törnek, mások ismét a' gazdaságnál csépelnek 'sat. Mások terhes szekereket vonnak, hajót üritenek, megraknak, magokat a' hajókat mozgásba teszik. — A' gőzerőmivek száma Angliában 10,000-nél többre megy, 's összesen 300,000 ló, vagy közel 2 millio ember erejével felérnek. Anglia után legtöbb illy erőmiv van az egyesült statusokban; de találtatik Trinidadban, Peruban, Keletindiában 'sat. is.

Eddig minden gőzerőmivek, mellyek tapasztalás által hasznosaknak mutatkoztak, alapszerkezetökre néve egyeznek annyiban, hogy a' gőzt elöször egy üres hengerbe eresztvén, egy abban mozgó, de szorosan járó bunkóra vagy buzgányra munkáltatják, ugy hogy ennek rudja ide oda mozog, vagy egy hajtódoróng és fogantyu által karikában jár. A' gőzerőmivek rendszere tehát, azon különböző módhoz képest, melly szerint a' bunkó a' gőz által mozgásba tétetik, különbféle. Első rendszer: a' gőzüstből egy kinyitott sárkány vagy levegőcsapon a' gőz betolul a' hengerbe a' bunkó alá, 's ez bizonyos magasságra emelkedik; ekkor az első sárkány bezáródik, másik nyilik fel, 's ezen a' hengerbe hideg viz loccsan. E' fecskendezés a' gőzt megsüriti 's ez vizzé válik. Most a' küllevegő a' bunkó felső lapját nyomván, ez lesippad, 's a' terhet felemeli; ekkor a' viz egy harmadik sárkány által lebocsáttatik, az elsőn ismét gőz jő be, 's igy tovább. Ez a' Newcomen és Cawley 1705. találta mivek szerkezete. — A' 2-ik rendszernél a' henger alól felül ugy zárva van, hogy belé levegő nem mehet. Ha már itt az első csap nyitva, a' többi három pedig zárva van, ugy a' gőz a' bunkóra árad, 's azt lenyomja; ekkor bezárul az első, 's másik csap nyilik, ugy hogy a' gőz egy közösitő csőn a' bunkó alá tolulhat, melly egy ellensuly által ismét felemeltetik; e' pillanatban a' harmadik csap vizet fecskend be, a' gőz vizzé sürül, ez a' negyediken lefolyik, 's igy tovább. E' rendszer vala alapja a' hires Watt 1774 találta mivnek. A' gőzsürités itt sem magában a' hengerben, hanem külön helyen a' süritőben (condensator) történt. E' rendszer mellett egyszerü gőz, az az ollyan használtatik, melly a' közönséges levegő nyomásával megegyez; de a' 3-ik rendszernél bővitett vagy felemelt gőzerő, az az olly gőz, mellynek nyomása többszörös levegőnyomással vetélkedik, hozza mozgásba a' bunkót. A' henger alól üres, ugy hogy a' levegő szabadon a' bunkó alá mehet, az első csapon ollyan gőz tolul be, mellynek rugóssága a' levegőét 2, 3, vagy többször is felülhaladja, 's ez a' bunkót lenyomja; most bezárul az első csap, a' második felnyilik, 's a' gőz a' szabad levegőre kireppen. Ekkor a' bunkót egy ellensuly ismét feltolja, 's a' munkálat ismét ujra kezdődik. — E' három rendszer a' bunkós gőzerőmiveknek első osztályát teszi; közös tulajdonok, hogy a' nyomás a' bunkóra csak egy oldalról esik, — innen egyszerüleg ható miveknek neveztetnek. A' második osztályt a' Watt találta kétszeresen ható mivek teszik, mellyeknél a' bunkó mozgásait, az az mind emelkedését mind leesését, nem a' levegő vagy ellensuly, hanem maga a' gőz okozza. Ezeknél ismét többféle rendszert lehet elkülönözni: 4-ik rendszer, kétszeresen ható gőzerőmiv, a' gőznek egyszerü vagy alacsony nyomásával. Elve ez: a' két első nyilt csapon a' gőz a' bunkó alá megy, 's erővel feltolja, ekkor a' két első csap bezárul, 's a' két utolsó nyilik fel; 's a' harmadik által a' bunkó alatti gőz a' süritővel összeköttetésbe jő, a' negyediken pedig a' henger felső részébe rohan, 's a' bunkót hasonló erővel lenyomja. Itt tehát a' gőz csaknem szakadatlanul folyik a' hengerbe, de felváltva majd a' felső majd az alsó üregbe. Minthogy e' rendszernél, a' bunkó rudjának rendtartó mozgását egy hajtókerék által könnyen karikában forgásra hozhatni: innen ezek forgó miveknek is hivatnak. — 5-ik és 6-ik rendszerhez a' kétszeresen ható, magas nyomásu mivek tartoznak; szerkezetök hasonlit, 's a' különbözés csak abban áll, hogy egyiknek süritője van, másiknak nincs; és igy az elsőnél a' gőz a' süritőbe

vezettetik, az utolsónál pedig a' szabad légbe reppen. — 7-ik rendszer. Mivel mind ezen mivéknél a' gőznek egy része használatlan vész el; a' gőz pedig még akkor is, midőn már munkálkodott, 's a' hengert elhagyja, csaknem egész terjeszkedő erejével bir: innen, hogy még azon erő is, mellyet a' süritett gőz kiterjeszkedése, vagy tágulásakor adhat, haszonra fordittassék, vagy elzárják a' fris gőznek az üstből betolulását, midőn még a' bunkó menetelének csak egy részét végzette; vagy pedig, miután a' gőz a' hengerben már dolgozott, nem mindjárt eresztik azt ki, hanem egy második vagy harmadik, sokkal nagyobb hengerbe vezetik, hol kiterjeszkedése által ismét munkálhat. Az elsőbb nemükhez névszerint az amerikai Oliver Evans, és a' berlini Freund mivei tartoznak. — A' több hengerü mivek a' 8-ik rendszert teszik; ezek is *a*) vagy süritővel vagy a' nélkül vannak; *b*) nálok a' kiterjeszkedő gőz majd különösen meglegittetik, 's ez által rugósága emeltetik, gyakran pedig ezen melegités elhagyatik. — Végre az amerikai, 's Londonban megtelepedett Perkins gőzerőmive 9-ik rendszert formálja. Ennek sajátsága főkép a' gőznek eddig soha nem próbált készitése vagy alkotása módjában áll. A' viz t. i. egy tele töltött 's bezárt edényben addig forraltatik, mig a' gőz 30, 40 légnyi erőt kap. Ezen erős, henger formáju edény, generator- vagy nemzőnek neveztetik. Ha a' viz e' mérsékletre jött, egy kis csapó ajtón kevés viz szüntelen kibocsáttatik, melly azonnal gőzzé lesz. De az elereztett viz egy nyomó szivattyu által ismét kipótoltatik. Igy a' nemző mindenkor tele van, 's mivei élénk tüzben áll, a' viz mindig ugyan azon mérsékletben marad. A' percz alatt, 's folytában kifejlődő gőz közvetlen a' hengerbe vezettetik, 's annak bunkóját mozgásba hozza. E' mód mellett a' mivnek sokkal kevesebb hely és kevesebb tüzszer kell. A' szinte Perkins találta gőzlőmivek is ezen elven alapulnak. — A' gőz nemzés készülete üstből és kemenczéből áll. amaz elég nagy és erős, 's vizzel mindig tele legyen. Tudni kell, meddig van a' viz az üstben, millyen meleg, milly erős a' gőznyomás. A' gőznek a' hengerbe kell szivárogni, de szükség esetében a' levegőbe reppenhetni. A' kemencze tüzetálló, 's mindenek felett ugy készült legyen, hogy ugyan azon mennyiségü szén vagy fa lehetőségig nagy mennyiségü gőzt szerezzen. A' fütőszer egészen elégjen, a' meleg czélirányosan használtassék, a' kürtő magas legyen. Egyszersmind a' tüz erejét mindenkor ugy kell mérsékelni, hogy a' gőz nemzése a' változó szükségnek megfeleljen.

A' tulajdonképi gőzerőmünél, a' hengeren kivül legelőször megkivántatik azon készület, melly a' gőzt a' hengerben illőleg elossza. Szükség, hogy a' gőz ne csak rendesen be 's ki menjen, hanem egyenlő menetel végett annak bősége pontosan is rendben tartassék. A' sárkányok vagy csapók mesterséges játékát is magának az erőmivnek kell legpontosabban eszközölni. A' gőz henger nagy erősséget kiván; alól felül jól záródjék. A' bunkó szorosan járjon, gőzálló legyen, 's nagy surlódást ne okozzon. A' bunkó rudja egyenes lipában mozgásának karikában forgatására rendesen egy emelcső, egy hajtórud, fogantyu, és tengely kivántatik. A' bunkórudnak függőlegesen tartására ismét tulajdon készület kell. A' karikaforgásnak egyenlősitésére a' tengelyen egy nagy hajtókerék kivántatik. Hogy az elreppenő gőz megsürittessék, nem csak külön készületbe kell mennie, hanem egy szivattyu szüntelen fris vizet is huzzon 's a' süritőbe vezesse; egy másik légszivattyu pedig a' süritő vizet ismét kivigye. Igy az erőmivnek három szivattyurudat kell mozgásba tenni, az előszámláltakon kivül t. i. még azt, melly az üstbe szüntelen vizet szivárogtat.

Azon képzet, hogy a' gőzerőmü mozgató ereje a' hajók előre hajtására fordittassék, már régen javaltatott ugyan; de csak 1807 sikerité az amerikai Fulton, hogy gőzsajkával a' Hudson folyót megevezze. Husz ló erejü Watt-féle mivvel egy óra alatt 5 mértföldet haladt. 1824

a' Missisipi, Ohio, *és* Missouri folyókon mar 370 gőzhajó járt 300—400 tonna teherrel. Legnagyobb volt az 500 tonnás „Livington canczellár;" ez hasonló egy nagy lineahajóhoz, 's gyakran 800 személyt visz, 's felének számára még ágy is van benne. Legelső gőzsajka, melly az Átlás tengerre ereszkedett, a' 350 tonnás „Savanna" volt, 's 20 nap alatt Newyorkból Liverpoolba jött; azóta pedig hasonló hajók ez utat 15 nap és 7 óra alatt is megjárták. — Szinte az Amerikaiak valának elsők, kik a' gőz erejét a' hadi hajókra is alkalmazták. Az első 1814 épült gőzfregáta, két 66' hosszu sajkából áll, mellyek egyike az üstöt, másika az erőmivet hordja. Az evező kerék kettőjök közt áll; egyszersmind árboczai, vitorlái, és 4 kormánylapátjai vannak, hogy előre hátra kormányoztathasssék. A' fő fedelen harmincz 32 fontos caronade áll, melly a' gőzkemenczében tüzesitett golyókat szórja, 's 60 tonna forró vizet önthet az ellenségre, melly a' hajót elfoglalni próbálná. — Európában Dawson 1811 épitette a' legelső gőzsajkát, és Scotiában 1812 tett első próbát egy 3 ló erejü 40' hosszu, és 10 ½' széles sajka. melly Glasgowból Greenockba járt a' Clyden. 1813 láttak először gőzsajkát a' Themsén. Azonban csak hamar nagyobb hajók is épittettek, 's az europai gőzhajók Dublinból Londonba kezdének szálongani. 1816 jött az első gőz sajka Parisba, 's ezentul egész Európában elterjedének azok. Aug. 1825 indult el az első, két erőmives, mindenik 60 ló erőnyi, és 600 tonnás gőzhajó „Enterprice" Angliából Keletindiába.

Korunknak jutott azon szerencse, hogy minekutána az első próba 1824 sikeretlen maradt volna, 1830-tól fogva hazánk keblében is jár a' Dunán az ország czimerével és nemzeti lobogóval ékes. I. Ferencz nevü gőzhajó, mellynek épitése 100,000, 's csupán erőmive (Boulton és Watt londoni gyárából) 50,000 pengő forintba került, melly sommát az uralkodó ház fenséges tagjai, az ország nagyjai, a' bécsi és pesti nagykereskedők 200 részvényekben tevének össze. Hossza ezen csinos, a' genfi tón uszkaló „Leman Vaudois" formájára, Andrews és Pitchard Angolok javalata szerint épült gőzhajónak 23, szélessége pedig 6 ½ bécsi öl. A' miv, melly a' két oldalon lévő evező kerekeket mozgásba teszi, 60 ló erejével bir; a' hajó, midőn terhelve van, 3 ½ bécsi lábnyira merül a' vizbe, 's minden perczben legalább 780 bécsi lábnyit halad. Rendesen Bécsből Pestre, innen pedig Zemlinbe jár.

Az illy gőzsajkák készülete közönségesen ez: hátul és elől a' kapitány és utazók szobái, 's a' portékák rakhelye, középen az erőmiv van; a' sajka farától előre tekintve jobbról a' gőzüst, balról a' henger és hajtó kerék. Hogy a' vizet lapátoló evezőkerekek lármája kisebbittessék, ezek a' tengelyhez ferdén állittatnak. E' lapátkerekek sebes forgása eszközli a' hajó gyors haladását. A' kemencze füstje egy kemény vaspléhből készült magas csőn vagy kürtőn megy ki, 's ez egyszersmind árbocz gyanánt szolgál.

A' *gőzkocsik* végezetre, gőzerő által vasutakon mozgattatnak. Egy illy gőzkocsi Angliában Leeds városa és egy közel fekvő kőszénbánya közt már 1814 divatban volt. Készülete illyen vala: a' vasut a' többitől abban különbözött, hogy egyik oldalához kiálló bordák valának öntve; a' gőzmivet vivő szekérnek, szintugy mint a' hozzá ragasztott szenes szekereknek vasból öntött 4 alacsony kerekei vannak, de van még egy az első és hátulsó bal kerekek közt forgó fogas kereke is. melly a' bordába kap, és két kisebb fekvő kerekek által, keringésbe tétetik. A' két fogantyu mozgását közvetlen a' le 's fel járó bunkórudtól veszi, a' gőzhengerek a' gőzüstben vannak, 's csak annyira nyulnak ki, mennyire a' csapok helyzete kivánja. Az üstben van a' kemencze is, melly kevés tüzzel legnagyobb mennyiségü gőzt készit. Az üst széljelpattanásának meggátlása végett, az egészet vas abroncs közé szoritott fa dongák veszik körül. Az üst hátulsó fenekén a' tüzelő lyuk, az elsőn pedig a' 16 lábnyira felnyuló kürtő van. A' hely szük volta miatt vizet

hordozni nem lehetvén, nincs a' miven gőzsűritő; 's igy az a' 2-ik rendszerbe tartozik E' gőzkocsi 23 szekeret vont, mellyeknek mindenike 60 mázsa kőszenet vitt. Már ma illy szekerek is számosabbak. Vö. Biot „*Lehrb. der Experimentalphysik*“ (Leipz. 1825 4 k.) és Gren „*Grundriss der Naturlehre*“ (Halle 1820). *J.*

Gőzmérők, ollyan eszközök, mellyek által a' gőz kiterjedő erejét, fokok szerint meg akarják határozni.

Gözű (*Sorex hungaricus*), emlős állat, cziczkányfaj, ezen esmertető jegyekkel: orra disznóorr idomu, fülei rövidek. Alól felül 2 előfoga; farka testével egyarányu; karcsu, apró szőrü és rövid közökre mintegy gyürüsen nyirett; szine verhenyős, barnaszeg, hasa fejérlő. — A' magyarhoni, apró, 2 1/4 hüv. nagyságu vidor állat; serény és munkás. Élelme gabona és magszem, mellynek télre szerzésével foglalatoskodik nyaratszaka. Mondják, ha télrevalót nem tuda gyüjteni, elágzó növények közé fojtja magát a' szenvedendő téli éhség elől. — Noha nem vad, mégis nehéz megfogni, serénysége 's kisded volta miatt. *—j—a.*

Gozzi vagy Gozzeus Ambrus, ragusai dalmata, a' Praedicansok rendjéből, tribuniai és merkaniai pap, 1607 esztendőtől fogva. Legnevezetesebb munkája: „*Catalogus virorum ex familia Praedicatorum in literis insignium*“, (Velencze 1605. 8.) *Rumy.*

Gozzi (Gáspár, gróf), szül. Velenczében 1713. Az irói pályán tette magát jelessé. Petrarca költeményei ő reá, ki a' magányosságra és ábrándozásra hajlandó volt, szerfelett nagy benyomást tettek, mellyeket szüntelen olvasott, 's Bergalli Louisa költőnével volt esmeretsége által lángra gyulva, utánozott. Nem sokára örökös szövetség csatolta barátnéjához. Ez minden gondossága 's munkálódásai mellett sem akadályozhatá a' hajdan gazdag nemzetség romlását. Gáspár, ő általa ösztönöztetve vette által a' St. Angelo játékszint, melly azonban ujabbi szövevényeket okozott, 's a' férjnek több kellemetlen történetek 's a' városban ide 's tova költözködés miatt olly gyülöletessé lett, hogy elhatározná magát: a' legnagyobb árron is nyugalmat szerezni. Magához vevé tehát iratait 's egy kisded csendes lakhelyet bérle, hol könyvei közé temetkezve csupán munkálódásainak élt. Néhány szomoru 's vig-játékai, csak megoszolt tetszést nyertek, de annyival általánosabbat erkölcsi és criticai értekezései. G. egy volt a' legjelesebb criticusok 's Olaszhonnak legtisztább 's legkellemesb nyelvü irói közül, 's általában mindig ellene harczolt azon izetlenségnek, melly akkor Olaszhonban gyökerezni kezdett. Ezért vétetett fel a' Granelleschi társaságba is, melly ugyan azon czélt részint komolyság, részint csufolódás, gunyr, csapongó játékok, sőt bohóságok által akarván elérni, azért adta magának azt a' nevet, melly *granelli* vidékszótól ered, 's majdnem annyit tesz, mint: tréfás bohók. Ezen időben G. a' velenczei könyvnyomtató mühely birálója 's felvigyázója lön, mellyből épen maga eltartására elégséges jövedelme volt. Később egy nagyobb tekintetü és jövedelmü munkakör ajánltatott neki Padnában, mellynek egyeteme minden részeiben változást vala szenvedendő, 's az abbeli terv elkészitésére Gozzi kéretett meg. Mig a' dolog egész teljességére jut, évenkénti 600 arany ajánltatott neki, más mellékes jövedelmen kivül. Ez által kimentette magát G. azon szövevényekből, mellyekbe előbb a' játékszin keveré, 's néhány kellemes évet élt Padnában. Neje halálát, minden általa okozott aggodalmai mellett is, valódian gyászolá. Velenczébe költözködve, elébbi fizetésének nagy részét az itt lévő tanácstól is megkapta; de egészsége miatt nem sokára el kelle hagynia a' nedves levegőü várost, 's ismét Padnába tért vissza, hol egy régi barátnéjával, Cenet asszonnyal, gondoskodásáért való háladatosságból, házassági szövetségre lépett. Nem sokára aztán meghalt 1786 Dec. 73 éves korában. G. mint criticus, itéletének mélysége, élessége, de egyszersmind partatlansága 's szerénysége által tette magát nevezetessé, mellyre nézve „*Giudizio degli antichi poeti sopra la moderna censura di*

Dante 'sa't." czimü munkája, példaképnek mondathatik. Egyéb munkáin kivül „*Opere in versi e in prosa*" jelentek meg tőle, (Velencze 1759, 6 köt.) mellyek többnyire fr. szomoru- 's vigjátékok forditásai.

—*no*—

Gozzi (Károly, grőf), vigjátékköltő, az előbbinek testvéröccse, Velenczében szül. 1718; a' tudományokra adá magát, a' nélkül hogy valamelly hivonyosat választott volna, jövendő életneméül. Foglalatosságainak első tárgya a' toscanai nyelv volt, mellynek tulajdon nemü lelkét ugy felfogta, hogy talán egy más velenczei iró sem annyira. Ennek első használatát csapongó (*burlesca*) költeményeiben vette; mert eleinte komoly tulajdona, későbben tréfára és gunyra fordult. Azon roncsolódás, mellyre nemzetsége jutott, katonai szolgálatba állni, 's Dalmatiába utazni kényteleníté 16 éves korában, hol minden előbbi terve elenyészett, 's felhagyott munkálódásaival; mellyeket azonban 19-ik évében Velenczébe visszatérte után ismét az előbbi szorgalommal folyfatott, noha nemzetsége ügyei különbféleképen nyugtalanitották. Tagja lett a' Granelleschi academiának, mellynek üléseit ő vidámitotta 's füszerezte leginkább Tulhaladó iparral üldőzte a' rosz izlést. Azon tetszés, mellyet Chiari dramai munkái a' közönségnél nyertek, felzavarta epéjét, ezen lankadt 's egyszersmind dagályos költő ellen. Megtámadásainak nem csekélyebb tárgya volt Goldoni (l. e.) is. Chiari és Goldoni, noha egymás iránt előbb nem a' legszivesbek voltak, most kezet fogva egyesültek Gozzinak ellenállani, kinek eszméivel, 's szeszélyeivel azonban nem mérkőzhettek. Tetemes háborgást okozott Gozzinak „*Tartana degli influssi per l' anno bisestile*" czimü munkája (1757), mellyet ő a' Granelleschiek ülésében felolvasott, 's barátjának Farsettinek ajánlott, ki által az Parisban kinyomatott, 's Velenczében váratlanul elszéljesztetett. Goldoni egy nagy költeményben kelt ki az ellen; de az által csak Gozzinak ujabb gunyait vonta magára. Gozzi, a' helyett, hogy dolgozásainak tárgyát a' polgári életből meritette volna, tündérregékből kölcsönözte, mellyeket a' dajkák és virrasztók a' gyermekek előtt mesélni szoktak. Igy használta a' három narancsról és hollóról való meséket; melly utolsóból egy komolydad, érzékeny, 's általában jól kidolgozott vigjátékot készitett 5 felvonásban. „Turandot, chinai herczegasszony" czimü munkája, melly Schiller dolgozása által a' német játékszinen is esmeretes, nem kevés tetszést nyert; nagyobbat pedig ennél a': „Szarvas király" melly 1762 Januar. került a' szinpadra. Még hat más regét vett dolgozása tárgyául, u. m. „Az asszonykigyó"; „Zobeis"; „A' setétkék szörnyeteg". „A' szerencsés koldusok"; „A' szép zöld madárka" (mind között a' legvékmerőbb vigjáték), és a' „Lelkek királya." Gozzinak mind ezen munkái csak elmuló benyomást okoztak, 's nem hagytak állandó nyomot magok után. Vannak még Gozzinak ezeken kivül több más (részint forditásbeli) dolgozásai is, mellyeket jobbadán Ricci szinjátszóné kedvéért készitett. Irt ezeken kivül ön magáról is egy munkát, ezen czim alatt: „*Memorie inutili della vita di Carlo Gozzi*", melly tulajdonainak különözősége, 's hiv ábrázoltatása által egyiránt vonszó. Halála a' 19-dik század első évében történt. —*no*—

Gracchus (Tiberius Sempronius, és Cajus), két Romai, kik miden a' köztársaságot megujitni, 's a' nép javát erős alapra alkotni kivánták, polgári nyugtalanságokra szolgáltattak okot Romában, mellyeknek ők magok is áldozatjai levének. Gracchus Tiberius Sempronius, testvérjénél mintegy 9 évvel idősebb, nagy elméjü, 's dicséretes tulajdonságu férjfiu volt. Atyjokat korán elvesztve, mind ketten anyjoktól, a' nagy idősb Scipionak leányától, Corneliától, vették gondos neveltetéseket, 's későbbi időben a' görög philosophia mivelte 's nemesitette lelkeket. Nemzetségek Roma legfőbb 's legjelesebbjei közé tartozott. Tiberius, eleinte mint harczoló mutatta ki magát; sógorának, az ifjabb Scipionak vezérlése alatt, jelen volt Carthago kivivásánál, 's első volt a'

lángba borult város falán. Már mint ifju felvetetett az Augurok társaságába; melly érdem csak jeles kormányfiakkal szokott megosztatni. Azután consul Mancinus quaestora lett, ki akkor a' kicsiny de hős és szabadság-szerető numantiai néppel hadakozott Spanyolhonban. Sok polgárt megmentett itt az ő nagy tekintete, ki, mivel maga is ezen Roma ellenségeivel tartott, egyezséget eszközölt, mellynél fogva a' Numantiaiak szabadsága biztositttatott. De a' romai tanács megsemmisitette azon egyezetet, 's azt végezé, hogy ezen, a' nemzetek jogával neminemüképp ellenkező tett megboszulása tekintetéből, mind azok átadassanak a' Numantiaiaknak, kik az egyezetet kötötték; 's egyszersmind az ifjabb Scipio uj sereggel küldetett Numantia ellen. Mindazáltal a' nagy tekintet, mellyel G. már akkor is birt, megmentette őt azon gyalázattól, 's utoljára csak egyedül Mancinus maga adatott a' Numantiaiak kezébe, kik azonban őt sértetlenül hagyák. Ez az eset adta G. Tiberius politicai életének azon irányt, hogy a' nép mellett, a' tanács ellen munkálkodjék. A' fejedelmi romai nép nagyobb részének mély elhagyottsága, mellyet leginkább a' tartományból a' fővárosba visszautaztakor vett észre, arra a' gondolatra serkentette, hogy a' nép nagyobb része nyomoruságának, 's a' köztársaság egyéb nyavalyáinak megorvoslása végett, a' földbirtokosok számát kellene sokasitni. Minthogy a' Romaiak ujitásokat nem szerettek, igyekezetét egy 232 évvel előbb hozatott, de már régen feledékenységbe ment ó törvénynek felélesztése által akará sikeresitni. Akkor t. i. Stolo Licinius népszószóló ajánlatára, heves vitázatok után ez a' törvény állapittatott meg, hogy: „a' köztelekből (*ager publicus*) 500 holdnál (1 hold 28,000 négyszegü láb) többet senki ne birhasson; a' hátramaradott rész pedig a' pórság között egyiránt elosztassék.“ Ezen törvényt, melly azután a' sempronius, vagy főbb értelemben földmivelési (*lex agraria*) törvénynek neveztetett, ujitotta meg ő, több enyhitő meghatározásokat tévén mellé. Igy például: hogy a' fenálló épületek becse a' tulajdonosoknak megtérittessék; a' kiskoru (*minorennis*) a' mondott teleknek csak felét (250 hold) birhassa, 's az egészet, mint házi atya és polgár, csak a' teljes koru. Sempronius ezen javalata, a' legnagyobb ellenállásra talált az uralkodó (nemes) pártban. Megsértődtek általa az italiai népek is, mellyek ezen név alatti hódolások ideje óta: „Szövetséges társai a' romai népnek“ pénz és sereg által segitették ugyan Roma hatalmát magasra emelni, de különbféle czimek alatt, annak sok köztelkét is elsajátitották. Hihető, hogy ezek közül sokaknak kárpótlásul Tiberius romai polgárságot, egyes romai tisztviselő személyek lenyomása ellen pedig mindeneknek védelmet igért. A' tanács Marcus Octavius fiatal, gazdag, 's vakmerő férjfiut és népszószólót nyerte meg maga részére, hogy Tiberius Sempronius ellen munkálkodjék. Midőn ez, a' szokás szerint 10 napig nyilván a' közönség eleibe kitéve volt törvényjavalatot, szavazás végett az összegyült polgároknak eleibe akarta terjeszteni, az v e t o t (tilalmazom, tiltom) monda ellene; melly által az egész ügy egyszerre elenyészni látszott. Tiberius ugyan most egész hatalmát akarta használni; lepecsételte a' kincstárt, 's minden törvényhatóságnak eltiltá hivatalának gyakorlását; de látván, hogy ez által keveset eszközölt, egy uj, 's még eddig a' romai történetben hallatlan lépést merészelt tenni. Ugyanis a' legközelebbi népgyülésben Octavianusnak, mint a' nép hütlen szószólójának, hivatalától leendő megfosztatása iránt tett javalatot. A' 35 néposztály (*tribus*) közül már 17 adta szavazatát Octavius veszedelmére, kit (egykori ifjusága barátját) ekkor Tiberius esdekelve kért: vonná vissza tilalmazását. Octavius őt a' szavazat-szedés folytatására utasitá, 's alig mondatott ki a' legközelebbi néposztály által, a' hivataltól megfosztást sürgető szavazat többségének elhatározása, midőn a' hivatalával együtt sértetlenségét is elvesztette a' dühösködő pórság rá rohant. Tiberius fáradozása, ki mindent elkövetett, hogy a' népet mérsékletre birhassa, 's egy rabszolgának hivsége,

ki érte magát feláldozá, és az aristocraták erőlködései mentheték csak meg Octavius életét. Még ugyanazon népgyülésben elfogadtatott a' törvény, 's teljesitése három biztosra, u. m. Tiberiusra magára, testvérére Cajusra és ipára Claudius Appiusra bizatott. Csak ekkor tünték fel egész világosságban azon nehézségek, mellyek a' végrehajtás eleibe gördültek; már az előmunka, annak megvisgálása t. i., mellyik a' közönséges, mellyik a' magán (*privat*) telek, — tömve volt akadályokkal; Italia minden tartományaiból halomra gyültek a' panaszok és vádak; Tiberius népelőtti kedvessége hanyatlani kezdett, 's erre nézve nem maradtak munkátlanok ellenei is. Elközeledett azonban a' 620-ik évi Aug., mellyben a' következő évre népszószólók választattak, 's G., ki azonközben uj javalatai által a' nép kedvezésében ismét felemelkedni igyekezett, viszont vágyódott ezen hivatalra; mellyet minthogy az aristocraták mindenképen megakadályozni szándékoztak, legmagasabb fokra lépett Romában az ingerlett háborgás. Választás nélkül mult el az erre határoztatott első nap. A' következőn számos népcsapatok vették körül a' törvénypiaczot (*forum*), 's a' tanács a' hüség közel lévő templomában gyülekezett össze. Tiberius hijában igyekezett a' tomboló népcsapathoz beszélni; a' zajongás felülmulta szavait, 's hogy kijelenthesse életének veszedelemben forogtát: ön fejére mutatott. Azonban folyvást kiáltozák ellenségei, hogy magának a' főhatalmat kivánta. Alaptalan, sőt majdnem nevetséges volt ugyan ezen vád; de mit el nem hisz vakon a' szenvedély, ha a' gyülölt ellenségről tétetik szó? Scipio Nasica, a' legelőbb kelő nemzetségek egyikéből lévő, volt consul, nagy földbirtokos, 's ennél fogva vakbuzgó aristocrata, felállván, azt kiváná a' consuloktól: „használjanak erőszakot"; mellyet midőn ezek bölcs mérséklettel elmellőztek, düh-lángra gyulva kiáltott fel: „ki a' köztársaságot szereti, kövessen engemet", 's feleitől kisértetve indulatos sebességgel hagyá el a' curiát. A' részint tanácsnokokból, részint volt tisztviselőkből álló egész sokaság, felfegyverzé magát botokkal, dorongokkal 'sat. és megtámadá a' népet, melly — inkább az illy nagy érdemü férjfiak iránt való tiszteletből mintsem félelem miatt — nekik helyet engedett, 's csak kevesen védelmezék magokat; igy történt, hogy 300 hozzá ragaszkodókkal együtt Tiberius maga is agyon veretett. De ezen először kiontott polgári vér által nem oltathatott el a' lángra gyult visszavonás tüze. Egy népuri (*democraticus*) párt képződött a' tanács ellen, melly a' kiméletlen és indulatos bánásmódra felhatalmazva gondolá magát. A' legvakmerőbb vitatók tétettek a' nép szószólóivá, kik Gracchus tisztelt nevével fedezék saját hirvágy-szülte ajánlataikat. Igy rázta meg a' nép szószólója Carbo, Tiberius halála után két év mulva, az ország nyugodalmát. Egy másik népfő, Fulvius Flaccus (Carbo később viszont az aristocrata párthoz szegődött) még consul is lön, 's ezen magas állásán nagy nyugtalanságokat okozandott, — mivel a' szövetséges társaknak nagy igéreteket tett, — ha a' tanács a' galliai fővezérséget nem bizta volna reá. Egyszersmind a' semproniusi törvénynek folyvást tartó, noha csekély sikerü végrehajtása, melly Tiberius halála által épen nem szünt meg. mindig uj éleményt szolgáltatott a' nyugtalanságokra. A' megöletett Tiberius helyébe Licinius Crassus, Gracchus Cajus ipa választatott; 's midőn ez is meghalt, Carbo, Fulvius Flaccus és G. Cajus képezték a' törvény végrehajtására rendelt megbizottságot. Igy küzdöttek egymás között a' pártok, midőn az ifjabb G., bátyja halála után 10-ik évben (630) népszószóló lett. Sok oldalu esmereteivel, 's a' bátyjáénál jelesebb elmével, indulatos, 's a' hallgatót elragadó ékesszólást kapcsolt össze. Mint népszószóló, legelsőben is a' bátyja által inditott törvényt ujitotta meg, 's boszut állt emlékéért az által, hogy annak néhány leghevesebb ellenségeit kiüzte a' városból. Keresztül vitte azon törvényt, hogy „Romában a' szükölködőknek havonként bizonyos mennyiségü gabona osztassék ki"; egy másik által pedig a' hadi szolgálatot könnyebbi-

tette meg, 's a' zsoldon kivül ruházatot is adott a' katonáknak. Több országutakat vonatott Italián keresztül. A' nép nagy lelkesedéssel viseltetett kedvencze iránt; ellenségei meg voltak rettenve, szédülni kezdettek, 's igy könnyü volt Gracchusnak hivatala megujitását a' jövő évre kinyerni. Igyekezete: a' tanácsba 300 vitézt (katonát) beiktatni, — nem sikeresült; ellenben ajánlatára a' tanácsnokoktól elvetettek a' bíróságok, 's a' lovagrendnek adattak át. Igy létesült a' romai népség között egy uj politicai rang, melly a' nép és tanács között állván, a' következett történetekre legnyomosabb befolyással volt. A' tanács most egy uj, de biztos eszközhez nyult, Gracchus megbuktatása végett. Egy megvesztegetett népszószólónak, Livius Drususnak, kellett a' népet még nagyobb igéretek által Cajustól elidegenitni, hogy azzal magát, 's a' tanácsot annyival inkább megkedveltethesse. Igy történt, hogy Cajus harmadszor nem választatott meg népszószólónak; ellenben legnagyobb ellenségeinek egyike, Opimius, consulságra emeltetett. Egy lázadás, mellyben a' consul egyik kiséreti szolgája (*lictor*) agyon üttetett, alkalmat nyujta a' tanácsnak, a' consulokat fegyveres kézzel bánhatásra meghatalmazni. Azon ajánlat, mellyet Opimius a' népnek G. egyik törvénye eltörültetése iránt akart tenni (melly csak egy ő általa rendelt szálitványt illetett ugyan, de a' Gracchusok minden egyéb törvényei eltörültetésének példája gyanánt tekintetett) felriasztá álszendergéséből a' háborgást. G. megjelent a' törvénypiaczon, Flaccus felfegyverkezteté pártosait. Ekkor Opimius jól gyakorlott harczosok seregével támadá meg a' népet; közüle mintegy 3000 öletett meg, 's maga Cajus is, egy ideig hü barátai által vitézül oltalmaztatva, végre ellenségei dühének áldozatja lett. A' földmivelési törvény későbben eltörültetett; de a' tanács iránti tiszteletnek is vége lön. — (L. Reiff H. K. „*Geschichte der römischen Bürgerkriege vom Anfang der Gracchischen Unruhen, bis zur Alleinherrschaft des Augustus.*“ Berlin 1825). —*no*—

Gracioso, játékszini mellékneve a' kaczagtatónak, vagy egy nevetséges álalaké (Maske), avagy vidor inasé, ki a' spanyol vigjáték mind a' három nemében, különböző név alatt, a' bajazzohoz hasonlóan jelenik meg. A' régi szinpadok bohójával (Harlekin), mellytől némellyek származtatni akarják, van neki neminemü hasonlatossága annyiban, hogy néha egy kevessé lomha és faló; de a' csacsogás és félénkség vonatai nem közösek vele. Példaképét előbb fel lehetne találni Plautus Sofiasában vagy Terentius Davus-ában 's egyéb rabszolgai szerepjeiben. Lope de Veganál ezen általános characterforma, néha ugyanaz a' buta characterével, bárha neki a' spanyol költők a' legkülönbözőbb mellékvonatokat adják, 's néha igen is elmésnek és okosnak, néha pedig kaczagtatólag együgyünek festik. Némelly darabokban egy második gracioso (*Gratioso secundo*), sőt néha több is jelenik meg. Ritkán használtatik ennek charactere arra, hogy csalárdsága által szövevényeket csináljon, hanem a' vidor inas csak arra való leginkább, hogy azon inditó okokat, mellyek urát elhatározzák, felhordja; mi gyakran a' legmulattatóbb és legelmésebb módon történik. Moreto y Cabana Augustin vigjátékaiban a' gracioso szerepjei leginkább szerencsés eszmék által tünnek ki. — A' hangában Gracioso nevezettel a' szelid és andalitva mulattató darab jeleltetik. 54.

Gradatio, emelkedés (Klimax l. e.), a' szónokságban a' gyengébb gondolatról az erősebbre való lassankénti lépdelés, melly által a' hallgató figyelme szünetlen feszültségben tartatik. A' képző mivészetekben a' tárgyak elrendelése, idoma, charactere, kifejezése, mozgása, az öltözet ránczai és a' szin lefokozása által mutatkozik a' gradatio, mivel minden e' nemü müvészetekben kellemetlen érzést gerjeszt a' tárgyak következésében észrevehető hijány. Csak a' valódi emelkedés által nyer a' miv egységet, 's minden egyes részeit bélyegző egész jelentést. 54.

Gradus, l. Fok.

Gradusmérés, l. Fokmérés.

Grammatica (nyelvtudomány), azon szabások összvesége, mellyek szerint valamelly nyelven helyesen beszélnek és irnak. Minden nyelvnek van saját, külön grammaticája, melly egyik élő vagy holt nyelvet sem tekintvén, a' gondolkodás törvényei 's az emberi lélek szükségei szerint idealis nyelvrendszert alkot, mellyhez az egyes nyelv nagyobb vagy kisebb mértékben csak közelithet, a' nélkül, hogy azt valaha teljesen elérje. A' régieknél ezen szónak eredetikép egészen más, nagyobb terjedésü értelme volt. Vö. Rhetorok és Grammaticusok.

Gramme, (Nehezék), a' suly egysége Franciaországban, a' hajdani drachmához közelitő. Belőle csináltatik sokszorozás vagy felosztás által minden nagyobb vagy kisebb sulymérték. Igy p. o. *Decagramme* (tiz nehezék) 10 grammet vagy 2 2/3 drachmát tesz; *hectogramme* (száz nehezék) száz grammet vagy 1 1/4 unciát; a' *kilogramme* (ezer nehezék) 1000 grammet, vagy 2 font és majd 6 drachmát, a' *myriagramme* (tizezer nehezék) 10,000 grammet, majdnem 20 1/2 fontot. A' *decigramme* (tizednehezék) a' grammenak tizedrésze, közel 2 szemet 'grant) nyomó; *centigramme* (századnehezék), századrésze a' grammenek, majdnem 1/5 szem; milligramme (ezrednehezék), egy szemnek majdnem nyolczvanod része, — a' hajdani *karat* helyét elfoglaló. Megjegyzésre méltó, hogy a' gramme szó görög számmal összekötve emeli, latinnal pedig cskélyiti a' sulyt. 55.

Grammont (Philibert, gróf). Atyja franczia marsall, nagyatyja pedig a' szép Corisandre d'Andouins férje volt; 's úgy látszik, G. annak IV. Fileppel volt viszonyaira czéloz, midőn Hamilton (l. e.) által kiadatott emlékirataiban azt állitja, hogy csupán atyjának akaratjától függött légyen IV. Henrik fia lenni, mivel őt a' király meg akarta esmerni, a' mit mindazáltal az elmellőzött. Kora ifjuságában Condé és Turenne alatt szolgált; jelen volt a' hollandi táborozásban is, 's vitézsége által mindenütt kimutatta magát, ámbár a' sereget soha nem vezérlette, 's az ügyek intézéséhez nem járult. Lassanként tisztségre 's méltóságra emelkedett, de utóbb elveszté XIV. Lajos kegyelmét, mivel a' szép Haudancour Lamotte-szerelmének megnyerésében versenytársa lenni merészlett. Parisból elutasittatva, két évvel II. Károly visszatérte után, ennek tobzódó udvarához ment, hol az uralkodó korhelységnél hamar nagy tetszést nyert. Kicsapongásai 75 éves korában igen sulyos nyavalyába döntötték, mellyből kigyógyulta után, neje szavainak engedelmeskedve, inkább hajlott a' megtérésre, mint hajdanában. Meghalt 1707, életének 86 évében. Két leánya maradt, kiknek egyikét gróf Strafford vette nőül. —*no*—

Gran, Szem, aranymérték, annyi mint fél lat; gyógyszermérték, egy nehezék (drachma) 60-od része. Grän vagy Grehn (harmadszem), kicsiny aranymérték, egy szem harmad része, vagy tizenkettede egy karatnak; az ezüstnél egy lat 18-ad része, egy markának pedig 288-ada.

Granada, királyság Spanyolországban (Felsőandalusiában) 453 nsz. mf., 693,000 lak. Hasonló nevü fővárosa a' Xenil folyójánál, igen kellemetes és egészséges éghajlat alatt, 12,000 ház. 's 66,000 (hajdan 200,000) lak. számlál. Közel hozzá két hegy fekszik, mellyek közt folyik a' Darro sebes patakja. Ezen hegyek egyikén fekszik a' Maurok királyi palotája Alhambra, 30 tornyával, melly olly nagy helyet foglal el, mint egy város. A' másik hegy, Alcanaza, teljes házakkal és kertekkel. Minden háznak hivess-gért van egy szökőkutja, 's a' hol e' nincs, legalább egy czitromfája. A' városnál magasabban fekvő hegyeket (az Alpujartákat) mindig hó fedi; hanem azért a' tél szelid Granadában. Van érsékje, egyeteme, 41 klastroma, 13 ispotálya, néhány fabrikája, sok maurus pompával készült emlékei és Alcanteria nevü bazárja. A' körülte fekvő igen termékeny tájék, olly gazdag eperfával, hogy csak a' levelszedés az ideváló selyembogarak számára 3500 dublon haszonbért ád. eszt. Földje mindent megterem, a' mit legdélibb Europa ád. Pompás érseki templomában láthatni catholicus Ferdinándnak 's feleségének Isabellának, mint Gon-

SALVO (l. e.) vezérnek is sirboltjait. Közel hozzá Illiberis városának omladékai látszanak. *L—ú.*

GRANÁT. Hauy második osztályába, az az a' földnemü ásványok közé tartozik; nevét a' granát alma magjaihoz való hasonlatosságától vette, 's innét magyarul *magidu*-nak lehetne nevezni. A' viznél legalább 3, 5-ször nehezebb; idomai a' rhomboedaldodekaëderből erednek; a' kvarczot karmolja, sugártörése egyszerü. Klaproth elemezése szerint a' cseh granátnak ezen létrészei vannak: kovaföld 40,00, agyag 28,50, mészföld 3,50, talkföld 10.00, vasag 16,50, cseleg (manganoxyd) 0,25, (veszteség 1,25); a' keletinek pedig (viszonysulya 4,085): kovaföld 35,75, agyagf. 27,25, vasag 36,00, cseleg 0,25 (veszteség 9,75). A' granát (magidu) nem igen ritka kő; számos vidéken talaltatik; a' nyugotiak között a' csehhoniak legdicsértebbek. Ugy látszik, hogy a' vasnak nagy hajlandósága van a' granáttal való egyesülésre. *Romé de l' Isle* emlit olly granátokat, mellyeknek mázsájában 8—30 font vas találtatik. — A' granátok nagysága (átmérője) igen különböző; tőfoknyitól egész ökölnyiig 's tovább. Hill fontosan vitatja, hogy a' régiek *carbunculus*-a egy volt a' mi granátunkal, 's azon nevet onnan nyeré, mivel a' napra kitéve tüzpiros szinü lesz. A' kereskedésben legbecsesebek a' veres, violaszin keverékü vagy az ugy nevezett keleti, syriai granátok; az Encyclopédie méthodique-ben az mondatik, hogy a' szép syriai granát olly becses mint a' saphir. *—j—a.*

GRANÁTOK-nak neveztetnek, a' bombáknál kisebb, különben hozzájok hasonló üres 's gyulcsöves vas golyók, mellyek puskaporral vagy más egyéb széljelszóró (hasogató) anyaggal töltetnek meg, de nem mozsarakból lövetnek ki, mint a' bombák, hanem HURICZÁKBÓL (l. e.) Ez előtt kicsiny szerü egy fontos granátok is voltak szokásban, mellyek kézzel hajittattak 's azért kézgranátoknak neveztettek. Az ezeket hajigáló katonák innét vették granátos neveztetéseket, kiket XIV Lajos hozott először szokásba 1667. Minthogy munkálkodásokhoz nagyobb hidegvériség, 's az ellenséghez inkább való közelités kivántatott, ők másokon felül jelesebb csapatnak tekintettek. Most már nincs többé illy rendeltetések a' granátosoknak, 's hasonlók más egyéb csapatokhoz. Ók képezik a' hadi sereg magvát, 's itt ott nagyobb zsoldjok által különböztetnek meg, 's a' ruházatjokon lévő granátjellel és sisakjokkal, melly azonban, mint czéliránytalan, már sok helyen eltörültetett. Eleinte csak a' gyalogságnál voltak, de a' fr. katonaságnál XIV. Lajos ideje óta lovas granátosok is állittattak fel, mellyek az ezrednél részint csak egy csoportot tesznek, de részint magok képeznek egész ezredet, 's ekkor a' nehéz lovassághoz tartoznak. 54.

GRANDES. A' castiliai királyságban, mint Aragoniában, több lépcsők voltak a' nemesek közt, kik részint fő, részint alnemességhez tartoztak. Amazt a' Ricos Hombres (gazdag emberek), ezt a' lovagok (Cavalleros) és nemes születésüek (Hidalgos) tették. Az uj keresztény statusok, mellyek az Arabókkal szakadatlanul folyt csatázás közepette állottak elő 's nagyobbodtak, eredésének módjában alapult az, hogy a' fő nemesség (azon férjfiak maradékai, kik a' haza szabaditására egyesült első szövetséget kötötték) a' közönséges dolgokban nagy részt vegyen. A' király hatalma általok korlátoltatott, ennek születetett tanácsosi voltak 's a' status legfőbb hivatalaira ők léptek. Már a' 13 száz. azon nemesi nemzetségeknek adatott törvény szerint a' legfőbb hivatalokhoz való jus, mellyek gazdagságok 's a' fejedelem kegyelme által, a' nép tiszteletét mindenek felett megérdemelték, 's a' Grandes név már ezen idő tájhan előjő azon törvénykönyvben (Las siete partidas), mellyet X. Alfonz adott a' castiliai királyságnak. Ez a' megkülönböztetés csak a' fő nemesség elsőit illette; innen sokan voltak, kik bár ehez számláltattak, Grandeseknek nem neveztettek; de senki sem neveztetett Grandenak, a' ki nem volt Rico Hombre, az az, nem előkelő régi nemes nemzetségből származott. Grandeseknek részint a' kir. ház rokoni, részint azon fő nemességből

szül. 's gazdagságokkal kitetsző férjfiak neveztettek, kiknek a' király zászlót 's just adott arra, hogy zsoldos katonákat szerezhessenek, 's e' nekik Ricos Hombres feletti rangot adott, melly rendszerint örököseikre is átment. Mint Ricos Hombresek, a' fő nemességnek minden jusaiban osztoztak; mint ez, bizonyos királyi feudumokat birtak, mellyeknek jövedelmeiért a' királynak bizonyos számu zsoldosokkal kellett szolgálniok, 's ezen feudumokat csak bizonyos törvényesen meghatározott esetekben veszthették el; a' királynak vagyonokkal 's életekkel szolgálván, adót nem fizettek; a' király különös parancsolatja nélkül semmi nemü törvényszék eleibe nem idéztethettek; a' középkor anarchiájának idejében vazallajaikkal együtt elhagyhatták az országot, 's mind a' honi törvények, mind feudalis köteleztetéseik alól kihuzhatták magokat, 's más fejedelemnek, előbbi fejedelmek ellen is szolgálhattak, a' nélkül, hogy ez hazaárulásnak vétetett volna. A' fő nemesség ezen közönséges elsőségi jusain 's a' status első hivatalaihoz való justartáson kivül, a' Grandesek még némelly megkülönböztetésekkel birtak; illyen volt a' többek közt, hogy közönséges gyülésekben a' király jelenlétében, ha megengedte, kalapjokat feltehették, olly régi elsőségi jus, melly a' határok közé szoritott feudalis monarchia lelkéből vette létét, de a' mellyel az ugy nevezett Titulosok (herczegek, grófok) is éltek. A' király, nagybátyám (mi primo) névvel nevezte őket, midőn a' többi fő nemeseket atyámfiának (mi pariente) szólitotta. Az ország-gyüléseken közvetetlenül a' főpapok után 's a' Titulosok előtt ültek. A' király palotájába 's szobáiba szabad bemenetelek volt, 's innepi szertartások alkalmával a' királyi kápolnában az oltárhoz legközelebb ültek. Feleségeik előtt a' királyné, ha elfogadta azokat, felkelt székéről, 's számokra a' felemelt párnás székekre (estrado) vánkosok tétettek. Ferdinand 's Isabella olta, kik Ximenestől segittetvén, a' feudalis nemesség hatalmát megtörték, a' főnemesek régi jusai megkevesittettek, 's a' 15 száz. végén elenyészett a' Ricos Hombres név, elsőségi jusaival együtt. Bár mennyire iparkodott is, Ferdinand nyomdokait követvén, V. Károly határtalan hatalmu királya lenni Spanyolországnak, mégis szükségesnek találta némelly nagyokat maga iránt lekötelezni, másokat pedig azon fontos szolgálataikért, mellyeket a' városi közönségek fellázadásokor tettek, megjutalmazni; de a' nemesség elsőségi jusai nagyobbára csak külső megkülönböztetésekben állottak; mert azon hatalomra, mellyel a' feudalis nemesség az előtt birt, nem lehetett ennek többé eljutnia, 's a' mit Ferdinand és Isabella fortélyosan elkezdettek, állhatatosan végre kellett hajtatnia; a' honnan a' független feudalis nemesség függő udvari nemességgé tétetett. A' Grandeseknek három osztálya volt. Némellyeknek parancsolta a' király, minekelőtte beszéltek volna, hogy tegyék fel kalapjokat, 's ezek voltak az első osztálybeli Grandesek. Mások akkor kapták ezt a' parancsolatot, ha beszéltek 's a' feleletet fedett fővel hallották. Ezek tették a' második osztályt, A' harmadik osztályban lévők végre a' király emlitett parancsolatját felelete után kapták. Az ujabb időben elavult ugyan ezen rangkülönbözés, de azért a' Grandeseknek három, bár csekélységekre nézve különböző osztályok megmaradt. A' legujabb statusváltozásig mindnyájan birtak az emlitetteken kivül még azon elsőségi jusokkal is, hogy „Excellentia" czimet viseltek, 's mikor a' testőrzők szobáján keresztül a' királyi palotába mentek, láhbal jel adatott, hogy az őrállő fegyverével tisztelkedjék. Más megkülönböztetéseik nem voltak a' többi főnemesek felett. Különös egyesületet nem formáltak, mint hajdan a' pairek Franczia-országban, és semmi nagy méltóság sem volt kirekesztőleg tulajdonok, kivévén legfelebb a' fő lovászmesteri, fő kamarási 's a' láncsa-bárdosokból álló testőrzőknél lévő kapitányi méltóságot; de ezen udvari hivatalok betöltetésekor is semmi sem korlátolta a' király szabad tetszését. *L—ú.*

Granit (szemvegy), a' legősibb időkorba tartozó szikla faj, melly feldspath, kvarcz és csillámszemeknek közvetetlen vegyüléséből

származott. A' szemek nagysága különböző; általjában a' feldspath az uralkodó vegyrész. Az alapanyagba egyenesen benőtt jegek porphirnemü szemveggyé teszik. Az irszemvegyben (*Schriftgranit*) magányos tökéletlen kvarczjegek vannak elszéljedve, vagy a' feldspathban egyenközi vonalok szerint elrendelve. A' mondott vegyületen kivül más ásványok is vegyülnek a' granitba, mint: turmalin, granát, lepidolithos, smaragd, beryll, topaz, pistacites 'sat. Néha a' csillám helyett „talk“ van benne, 's akkor „Protogin“ a' neve; néha pedig hornblendával vegyül, csillám és kvarcz, lévén is mellette nem is, és ekkor "Sienites"-nek mondatik. Ha benne a' feldspath kevés, a' kvarcz pedig és a' csillám elhatalmasodott „Gneis“ (l. e.) nevet nyer 'sat. A' granit többnyire nagy jegesült tömegekben találtatik, rétegekben igen ritkán, ha csak a' csillám erőt nem vesz a' szemvegyülésre igen törekvő feldspathon és kvarczon. A' szemvegy nagy része a' legősibb sziklákat teszi, 's a' többieknek telepjét; de az utóbbi sziklaképződések is születtek granitot. Mert p. o. a' déd palavegy (*gneisum primaevum*) képződésekor néha csillámrészek kis mennyiségben voltak jelen, 's igy palavegy helyett szemvegy támadt. Nem sok ércz találtatik a' granitban; leginkább ezeket lelik: ónt (czin), melly gyakran terhennyel (*Wolframium*) egyesült; alónt (ólmot), vasat, bátranyt, iranyt, dárdanyt, aranyt. — Már a' legrégibb időben használták a' szemvegy különbféle mivdarabokra, p. o. az egyiptomi veres granitból pyramisok, obeliszkek 'sat. készittettek, de e' munkák általjában nem simittattak ki. A' nagy Péter pétervári szörnyü képszobrának talpköve 30,000 mázsányi szemvegy darab. Ma, mivel sok munkába kerül, nem igen gyakran használják a' granitot; de a' szebb darabokat még is el szokták fürészelni, és kisimitani asztallapoknak, dörzsölő, törő edénynek, szelenczéknek 'sat. Az épitésnél, kövezetnél pedig igen öriömest használtatik. —*j—a.*

Gran-para, igen nagy folyó Brasiliában, a' déli bérczeken ered, eleinte Tokantinnak neveztetik, 's 170 mértföldnyi futása után a' Maranhonba vagy Paria öbölbe ömlik.

Gran sasso d'Italia, egyik az Apennin hegység legmagasb csucsai közül Nápolyban, Aquilánál; magassága 8255 láb.

Graphit, l. Ónacs.

Gratia, a' szép mivészségben azon tulajdont jelenti, melly által a' tárgy felette kellemetes, gyengéd behatást okoz; főkép pedig teszi a' mozgás- és kifejezésbeni szépséget. Kecs, kellem, kegy és báj szavaink, mint rokon, 's lépcsőnként emelkedő értelmek kifejezései szolgálnak kitételére. Ugy látszik, a' kecs fő észfogat, 's a' többi csak ennek felekezete. A' szép kecses lesz, nemesb értelemben, ha szemlélése által bennünk nem csak tiszta gyönyört okoz, hanem egyszersmind bizonyos sovárgást is gerjeszt a' tárgy iránt. Kellem a' kegytől és bájtól abban különbözik, hogy amazzal a' lelketlen és állati lényekről is, ezekkel csak az emberekről és felsőbb lényekről élünk; amaz a' forma finomsága, gyengédsége és lágysága által okozott kedves érzést jelenti, ezek felsőbb, az erkölcsiséggel közelről rokon érzelmet fejeznek ki; amaz a' miveknél főkép az elrendelésben és dolgozásmódban áll, ezek a' kifejezésben gyökereznek. Kegy, szoros értelemben annyi, mint gratia. Főkép azon nem tulajdona, mellyet szépnek nevezünk, 's ennek is kivált az élet virágában. Kegy kiséri a' nőnemnél a' szerelem kifejezését, és azon bájló pillantásban és mozgásban mutatkozik, mellyben a' szerelem nyilatkoztatása szabadon és természetesen párosul a' szerelmet titkolni vágyó ártatlansággal. Miveibe önteni e' tulajdont, csak a' legtisztább lelkesülés pillantataiban sikerül a' művésznek. A' kegy legfőbb ékessége a' természetnek, 's kifejezése elevenitő könnyüséggel és természetességgel diszeskedik; honnan a' mesterkélt kegy önmagával ellenkezik. Báj csak az érzést haladó, idealis, asszonyi alakok (mint a' madonnák) tu-

lajdona; a' lélek tökéletes tisztaságának, az alsóbb lények iránt való fellengő, mindent áltölelő szeretetnek kifejezése, mellynél mind a' bizodalmas közelitésre, mind az alázatos visszavonulásra egyszersmind érezzük magunkat ingereltetni. *B—z.*

Gratiák, vagy Charisok, a' kellem és szép erkölcsök istennéi, a' kiktől, Pindarus szerint, minden szép és kedves jön a' halandónak, a' kik által egyedül lehet az ember bölcs, szép és fényes hirü. Hesiodus és a' legtöbb költők szerint Jupiter volt az atyjok, anyjok pedig Erynome. A' Lacedaemon- és Athenébeliek eleinte csak 2 Gratiát esmertek, kiknek neveik amazok szerint: Phaënna (védő) és Cleta (hirreltelt), ezek szerint pedig: Hegemone (vezérlő) és Auxo (boldogitó). Eteocles király az Orchomeniaiaknál három Gratia imádását hozá szokásba, 's Hesiodus adá először nekik ez esmert neveket: Aglaja (fény), Thalia (zöldelő) és Euphrosine (jó kedv). Homerus az Iliasban mint Juno szolgálóit említé, az Odysseában pedig mint Venuséit, ki általok feresztteti és ékesitteti magát. Homerus ugy képzelé őket, mint ezen istennék számos követőit, arra szánva, hogy a' halandók napjait boldogitsák. Hesiodus szerint, a' mint a' tőle nekik adott nevekből kitetszik, a' legnagyobb tetszési erény képe voltak, kiknek fő czéljok a' társaságos örömet előmozditani, 's derültség és jóság által lekötözni. A' későbbi költők eltávoztak ezen képzelettől, 's belőlök allegoricus költeményt csináltak. De a' Gratiák mindenfelé ('s épen ez látszik valójokat tenni) nem mint uralkodó, hanem mint szolgáló istennék tüntek fel. Nem ők védnek, hanem Küprisz véd általok, nem ők győznek, hanem Venus győzi meg általok a' sziveket. A' lelki élelmeket és gyönyöröket, hangát, ékesszólást, költést és miveket is megszebbitik befolyások által; — még a' jóltevés és háladatosság gyakorlása is nekik tulajdonittatik. A' régibb időkben egészen öltözve képezték a' Gratiákat. Illyenek voltak p. o. Smyrnában az ő arany szobraik (Pupaluséi), az athenéi Acropolis kapujánál Socrates márványszobrai; igy az elisi templomban is. Egyik rózsát tarta kezében, a' másik myrtuságat, a' harmadik koczkát. Utóbb ruhátlanul is festettek. Göröghonban sok templomaik voltak, részint magán, részint más istenekkel együtt, p. o. Venussal, a' Musákkal, Amor-, Mercur-, Apollóval. Innepeik Chariáknak hivattak, 's táncczal innepeltettek. Különben a' Charisokra esküdtek is, 's a' vendégségben az első poharat nekik szentelék.

Grätz, a' steyermarki herczegségnek fővárosa, a' Muránál, 2700 ház (ezek közt 50 palota) 's 34,000-nél több lak., kik közt 12,000-en czicz és karton fábrikákban foglalatoskodnak. Megjegyzést érdemelnek II. Ferdinánd mausoleuma, több oskolák, egyesületek, gyüjtemények, 's intézetek, p. o. a' lyceum, egy csillagvisgáló intézettel 's természeti mivek gyüjteményével, a' János főherczeg (l. e.) által alkottatott Johanneum (l. e.), 's főképen mind a' felsőbb, mind az alsóbb rangu lakosok pallérozottsága. *L—ú.*

Graubündten, a' régiek felső Rhätiája, 1798 olta Schweiznak cantonja, és pedig legnagyobb (112 nsz. mf. 98,000 lak.). Határai: éjsz. Glarus, St. Gallen és Vorarlberg; kel. Tirol; dél. a' Veltlin, Mailand és a' tessinoi canton; nyug. az urii canton. Havasai 11,006 l.-ra emelkednek; a' hólinea 8.200 — 8400 l.; 241 jeges hegy 's 56 vizesés van benne. Itt erednek az Inn és Rajna. Az Engadin népes völgyében martinsbrucki legalacsonyabb része 3,234 l.; a' legmagasabban fekvő falu 5,600 l a' tenger felett. Innen az éghajlat igen különböző Graubündtenben, melly 5 fő völgyet formál: 1) a' rajnamegettit, melly a' Rajnaerdőt, Schamservölgyet, Via Malát 's a' Domleschvölgyet foglalja magában. Az utolsó, legszelidebb tájék ezen cantonban, 22 faluból áll, mellyekben a' lakosok romai, olasz és német nyelvekből kevert nyelvet beszélnek. Az 1 ½ mf. hosszu Schamservölgyben 9 jeles falu fekszik. Ez, és a' Rajnaerdő közt esik a' borzasztó Via Mala. Itt és a' Rajnaer-

dőben a' tél magas hegyek miatt 9 hónapig tart. Két irtózatos ut megyen a' Splügenen és Bernhardon keresztül Olaszországba. Amazon jöttek keresztül 1800 a' Francziák Macdonald alatt; ezen le Courbe mert a' franczia seregnek osztályával szerencsét próbálni 1797. 2) völgy a' rajnaelőtti, melly nyug. határától 's a' Gotthardtól Churig és Luzienstegig terjed. Itt vannak a' legvonszóbb pontok: a' sz. Benedek szerzeteseinek régi apátsága Disentis, mellynek literaturai kincsei a' régi épületekkel együtt a' Francziák boszuállásának áldozati lettek 1799; továbbá Ilanz (város) 's a' régi Chur, hol romai régiségek 's pénzek találtatnak. 3) völgy az Engadin, vagy felső Innvölgy, melly délny-ról éjsznyug. felé nyul; nincs ugyan nevezetes városa, de hasonlithatatlan festői tájékai vannak. A' 4) völgy az Albulától formáltatik, melly a' Juli vagy Septimi bérczből ered 's Thusisnál a' Rajnába ömlik. Végre az 5) völgy, Brettigau, az éjsz. határon fekszik, Vorarlberg szomszédságában. Fővárosa Mayenfeld. A' nemzet 3 szövetségre oszlik: *a*) az Isten házának szöv., mellynek fővárosa Chur, *b*) az ősz szövetségre, Hanz, 's *c*) a' 10 törvényszék szöv., Davos nevü fővárosával. Ezen három helyen gyül öszve eszt. Sept. a' szövetségek 63 követe, három vezető alatt, ott tanácskoznak ezek a' tartomány java felett, 's itélik meg, mint legfelsőbb törvényszéken, a' peres tárgyakat. A' szövetség seregéhez Graubündten 1600 embert ad 's 12,000 frankot fizet. A' lakosoknak mintegy $^2/_3$ része reformata valláson van. A' papok olly rosszul fizettetnek, hogy egyházi hivatalok mellett kereskedéssel is kell foglalatoskodniok, ha élni akarnak. Churban van a' cantonnak egyetlenegy deák oskolája. A' lakosok közt mintegy 10.000 olaszul, (és pedig Engadinban,) mintegy 28,000 schweizi német, 's 36,000-nél többen, főképen a' Rajna forrásinál, ugy nevezett romai és ladin nyelven beszélnek. Ez a' nyelv a' hajdani Romana rusticának maradványa. A' Graubündteniek kereskedése a' határok keskeny utjai által igen gátoltatik. Kivitetnek, főképen Mailandba: marha, sajt, kőszén és ritka ásványok; bevitetnek ezekért: gabona, só, vászon 's posztó. L. „*Die neuen Strassen von Chur über den Splügen bis zum Comersee, und über den Bernardino b. Bellinzona durch den Kanton Graubündten*“, 30 *Bl. von J. J. Meyer, mit Erklär. von D. J. G. Ebel, und einer Wegkarte von Keller*“ (*Zürich*, 1825). *L—ú.*

Graun (Károly Henrik), hangaszerkeztető, II. Fridrik főhangásza, Sachsenben, Wahrenbrückben született 1701, hol atyja adószedő volt. 1713 a' dresdai kereszt-oskolába ment, mellyet 1720 hagyott el. Az éneklést Grundigtól tanulta. 1740 II. Fridrik porosz király főhangászának nevezte ki, 's Olaszországba küldte, hogy az ujonan felállitandó daljátékhoz megkivántató férjfi 's leány énekeseket szedje össze. Innét viszszatérte után szüntelen hangaszerkeztetéssel foglalatoskodott, mig 1759 megholt. Mint énekes, legjelesebb volt az adagiok előadásában. Braunschweigban, Rheinsbergben és Berlinben készült munkáinak száma igen nagy, mellyek között mintegy 30 daljáték van. Életirását Hiller készitette. 54.

Gravesande (Vilhelm Jakab), bölcselkedő és számtudós, szül. Herzogenbuschban Hollandban 1688; Leidenben a' törvényeket tanulá, de utóbb a' természeti és mathesisi tudományoknak adta magát. 19 dik évében értekezést ada már ki a' messzelátókról, mellyet Bernouilli megdicsért. Utóbb törvénydoctor lön, 's 1713 tól 1722 több ifju tudóssal együtt kiadá: „*Journal litéraire-t*“, melly utóbb Leidenben ezen czim alatt folytattaték: „*Journal de la république des lettres*“. Az ő értekezései tevék ezen folyóirást hiressé, valamint értekezései a' légüritő gépelyről (machina pneumatica), az erők elméletéről, a' mozgásba hozott testek lökéséről, 's a' föld mozgásáról 'sat. épen annyira érdeklék a' mathematicust, mint a' szaba ságról tett visgálati a' bölcselkedőt. 1715 ben mint követségi titoknok Londonba ment, hol Burnet, salisburgi püspökkel megesmerkedék, 's a' tudományok társaságába

felvéteték. 1721 és 1722-ben a' hessen-kasseli landgróf meghivá, hogy az Orphireus készitette örök mozgonyról (*mobile perpetuum*) mondja meg véleményét. Ő lehetségesnek tartá az olly gépely feltalálását, melly maga által örök mozgásban lenne. Utóbb bölcselkedés tanitójává is választaték, melly polczon hasonló dicsőséggel munkálkodott. Két nagy reményü fija halálán elbusulva, hosszas betegségbe esett 's meghala Febr. 28. 1742. Mondott munkáin kivül jelesek még: „*Physices elementa mathematica experimentis confirmata*", (Haag, utolsó kiad. 1742); „*Matheseos universalis elementa*" (Leiden, 1727); „*Introductio ad philosophiam, metaphysicam et logicam*" (Leiden, három kiadásban); „*Arithmetica universalis, de Newton*" (Haag, 1732).

Gravitatio, Nehezelgés, nehézerő, általános nehézség, azon általános tünemény a' világban, hogy minden test egymás felé törekszik, egymást a' távolban is huzza, és pedig külső láthatlan okból. Ez nem csak a' földön létező testeknél van ugy, hanem az égi testeknél is. Föld és hold, nap és a' bujdosók, kölcsönösen vonják egymást, az az nehezelgenek. Ezen nehezelgés az oka, hogy a' magason elbocsátott sulyos test függőleg hull alá, a' könnyebb testeket pedig a' nagy hegytömegek észrevehetőleg elvonják függős esésekből és magokhoz huzzák. Az Atomisták, azt mondva, hogy az anyagra csak kivülről hathat az erő, nem tudják a' nehezelgés okait megmagyarázni. A' dynamicusok szerint az anyagnak vonszó erejében áll, mellyel minden térben, sőt az ürön át is hatnak a' testek. Ezen rendszer szerint az általános nehézség oka magában az anyagban van, 's a' közönséges tapasztalás megegyez vele. Már Anaxagoras esmeré, 's Lucretius mondása szerint Epicurus rendszerének is állitása vala. Midőn a' csillagvisgálás előmenetelével bebizonyodott, hogy az égi testek golyóidomuak 's ezen idom oka keresteték, nem lehete egyebet lelni a' nehezelgésnél, melly szerint az anyagok egyesülésre, 's egy középpont körül telepedésre törekesznek. A' nehezelgés törvényeit Newton találta fel. Ő fejté meg, hogy a' nehezelgés a' távolság önszörzetének (quadratumának) ellenviszonyában hat; hogy azon esetben, ha valamelly test több, tőle egy távolságban lévő testek iránt nehezelg, a' siker az utolsónak tömegviszonyától függ. (L. Vonszódás.) Ezen nehezelgésből elmésen fejtetnek meg a' naprendszerebeli testek mozgásai, 's egyenetlenségök ezen mozgásokban; a' napéj hossza egyenlőségének eltérése, a' földtengely ingása, a' háboritások, mellyeket a' bujdosók egymásra hatások által pályáikon szenvednek 'sat. További mivelését Laplace-tól (l. e.) nyeré ezen rendszer. Newton nehezelgés-elmélete (gravitationis theoriá-ja) ki van dolgozva e' munkákban: „*Principia mathematica philosophiae naturalis*" (London 1687) Newtontól; „*An account of Sir Newton's philosophical discoveries*" (London 1748), Maclaurie-tól; „*A view of Newton's philosophy*" (London 1728), Pembertontól; „*Elémens de la philosophie de Newton, mis à la portée de tout le monde*" (Lausanne 1773) Voltaire-től; „*Traité de mécanique céleste*" Laplace-tól. —*j—a.*

Graevius (János György, tulajdonképen Graefe), nyelvbuvár és criticus, Saale melléki Naumburgban született 1632; első mivelődését a' pfortai oskolákban nyerte; a' törvényeket pedig Leipzigban tanulta. A' latin nyelv valódi kellemeit Gronovius esmerteté meg vele. 1656 Duisburgban lépett tanitói hivatalra, mellyet két év mulva egykori tanitójának Gronoviusnak székével válta fel, annak kivánsága szerint, Deventerben. Innét három év lefolyta után Utrechtbe hivatott meg, a' történetirás tanitója, Aemilius, helyére. Hijában igyekeztek őt Leiden, Amsterdam és a' pfalzi választófejedelem innét elmozditni, 's az elsőbbek magokhoz, az utolsó Heidelbergbe, a' velenczei köztársaság pedig mindeneknek igérése mellett Paduába édesgetni; ő haláláig (Jan. 11. 1703) helyben maradott, 's örült maga körül majdnem minden tartomány-és rangbeli tanulókat összeseregelve látni. Több görög és romai irók, u. m.

Hesiodus, Cicero, Catullus, Tibullus, Propertius, Justinus, Svetonius, Florus, Caesar 'sa't. munkáinak kiadása „*Thesaurus antiquitatum romanarum*" (Utrecht 1694—99, 12 köt. fol.) 's a' halála után Burmann által befejeztetett „*Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae*" (Leiden 1704—23, 9. r. fol. 40 köt) és a' „*Thes. antiqu. et hist. Sicil., Sardin., Corsicae*" czimü munkái, alapos esmereteit eléggé bizonyitva, valódi érdemet szerzettek neki. Egyik fia Theodor György (1691, Utrechtben az ékesszólás és történetirás tanitója) atyja nyomdokát látszott követni; de a' remény valósulását megakadályozá kora halála. Graevius elhunytát, 18 gyermeke közül, csak 4 leánya élte tul. —*no*—

Gray (Johanna), VII. Henrik király másod unokája, Dorset markgróf legidősb leánya, 10 esztendős vala, midőn nagyatyjának bátyja VIII. Henrik meghala, 's ennek fija, VI Eduard lépett helyébe. De VI. Eduard kiskoru lévén, nagybátyja Seymour Eduard somerseti herczeg választatott helytartónak; mit annak testvére Tamás rosz neven vett; Dudley János, lisle-i viscount pedig, — egy dicsvágyó, ravasz udvari ember — azon reményben, hogy mind a' két Somersetet megbuktatván, magának a' legfőbb országos hivatalokra utat nyithat, táplálá köztök a' meghasonlást. Czélját nagyon is elérte. A' helytartó csak hamar országsértés vétkével vádolá testvérét, 's a' Tudorok kegyetlenkedése által rég gyáva engedelmességhez szokott parlament, halálra itélé a' szerencsétlent. Majd Seymour Eduard is megfosztaték hivatalától, 's Dudley János, northumberlandi herczeggé neveztetve, álla helyébe; de mivel nem hitte, hogy azt, mig Somerset él, nyugalmasan birhassa, oda vitte a' dolgot, hogy a' megbuktatott helytartó vesztőhelyre vezetteték. Most már semmi sem álla útjában, mint a' király betegeskedése, kinek halála után, VIII. Henrik végrendelete szerint, ennek leányai, Mária és Erzsébet, valának a' királyi székre emelendők; ezek alatt pedig, alig nyert befolyásának vesztét annál inkább méltán féltheté, mivel ezek a' beteges Eduardnál sokkal dicsvágyóbbak 's önerejübbek valának. A' VIII. Henrik nemzetségebeli bonyolódások által (Mária vakbuzgó catholica volt, — Erzsébet születésére pedig, mivel anyja vesztőhelyen holt meg, mocsok száradt) vitte tehát oda VI. Eduardot, hogy ez néjneit a' koronaörökülésből kizárván, Gray Johannát, ki kevéssel ez előtt Northumberland ifjabb fiához Guilford lordhoz mene férjhez, örökösévé nevezze. Némelly nehézség után, inkább erőltetve mint szabadon, megegyezett ebben az e' végre összehivott parlament is; 's Johannát, kinek szelid és igazságos gondolkozása korona után szinte ugy nem törekedett, mint az ennek elnyerésére forditott módokat helyben nem hagyta, többé nem is kérdezték; hanem midőn Eduard nem sokára (1553) 16 évében meghalt, nagyravágyó ipa, 's a' korona fényétől elvakult atyja, csaknem erővel emelék sion-housei elvonultságából királyi székre, hogy azt kevés napok mulva tömlöcczel váltsa fel. Nép és nemesség rég idegenkedett a' northumberlandi herczeg fenhéjázó törekvéseitől. Mivel tehát VIII. Henrik idősb leánya, az uralkodni vágyó Mária, Eduard több napokig eltitkolt halála után mindjárt kivetett hálóját elkerülte, 's N. párthivei által el nem fogatott, — Suffolkban, (hova Mária futa,) hamar összegyült egy sereg, melly a' parlament nagyobb része megegyeztével, VIII. Henrik leányát törvényes királynénak kiáltá ki. Előbb fegyverrel próbálá Northumberland Johannát a' thrónon megtartani; de hadi ereje csekélysége miatt annál kénytelenebb vala ettől elállani, mivel Mária táborának közeledtekor a' főváros is ennek részére állott. Sietős hódolással akara tehát menekedni; de Mária szigoru 's kemény characterе e' reményt semmivé tevé. Mihelyt az uj királyné Londonba bement, Northumberland, három fiával, 's nehány párthiveivel tüstént a' Towerbe tétetett, 's nem sokára ki is végeztetetett. Hijában bróbált ellentállani a' suffolki herczeg is, Johanna atyja; kénytelen vala kapuit megnyitni, 's igy Johanna és Guilford is a' győztes kezébe esének, 's most ugyan ott, hol kevéssel előbb királyi fényben lakának,

őrizet alatt tartattak. A' parlament halálra ítélé a' szerencsétlen házas párt, mellynek egyetlen hibája az volt, hogy rokonai dicsvadászó czéljainak elegendőkép ellene nem állott; azonban Mária, kormányi okokból ekkor az ítéletet meg nem erősité; csak erős őrizet alatt hagyá az elitélteket. De mivel az elégületlenség szelleme nem sokára Mária thrónra lépte után nyilvános lázadásba ütött ki az uj fejedelem asszony ellen, kinek setét characterе, 's vallásos vakbuzgósága félelmet és utálatot gerjesztett: igy Wiat lovag rosz foganatu támadása után, Lord Guilfordnak 's nőjének, ámbár a' dologról teljesen semmit sem tudóknak, áldoz tul kelle esni. Mária pert indittata ellenek. Febr. 12. 1554 lépett Johanna vesztő helyre; rövid idő alatt harmadik királyné, kit Anglia illy módon kimulni látott. Negyedik is (Stuart Mária) követé 1587. — Papokat külde hozzá Mária, hogy az eretneket téritenék meg; de az egyházi tudósok iratiban igen jártas Johanna, vallása tanitásaihoz szilárdul ragaszkodva, állhatatosan visszaigazitá a' kisértéseket, 's ártatlanság bátorságával, és keresztyén megnyugvással halt meg. 17 éves vala e' szerencsétlen fejdelem asszony. Külső, belső kecsek egyiránt ékesité; görögül, latinul irt, olvasott; szelid, jótevő, 's a' házassági szeretet remeke vala. Halálát megelőző éjtszaka, testvéréhez Pembrocke grófnéhoz, 's férjéhez, kit még halálra vitetni néznie kelle, vigasztaló leveleket irt. Febr. 17. atyjának is feje vétetett. E' fejdelem asszony bal sorsát több költők szomoru játéknak vevék tárgyául; de mivel G. Johanna általjában inkább szenvedő mint cselekvő character, a' következés megmutatta, hogy siralmas vége drámai előadásra épen olly kevéssé alkalmas, mint Boleyn Anna halála. J.

Gray (Thomas), a' Brittek Pindarusa, nekünk is esmeretes „a' falusi temetőben irt Elegia" - jának több forditása által (egyik Romában jött ki). Szül. Londonban 1716, Cambridgeben a' régieket tanulá, azután Londonban West barátjával a' törvényt; de ezen tanulással felhagyva ifjusága barátját, Horatio Walpole-t olaszés frankhoni utazásaiban követé. Olaszországi levelei igen érdeklők. Itt Walpole hibája miatt elváltak egymástól, 's Gr. maga folytatá utját, nem minden alkalmatlanság nélkül, mivel kevés birtoka volt. 1741-ben visszatére Angolhonba, hol lakhelyül Cambridget választá, 's a' tudományok különbféle nemeibe elmerült. Midőn 1768-ban az uj nyelvek és történetirás tanitójává választaték Cambridgeben, már olly gyenge egészségü volt, hogy segéd nélkül nem járhata el hivatalában. Meghalt 1771. Dryden, Collins és Gray elsőknek neveztetnek az angol lyricusok között. Ha amazok felülmulták is magasságra, pathosra 's lelkesedésre nézve, ő viszont felülmulá őket kép-gazdagságával, szinezete hevével és verskészitése harmoniájával. Költeményi angol és latin nyelven irattak, kevesek, de mindannyian a' remekség bélyegét hordozzák. Gr. költeményi „*Poems*" jó kiadásban jelentek meg Wakefieldtől (Lond. 1786).

55.

Grécourt (Ker. János József Willart), Toursban szül. 1683, 's mint iegifjabb fiu gyermek, papi hivatalra rendeltetett. Tanulását végezvén Parisban, sz. Márton templománál hivatalba lépett anyavárosában, 's hamar elhiresedett predikácziói által, mellyek inkább gunyolók voltak mint erkölcsi tartalmuak. De nyugtalan és élénk lelke hamar megunó ezen életnemet, 's Parisba ment, hol a' legjobb házaknál lelt bemenetelt, 's megnyerte marsal d' Estrées kezdvezését. Ez magával vivé őt Bretagneba, Beret várába, olly helyre, mellyet Grécourt földi édenének szokott nevezni, mivel itt mindent feltalált, a' mi csak érzékeinek hizelghetett. Minthogy az éldeletre kicsapongóan hajlott 's képzeleteinek féktelen szabadságot engedett: komolyabb tárgyak vizsgálására alkalmatlan volt, 's minden foglalatossága elbeszélések, epigrammák 's más egyéb kisded költemények készitésében állott, mellyeket azután barátjai előtt tulajdonnemü kellemitéssel olvasott fel. Ezen mesterség-

ben annyira ügyes volt, hogy költeményeinek egész finomsága, csak az ő előadásakor volt érezhető. Ezen tehetsége 's vig ötletei sok jóakarót szerzének ugyan neki; de ellenben gúnyjai sok ellenséget is. Megholt Toursban Apr. 2. 1745. Költeményei halála után gyakran sajtó alá kerültek; mellyek több középszerü meséken, epigrammákon, dalokon 's más apróbb költeményeken kivül 9 költői elbeszélésből (contes) 's egy a' jesuita rend ellen intézett „Philotanus" czimü latin költeményből állanak. Munkáinak egyik kiadása Parisban (1761) jött ki, 4 köt. 12 r.

—*no*—

Greenwich, város a' kenti grófságban, a' Themse déli partján, nagy tengeri ispotállyal 's csillagvisgáló intézettel, 2120 ház. és 17,000 lak. Az ispotály egy a' legpompásabb épületek közül, csaknem egészen homokkőből épitve, négy külön választott négyszegü udvarból áll, mellyek azon uralkodók neveit viselik, kik alatt épittettek. Károly király 's Anna királyné épületei ejsz., Vilhelm király és Mária királyné udvarai dél felé fekűsznek. A' két elsőbbek közt nagy köz van, mellyen II. György márvány szobra áll. Károly király épületében vannak a' felvigyázó és altisztek szobái. Az a' rész, mely Vilhelm király nevét viseli, 's kétség kivül legpompásabb, Wren Kristóftól épittetett. Ebben 551 's a' Mária királyné épületében 1092 ágy van. Az ispotály kőfalán kivül még egy betegház van 64 szobával, mellyeknek mindenikében négy ágy áll. Továbbá az ispotály szomszédságában két tanitó intézet van, mellyben 1000 szegény hajós gyermekei oktattatnak. A' nagy ispotályban 3000 erőtlen hajós és jövedelmeiből még 30,000 külsők tartatnak. Külföldiek is részesülhetnek ezen jótéteményben, ha két eszt. angol szolgálatban voltak. Ápolóknak rendszerint a' matrózok özvegyei vetetnek fel, szám szerint 144, kik eszt. 8 font st. bért kapnak, szabad tartáson kivül. Az invalidok ruhát, élelmet 's kész pénzt kapnak. Fő felvigyázói ezen jeles intézetnek az érsekek, lord canczellár 's londoni lord mayor. Jövedelmeinek kutfejei részint jótévő hagyományok, részint büntetés pénzek, részint azon 6 pence, mellyeket minden matróz köteles hónaponként fizetni. Egy invalidnak tartása eszt. 27 1/2 fontra tétetik. Csillagvisgáló intézetét II. Károly épittette 1675. Ettől számlálják az angol földleirók és hajósok az első déllineát (17° 40' Ferrotól). Több jeles csillagvisgálókkal dicsekedhetik. Első volt Flamsteall; ezt követte Halley, ezt Bradley, ezt Blisz és Maskelyne; a' mostani Pond. Greenwichben áll a' trafalgari szobor, hajókoronájával. *L.—ú.*

Gregorius Dimiczanában (Moreában) 1739 szül. kezdetben remete, utóbb smyrnai érsek és 1795 constantinopoli pátriarcha. Midőn 1798 a' Francziák Egyiptomot elfoglalák, a' Görögök a' Francziákkal kötött titkos szövetkezésről vádoltattak, és a' nép a' patri rcha fejét kivánd, de maga 3-ik Selim megesmervén ártatlanságát, őtet, a' nép dühének csilapitására Athos hegyére küldötte. Nem sokára ugyan székét visszanyeré, de 1806 az Oroszok győzödelme, 's az angol hajók megjelenése Constantinopolnál, a' Görögök ellen a' Törököket ujra felgerjeszté; 's a' patr. Selim rendeléséből ismét Athos hegyére vonult, de rövid idő mulva harmadszor tért vissza székébe. Jeles tulajdonai köztiszteletet szerzének neki; jövedelmeit a' szegényekre, oskolák épitésére, hasznos könyvek kiadására fordita. Egyházi beszédjei és levelei emberesmerettel, kegyességgel, 's keresztény szeretettel teljesek. Sz. Pál leveleit uj görögre forditá, 's hasznos jegyzetekkel világositá. Midőn 1821 a' Görögök Moreában fellázadtak, ő is a' Porta előtt gyanussá leve, noha Ypsilantit, Suzzót, 'sat. Mart. 21. 1821 egyházi átok alá vetette, 's pásztori levele által a' hiveket engedelmességre intette. Mornsi herczeg kivégzése után, annak familiája a' nagyvezértől a' patr. felvigyázására bizatott, melly azonban az orosz követ segedelmével Odessába szökött. A' tisztes öreg siete a' történetet a' nagyvezérnek bejelenteni, de a' gyanut magáról elháritni nem tudá, 's a' nagyvezér parancsára husvét napján (April 22.)

az isteni szolgálat után, egyházi ékességében, a' templom előtt, 3 püspökkel és 8 pappal együtt felakasztatott. A' melyén függő Jafta (halálos ítélet) a' moreai lázadás vétkéről vádolá. Holt teste, két nap mulva levetetvén, egy ideig disztelenül hurczoltatott, 's végre a' tengerbe vettetett; de a' matrozoktól felkerestetvén, Odessába vitetett, 's nagy pompával eltakarittatott. Ezen iszonyu kegyetlenség a' Görögöket végső elkeseredésre fakasztá.

GREIFSWALD, város Poroszországnak stralsundi kormánykerületében, a' Ryknél, 900 ház. 8080 lak. 3 templommal, egy gymnasiummal, falusi tanitókat formáló intézettel, 's több kezdő oskolákkal, egy betegházzal 's két ispotállyal. Itt van Ujkülsőpomeraniának és Rügennek fő feljebbviteli törvényszéke, az udvari törvényszék, a' (most csaknem csupán házassági ügyekre szoritott) consistorium és kerületi törvényszék. Egyeteme 1455 alkottatott wolgasti ágból való IX. Wratislaw pomerániai herczeg által, stettini ágból szül. III. Otto herczeg megegyezésével, Rubenow Henrik greifswaldi polgármester tanácsára és segitségével. A' tanulók száma 130. Itt a' Szirmay nemzetség, magyar ifjak számára, jeles stipendiumokat alapitott. *L—ú.*

GRESHAM (Sir Thomas), a' londoni kereskedő ház, v. börze alapitója, 's e' főváros lord mayor-ának fija, szül. 1519. Alig végezvén Cambridgeben a' humanitas iskoláit, kereskedésre szánta magát. VI. Eduard gyámatyja örökös pénz szükében lévén, a' gazdag és ügyes ifju kereskedőt használta pénzbeli dolgainak rendbe hozására, 's G. az uralkodás részére negyven izben utazott Antwerpbe, hol az akkori idők Rothschildjei laktak. Ersébet, ki szinte hasonló állapotokban használta, 1559 lovaggá tevé. Nőven illy módon értéke, elhatározá a' már atyja készitette tervet valóságra hozni. Nem vala eddig a' londoni kereskedőknek gyülekező helyek, hol dolgaikról szólalkozhattak, alkukat köthettek volna 'sat. E' végre egy helyet kért magának, 's az antwerpi börze szerint épitteté azon palotát, melly Londonnak ma is egyik disze. Ennek első követ Jun. 7. 1566 tették le, 1569 bevégezték, Jan. 29. 1570 Ersébet királyné meglátogatá, 's királyi börzének („*The royal exchange*“) nevezé. G. tanácsára kezdé Ersébet az ország pénzbeli dolgait belföldi kereskedőkkel intézni, 's ez által Anglia kereskedése igen sokat nyert. Végrendelésében (1575) G. azon pompás palotát, mellyben lakott, tudományos collegiumnak hagyá, azt rendelvén, hogy a' börze épületének fele a' lord mayornak 's a' londoni községnek, fele pedig a' kereskedő társaságnak tulajdona legyen, de olly feltétellel, hogy mindenkor hét tanitót, (az isteni,- törvény,- orvosi,- csillagászi-tudományokra, földmérésre, muzsikára, és szónokságra) évenkénti 50 ft. sterl. fizetéssel tartsanak, 's ezeknek lakásaik és iskoláik az ő palotájában legyenek. Több hagyományokat is tett betegekre, foglyokra, és szükölködőkre. Megh. Nov. 21. 1579. Rendelete pontosan teljesittetett, 's lakásában a' tőle kitüzött tudományokból egész a' 18. század végéig leczkék tartattak. Ekkor az ő épülete lerontatott, hogy helyébe más állittassék, 's ez alkalommal a' tanitószékek a' börze alsó teremeibe tétettek által. G. elmés és tudományos miveltségü ember volt. A' nép, gazdagsága és az udvarral való összeköttetésénél fogva, csak „királyi kereskedőnek“ nevezé. *J.*

GRESSET (Jean Baptiste Louis), egy a' legkellemesebb franczia költők közül, szül. Amiensban 1709; 16-dik évében jesuita lön, de 10 év mulva kilépett a' rendből, mivel „Vert-Vert“ czimü darabja igen szembe ötlött. Igy támadt hirét Parisban még nevelni tudta 's 1748-ban a' francz. Academiába felvették. Amiensban lakott, hol financzügyet visele 's egy gazdag asszonyt vön el. A' mezei természet, mellyből majd minden képeit meritő, legkedveltebb tartózkodáshelye volt. XV. Lajos halála után Parisba jött, 's ő választaték, hogy XVI. Lajos thrónra lépéséhez az Academia nevében szerencsét kivánjon. Az udvar 's a' város is kivánná azon férjfiut esmerni, ki őt ugy eltalálva festé. De azon véleke-

dés, mellyet első munkái szültek, nagyon gyengiteték azon academiai beszéd által, mellyben Suardéra felelt, 's a' főváros vétkeit rajzola. Hasztalan törekedtek a' darab nyomtatását elsikkasztani. Amiensba jötte után újra nyomatá egy kötetlen és kötött idomu keverék levéllel, mellyben még szabadabb mezőt enged tollának. Nem sokára azután megholt 1777, gyermekeket nem hagyva. Társalkodása kellemetes, okfői tántorithatatlanok, charactere igaz, szerény. Fő munkái: „Vèrt-Vert," „*La chartreuse*," „*Le méchant*" (vigjáték) „*Discours sur l' harmonie*" 'stb.

Gretna- (tulajdonképen Graitney-) Green, falu Scotországnak dumfriesi grófságában, az Angolországba vivő országut mellett, mintegy 70 eszt. olta a' szerelmeseknek hires menedékhelye, hol az egymást szeretők azon akadályokat, mellyek hajlandóságoknak útjában állottak, kikerülvén, alattomban házassági életre léptek. Skótországban ugyan is nem volt szükséges a' szülék megegyezése 's pap esketése a' házassági összeköttetésre, hanem csak a' szerelmes pár maga kinyilatkoztatása a' békebiró előtt, 's annak bebizonyitása, hogy mindenik fél nőtelen, 's nincs egymással tilalmas atyafiságban. Ekkor a' békebiró által párosittatták, 's a' házasság minden törvényszék előtt megállott. A' ki tehát Angolországban, hol más törvények voltak, kivánságát nem érhette el, kedvesével Gretna-Greenbe sietett. Egy kovács, ki egyszersmind békebiró volt, több illyen párt kötött öszve hosszas hivatala alatt. Ugy számlálják, hogy eszt. 65 illyen párositás történik itt, melly csak közönséges 15 guineenyi bérét vévén, eszt. 1000 f. sterl-hoz be. A' tilalmas házasság ellen hozott uj büntető törvények, mellyek azt számkivetéssel büntetik, végét szakasztják ezen visszaélésnek. *L—i.*

Grétry (André Ernest Modeste), fr. hangaszerző, Lüttichben született 1741. Magánosan lévén kisded korában egyszer a' konyhán, figyelmetessé tette őt a' vas fazékban forró viznek bugyogása, 's ezen — a' doboláshoz nemileg hasonló — zajra el kezdett tánczolni; látni is akarván azonban, miként támad az edényben ezen moraj, eldöntötte a' vizet az erősen izzó kőszén parázsba, mellynek előtört forró gőze nem csak megszéditette, de majdnem egész testét is megégette. Ezen eset hosszas betegséget okozott neki, 's szemeinek folyvást tartó erőtlenségét vonta maga után. 1759 Romába ment, hogy magát a' hangászatban tökéletesitse. Sok oktatói közül Casalit esmerte el tanitójának. Itt első munkái tetszést, 's Piccinitől dicséretet nyertek. Kivánsága jött Franczia-országba menni. Utja közben egy ideig Genfben tartózkodott, hol „Isabella" és „Gertrude" daljátékokat tette át hangára. Parisba érkezte után, két évig küzdött némelly kellemetlen viszonyokkal, mig végre Huron és Lucile hangára alkalmazása által munkája kedveltetést, maga pedig szerencsésebb helyezetet nyert. 40 daljátékai közül: „*Le tableau parlant*", „*Zémire et Azor*", „*L' ami de la maison*", „*La fausse magie*" 's több számosak még ma is tetszéssel fogadtatnak. A' mélységre nézve nem érte utol Gluckot, 's Mozart tömöttségét sem tudta felfogni. 1790 „*Mémoires ou essai sur la musique*" czimü munkát adott ki, mellynek első kötete az ő mivészi életét foglalja magában. Más két irata is van: „*De la vérité*" és „*Reflexions d' un solitaire*" czim alatt. Meghalt 1813 Ermenonvilleben, Rousseau magányában. 54.

Grey (Charles Howick) lord Earl, Angliában most a' kincstár hivatal első lordja, 's a' brittus felső ház legjelesebb szónokainak egyike, sir Charles Grey general fija, ki amerikai 's nyugotindiai harczaiért „*Viscount Howich*" és „*Earl Grey*" lön, 's egy vitéz Normanntól származék, hódoltató Vilhem seregéből. Grey szül. 1764, Etonban tanult, azután Cambridgeben; utazott, 's Northumberlandban, birtokos rokonságának közbenjárására, ezen grófságtól parlamenti tagnak választaték. Fox, Sheridan, Lambton, Whitbread, Ponsonby, 's más társaival szövetkezve, jeles tehetségeinél fogva Pittnek 's a' ministeriumnak fő ellenzői közé tartozék; kikelt a' franczia had ellen, Irland egyesitése

mellett szólt, a' parlamenti reformot legnagyobb hévvel sürgeté. Midőn Burke, lord Fitzwilliam, lord Carlisle, 's mások Frankhon zendülő befolyásától félve Foxtól elváltak, Grey, mint a' whig-clubb, 's a' nép baráti társaságának tagja, állhatatosan barátja maradt annak, 's vele szövetkezve ellentálla a' habeas corpus-actának. Barátját Wilberforcet Pitt ellen védé 1800, a' dán és svéd háborut feddé 1801, a' neutralok jogai mellett szólván, melly tettéért a stockholmi polgárok emlékpénzt veréttek neki. Midőn Fox és Grenville képzék a' ministeriumot, G., most már lord Howick, az admirálság első lordja, 's a' cabinet tagja lön, hol hathatósan segité barátját a' rabszolgaság eltörlésében. Fox halála után annak helyébe lépett (1806) mint a' külügyek országtitoknoka; de a' ministerium két pártbol álla: Fox baráti békét kivántak, lord Grenville és baráti pedig Frankhon ellen való gyülölségeknél fogva azt nem engedék. Mivel ezen felül a' catholicusok ügyét is felvévék a' ministerek, elbocsátá őket a' király. Ezolta betegeskedése miatt nem igen vett részt a' közvitatásokban, 's még is sürgeté a' ministerek felelését a' Walchernbe menésért, kárhoztatá politicájokat Portugalia és Spanyolhon iránt, valamint a' Napoleon ellen való háborut 1813—15. A' királyné elleni perben, mint annak legékesebb szónoka, lépe fel a' felső házban, 's 1829-ben épen olly dicsőn szóla a' catholicusok felszabaditása mellett. 1830 Nov. 20. Wellington megbukta után, Nagybritannia első ministerévé nevezteték, melly méltóságában, jeles szabad lelkü férjfiakat vévén maga mellé, mindent elkövetett 's elkövet, hogy honja tekintetét kivülről megtartsa, belől pedig maradandó jólétet alapitson. Már eddigi munkálódása is örök hirt szerze neki nem csak honosai közt, hanem az egész pallérozott világban. Legujabb, legfelségesebb tette a' reform átvitele volt, melly 1832-ben történt, az angolnép erkölcsi erejét déli fényében mutatva. Grey általánosan becsültetik haszonvadászástól ment létéért, népies érzetiért. Az Allienbill ellen mondott beszéde, Junius-ban 1816, remek darabnak tartatik. Barátjának Ponsonbynak testvérével házas, és számos familiája van.

Gribeauval (Ker. János), ingenieur és pattantyus, 1715 Amiens-ban született; a' királyi pattantyusság ezredének utépitő osztályánál tiszt lett, 's 1752 azt a' megbizatást kapta hadi minister d' Argensontól, hogy Berlinbe menjen, a' II. Fridrik által elsőben felállitott könnyü ezredes pattantyusság megvizsgálása végett. Ezen megbizatást nem csak legnagyobb szorgalommal teljesitette, hanem azon tartományoknak határairól 's erősségeiről nyomos értekezést is nyujta be visszajöttekor, mellyeket beutazott. Azután ezredesi helytartóvá neveztetett; nem sokára pedig mint a' pattantyusság és sánczhányó osztály generalja, királyának engedelmével austriai szolgálatba lépett, hova őt gróf Broglio ajánlotta, mivel akkor Mária Theresia, a' hétesztendős háboru kiütése miatt, ügyes pattantyus tiszteket keresett. Glatz megszállatásakor, az ő jeles rendeleteinek köszönhette Austria leginkább, hogy ezen hely, felső Silesia kulcsa, a' Burkusok kezéről elesett. — A' minák ásatása ügyében Fridrik majdnem határtalan bizodalommal követte Belidor rendszerét; Gribeauval pedig ellenkező bánásmódot gondolt ki, mellynek sikeres voltát a' következés megmutatta. A' Burkusok megszállották Schweidnitzet 's II. Fridrik maga vezette a' munkálkodásokat. Gribeauval, marsal Guasco fővezérsége alatt, védelmezte a' helyet. Itt egy földalatti küzködés támadt, mellyben mind a' király mind a' general saját rendszerét követte. Fridrik, Belidor methodusa szerint, négy minát vetetett fel, de hijában; Gribeauval ellenintézetei megakadályoztak minden bizonyosan várt sikert, 's valahol csak a' király, ellenségeit föld alatt támadta meg, mindenütt hathatós ellenvédelemre talált, ugy annyira, hogy már az ostrommal fel akarván hagyni, ez iránt a' parancsokat is kiosztotta, midőn egy szerencsésen hajittatott bomba a' dolgot megváltoztatá. Egy puskaporos tárház a' levegőbe repült, 's olly rést csinált, hogy az Au-

striaiak magokat megadni kénytelenittettek. Gribeauval, mint fogoly, bemutattatott királyi ellenének, de ez azt, kinek elméje által nemileg felül haladtatott, néhány pillantatig nem akarta látni. Győzött azonban nem sokára a' nagy király lelkében a' jobb érzés; magához hivatá Gribeauvalt, 's asztalánál a' legméltóbb dicséretekkel tisztelé meg. 1762 a' császárné által G. tábornagy-segéddé 's a' Theresia rend nagy keresztes vitézévé neveztetett. A' béke megkötteteése után visszatért Choiseul meghivására Franciaországba, hol mint maréchal de camp 's a' pattantyusság főfelvigyázója, nagy érdemeket szerzett magának. Egy ideig kiesett a' kir. kegyelemből, inkább Choiseul és gróf Bellegarde mint ön vétke miatt; 's csak akkor jutott viszont régi munkakörébe, midőn XVI. Lajos lépett fel a' kir. székre. Kevéssel halála előtt a nagy fegyvertár főfelvigyázójává tétetett. Megh. Maj. 9. 1789. 54.

Gries (Dietrich János), Tasso, Ariosto és Calderon fordítója, Febr. 7. 1775 szül. Hamburgban, hol atyja tanácsnok volt. 17 éves korában a' kereskedésre fordittatott, 's csak utóbb nyert viszont engedelmet, magát a' tudományokra adhatni. Az elmulasztottakat magán-tanulás által hozta helyre, 's már 1795 a' törvényeket hallgatá Jenában. Kora ifjuságától fogva szenvedélyes kedvelője volt a' hangának, utóbb pedig a' költés művészete bájolá meg. Némelly kisebb dalai Schlegel A. W. által lettek esmeretesek Jenában, 's azon tetszés, mellyet nyertek, nagyobbakra bátoritá. Azoknak egyike „*Phaëton*" által esmerkedett meg Schillerrel, ki azt az 1798-ki „Musenalmanach"-jába kérte; munkái közül ez volt az első, melly sajtó alá került. Azon pillantattól fogva egész életében barátságára méltatta őt Schiller. Nem sokára megjelentek tőle az „Új német Merkur" januariusi füzetében 1789 „*Quelle piume biancheggiere*" és „*La biondina in gondoletta*" olasz költemények fordítása, mellyeket Schiller a' következett füzetek egyikében megdicsért. Az 1798-ki év nyarát Dresdában töltötte, hogy a' remek rajzolatok és plasticus mivek gyakori nézegetése által, a' szép iranti érzésének mélyebb kifejlődését eszközölje. Itt támadott azon elhatározása, hogy a' Megszabadított Jerusalem-et az eredetinek versmértékében fordítsa le, mellyhez még ő előtte senki sem fogott. Ősszel Schellingtől kisértetve ment vissza Jenába, kinek barátságát Dresdában nyerte meg. Az elmellőzött törvényt Göttingában egy évig nagy szorgalommal olvasá, 's megnyerte 1800 Jenában a' doctori borostyánt. Most Wetzlarban, Bécsben és Regensburgban közelebbről meg akart volna esmerkedni a' birodalmi perek folyamatjával, de szándékában az ujonan kiütött (1800) háboru akadályozá. Visszatért tehát Wetzlarból Jenába, hol azonközben megjelent Tasso első része Frommannál. Nemzetsége viszonyai most olly állapotba helyezteték, hogy senkitől sem függve, egészen hajlandósága szerint élhessen, mivel a' hivataloktól különben is elzárni látszott őt hallásának naponkénti gyengülése. Annál szabadabban dolgozott most Jenában Tasson, mellynek utolsó kötete 1803 jelent meg. 1804 és 1805 fordításakét első kötetét adá ki Ariosto „Orlando furioso"-jának. 1806 Heidelbergbe költözött; itt elvégzé Ariosto fordítását, mellynek két utolsó része 1807 és 1808 jelent meg. 1808 utazást tett Schweizba és felső Olaszhonba, honnét Münchenen és Nürnbergen keresztül visszament Jenába, 's másodszor nyomtattatá itt 1810 az ujonan kidolgozott Tassot. Azután Bojardo „Orlando innamorato" czimü munkájához kezdett, 's belőle 12 éneket le is fordított, mellyek az 1812-diki „*Morgenblatt*"-ban jelentek meg; de annak folytatásától elijesztette őt a' költemény óriási hossza, 's Calderon fordításába kapott, mellynek 1815 óta 6. kötete jött ki (Berlin). Tassojának 1819 a' harmadik, 1826 pedig már az ötödik kiadása jelent meg. Saját költeményei 's kisebb fordításai, részint Schiller „Musenalmanach"-jában, részint más zsebkönyvekben 's időszaki iratokban vannak lenyomatva. —*no*—

Griesbachi ferdő, Badenben fekszik, a' regényes Renchvölgy-

ben, 20 hajlékkal. A' viz kellemesen élesztő izü, a' nyelven valamennyire csipős, igen vasas. Ha tárt edényben áll, toma (fatuus), kevessé sós izü lesz. Egy 32 latos fontban ezek a' létrészei: 6 3/4 kénsavanyos szikag, 1/3 sósavanyos szikag; 1 1/3 kénsavanyos mész, 10 9/10 szénsavanyos mész, 93/100 vasag, 22 7/10 köbhüv. szénsavany-gáz.

—j—a.

Grif, a' régiségnek mesés állata, melly a' közönséges monda szerint oroszlán altesttel, lábbal és körmökkel, sasfejjel és szárnyokkal, lófüllel és a' sérény helyett halszárnyakkal birt. Aelianus a' hátára fekete, a' nelyére veres, szárnyaira pedig fejér tollakat rak; Ktesias kék, fénylő nyaktollakat ád neki, és sasorrt tüzes azemekkel, 's több utóbbi irók még némellyet toldanak hozzá. Ezen könyv „*De rerum natura*“ szerkeztetője szerint nagyobb a' sasnál, első lábain nagy saskörmök, a' hátulsókon pedig oroszlán-körmök vannak; fészkébe achatot tojik; körmeiből ivőedények készitetnek. Olly erős, mondja Ktesias, hogy minden állatot megyőz, kivévén az oroszlánt és az elefántot. Indiát tarták hazájának 's azt hivék, hogy magas hegyeken fészkel, felnőtten soha sem, de fiatal korában meg lehet fogni és szeliditeni; hogy a' bérczek aranyát őrzi 's fészkét abból csinálja, vagy mások szerint, fél az aranykeresőktől 's fiait oltalmazza ellenek. Ezen mesés állat eredetéről a' többek közt Weltheim gróf és Böttiger okoskodtak. Az utolsó ez és más szörnyöket az indiai szőnyegkészitéstől származtatja, mivel az Indusok legrégibb idők olta gyönyörködtek szent állataik legtarkább összetételében. A' persa király udvarában illyen szőnyegeket látott Görögök, az ezeken lerazolt állatokat a' csudatelte India valóságos lényeinek tartották, 's rólok regéket terjesztének el. Hasonlólag támadtak az utóbbi arabeskek, grotteskek stb. — Annyi való, hogy a' grif Asiából jött Göröghonba, és pedig Dionysos kiséretében. Innét a' felvilágosodás és bölcseség példázója leve.

—j—a.

Grif keselyű, Kondor (Vultur gryphus), ragadozó madár, a' keselyük nemhez tartozó; feketés, a' szárnyak nagy része hamuszin, selymes nyaklodra tiszta fejér; a' him, felső tarján kivül, melly nagy és fogatlan, orra alatt is bir eggyel, mint a' kakas. Ifju tollazatja barna hamuszin, 's ekkor nyakfodra sincs. A' nő (jérecze) taréjtalan 's egészen szürkebarna. Ezen faj nagyon magasztaltatik termete miatt, de az europai szakálos grifnél nem igen nagyobb (ez 10, az 15 lábnyi kiterjesztett szárnyszélességü). Az Andesek legmagasabb ormain lakik déli Amerikában; ez a' legmagasbra repülő madár.

—j—a.

Grimaldi (nemzetség), egyike azo nnégy nemzetségnek, mellyek Genuában a' fő nemesség közé számláltattak. A' későbben herczegségre emeltetett Monaco uradalom (980 tól fogva) 600 évnél tovább volt a' Grimaldi nemzetség sajátja. A' Grimaldiak és Fiescok szüntelen nagy szerepet játszottak Genua történeteiben, különösen a' Gibellinek és Guelfek közötti háboruskodásban, melly utolsó párthoz mind a' két nemzetség ragaszkodott. A' nápolyi királyságban, Franczia-és Olasz-országban volt gazdag birtokai még inkább nevelték a' Grimaldiak befolyását, kik közül több nevezetes férjfiak tüntek fel. 1) G. Raimund, első volt a' genuaiak közül, ki a' köztársaság hajó lobogóit a' gibraltari tengerszorulaton tul lobogtatá. A' francziaországi szép Filep javára, ki a' Flamlandiakkal hosszas vetélkedésbe keveredett, franczia admiral czim alatt 16 gennai 's 20 franczia hajóval elevezett Zelandba, hol a' flandriai grófot Guit, ki 80 ellenséges hajót vezérelt, megverte és elfogta. 2) G. Antal, hasonlóképen tengeri szolgálatban mutatá ki magát a' 14 század első felében. A' Cataloniaiak ellenséges indulattal mutatkoztak a' Genuaiak iránt, mellyet ezek nyomban, a' belső egyenetlenségek miatt nem boszulhattak meg, 's midőn későbben erre alkalmatos pillanat érkezett, G. Antal vette által a' hajósereg vezérlését azon megbizatással, hogy Catalonia partjait pusztitsa el, a' mit ő igen is hiven teljesitett. Egy

42 aragoniai hajóból álló sereget is megvert. De 21 évvel később ugy megveretett a' szövetséges velenczei és cataloniai sereg vezére Pisani Miklós által, hogy az egész genuai tengeri erőből csak 17 hajó menekedhetett meg. 3) G. János azon győzödelem által tette magát híressé, mellyet a' Po vizén a' velenczei admiral Travisani Miklós ellen kivivott, noha már akkor Carmagnola, az akkori idő leghiresb vezére, a' folyó partján készen állott, a' velenczei admiralnak segitséget nyujtani (Maj. 23, 1431). Szerencsésen el tudta ugyanis G. a' velenczei hajósereget a' párttól választani, ott, hol a' száraz földi erő állása volt (Cremonán alól 3 olasz mértf.), 's csak igy sikeresült neki az ellenséget megverni, 's 70 hajóját egyéb temérdek zsákmánnyal együtt elfoglalni. 4) G. Dominico, cardinal, érsek és avignoni alkövet, a' 15 században élt. Minekelőtte még ezen fényes hivatalokra jutott volna, reá bizta V. Pius az egyházi fejedelemség tengeri hajóinak fő felvigyázatát, 's G. mint püspök jelen volt a' lepantoi tengeri ütközetben (1521), hol — a' mint mondatik — bátorságát kimutatta. Meghalt 1529. — 5) Unokaöccse G. Geronimo 1597 Genuában született; 28 éves korában romagnai alkövet, később pedig albanoi püspök és romai kormányzó lön. VIII. Orbán által követségbe küldetett Német és Franczia-országba, 's itt való szolgálatai által cardinal-kalapot nyert. Mint a' romai sz. gyülés dékánja, 90 évü halt meg Aixban. 6) G. Miklós 1645 szül. 's 1706, XI. Kelemen által romai biborba öltöztetett. Meghalt 1717 's temérdek gazdagságot hagyott maga után. 7) G Geronimo 1674 szül. Mint követ a' romai udvar által Avignonba, Brüsselbe, Lengyel és Német-országba küldetett. Később mint cardinal a' bolognai legatiót igazgatá. Meghalt 1733. — Ezen Grimaldikon kivül e' következő hasonló nevüek találtatnak, kik magokat a' tudományokban vagy mivészetben kimutatták: 1) G. Giacomo 16-ik századbeli iró, kiről Tiraboschi nagy dicsérettel emlékezik. Bolognában született; papi hivatalra adta magát; megholt 1623. 2) János Ferencz, születése helyétől bolognainak neveztetett, a' 17 században élt, 's mint festő, épitő és rézmetsző jelesitette magát. A' festésben Correggiot vette magának példaképül, 's egy ideig Albanoval együtt dolgozott. Mint épitő, nem kevesebbé mutatta ki magát. Legjobb rajzolatai a' St.-Maria del Monte romai templomban vannak, 's a' parisi gyüjteményben is van néhány igen jeles darabja. Megholt 1680, életének 74 évében. Fia Sándor hasonlóan mint festő esmeretes. 3) Ferencz Maria, jesuita, 1613 Bolognában született, 's a' számtudományban tünteté ki magát. Ricciolinak segédje volt számtudományi dolgozásaiban; később egy munkát adott ki a' hold foltjairól, mellyeket máskép nevezett, mint már Hevelius. Még egy munkája van „Physico-mathesis de lumine, coloribus et iride aliisque annexis“ (Bologna 1665. 2 köt. 4. r.) Meghalt szülőföldjén 1663. 4) G. Ferencz, a' Nápolkirályságban született, a' 17 században élt, jesuita volt, 's mint latin költő esmeretes. Több pásztori és dramaticus költeménye van, mellyekből valódi elme tetszik ki. Mint a' jesuiták rhetoricai oskolájának tanitója halt meg 1738 Romában, mintegy 60 évü. 5) G. Péter jesuita, Civita-Vecchiában szül. a' 18 században, és sokáig térítő pap volt Keletindiában. Az regéltetik róla, hogy onnét visszajöttében, egy müszert talált fel, mellynél fogva 1751 Calaisból egy óra mulva Doverba uszott, vagyis inkább „repült“ a' levegőben. 6) G. Constantin, Nápolban született 1667 's ugyanott is halt meg 1750; törvénytudó volt, de a' történetirás, orvoslás és vallás dolgában is szép esmeretekkel birt. Leginkább azon vitája által lett híressé, mellyet a' Benedictinusok, mint az aristotelesi bölcselkedés követői ellen folytatott, kik akkor „Lettere apologetiche-“t adtak ki, mellyben Cartesiust 's elleneiket gyalázattal halmozák. Grimaldi pártfogolta a' meggyaláztatott Cartesiust, 's keserü elleniratában a' jó szerzeteseket helytelenségekre birá. Még 7) egy Grimaldi Ferencz Antal élt

a' 18 században, ki Nápolban halt meg, 's ezen városnak és országnak alkotmányáról irt jeles munkája által tette magát esmeretessé. —*no*—

Grimm (Fridrik Melchior, báró), jeles esmeretekkel birt és sok nevezetes személyekkel összeköttetésben állott férjfiu, Regensburgban született 1723, 's Gothában halt meg 1807. Szegény szüléi gondosan nevelteték, 's minekutána tanulását végezé, és „Banise" szomorujátékáért Németországban kigunyoltatott: a' lengyel király cabinetministerének, gróf Schönbergnek fiait Parisba kiséré. Itt megesmerkedett Rousseauval, ki őt Diderotnak, báró Holbachnak, Epinay Asszonynak 's más nevezetes személyeknek bemutatá. Gróf Friesen, állandó fizetés mellett titoknokának nevezte ki, melly állapotjában több főnemüekkel társalkodván, leginkább a' szépnemnek vágyott tetszeni, 's ezért elég hiu volt arczkenőcs használatára is vetemedni; mi okból Tyran le blanc csufnevet kapott. Grófja halála után herczeg Orléans titoknoka lön. Ekkor kezdé irni tudományos bulletinjeit több német herczegek, különösen pedig a' gothai herczeg számára, mellyek „Feuilles de Grimm" név alatt több leiratokban köz kézen forogtak. Nagy Fridrik, III. Gusztáv, és az orosz császárné, nagyra becsültetésének legnyilvánosb jeleit adák. 1776 a' gothai herczeg báróvá, felhatalmazott ministerévé nevezte őt a' fr. udvarnál, melly hivatalát a' revolutio idejéig — a' midőn Gothába vissza kellett mennie — férjfiasan viselte. 1795 az orosz császárné nevezte ki felhatalmazott ministerének az alsó szász kerületnél, 's holtig folyvást tartó levelezésben volt vele. Hivatalát I. Pál alatt is viselte, mig nem egy fájdalmas betegség egyik szemétől megfosztotta, 's minden hivatallal felhagyni kénytelenitette. Hátra lévő éveit Gothában élte le, a' mennyire ereje engedé, mivészettel és tudományokkal foglalatoskodva. Nagy mennyiségü iratainak homályban léte valódi veszteség. Emlitett bulletinjei halála után szakaszonként adattak ki, valamint egyéb némelly napfényre jöhetett iratai is. 54.

Grimm (Jakab Lajos Károly), kasseli választó fejedelmi könyvtárnok, Hanauban szül. 1785. Német grammatikája által (I. r. Göttinga 1819, uj kiad. 1822) halhatatlan nevet szerzett magának a' német nyelvvizsgálat történeteiben. Nem csekélyebb érdemü az ó német literaturára nézve, testvérével Vilhelm Károllyal (szül. Hanau 1786) együtt készitett „*Deutsche Sagen*" czimü munkája is (Berlin 1817—18, 2 köt.). Harmadik testvérjek L. Emil „*Bildnisse göttinger Professoren*" czimü munkája által (Göttinga, 1824. fol.) tette magát esmeretessé. 54.

Grimod de la Reynière (Alexandre Balthasar Laurent), ujabb Franczia ország legelmésebb epicureusa, a' romai Arcadiaiak és több tudós társaságok tagja, született Parisban 1758, 's fia volt egy főhaszonbérlőnek. Kezei hibások lévén, még is rendkivül ügyesen tudott álujjakkal rajzolni, irni és ételeket bonczolni. 1780-ig ügyvéd volt, de egy igen epés irományáért megfeddetett. Azolta teljes függetlenségben élt, egészen litteraturára adva magát, tudós öszvejövetelekbe, szinházakba és a' du Caveau kávéházba járván. Ha ezen különcz, szülőinek fényes körében megjelent, balgatagnak 's szemérmesnek mutatkozott, 's mély tisztelkedésekkel gunyolta ki a' főbb ranguak kevélységét. Ez időben egy csaknem elhiresült vendégséget ada, mellyre csupán polgáriak voltak hivatalosak. Máskor meg egyedül fő ranguakat hiva magához, a' midőn egy feketére bevont teremben kinek kinek egy koporsó volt háta megett. Egy ideig atyja házában kalmárságot is üzött. Étvágya olly nagy volt, millyen csak Apiciusé és Vitelliusé lehete. A' revolutio alatt csendesen élt. Bonaparte kormányja első éveiben „*Almanac des Gourmands*" czimü elmés munkája által egész Európában elhiresült (1803—12, 8 köt. 18.). A' vagyonjokkal becsületesen élni nem tudó szerencse-kedvenczek számára irta 1808, „*Le manuel Amphitryons*". Az inytudomány, mint azt Montaigne nevezé, előmozditása kedveért, juryt állita fel finom izlésüek — degustateurs — ekből, melly a' Rocher de Cancaleben

kiválasztott táblánál tarta hónaponként ülést, hol komoly harczbirák és kecses szinjátszónék valami jóizü salmi vagy finom blanc-manger felett fekete és fehér golyókkal olly innepélyesen szavaltak, mint valaha a' romai tanács az ismeretes Türbot-ülésben. 1814 olta falun lakott, tudományokkal foglalatoskodva.

Gritti (Lajos). A' velenczei doge, Gritti Endre, még minekelőtte a' fő méltóságot honjában elérte volna, Istambult mulattában egy rableánnyal fiu gyermeket nemzett, a' ki Lajos nevet kapott, az apja költségén neveltetett és oktattatott Olaszországban, azután pedig ragykövesz álképe alatt Istambulban vetvén meg lakását, tulajdonképen titkos ügyésze vala a' velenczei köztársaságnak. Szerelemfajzat létére is viselé apja nemzetségi nevét. Vallott keresetének mivolta bejáratossá tevé őt a' török nagyokhoz; fürge esze pedig, bő tudománya, sokféle nyelvesmerete, sima hajlékonysága megkedvelteték őt főképen Ibrahim nagyvezérrel, és ez által magával a' szultánnal, II. Solimannal. Mihelyt Zápolya János küldöttje, Laszki Jeronim, Istambulba érkezett 1528, a' szultán pártfogását keresni megbizójának austriai Ferdinand ellen: azonnal megesmerkedett az ottani előkelő ragykövésszel. Tudta ő t. i., hogy asszonyok nagy behatással birnak a' férjfiakra, ékességek pedig az asszonyokra. annakokáért szemkecsegtető ajándékokkal kivánván a' hatalmas fő emberek nőj nek kedveskedni, természetes vala, az effélékkel bánóval gyakor viszonylatba jönnie. E' viszonylat közben hamar kinyomozvan a' visla Olasz a' lengyel jövevény szándékát, tanácsadója, biztatója, 's vezetője lön az udvarjárás bódulatos tekervényein. Bevezette őt a nagyvezérhez és egyéb előkelő basákhoz; a' kik midőn a' szultán oltalma dijául évenkénti adót kivánnának, a' Soliman lelkét jól esmerő Gritti sugalására azt válaszolta nekik Laszki: hogy János király készebb volna Magyarországot a' lovászának engedni, mint magát adófizetésre kötelezni; 's hogy olly hatalmas és gazdag urnak nem pénzért, hanem minden aranynál becsesebb dicsőségért illenék pártolni azt, a' ki, keresztény fejedelemtársait elmellőzve, előkelőleg ő hozzá folyamodott. E' negédes kifejezmények Ibrahimtól a' szultánnak bemondatván, kivánatot gerjesztettek benne, látni az embert. Igy Soliman elejébe kerülvén Laszki. szerencséje lett, kivánt véget érni a' rá bizott dologban. Magyarországra indulván tehát 1529 Soliman, János király oltalmára, Grittit magával hozta, 's Buda megvétele után védelmül a' várban hagyta 3000 török katonával. János király Grittit, mint Soliman kedves emberét, nagy becsben tartá, fő kincstárnoki 's fő hadvezéri tisztséggel és méltósággal felruházta, sőt 1532, Lindvai Bánfi János nádorispány halálával, nem hajtván Nádasdi Tamásnak és több fő embereknek okokkal támogatott ellenzésére, Magyarország igazgatójává tette. Ezen a' fokon elváltozott Gritti magaviselete, 's előtünt addig palástolt nagyravágyása, 's boszuállást szomjuzó gőgje. Mert először üldözni kezdte azokat, a' kikről tudta, hogy ellene szegültek felmagasztaltatásának, és Ártándi Pált és Balást, 's Athinei Simont, a' király tudta nélkül, önhatalmasan kivégeztette. Nádasdival is ugyan azt vala teendő; de ez, az igazgató titoknokjától megintetve, még jókor általment Ferdinandhoz. Azután, hogy kitérjen a' nemzet ujongó gyülölsége elől, országos foglalatosságok szine alatt Istambulba távozott; a' honnan 1534 visszatért 7000 fegyveres emberrel. Vele valának, és egy egy csapatot vezérlének, Dóczi János és más főrendü Magyarok is; a' kik, be lévén avatva Gritti alattomos szándékába, hogy, Solimannál való nagy kedvességében bizakodva, János király elsikkasztásával magához ragadja a' királyi méltóságot, tőle várt felmagasztaltatások reményében egészen neki szántak vala magokat. Gritti a' Havasalföldön keresztül Erdély felé intézte utját; mindenütt, a' hová érkezett, nagy gőgöt és elbizottságot mutatott; és szétküldött parancsiratok által felszólitotta az erdélyi fő embereket és városokat, hogy fogadására elejébe menjenek, vagy képviselőket

küldjenek. János király meghagyásából elejébe ment Brassó alá számos kisérettel Czibak Imre, erdélyi vajda, egyik fő ellenzője Gritti Lajos akkori méltóságának, de a' kinek ez addig még nem árthatott vala. Mindazáltal csak eltávozta után a' nyájasan fogadott tisztességtevőnek ütött ki az igazgató gyülölsége. Mert midőn sátorába visszavonulva, meghittjei előtt levévén fejéről süvegjét, és azt kezeivel szét vonogatván, igy szólott volna: „ebben két fő meg nem fér; szükség tehát hogy egyre illesztessék", kapott e' kifejzményen Dóczi János, Czibak Imre régi halálos ellensége, 's a' hihetőleg más felé irányzott nyilatkozatot az erdélyi vajdára alkalmazván, könnyen megnyerte a' rovástartó Gritti engedelmét, ennek megölésére (l. Czibak Imre). De ezen engedelme vesztét okozta az igazgatónak. Mert Czibak megölettetése hirére, annak rokonai 's jóakaróji véres kardot hordattak szerte az országban, és boszuállásra hivták hontársaikat. Rövid idő alatt 40 ezer ember gyült a' hivásra öszve, nem csak Magyarországból és Erdélyből, hanem a' szomszéd Moldvából és Havasalföldről is. Melly sokaság midőn Majlát István vezérsége alatt utját állaná a' Buda felé tartó igazgatónak, bevette ez magát Megyesre. Azonban a' város falai csak rövid ideig tartó óltalmat nyujthattak neki. Mert betörvén oda a' vivók gyülölségtől élesztett vitézsége, kézbe került Gritti Lajos, és czigány hóhéroktól kivégeztetett; a' nála lévő sok drágaság zsákmányul jutott hóhérainak; két fiát, Antalt és Endrét, a' moldvai vajda Péter fogva vitte magával, kevéssel azután pedig megölette. Egyébiránt a' megyesi betöréskor Dóczi János szétszaggattatott a' dühödt sokaságtól, és Grittinek többi kisérőji is közel mindnyájan odavesztek. *Fábri Pál.*

Gróf, Németországban régenten egy neme volt az albiróságnak, mellyre a' nép (mert ez választá őt, legalább némelly törzsöknél) egy férjfiat állita, ki hivatalban őszült meg, 's innét a' közvélemény szerint Grau, Grav nevet viselt, miből azután a' mai graf, vagy rosszul magyarositva a' gróf nevezet származott. (l. Gau). Mások a' gróf szót γεάφειν-tól származtatják, mivel a' régi franczia-deák szó *graffare*, miből *graffarius*, 's *greffier* lett, annyit tesz, mint: irni. (Eldönthetlenül igaz, hogy ezen szó graf, gróf, a' szász *gerefa* szótól jön, melly beszedőt, 's későbben birót jelentett). Mások azt állitják, a' Francziák tettek volna elsőben grófokat, a' Romaiakat utánozván, hihető azon okból, mivel a' graf latinul *comes* (kisérő). Azonkivül Hadriannak mindig voltak néhány tanácsnoki, kik vele ide 's tova utaztak, melly kiséret *comitatus Caesaris* a' jelesbek pedig közülök *comes* nevezettel illettettek. Ezeket mozditá a' király udvaránál hivatalokra, 's mint helytartóit némelly tartományokba 's városokba küldé el. De a' német grafok sokkal idősbek mint a' comesek, 's még mi előtt a' Francziák uralkodó nemzet lettek volna, Németországnak már voltak grófjai, 's azoknál csak kevéssel nyertek különböző rendeltetést. Utóbb nem a' nép által választattak, hanem valamint a' herczegek, a' király által neveztettek ki a' grófok is, 's a' ganok biráji lévén, a' király nevében uralkodási jusokat gyakoroltak. A' grófság tehát ezentul királyi hivatal lett, melly a' királyi parancsok teljesitésével 's igazságszolgáltatással foglalatoskodott. A' Karolingiak ideje után is megmaradt ugyan a' hivatal és név, de különbféle nemei szerint választatott meg. Leginkább jelessé tevék magokat: a' pfalzgrafok (nádor-grófok), udvarbirák, kiknél minden törvényes ügyet be kellett jelenteni, előbb mintsem az a' király eleibe juthatott volna, hogy megitéljék: valljon szükséges e, hogy arról a' király hozzon itéletet; továbbá a' markgrafok (határgrófok); landgrafok (kik csak a' 11. században fordulnak elő), a' herczegek helyett lévő belső tartománybeli tisztviselők; burggrafok (vár grófok), 's más kisebb nemü tárgyakra ügyelő tisztviselők (grafok). Hogy az ezen országos tisztek által történhető igaztalanságok 's részrehajlások megakadályoztassanak, a' császárok 's királyok

gyakran magok is tartottak törvényszéket tartományaikban, vagy pedig nyomozó tiszteket küldöttek oda. Lassanként ázonban nevekedett a' grófok és herczegek hatalma, hivatalaikat örökölhetővé kezdették tenni, a' császár hatalma alól elvonták magokat, 's a' nekik kölcsönözött erőt, nem mint királyi tisztviselők, hanem mint önjogu személyek használgatták. Midőn a' 12-ik században a' gauok (vidékek), — mint az országnak politicai felosztása, — megszüntek: a' grófoknak törvényhatósági kormányzása csak saját jószágaikra terjedett, 's azon személyekre, kik véduraság és öröklési igazságszolgáltatás utján tartoztak hozzájok. Ha kerületjekben sok illy javaik 's személyeik voltak, ezekből uradalmak támadtak, 's a' grófok már nem kerületjekről, hanem önjószágokról nevezteték magokat. Mindazáltal sokan ben maradtak némelly ollyan jogok gyakorlásában, mellyek előbb őket, csak mint császári tisztviselőket illették, hova leginkább a' vadászat és erdőtilalom, a' vérhatalom (élet és haláljog), a' vámszedés és őrcseléd tartás tartoztak. Ezek használata által vettetett meg a' grófok országos nagyságának alapja; igy támadtak lassudan az uralkodó és landgrafok, kik közül némellyek későbben herczegi, választó fejedelmi és királyi méltóságra emelkedtek fel. Minekutána a' Németbirodalom elrendeztetése megerősittetett, mind ezen országos elsőséggel felruházott grófok a' fő nemesség közé tartoztak, 's mint illyenek az országgyüléseken is részt vettek; de a' herczegi tanácsban csak összeleges (curiat), nem pedig fejenkénti (viril) szavazatjok volt, melly elsőből a' westfaleni békéig csak kettő, annak megköttetése olta pedig négy számláltatik. — Mikor csuszott légyen be hozzánk Magyarokhoz a' gróf i nevezet, 's legelsőben kiket illethetett, bizonytalan; de az minden kétségen tul van, hogy a' szomszéd Németekkel együtt telepedett meg, 's honosodott idővel hazánkban; noha ezt régibb irásokból (a' józan okoskodáson kivül) bebizonyitni felette nehéz volna, azért, mivel a' magokat hajdan grófoknak (habár igazságosan) nevezők, igen gyéren hagytak magok után magyar emlékiratokat, a' latin comes szó lételének idejéről pedig igen hibásan következtetnők a' gróf szónak azzal egykoruságát. —no—

Grönland, Dánország felsősége alatt lévő földsarki tartomány, 300 nsz. mf. parttájékkal (nyugoton) 's mintegy 20,000 nsz. mf., melly most Amerikához számláltatik. Miolta Parry hadnagy 1819 Baffin öbléből Lancaster szorosán keresztül a' földsarki tengerre evezett, bizonyos, hogy Grönland Amerikával nem függ öszve, hanem sziget. A' mennyire most esmeretes, az éjsz. sz. 59° 38'-tól a' 78° -ig terjed. Dél felé egy Cap Farewel nevü fokban végződik. Ettől nyug. partja éjsz. felé Davis szorosáig és Baffin öbléig terjed. Grönland egy közepén déltől éjszaknak futó hegyláncztól két részre osztatik, 's már 800 eszt. előtt két gyarmat telepittetett meg rajta Norvegiától és Daniától, egyik nyug. másik kel. partján. A' szárazon, középen átmenő bérczeik miatt, nem volt öszveköttetés köztök, hanem csak tengeren. Egy 1824 Grönlandban talált kő, melly most az éjsz. régiségek kopenhagai muzeumában vsn, bizonyitja Grönlandnak Scandinaviától való jókori felfedeztetését. A' nyug. gyarmat, különbféle sorsai után, még most is fenáll. Déli részében, a' Frith folyóig (68°) a' népesség 3583 lelket tett 1811—1813; éjsz. Grönlandban nem volt több 3000-nél. A' 67—69° -tól kezdve a' tartomány lakatlan. A' kel. gyarmat sorsa, melly 1406. 190 faluból állott 's egy püspökje, 12 egyházi megyéje és 2 klastroma volt, azon idő olta homályban van. Ez ideig 16, Norvegiától küldött püspök következett egymás után; a' 17-ik, jégtől feltartatván, nem érte el többé a' szárazt. Hijában igyekeztek dániai hajósok a' 16 és 17 száz. a' kel. parton kiszálni. Az utolsó, 1786, Lövenörn kapitány által, a' dán országlás parancsolatjára tett próba, hasonlóul szerencsétlenül ütött ki. Csak annyi van tudva, hogy a' 16 század közepe táján még fenállott a' gyarmat, jóllehet már akkor 150 eszt. olta az egész többi világtól külön válva volt. Ezen elveszett kel. Grön-

landnak Egger 1794-ki jutalomirása szerint, a' nyug. parton lévő mostani Julianeshaabnak kell ugyan lennie; hanem egy, a' drezdai könyvtárban lévő kézirat szerint (mellynek szerzője hihetőleg Juel Pál) a' régi gyarmat, Österbygde, valósággal Grönland kel. partján feküdt. Egy 14 századbeli utazó, Zeno Miklós, leírja az akkori Grönlandot. 1818 Angolország, mivel az éjsz. földsarknál a' jég fogyott, utazókat küldött a' földsarki tengerre, kiknek az éjsz. földsarkig kellett volna előnyomulniok; hanem kivánt következés nélkül tértek vissza. Ellenben ifjabb Scoresby kapitány (l. „*Journal of a voyage to the northern whalefishery*". 1822, jegyezetekkel fordítá Kries, Hamburg. 1825) a' kel. partot 1822 jégtől szabadon találta, 's a' 75° -tól délfelé le a' 69° -ig beevezhette 's pontosan megvizsgálhatta. Ezen felfedezőnek köszönhetjük a' legujabb 's legbizonyosabb tudósitást kel. Grönlandról, melly által Eggernek ellenállitása megczáfoltatott. A' térségen buja fünövést talált; de emberi lakosokat sehol sem; mindazáltal elhagyott lakhelyeket, vadász és házi eszközöket, sőt egy fa koporsót is lelt. Sabine angol kapitány leírja kel. Grönlandot az é. sz. 72° -tól a' 76° -ig. A' szünteleni jég miatt ez is lehetetlennek találta a' kel. parthoz, a' 74° -on felül, közelitni; egyébiránt nyomozódásai bizonyossá tették, hogy a' tengernek nincs folyása, melly a' jeget azon partoktól lefelé hozná. Grönlandnak nyug. partján is elszakadt a' Norvegiával és Islandal való öszveköttetés a' 14 századi azon kegyetlen döghalál miatt, melly fekete halálnak neveztetik. Erzsébet királyné alatt Forbisher és Davis ismét felfedezték Grönlandnak ezen partját; azolta semmi sem történt e' tartomány közelebbi megvizsgáltatására, mig a' dán országlás segitségével 1721 Egede János predikátor 2 hajóval a' 64° 5′ -nél, a' Baall folyója mellett, az első europai gyarmatot „Jó reménység (Godhaab)" névvel meg nem telepitette. Egede ott olly emberfajt talált, melly hihetőleg nyugotról jött ide a' Davis szorosán keresztül, 's a' labradori Eskimókkal törzsökére 's nyelvére nézvé atyafias volt. 1733 a' Herrnhutiak is mertek Zinzendorf gróf ösztönözésre ezen kietlen partokon uj lakókat megtelepiteni. Most Grönland nyug. partján 20 gyarmat van, mellyek közül a' legdélibb, Lichtenau, az é. sz. 64° 34′ alatt fekszik. Mindjárt felette esik a' második gyarmat, Julianens Haab (Julianen reménysége), mellynek szomszédságában most is lehet egy hajdani islandi vagy norvegiai templomnak omladékait látni. Azután következnek, mindig beljebb éjsz. Fridrik reménysége, Lichtenfels, Jó reménység, Ujherrnhut, Zuckerhut, Holsteinburg, Egedesminde, Krisztián reménysége, Jakobhaven, Omenack és Upernamick az é. sz. 72° 32′ alatt, és igy legéjszakibb gyarmat, de a' mellyet most az Europaiak oda hagytak, 's még csupán Grönlandiak laknak. A' déli grönlandi helytartónak lakhelye Jóreménység, 's az éjsz. grönlandié Guthaven, Disko szigetén, az é. sz. 70° alatt. Az egész parton 5 protestans templom van, mellyekben az evangelium grönlandi és dán nyelven hirdettetik. A' Herrnhutiaknak imádságházok van Lichtenauban, Lichtenfelsben és Ujherrnhutban. Az eredeti lakosok, kiket a' legrégibb islandi és norvegiai irók Skrellingeknek neveznek, az Eskimók néptörzsökéhez tartoznak, kik Amerikának egész éjsz. részében a' nyug. partig elterjedtek. Kicsiny termetüek, fekete, hosszu és tömött hajok van, szemeik feketék, fejek felette nagy, lábszáraik vékonyak 's testek bőre barnás sárga és csaknem olajzöld szinü. Az utolsó mindazáltal részint azon mocsoknak, mellyben élnek, részint élelmeknek és szokásaiknak következése, mivel mindig szalonnával és halzsirral bánnak. Az asszonyok, ifjuságoktól fogva terhhordásra szorittatván, ez által olly széles vállakat kapnak, hogy ezek 's öltözések miatt minden asszonyi formájokat elvesztik. Nyargalócz vagy tengeri borju bőrbe öltözködnek. Ebből van mind a' két nemnek rövid ruhája, nadrágja, harisnyája és csizmája. Nagy hidegben ezen öltözet alatt még madárbőrből, főképen dunnalud, tengeri holló és papagáj-buvár bőrből készült inget is viselnek. Télen kőházakban laknak, mellyeknek falai két

lábnyi vastagok, fedele gyepes föld és kézen 's lábon kell beléjek mászni. Ritkán vannak ezen házaknak ablakaik, mellyek czethalak és tengeri borjuk beléből készittetnek. A' ház nem magasabb 6 l-nál, 12 l. széles és épen olly hosszu. Csak egy szobából áll, mellynek egyik falánál lévő tengeri borju bőrrel behuzott padja, asztal és ágy eszszersmind. Szünetlenül pislog benne egy halzsirmécs, 's a' hévség, melly a' lakosok nagy kigőzölgésétől nevelteték, az Europaiakra nézve türhetetlen. Ehez jő a' a' vágó marha és szemet utálatos büze; továbbá a' temérdek sokaságu féreg 's piszok, mellyel ruhájok és testek teljes. Ha a' hó elolvad, a' mi rendszerint Majus közepén szokott történni, leszakad a' ház fedele, 's ekkor a' grönlandi lakos nyári lakóhelynek sátort készit, melly tengeri borjubőrrel van fedve 's belől épen ugy alkotva, mint téli háza. Házi eszközeik igen együgyük, de czélirányosak. Nyilakból és kézivből, láncsákból, hajitó dardákból és szigonyokból állnak Sajkáikat deszkából csinálják, halcsonttal szegzik öszve és tengeri borjubőrrel huzzák be, 's legdühösebb szélvész idején is igen ügyesen tudnak velek bánni 's bátorságosan evezni. Ha a' tenger befagy, 6—8 mf.-re is el szánkáznak, szánjaikba kutyákat fogván. Olly nagy ezen állatoknak gyorsasága, hogy 9—10 óra alatt 14 német mf.-et haladnak. A' nép nyelve ugyan az, mellyen az Eskimok és a' Hudson öblénél lakók beszélnek. Ezen nyelvnek nyomát Amerikának éjsz. nyug. partjáig és a' Nutka szorosáig lehet találni. Csudálásra méltó benne a' formák különbfélesége, az igékre és névmásaira nézve. Igen babonás hitüek lévén, bübájosokat, kik papjaik és orvosaik egyszersmind, hisznek a' Grönlandiak. A' legfőbb valóságról igen durva megfogások van. — Az éjszakkel. szelek télen gyakran olly hideget okoznak, hogy Fahrenheit hévmérője a' fagyponton alól 48-ra esik. Ellenben a' nyug. szelek, mellyek a' Davis szorosán keresztül funak, mindig nedvesek és lágy időt hoznak. Minden hegyek és kősziklák alapja finom szemü gránit gneiszal, csillámló palakő, fejérkő 'saz., mellyek közt ritka ásványok találtatnak, mint: sok mágnesi vaskő, gadolinit, cirkon, allanit, schörl, turmalin, legszebb granátok, sodalitok, dichroitok és legszebb égkék szinü hypersthenek. Scoresby az eredeti hegyeknek minden fő és alnemeit találta, gneisztól kezdve agyagpalakőig. Fanemü növények közül csak a' kőrös-, nyir-, fenyő- és törpe füzfát emlithetjük. Átaljában alig lehet a' virágzó 's nemesebb plánták számát 200-ra felvinni, ellenben a' tökéletlenebb szárazi és tengeri plántáké számtalan. Az állatok országa, az emlős állatok közül földsarki rókát, fejér nyulat, nyargalóczot, fejér medvét, rozmárt, tengeri borjut és nárvált ad. A' grönlandi czethal temérdek sokasággal uszkál tengereiben. Madarai közt legnevezetesebbek: a' sirály, buvár, hojsza vagy szélvészmadár, pelikán, vereslud, dunnalud, papagájbuvár 's grönlandi galamb. Szárazi madarat igen ritkán lehet látni. Halai közt a' havasi pisztráng, földsarki pisztráng, kablió, dors, gadócza és sell nevezhetnek. A' kivitel: halcsont, halzsir, szalonna, tengeri borjubőr, fejér medve-és nyargalóczbőr, dunnalud-toll és nárvál szarv, mellyekért liszt és kenyér, thea és kávé, ser és főzelék, továbbá puskapor és ón, minden vasmivek, vászon és pamut, posztó és üveg vitetnek be; 's még is ugy számoltatik fel, hogy ezen csere-kereskedésben a' Grönlandiaknak van hasznok, mert a' grönlandi portékák becse, mellyek eszt. Kopenhagba vitetnek, 200,000, a' Grönlandba szállittattaké pedig 85,000 tallérra tétetik. *L—ú.*

Gronov (Gronovius) több hires criticus és nyelvtudós. János Frdrik, egy a' legelső régiségbuvárok közül, Hamburghan szül. 1611; az alsóbb tudományokat Leipzighan 's Jenában, a' törvényt pedig Altdorfban hallgatá; egy ideig Hollandhan 's Angolhonban tartózkodott; beutazta Franciaországot és Olaszhont, 's azután Deventerben a' történetirás és ékesszólás tanitója lett, honnét 1658, Heinsius halála után, ennek helyére Leidenbe ment, 's ott 1671 halt meg. Széles esmereteivel, fáradhatlan szorgalmat 's szeretetre méltó nyájasságot kapcsolt egybe. Több

romai irók munkáinak általa eszközlött kiadásán kivül, Hugo Grotius „*De jure belli et pacis*“ czimü könyvéé, jegyzetei miatt méltán dicsértetik. — Ennek fia, Jakab, Deventerben született 1645, 's itt és Leidenben tanult, honnét Oxfordba és Cambridgebe ment. Itteni nehány havig tartott maradása után visszament Leidenbe, hol Polybiusnak egy kiadása jelent meg általa, 's olly tetszést nyert, hogy kiadója hivatallal kináltaték meg Deventerben; mellyet azonban ő Franczia-, Spanyol- és Olaszhonba utazása tekintetéből nem fogadott el. A' toscanai nagyherczeg, egy tanitói székre hivá meg Pisába; de ezt 1679 oda hagyta, 's Leidenben a' szép tudományok tanitója 's 1702 az egyetem földleirója lett. Itt halt meg 1716. Ezen tudós és munkás criticus, sok régi irók munkáinak kiadatására ügyelt fel; nevezetes gyüjteményét „*Thesaurum antiquitatum graecarum*“ adott a' közönségnek (Leiden 1697, 13. köt. fol.) és Graevius (l. e.) gyüjteményeinek kinyomatását is eszközölte. De voltak némelly gyengeségei; engedelmet vön magának a' legérdemesb embereket is, mint Henricus Stephanust, Spanheimot, Vossiust, Salmasiust, Bochartot 's Graeviust megtámadni és ócsárolni. — Fia Ábrahám, Leidenben született 1694, 's ugyan itt halt meg, mint egyetemi könyvtárnok 1775. Justinus, Pomponius Mela, Tacitus és Aelianus munkáinak kiadása által, ez is jeles nyelvtudósnak mutatkozott.

—*no*—

Gros (Jean Antoine), David tanitványa 's korunk legnagyobb csatafestője. Mivészi igyekezete, tánitójáétól egészen különböző irányt követett. Kisében, szinte a' megszólamlásig hasonló melyképek által tette magát ismeretessé, 's csak azután kezdett tulajdon nemü 's gazdag alkotásu rajzolataihoz, mellyre nézve — látszólag — Veronese Pált választotta magának példaképp gyanánt. Legelső e' nemü, dicséretet nyert munkája, a' jaffai ragadó nyavalyások 1804 kiállitott rajzolata volt; ez köz figyelmet gerjesztett 's az országlás által vétetett meg, mellytől egyszersmind az abukiri ütközetet kapta feladásul. Ez mintegy 14 hó mulva készült el, az első lelkesedés tüzével. Az általa rajzolt eylaui ütközet igen nagy behatásu, noha a' jó izlés, a' sok csonkultakra nézve, ellene kifogást talál. 1814, I. Ferencz és V. Károly St. Dénis apátságot meglátogatása ábrázolatát tevé ki. — A' királynak 1815 Mart. 20-dika éjjelén történt elutazása, uj munkára szolgáltatott neki tárgyat, mellyet 1817 állitott ki. 1824 a' Genoveva templomban egy 3,250 lábnyi tért elfoglaló kuprajzolatot végzett el, mellynek minden egyes tárgyát szálasan (colossal) kellett rajzolnia. Ez a' franczia királyi széket védő Genovevát ábrázolja. Clovis, nagy Károly, sz. Lajos és XVIII. Lajos az Angoulème herczegasszonnyal, teszik a' fő képcsoportot. Midőn Károly ezen rajzolatot látá: mivészét bárói czimmel üdvezelte, 's a' minister a' rajzolat árrához (100,000 franc) még 50,000 fr. adott. Ezen mivésznek minden rajzolatai, merész festés és a' szinezetek ereje által hóditók. Gros tagja az academiának 's becsületrendnek, és tanitója a' rajzolás és képfaragás mivészségének. 54.

Grotius vagy Groot (Hugo), egyike a' legvalódiabb tudósok 's kormányfiaknak, Delftben született Apr. 10. 1583 nemes nemzetségből, 's felette jó nevelésben részesült. Már 15 éves korában köz tetszést nyert bölcselkedési, számtudományi és törvényes vitázataiban. Következett évben Barneveldt hollandi követtel Franciaországba ment; megnyeré magaviselete 's elméje által IV. Henrik kedvezését, 's csuda gyanánt bámultatott mindenütt. Visszajövetele után, mint 17 éves ifju folytatá az első pert 's 24évében főügyvéd lett. Ezen időben a' remonstransok, 's azoknak ellenei nyugtalaniták Hollandot. Barneveldt a' remonstransokat védte, 's a' pártjához állott Grotius gyámolitá őt iratai 's tekintete által. Ez azon perbe keverte, melly Barneveldt feje vételével végződött 1619, 's nekie is élte hosszáig tartó fogságot rendelt Löwenstein várában. Innét szerencsésen elszökött, azon szekrénybe rejtezve, mellyben neje,

számára könyveket küldött. Minekutána egy ideig a' catholicus Német alföldön szerte bolyongott, Franczia országba ment, hol XIII. Lajostól 3000 livre nyugpénzt kapott. Sokáig hijában igyekeztek őt a' hollandi követek a' király előtt gyanussá tenni; de végre Richelieu, kinek nem hizelkedett eléggé, kinszerité őt az eltávozásra, 's 1631 nyugpénze is megtagadtatott. Ekkor visszatért honába, mivel Fridrik Henrik oraniai herczeg jóakaratjába helyezé bizodalmát, ki néki egy részvevő levelet irt. Azonban ellenségei örökös számkivetésre kárhoztaták. G. Hamburgba ment, hol őt a' dán, lengyel és spanyol királyok megkisértették, hogy birodalmokba költözzék; de canczellár Oxenstjerna védelme 's Christina királynénak a' tanultsághoz vonszódása arra határozák, hogy a' herczegné szolgálatjába álljon. 1634 Stockholmba ment, hol statustanácsossá 's a' fr. udvarhoz követté neveztetett. Ezen választás ellenére volt Richelieunek, mivel nem örömest látta azon férjfiut visszatérni, kitől előbb a' védelem 's a' Fr. országban maradhatás megtagadtatott. De Oxenstjerna nem akart más követet kinevezni, 's G. megjelent Parisban 1635 Mart. Itt követségi hivatalát 10 évig viselé 's mindenek tiszteletét megnyerte. Svédhonba Hollandon által visszamentekor, Amsterdamban a' legnagyobb szivességgel fogadtatott, hol ellenségeinek nagyobb része már kihalt. Szinte illy nyájasan fogadtatott Svédhonban királynéja által, 's mégis elbocsáttatását kérte, mellyet végre megnyervén, Holland felé vette utját. A' szélvész Pomeraniába verte ki; betegen érkezett Rostockba, hol Aug. 28. 1645 meg is halt. Hugo iratai, az érettebb izlés, a' felvilágosodott és szelid gondolkodás tudományos terjedésére, igen nagy befolyással voltak. Görögből mérték szerint készült fordításai, költői lelket mutatnak, 's ő az ujabb latin verselők között az elsőbb helyre tartozik; készitett néhány hollandiai verset is. A' jogtudományi bölcselkedés felette sokat nyert e' nemü munkái által. Dolgozásai közül csak a' következőket emlitjük: „*De jure belli et pacis*," — melly egy uj tudománynak vetette meg alapját; „*Annales Belgicae, usque ad ann.* 1609;" „*Parallelon rerumpublic*" —„*De veritate rel. christ.*" és „*Poëmata.*" (Leiden 1617. 12.) —*no*—

Grotteskek, képfüzérek, mint rajzolati mivek, gyakran felcseréltetnek az arabeskekkel. Mind azon ékesitések, mellyek emberekből, állatokból, virágokból, növényekből 's más egyebekből képzelődési 's kalandozási mód szerint összetétetnek, majd arabeskeknek, majd grotteskeknek vagyis képfüzéreknek mondatnak, de hibásan; mert arabeskek alatt mindennemü valódi és képzelt virágoknak 's növényeknek egyesitése értetik; melly nevét az Araboktól vette, kik, minthogy embereket 's állatokat rajzolniok szabad nem volt, — az ékesitésnek ezen nemét választották, melly, minthogy velea' Maurok is éltek, néha moreskenek is neveztetik. A' Romaiak ékesitésekkel kezdették szobáikat diszesitni, mellyeknél a' virágnemüeken kivül szellemek, emberek, állatok, épületek 'sat. is egybe vannak kapcsolva, olly renddel, mint azt a' játszi képzelet a' mivész eleibe adá. Ezen ékesitések (ornamenta) tulajdonkép azért neveztettek Grotteskeknek, mivel a' régi Romaiaknak elborittatott épületeiben 's a' földalatti boltozatokban (grottákban) találtattak. Illy képzeményes alkotásoknak eredetét, mellyeknek becse a' szép idomjátékban helyeztetik, Böttiger a' hajdani regés világ mindennemü mesés állataival felékesitett persa szőnyegekről származtatja. Romában, Titus és Livia ferdőjében, Tivoliban Hadrian mezei lakjában, Herculanum és Pompeji épületeinek szobáiban, 's más helyeken maradtak fen ollyanok, néha néha felette halmozva és gazdagon felkészitve, de a' rendezetben és kivitelben többnyire még is becsesen találva. Ezt megesmeré Rafael, ki legkivált tanitványa Udinei János által, a' vaticanumi lakásokat azon példakép szerint festeté. Ő maga is használta azokat, mint a' régiek, szegély gyanánt. Mind azon tetszetőség mellett is, melly tőlök, ha jól találtatnak, meg nem tagadtathatik, gyakorta igen kemé-

nyen ítéltettek meg. Ez csak ollyanok által történt, kiknek elméje csupán szoros valót kivánt, 's kik ennél fogva a' mesés világ képzeményeitől undorodtak. De részint a' grotteskekben is az izlés vakmerőségre 's természetelleniségre fajzott, 's ennél fogva a' grottesk kifejezés nem ritkán képtelen 's bohó-ritka idomot is jelent, a' zabolátlan képzelet érzékelleniségét bélyegezve; és illy értelemben más mivészeteknél is használtatik. Mihelyt illyen, szántszándékkal 's szabadon ábrázoltatik: a' nevetséges nemeihez tartozik, 's ennél fogva a' durvább nevetségesnek bizonyos neme is grottesk névvel illettetett. — Ha a' grotteskek — képfüzérek — mint nemtelenek 's izetlenek általában félre vettetnek, jele, hogy reájok nézve még nincs kitalálva a' visszás idealnak szépizlési pontja. Ezen oldalról tekintve, ha egyébként lelkesen 's eszmével készittetett, — határtalan becsben jelenik meg; mert a' guny testvérileg kezet fog a' nevetségessel, hogy a' visszás ideál által, a' valódi javára munkálkodjék. 54.

GRUPPO, gruppe, csoport, több test rendbe szedése, hogy egy egészet tegyen a' szem számára. Csoportozni (gruppozni) annyit tesz, mint képeket elrendelni nagyságok, irányjok, mozgások és egyéb jelenéseik egymás iránti viszonya szerint, a' mennyire egy szükségképen teljes egészet tesznek. Egy vagy több igy összekötött csoport teszi a' képet, a' rajzoló mivek értelmében. A' csoportok kellő forgatására és elrendelésére, vagy a' csoportozási mivészetre, vannak aestheticai és artisticai szabályok. Az elsőbbeknek minden megkivánati egybe foglaltatnak az érdeklet egységében, melly által a' kifejezés különbfélesége a' csoportnál nem gátoltatik. A' történeti rajzképekben minden kép tartozást nyer általa a' főképhez, mellyre a' figyelem leginkább gerjesztetik. Az artisticus (mivészi) szabályok arra törekesznek, hogy az illy szellemmel kitalált csoportok az érzéknek megfoghatóvá és kellemessé tétessenek, a' mi az idom és világitás által történik. A' csoport példányidomának majd a' szőlőfürt, majd a' teke, majd a' pyramis tekintetik. Titian példányidomnak nevezé a' szőlőfürtöt, mivel körülete 's felszinére nézve egységet mutat a' legkellemesebb változással, és szükséges különbséget a' világ és árny, félárny és visszfény között. Az utóbb nevezett példányidomoknál a' szélesebb alapnak a' keskenyebb magassághoz való viszonyát tekinték. Mengs azt kivánja, hogy a' nagyobb mértékeket középre, a' kisebbeket a' szélekre helyheztessék, minthogy az a' csoportot kellemesebbé 's könnyebbé teszi; hogy a' képek ne sorba tétessenek; sok külső rész ne mutattassék egyenes, vizszines, függő vagy ferde vonalokban; a' geometriai figurák elkerültessenek, nem különben az igen egyenlő mérték és ismételés; csak a' legszebb részek mutattassanak. Azon kivül javalja, hogy a' csoportok egyenetlen számu képekből tétessenek összve, 's a' több csoportnak egy képpé való egyesitésében hasonlót tegyünk. Az egyenes számok között a' két egyenetlenből összetettek legtürhetőbbek, p. o. 6, 10, 14; mindig kellemetlenek pedig ezek p. o. 4, 8, 12. Ezen tanács oka könnyen látható; nem egyéb, mint a' nagyon egymértékűség kerülése. Ha pedig egyidomu képek szenvedhetlenek a' csoportban, ugy az egyidomu csoportok szinte ollyanok a' rajzképben, 's a' pyramisu csoport hasonló pyramisu csoporthoz téve, merevény, erőltetett helyezetet adna az egésznek. Azonban elszórtnak látszó tárgyak összeköthetnek két, azonkivül elszakasztott csoportot, melly végre a' mivész a' világ és árnyék mivfogásait használja.

GUADELOUPE, franczia kormányság és sziget nyug. Indiában. Nevét Columbustól kapta, mivel hegyei hasonlók Spanyolországnak ugyanazon nevet viselő, 's Ujcastilia és Estremadura határain lévő hegyeihez. Két, a' Sófolyó nevü tengerkar által elválasztott szigetből. Grande-Terreből és Basse Terreből áll, az utolsónak nevét viseli a' jól megerősitett főváros is. Az első szükséget szenved vizben, 's nem olly termékeny, mint az utolsó. A' Francziák 1635 szálitottak ide gyarmatot, melly rosz állapot-

ban volt, mig a' király át nem vette a' szigetet a' nyug. indiai társaságtól. Zach szerint 1820 a' szigetnek, melly 42 nsz. mf. nagy, 109,404 lak. volt (ezek közt 87,998 néger rabszolga, 12,802 szabad fejér 's 8,604 szabad fekete). Fő termékei: czukor, kávé, indigo, kakao, rokou és pamut; ezekből Francziaországba 1788, 15 mil. livrenyi vitetett ki, ide számlálván a' közel lévő 's ide tartozó apró szigetekből, Maria Galante-, Desiderade- és les Saintesből kivitteket is. Az Angolok 1691 és 1705-ki reáütései sikeretlenek voltak; hanem 1759 kemény ellentállás után kezekre került, 's csak az 1763-ki békekötéskor kapta azt vissza Francziaország. 1793 ismét elfoglalták az Angolok, de a' köv. eszt. kiüzettek belőle. Azolta nem háborittattak meg birtokában a' Francziák 1810-ig, midőn Jan. végén Beckwith és Harcourt vezérek nagy sereggel jelenvén meg, 's Cochrane admiraltól segittetvén, a' Febr. 3. ütközet után Ernouf, a' sziget kapitánya, az őrsereggel együtt mint hadi fogoly megadta magát. A' Mart. 3. 1813 Angol- és Svédországok közt Stockholmban kötött békénél fogva Svédországé lette' sziget; hanem a' parisi békekötés ismét viszszaadta Francziaországnak. L. „*Les Antilles français, particulier. la Guadeloupe* (histor. és statist. tekint.) *par le Colonel Boyer-Peyreleau.*" (Paris 1823; 3 köt. földabr.). A' korona a' jövedelmet felülmuló költséget eszt. 1,300,000 frankal pótolja. *L.—ú.*

Guanaxuato, bányaváros, Mexiko köztársaságban; egy keskeny völgyben fekszik a' Cordillerák közt, 7000 lábnyival a' tenger felett; igen gazdag ezüst bányái vannak 's 70,000 lakosa.

Guarini (Ker. János), Ferrarában szül. 1537, a' tudományok és költés viszont felvirágzása körül érdemeket szerzett nemes nemzetségből. Minekutána anyavárosában, Pisában és Paduában tanulási pályáját folytatá és végzé, 's az elsőben Aristoteles ethicájáról tanitást is adott: II. Alfonz herczeg szolgálatjába lépett, ki elmetehetségeit méltánylani tudván, több követségekkel bizta meg. Ezek egyikének sikeretlensége által felbátorittattak ellenségei, 's a' herczegnél elbocsáttatását eszközölték ki; miután irói megvonultsággal élt részint Paduában, részint egy mezei jószágon. 1585 mint statustitoknok hivatott vissza. Az udvarnál nyert ujabbi nagy tekintetü hivataláról két év mulva ismét lemondott, mivel a' herczeg, az ő mostoha leánya és Guarini között volt vitázatot, az előbbinek kedvezve intézé el; 's viszont mint magán ember élt. 1597, I. Ferdinand toscanai nagyherczeg szolgálatjába állott; de itt is csak rövid ideig maradt. Azt gyanitá, hogy az ő ifjabbik fia által titkon 's atyai engedelem nélkül kötött házasságnak a' herczeg előmozditója volt; kivel ő ezért meghasonlott, 's herczeg Urbinohoz költözött. Minekutána ezt egy ideig szolgálta, visszament Ferrarába; de számos perei miatt, mellyekbe viszálkodásai keverték, felváltva majd Velenczében, majd pedig Paduában és Romában tartózkodott. Halála Velenczében történt 1612. Guarini, Olaszhonnak legékesb irói 's költői közé tartozik, a' mint ezt levelei, beszélgetés formában (dialogice) irt „Titoknok"-a, 's ezen vigjátékai „L' Idropica" „Rime" és „Pastor fido" bizonyitják. Ezen pásztor darab által, melly Károly Emanuel savoyai herczegnek (austriai) Katalinnal történt megesketése napján (1585) adatott elsőben Turinban, aztán pedig gyakran szinpadra került, 's majdnem minden nyelvre lefordittatott, — lett neve halhatatlanná. Munkái Ferrarában jelentek meg 1737 (4 köt. 4 r.); „*Trattato della politica liberta*" czimü munkája pedig (iratott 1599 körül) legelőször 1818 adatott ki Velenczében, életirásával együtt, Ruggieri által. *—no—*

Guatemala, a' középamerikai köztársaság fővárosa, a' gyülés (congress) helye, 40,000 lakossal, tudományok egyetemével, szép művészségek academiájával, selyem és pamutszövéssel. Kereskedése nagy, Peruba 's Nyugotindiába, indigóval, czukorral, kakao, vanilia, sassaparillával 'sat.

Guayaquil, hires kereskedő város, hasonlón folyónak hasonlón öböl-

be szakadásánál, Columbia köztársaságban, 20,000 lakossal, kik Quitóba, a' belső vidékekre, Terrafirmába 's Peruba nagy kereskedést üznek.

Gubacs, l. Galla.

Gubasavany (*acidum gallacicum*), majd minden összehuzó növényekben találtatik, de leginkább a' bugákban timanyaggal (Gerbestoff) összekötve, mellytől annál nehezebben választatik el, minthogy a' vizgák alatt könnyen elemzik (elemeire elvál). Ekkép készitetik: a) buga felöntetet hónapokig hagyunk lágyan fedett edényben penészledni, a' penészben létező jegeket forró vizben felolvasztjuk 's ujra jegesitjük. Ez által tiszta savanyt nyerünk. b) Buga felöntetet szénsavanyos barytával pálitunk 's gubasavanyos barytát nyerünk felolvasztva, timanyagosat lecsapatban. A' szivárogtatás után a' savat kénsavany által eloldjuk, szivárogtatjuk 's jegesitjük. A' nyert jegek azonban még nem elég fejérek. Ez és más miveletek nem szabaditják meg egészen a' vele elemileg összekötött timanyagtól; tehát le kell őt párolni, melly mivelet által a' szegöny (retorta) nyakába felszállong. c) Lepárolás által bugákból is lehet tisztán nyerni, de igen gondos melegités mellett. A' felszálongott savany viztől ment, keserü izü, a' lackmust nem veresiti meg, 's a' vizben szin nélkül könnyen felolvad. A' tisztátalannak savanyus, összehuzó ize van, (a' lackmust veresiti) 3 rész forró 's 27 r. hideg vizben felolvad, 's hasonló mennyiségü forró 's 4 rész hidegalkoholban. Kénsavany által, eczet- és salétromsavany által lóhersavannyá lesz. Vasaggal (a' vas savitatjával) fekete sót ád, melly tulajdonságánál fogva festésre és irásra használtatik. Áll 57, 26 szénből, 4, 73 gyulóból, 38,01 savitóból. Rokonságai igen gyengék. —*j—a.*

Gubitz (Fridrik Vilhelm), a' berlini mivészségek academiajának tanitója, 1786, Febr. 27, Leipzigban szül. 's a' hittudománynak adta magát, mellytől azonban nemzetsége viszonyai elvonák. A' fametszést választá kereset tárgyul, 's 14 ½ éves korában nyujta első munkákat, mellyek közfigyelmet gerjesztettek. Ezenközben megbetegült atyja (ki magát az aczélmetszésben jelesité) 's elvesztette hosszas nyavalyájában egyik szeme világát. Vilhelmnek tehát kizárólag a' fametszés mivészségével kellett foglalatoskodnia, hogy fiui 's testvéri kötelességeinek eleget tehessen. Minekutána az irásöntést és könyvnyomtatást megtanulta, atyjának segedelmével annyira tökéletesitette azon mivészséget, hogy annak bizonyos nemeiben majdnem felülmulhatatlan volt. Mivészségének védelmezése végett iró lön, 's a' szerencsétlen háboru ideje alatt irásai által tette magát esmeretessé. Az udvarnál Königsbergen élt, több barátjainak kivánságára; 1807 — 1809 (Berlinben Maurer Ferencznél) egy igen olvasott időszaki irást ada ki, ezen czim alatt: „A' haza" (a' boritékon „Tüzernyő" nevet is viselve), melly miatt a' franczia censurával viszálkodásba jött. Ezen időszaki irásnak igyekezete az volt: az elméket egy jobb jövendőre késziteni. Mint ennek kiadója, levelezésben állott az akkor igen hires férfiuval Schillel. A' királynak a' fővárosba visszatérte után, befejeztetett ezen időszaki irás. Ezentul G. folyvást mivészségével foglalatoskodott, 's különnemü több jeles munkákat készitett, számra nézve, tanitványai segedelme nélkül mintegy ezer darab metszetet. Pihenő óráiban néhány játékdarabjai születtek, mint p. o. „*Die Talentprobe*" vigjáték; 's más irataiból is adott ki két kötetet (Maurernél, Berlinben) ezen czim alatt „*Was mir einfiel*" és „„*Theaterspiele*". Az 1817 évvel kezdődött ezen időszaki irása: „*Der Gesellschafter.*" Ez némelly — általa csendesen fogadtatott — vitázatok ellenére is, Németország legolvasottabb iratai sorába emelkedett. Kiadá ezen kivül (*Berlin*) „*Sammlung von Verzierungen, in Abgüssen für die Buchdruckerpresse zu haben;*" mellyek többnyire tanitványai munkái, 's mint ékesitések majdnem minden könyvnyomtató mühelyben használtatnak. Maga által készittetett nagyobb lapok készen állanak már kiadásra. 54.

Gubóbogár (Cynips) a' hártyás szárnyuakhoz tartozik, szája

rövid állkapczás, egyfogu, inye hajlott, hegye hasadt, ajka rövid, hengeridomu, épszélü; falámja 4, rövid, bunkós; csápjai füzéresek; fulankja pereczes, gyakran elrejtett. — Nősténye a' növények gyengéd részeibe rakja le tojásit, melly seb dagadást okoz a' növényben 's a' Gallák (l. e.) eredetére okul szolgál. Ezen fajai közönségesek: 1) a' csipke G. 2) a' galles G. 3) Rügyész (*C. quercus gemmae*) a' tölgyfa bimbóiba tojik. 4) Gubacsbogár, az ugy nevezett ziros gubóban terem. 5) fige G. (C. Psenes). —*j—a.*

Guelfek vagy Welfek alatt egy illy nevü hires herczegi háznak sarjadéki értetnek, melly Olaszhonból Németországba költözködvén, egy ideig ennek különbféle legszebb tartományain uralkodott, 's a' braunschweigi ház királyi és herczegi ágában még mindegyre virágzik. Eichhorn „*Urgeschichte des Hauses der Welfen*“ czimü munkája szerint, ezen nemzetség csak a' IX. században, nagy Károly időszakának utoljára, tünik fel a' történetirás egész fényében. Ezen régi hires névnek emléke megujittatott a' hanoverai Guelfrend (l. Hanovera) felállittatása által. — A' közép korban azon párt is Guelf (Welf) nevet viselt, melly Némethonban 's későbben leginkább Olaszhonban magát a' császár munkálatainak és pártjának, a' Gibellineknek, ellene szegezte. — A' Guelfek nemzetsége két ágra oszolva, a' 11 században tetemes javakat birt déli Némethonban; mellyeknek egy része, az estei olaszhoni házból származott Azzo-é, Mailand, Genua, 's más lombardiai városok uráé lett, Guelf Kunigundával történt házassága után. Fia I. Guelf (megh. 1101) herczeg lön Bajorhonban, 's a' másik Guelf ágnak javait is öröklé. Első Guelf fia, a' fekete Henrik, bajorhoni herczeg, Magnus szász herczegnek egyetlen leányával Wulfhildevel megkaptá annak Szászhonban fekvő billungi jószágait. Nagy lelkü Henrik, bajor herczeg, a' fekete Henrik fia, egyike volt a' leggazdagabb 's leghatalmasabb német herczegeknek, 's még azon felül ipától, Lothar császártól (1137) a' Szászherczegséget is megnyerte. Lothar halála után, Henrik kétessé akarta tenni a' koronát a' Hohenstaufen házból származott III. Konrádnak; de számüzetett, 's javainak nagyobb része elfoglaltatott. Ennek fia, az oroszlán Henrik, atyjának halála után (1139) csak a' Szászherczegséget 's ezen országban lévő ősi javait vehette kezéhez; a' bajor adományjószágok, atyja testvérei lettek. Midőn ez, és Konrád császár testvére Fridrik között 1440 a' háboru kiütött, a' weinsbergi csatában Welf és Waiblingen volt a' jelszó, mellynél fogva az övéit mindenik fél megesmerheté. Waiblingen, — a' mostani würtembergi királyságban, — a' Hohenstaufen nemzetségnek ősi jószága volt; melly nevet az Olaszok — hogy a' kimondást magoknak megkönnyitsék — Gibellini-re változtatták. A' czivódás, mellyet eleinte csak a' két nemzetség folytatott egymás között, következve messzebb terjedett, 's nem csupán nemzetségi ügy maradt, hanem két elkeseredett politicai párt legmakacsabb küzdéseinek szolgált alapjául. A' pápák, kik a' császárok feletti uralkodást akarták magoknak kivivni, 's a' 12 század elejétől fogva szabadság és önállás után vagyódó városai Olaszhonnak — tették a' Guelfek pártját; mind azok pedig, kik a' császár felén voltak, Gibellineknek neveztettek. Majdnem 300 éven keresztül a' legnagyobb elkeseredettséggel folyt a' küzködés ezen két párt között, 's a' mellett Olaszhon iszonyuan szenvedett. Támadtak ugyan más nevek alatt más pártok is, mint p. o. a' Fejérek és Feketék (Bianchi e Neri); de a' történetirás egy időkorból sem mutathat példát a' pártossag dühének más, illy szörnyü erővel történt kitöréséről —*no*—

Guercino, tulajdonképen *Gianfrancesco Barbieri da Cento*, ezen melléknévvel *Guercino*, Bologna mellett Centoban szül. 1590. Mivészségének első alapvonatit ön lángesze találta fel, azután pedig Caracci Lajos oskolájában mivelte magát. Azon academia, mellyet 1616 nyitott' nagy számu tanitványokat vont hozzá Europa minden részeiből. Franczia ország királya megkinálta őt a' képirói első hellyel; de ő inkább egy

szobának rajzolását vállalta fel a' modenai herczeg palotájában. Charactere szelid, nyilt, udvarias és jóltevő volt; mivésztársait tanáccsal és tettel gyámolitotta. Bolognában mult ki 1666; hol Guido halála után telepedett meg. Legjelesebb munkái Roma-, Parma-, Piacenza-, Odena- 's Reggioban és a' parisi muzeumban találtatnak. 54.

GUERICKE (Otto), magdeburgi polgármester, a' 17-dik század egyik hires természetvisgálója. Magdeburgban szül. Nov. 20. 1602; Leipzigban, Helmstädtben és Jenában törvényt tanula, Leidenben mathesist, Frank és Angolhonban utazott, Erfurtban fő földmérő lett, 1627 magdeburgi tanácsos, 1646 polgármester; meghalt Maj. 11. 1686 Hamburgban, fijánál, 5 évvel előbb hivatalait letéve. 1650 körül a' légszivattyut feltalálá, midőn Boyle Angliában hasonló gondolatokkal foglalatoskodék. Még feltalálá a' légmérleget (*Luftwage*) 's azon kis üvegembereket, mellyek a' légsulymérő (barometrum) feltalálása előtt a' légváltozás megmutatására használtattak. Véleménye, hogy az üstökösök visszatérését lehetséges kiszámlálni, valónak bizonyodott be. Kiadá 1672. Amsterdamban ezen munkát félrétben: „Experimenta nova, ut vocant, Magdeburgica de vacuo spatio". —*j—a.*

GUERILLÁKNAK neveztettek a' spanyol lázadáskori hadban előfordult könnyü hadi csapatok, mellyek az ellenségnek sokféle tekintetben ártottak, 's e' mellett, hegyi hadakozásra számolt mozgásaik által, a' megtámadtatás ellen bátorságban voltak. Juan Martin vezér (El Empecinado melléknévvel) volt első, ki Madrid szomszédságában, midőn Saragossa megvétetett és Spanyolország seregének megveretése után elveszve lenni látszott, illyen csapatot állitott fel. Romana közönségesebben bevitte. Igen sokat tettek a' Guerillák arra, hogy a' nép önnön ügyének szerencsés kimenetelében bizzék, és igy a' Spanyolok erkölcsi ereje az ellenséggel leendő megmérkőzésre lelkesittessék. Az ellenségtől elfoglalt fővárosig is előnyomultak, 's ez által meggyőzték a' nemzeteket a' felől, hogy az ellenállás nem szünt meg egészen. Nem kevésbé fontos volt az is, hogy mindent, a' mi kedvező a' Spanyolokra nézve történt, vagy annak látszott, mindenütt villám sebességgel 's gyakran nagyitva hirleltek el, a' mi a' Francziáknak azon iparkodását, hogy az igazságot Spanyolországban is eltakarják, semmivé tette. Rob. Wilson (l. e.) angol vezérnek hasonlóul nagy befolyása volt a' Guerillák rendbeszedésére 's szerencsés munkásságára. *l.—ú.*

GUÉRIN, Regnault tanitványa, egyike az uj franczia oskola legjobb képiróinak. Festésmódja nemes és tetszetős, szinezete átlátszó 's összeillő. Első rajzolatja, melly által magának hirt szerzett, az Aesculáp szobra előtti áldozat volt, Gessner idyllje szerint. De mégis vannak az egésznek olly hijányai, mellyek a' mivésznek ifjui tapasztalatlanságára mutatnak. Ez most a' versaillesi galeriában van. Azután Getát rajzolta le, kit testvére Caracallas megölt; 's Coriolanust. Marcus Sextusa által 1800 köz figyelmet gerjesztett; benne, legmélyeb érzése van kifejezve. Itt a' nemes szamüzetett ábrázoltatik, midőn visszatér 's szerette nejét halva leli. Guérin legközelebbi munkája, Hyppolit et Phaedra (1802), szerzé meg néki az érdemet. Ezen rajzolat igen szép, de egyszersmind valami játékszinüség és tulság is van benne. Nagy tetszéssel fogadtatott; csak a' szerény mivész nem volt magával megelégedve, 's Olaszhonba vágyott, a' mivészet igazi lelkét kikémlelni. Visszajövetele után azt a' feladást kapta: rajzolja le Napoleont, midőn Cairoban a' lázadókat megbocsát. A' mivész mindent ügyesen fogott fel; a' keleti lakosoknak nemes alakját, lángzó szinét, viseletét, az ottani ég fényét, a' tartomány tulajdonnemüségét sat. Balról Napoleon áll, valámennyire felemelten; az okos bizodalmatlanságnak és csendes komolyságnak itt szükséges kifejezése, mesterileg van előállitva. A' világositás foganatos; egy, a' franczia csoport felett kiterülő fáklyakereszttül törő fényvonatos homályt vet az Egyiptomiakra, hogy ezek különben is barnás nép, annál bizonyosab-

ban feltessék a' tiszta felhőtlen ég ellenében. Kitételre 1812, Andromache jeles rajzolatát készité el. Ezen műve: Cephalus és Aurora, ingerrel és szinvarázslattal teljes. De az előbbieknél nagyobb rajzolatokat tett ki a' fiatal festő 1817, t. i. Didot, ki Aeneas elbeszélésére figyelmez; és Klytaemnestrát, azon pillanatban ábrázolva, midőn Aegisth által, alvó férje meggyilkolására unszoltatik. Remek választás volt, a' zordon vér pirosságu fényt használni ezen jelenet világositására. Guérin ritkán fest arczképeket, noha jelesen talál. 1817, a' vendéei hős Henri de la Roche Jaquelin lerajzolásával biztá meg a' király, — midőn egy sánczot feldul. E' kép nagyon teljes kifejezéssel. G. még 1816 kineveztetett Romában a' franczia rajzoskola igazgatójának; de gyengélkedő egészsége akadályozá annak elvállalásában. Tagja az academiának és becsületrendnek; charactere szeretetre méltó, gőgtelen és szerény. 54.

GUESCLIN (Bertrand du), franczia országi connetable, nevét okossága és vitézi bátorsága által örökité. 1314 Motte-Broon kastélyban Rennes mellett született. Költők, egy Manius királytól vezetik nemzetsége eredetét. Szülei olly kevés gondot fordítának nevelésére, hogy mint az akkori legtöbb nemesek, sem irni sem olvasni nem tanult. Gyermekségétől fogva csak háborut, csatát ohajtott. Vele egy korunkból ezredet formált, magát ennek generáljává tevé, 's századokra osztva, csatarendben állni tanitá seregét. G. erős termettel, széles vállakkal, 's izmos karokkal birt. Szemei kicsinyek, elevenek, tüzesek. Arczvonásaiban semmi kellemes. „Én igen rut vagyok, — mondá ifjontan — az asszonyoknak soha sem fogok tetszeni; de legalább királyom ellenségeinek félelmessé teszem magam.“ Csupán ön erejével emelkedett fel. Rennesben egy harczjátékon 17. éves korában már jutalmat nyert; hova esmeretlenkép, 's atyja akaratja ellen ment vala. Ettől fogva mindig fegyvert viselt, 's mindig jó foganattal. A' szerencsétlen poitiersi ütközet után 1356, János király fogsága alatt, annak idősb fiát Károlyt, ki a' kormányzást vivé, segitette. Melun megadta magát, a' Seine felszabadult, 's több helyek hódolának neki. V. Károly, ki atyját 1364 az unalkodásban követé, Guesclin érdemeit illőleg jutalmazá, 's ez a' navarrai királyt Cocherelnél még azon esztendőben megverte. Ez a' békét sietteté. Ezután Henriket, ki castiliai király czimét ön fel, testvére Kegyetlen Péter ellen segité, 's ettől a' koronát elragadva, Henriknek biztositotta, ki azért nagy summa pénzzel jutalmazá, 's castiliai connetablenek tevé. De csak hamar visszatért, hogy hazáját az Angolok ellen védelmezze. Az eddig győztes Angolok mindenütt megverettek. Poitou és Saintonge a' Francziák hatalmába került, 's az Angoloknak egyéb nem maradt, mint Bordeaux, Calais, Cherbourg, Brest és Bayonne. Jul. 13. 1380 Chateau-neuf-de Randon előtt diadalai között utól éré a' halál. Holt teteme királyi disszel azon sir mellé temettetett, mellyet V. Károly magának szánt. Utána csak egy hadvezért mutathat Francziaország annyi sok közül, ki hozzá hasonlitható; 's ez Turenne. Mind a' ketten egyiránt vitézek, szerények, 's nagylelkűek valának. G. kétszer házasodék, de egy természetes fián, Mihályon kivül, nem vala gyermeke. *J.*

GUEVARA (Louis Valez de las Duenas y) szinköltő, eszméi és tréfái miatt spanyol Scaronnak neveztetik, szül. Ecijában, Andalusiában 1574. A' törvényt tanulá. 's mint ügyész Madridban élt. Orökös, kifogyhatatlan eszméi 's elsült tréfái megnevetteték a' legkomolyabb vitatásoknál is a' hallgatókat, a' birókkal együtt. Azt beszélik róla, hogy egy gonosztévőt igy a' haláltól mente meg. 's IV. Filep király előtt esmeretes lön. Ezen fejdelem esmervén költői tehetségét, vigjátékok költésére is birá. (IV. Filep maga is költe játékokat 's átnézés végett ezzeszokta közölni). Ezen uj pályán nem kevessé vala G. szerencsés. Darabjai teljessek hü characterfestéssel és valódi tréfás vonatokkal. Költői hirét mégis ezen darab állapitá meg: „*Diablo conjuelo o memorial de la otra vida*,“ melly egy kellemesen és elmésen irt román; benne a' költő

honosinak erkölcseit 's a' madridi életet utánozhatlan gunnyal ostorozá. — Lesage „Sánta ördöge" („*Le diable boiteux*") folytatása ennek. — Megh. Madridban, 72 éves, Jan. 1646, holtáig kedveltetve királyától 's a' más nemnek gyakran rakonczátlan tisztelője. Eszméi közül némellyek átmentek a' nép szájába, közmondássá váltak, 's nem kevesen ma is élnek a' pyrenéekentuli nép nyelvében. 55.

Guglielmi (Péter), 1727 szül. Massa Carrarában, hol atyja Giacomo, a' modenai herczegnek főhangásza volt. A' hangát 18 éves koráig atyjától tanula, 's ekkor Nápolba a' Conservatorio di Lorettoba ment, mellyet a' hires Durante igazgatott. Ezen intézetből 28-ik évében lépett ki 's mindjárt vig és vitézi daljátékokat kezde az olasz szinre alkotni; 's mind a' két nemben szerencsésen dolgozott. Bécsbe, Madridba 's Londonba meghivatván, csak mintegy 50-ik éve körül tért visza Nápolba, hol elmetehetségeit legfényesben tünteté ki. Munkáinak száma 200-on felül megy. Megh. 1804., 70 éves. Fia, Péter Károly, szinte jeles hangaszerző. 54.

Guiana vagy Guayana 400 órányi hosszu föld Déliamerikában. Parti vidéke 100 teng. mfre nyulik az Orinoco torkolatjától a' Marannonéig vagy Amazon folyóéig. Guianát Vasco Nuñez hajós fedezte fel, ki 1504 az egész parti tartományt behajózta, és Tierra firmának nevezte. Azonközben a' Spanyolok keveset látszottak gondolni ezen felfedezések használásával; mert 1595 Walter Raleigh angol hajós 100 mf.-re evezett fel az Orinocoba. Azután rablók száguldoztak a' partokon. 1634 Marschall kapitány Surinamban Francziákból és Angolokból gyarmatot telepitett meg, melly dohányt termesztett. Ez a' gyarmat eleinte angol védelem alatt volt, azután pedig a' Hollandiaknak engedtetett. Később következő nemzetek telepedtek meg benne. Francziák, a' Maroni és Oyapock folyói közt; Portugaliak az utolsó és az Amazonok folyója közt; Hollandiak a' Maroni és Nassau fok közt; végre Spanyolok az utolsótól az Orinoco torkolatjáig, és még több 100 mf-re ben a' tartományban. Spanyol Guianának, melly legnagyobb 's legfontosabb birtok, 's az Essequebotól az Orinocoig fekszik, 14,758 nsz. mf.-dön 120,000 lak. van, kik közt 80,000 Indiai. Partmelléke 40 teng. mf., hanem az Orinoconál lévő gyarmatok az egyenlitőig felnyulnak a' szárazon, melly a' földnek legtermékenyebb tartományai közé tartozik. Lakosi a' vad és vérszomjuzó Karaibok, kiknek a' Spanyolok ellen való gyülölségét a' Hollandiaknak táplálniok kell, hogy kereskedéseket tovább terjeszthessék. Sz. Tamás vagy Angostura nevü fővárosa (egy ideig a' columbiai köztársaság gyülésének helye) 8500 lak. az Orinoco partján fekszik, 50 mf-re ben a' szárazon és püspök lakja. A' Hollandiak birtokában, Surinamban (l. e.), főhely Paramaribo, a' Surinam torkolatjánál. Berbicében, Demerariban és Essequeboban is, mellyek az Angolokéi (öszveséggel 510 nsz. mf.), jeles gyarmatok vannak, mellyek főképen czukrot, riskását, pamutot, kávét és festőfát termesztenek, 's visznek ki. Franczia Guianában Cayenne a' főhely, egy szigeten (1320 nsz. mf.) a' tenger mellett. Bodin franczia földmérő 1825 Cayennéből Guiana megvizsgálására elevezett. Az egész tartományban csak 50 gyarmat van. Portugali Guiana Brasiliához tartozik. L. Délszaki Amerika. *l.—ú.*

Guibert (Jacques Antoine Hippolite, gróf), 1743 szül. Montaubanban, hol jeles katonai esmeretekkel biró atyja az Auvergne ezeredben szolgált. Nevelését Parisban nyeré, honnan 13 éves korában, atyját a' 7 esztendős háboruba kiséré Némethonba, 's mint kapitány a' mondott ezeredben három, 's mint tábornoki tiszt ismét annyi háboruban vitézkedett, alkalmakat lelvén egyszersmind esmeretei bővitésére. A' bellingshauseni ütközetben 1761, olly vakmerő volt, hogy egy hirül viendő parancsot, melly már a' körülmények változása miatt helytelenné lett, a' szükséghez alkalmaztatva megváltoztatna. A' corsicai háboruban megnyeré a' Lajoskeresztet, 's nem sokára mint ezeredes, az ujonan fel-

állitott corsicai sereg vezérlését is. Szünidejét tudományos foglalatosságokkal tölté. Munkái ezek: „*Essai général de tactique, précédé d' un discours sur l' état de la politique et de la science militaire en Europe*“ (London 1772); és „*Journal d' un voyage en Allemagne, fait en* 1773, *ouvrage posthume de Guibert, publié par la veuve, et précédé d' une notice historique sur la vie de l' auteur par Toulongeon.*“ „*Le Connétable de Bourbon*;“ „*La mort des Gracques*“ és „*Anna Boleyn*“ czimü szomoru játékdarabjai nem nyertek állandó lételt a' szinen. 1769 jelent meg tőle: „*Défense du système de guerre moderne.*“ „*Réfutation complète du système de M. Ménil Durand*“ egy hadi tárgyakbeli vitázatának lön szüleménye; „*Histoire de la milice française*“-e, nem került sajtó alá. 1786 tagja lön a' fr. academiának. Irt némelly magasztaló beszédeket is, mellyek dolgozásainak legtökéletesbjei közé számláltatnak. Erő, képzelet, tisztaság 's bizonyos természetiség uralkodik munkáiban. Mint maréchal de camp 's a' hadi tanács előadója, sok hivatalbeli foglalatossággal terheltetve, gyakori boszuság által epeszteték. Megh. 1790, élete 47 évében. Hirvágy 's mindent átkaroló munkásság bélyegezi characterét.

54.

Guicciardini (Ferencz), történetiró, 1482 Mart. 6. Florenczben született, hol nemzetsége kedvező viszonyokban élt. Mint törvénytudó olly hirt szerze magának, hogy már 23 éves korában meghivatnék annak tanitására, és azután, noha még törvényes idejét el nem érte, aragoniai Ferdinand udvarahoz követnek neveztetnék ki. Három évvel később udvarába hivta őt X. Leo, 's átadá neki Modena és Reggio igazgatását, mellyet VI. Hadrian alatt is köz megelégedéssel folytatott. VII. Kelemen pápa a' Guelfek és Gibellinek (l. e.) pártja által megroncsoltatott Romagnába küldötte, hol szigoru igazságszolgáltatása rövid időn helyre állitotta a' köz nyugalmat. A' sz. szék tábornagyi segédévé neveztetvén, a' Francziák által vivatott Parmát vitézül oltalmazá (legalább ön történetirásában ez van; Angeli ellenben határtalan félénkségről vádolja őt, Parma történeteiről irt munkájában). Később, Medicis János halála után, ennek helyébe hivatott meg a' Florenczieк által, a' hires fekete csapat vezérlésére; de a' pápa kikelt ez ellen, hogy őt még egy ideig megtarthassa szolgálatjában. Nem sokára egy lázadást csillapitott le Bolognában, 's nem ügyelve a' pápa marasztalására, visszatért anyavárosába, hol (1534) Olaszhon történetének azon nagy munkáját kezdette el, melly neki állandó helyet szerzett a' történetirók sorában. Még elvonultságában is használt G. hazájának, 's tanácsai által gyakran akadályozá Medicis tékozlása 's uralkodás vágya kitörését, ki a' történetirót nagyra becsülte. Ez az esete volt V. Károllyal is, kinek érdekét, Nápollal volt alkudozásaiban mozditá elő, 's ki egykor, a' neki az iránt panaszkodó udvarnokoknak, hogy azon florenczit eleikbe teszi, azt felelé: „Spanyol nagyot (Grand) minden órában teremthetek százat; de száz évben sem egy Guicciardinit“. Midőn Medicis Sándor, rokona Lorenzo által meggyilkoltatott (1536) 's a' Florenczieк Cibo cardinal elölülése alatt a' köztársasági alkotmányt akarák visszaállitni: majdnem egyedül G. állott fel, — jól látván, mennyire alkalmatlan legyen arra az elfajult nép — 's igyekezett bebizonyitni, hogy ha az ország idegenek vagy pártosok zsákmánya lenni nem kiván, csupán csak az egyfejedelmi országlás állhat meg; ékesszólása 's okainak ereje győzedelmeskedvén a' sokaság felett, Medicis Kozma, Florencz nagyherczegének kiáltatott ki. Meghalt 1540; 's rendeléséhez képest pompa nélkül temettetett el a' Santa Felice templomba. Szigoru egyeneslelkülsége 's a' status iránt buzgott nemes szorgalma, halálán közszánakozást inditott. Egy munkája, melly későbben franciára fordittatott: „Tanácskozások a' status ügyeiben“ 1525 jelent meg Antwerpenben. —*no*—

Guido (Gui) Aretinus, l. Utremi.

Guido Reni, l. Reni.

Guignes (Joseph de), keleti nyelvtudós, szül. Pontoiseban Oct. 19. 1721, a' keleti nyelveket a' hires Fourmont alatt tanulá, 1741-ben királyi tolmács lön 's 1753-ban a' szép tudományok academiájának tagja. Leginkább a' chinai jegyek tanulásának adá magát. A': „*Journal des savans*"-t 35 évig, valamint az academia évkönyveit is sok értekezéssel gazdagitá, mellyekben mély tanultság, uj nézetek és mély belátásu birálat látszik. 80 éves korában a' revolutio által szükségbe jutott, de ezen viszonyok között is megtartá elmenyugodalmát, haszon nem vadászását 's függetlenségét, és segedelmet nem fogada el. Megh. Parisban Mart. 19. 1800. Számos munkái közt fők: „*Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*". (Paris 1756—58, 5 köt. 4). „*Mémoire dans lequel on prouve que les Chinois sont une colonie égyptienne*"; „*Chon King*" fordítása, melly egy a' Chinaiak sz. könyvei közül; „*L'art militaire des Chinois.*" — Fija *Chrétien*, szül. Parisban Aug. 25. 1759, szinte tudója a' chinai nyelvnek 's literaturának, mellyről több értekezést irá. 1784-ben mint Residens Chinába ment, 1794-ben a' hollandi követséget Pekingbe kiséré 's 1801-ben Frankhonba visszatért. Irá: „*Voy. à Pekin, Manille et l'île de France*". (Paris 1808, 3 köt.) „*Dictionnaire chinois, français et latin*" (Paris 1813, félrétben). 55.

Guilleminot (Armand Károly, gróf), generallieutenant 's 1823 óta franciaországi pair, Belgiumban született 1774, 's gondos nevelést nyert. Midőn 1790 a' Brabantiak Austria ellen felkeltek, honfiai seregében csatázott, 's midőn ezek a' nagyobb erőnek meghódoltak, Franciaországba vonult, hol general Dumouriez által tisztjei közé felvétetett. Ezen vezérnek lehanyatlása után, lillei fogságából szökés által mentette meg magát, 's a' franczia hadi sereg rendei között keresett menedéket, hol Moreau által a' tisztek sorába felvétetett, mellyért ennek szerencsétlenségeiben is háladatos követője maradt. 1805 Napoleon a' németországi hadi seregnél helyezé őt tisztségbe, 's 1806 ön szárnysegédévé nevezte ki. 1808, mint marsall Bessière generalstabjának feje, Spanyolországban szolgált, 's a' medina del rio secoi ütközet után brigad-general 's a' becsületrend tisztje lett. 1809 Napoleontól a' persiai udvarhoz küldetett, 's egy ideig keleten, több hónapokig pedig Constantinopolban maradt; ennél fogva viseli a' török félhold- 's a' persiai naprendet. Az 1812 és 1813-ki táborozásban a' moszkvai, lützeni, bautzeni 'sa't. ütközetekben kimutatta magát; jelesen pedig 1813-ki Sept. 28. a' Dessaut megtámadó Svédeket verte vissza, miért őt Napoleon osztályos generalságra emelé. — A' restauratio után XVIII. Lajos a' becsületrend nagy szalagjával 's lajoskereszttel ajándékozá meg, 's Napoleonnak Elbából visszatértekor, azon hadi sereg generalstabja fejévé nevezé, mellyet herczeg Berrynek kellett volna vezérelni. Ugyan ezt a' tisztséget viselte azon seregnél is, melly 1815 Páris falai alatt összegyüjtetett, 's Paris feladatását ő irta alá, marsall Davoust megbizása mellett. Aztán a' hadi kormányzásban a' topographica-katonai bureau igazgatójává neveztetett, 's a' schweitzi szövetség kiküldöttjeivel együtt, az 1815 béke rendszabásai szerint rendbe szedte 1816- és 17-ben a' Franciaország és Helvetia közti határokat. Az 1823-ki spanyol háboruban, mint major-general vezérelte az egész táborozást, mig Ferdinand királyt megszabaditotta (Oct. 1. 1823), a' ki őt ezért saját rendjével ajándékozá meg. Erre a' fr. őrkatonaságot több spanyol erősségekbe elosztván, 's élelmekről 's más egyéb szükségesekről rendelést tévén, visszatért Parisba, hol a' constantinopoli követséggel bizatott meg, mivel Villèle minister-elölülőnek nem sikeresült, őt hadi ministerré neveztetni. 1826 visszajött Guilleminot engedelem mellett Parisba, hogy Onvrard perében, melly a' Spanyolországban volt katonaságra nézve kötött szállitási (Lieferung egyezeteket tárgyazá, a' pairtörvényszék előtt feleletet adjon. Feloldoztatván, visszament ugyan azon évi Aug. Constantinopolba. — General Guilleminot, egyike a' legértel-

mesebb franczia tiszteknek, 's várhatni tőle az ujabb hadak történetirását. 54.

Guillotine. Ezen fejvevő műszer hibásan tartatik a' franczia lázadás alatt Guillotin parisi orvos által kigondolt találmánynak, valamint hellytelenek az ezen szigoru-becsületes férjfiuról szálangó vélemények is, ki 1738 Saintesben született 's a' lázadás előtt kevéssé esmertetett. Az uralkodás által történt üldöztetése megszerzé neki a' nép részvételét, melly őt diadallal vezeté vissza az itélőszéktől; mi után a' nemzeti gyülés tagjává neveztetett. Szelidsége által tünteté ki magát leginkább, 's 1789 Dec. 1. egy tudósitást bocsáta közre a' kinzó törvénykönyvről, mellyben az emberiség lelke uralkodott, 's mellynek végén, a' gyötrelmes kötél helyébe, a' nevéről neveztetett szerencsétlen müszert ajánlá, melly következve olly sok ártatlanok feláldoztatásának eszköze lön. Meghalt Maj. 20. 1814; egy volt a' legügyesebb parisi orvosok közül. — A' mint pater Labat utazásaiban beszéli, a' guillotine persa találmány; hogy azonban már előbb Europában is használtatott, több régi elbeszélések 's emlékek bizonyitják. Schwab Konrád Nápolban nem pallos, hanem minden tudósitások szerint valamelly guillotine nemü eszköz által végeztetett ki, mellynek használata nem egészen volt szokatlan Olaszhonban, sőt Német-, Cseh-, Angol- 's más országokban is esmertetett. A' revolutio alkalmával 1792 Apr. 25. vesztetett el guillotine által az első halálra itéltetett. Későbben hordozható guillotinek használtattak, mellyek egyik helyről a' másikra vitettek 's felállittattak. Már régibb német és angol munkákban láthatni a' guillotinet lerajzolva. (Azonban a' guillotine által elvesztendőnek nyakát, a' leeső bárd valósággal elmetszi, nem pedig csak elszakitja, mint a' régiebb müszer.)

—no—

Guinea, nagy tengerparti tartomány nyug. Afrikában, mellynek határai különböző kereskedő nemzetektől különbözőképen adatnak elő. A' Hollandiak Senegambiát is hozzá számlálják és a' Blanco foktól (é. sz. 21°) kezdve az egész partot le Congoig és Loangoig Guineának nevezik. A' Francziák szerint, Guinea a' Monte fok (ny. h. 11 ½ °) és Lopez fok közt fekszik. Az Angolok a' Gambia (é. sz. 12 ½ °) és Pálmafok (é. sz. 4°) közt fekvő földet Felső-vagy Éjszakguineának nevezik, Délguineának pedig, a' Pálmafoktól a' Lopez fokáig terjedő földet. E' szerint, ha ezen határozást fogadjuk el, Senegambiának fele, a' Fulahok tartománya, Sierra Leona, Sanguin, a' Mag-, Fog-, és Arany part, Dahomey, Whida, Benin, Ovare országok, végre az é. sz. 5° és d. sz. 1° közt fekvő esmeretlen földek, Guineához tartoznak, melly tehát csaknem 500 tengeri mf. nyulik el a' parton és legkülönbfélébb nemü népektől lakatik. Részint az egyenlitő alatt feküvén, a' hévség egész eszt. által rendkivül nagy. Azonközben, ha Gambia környékét kivesszük, melly, mint az egész part, a' Rio Grandeig, igen alacsony, 's innen egészségtelen, a' tartomány nagyobb része egészségesebb, mint némelly más tájék a' naptéritő körök (tropicusok) közt. A' karácsony felé fuvó Harmatta (száraz szél) ideje leghivesebb. A' tartomány belseje kevessé esmeretes. Csak a' Gambiánál, Bulamon, Sierra Leonában, az Aranyparton és Beninben fekvő europai gyarmatok környéki lettek rövid idő olta valamivel esmeretesebbek, főképen az Ashantik tartománya, Bowdich Angol által 1817. Ezen tartományok 1455 fedeztettek fel velenczei Cada Mosto (l. e.) által, Henrik herczeg parancsolatjára. Déli részében a' Portugaloknak vannak legtöbb gyarmatjaik. Az Angolok, Hollandiak és Dánok az Aranyparton, a' Francziák a' Gambiánál, Sierra Leonában és Beninben telepitettek uj lakókat, sőt a' Poroszok is alkottak a' nagy választófejedelem alatt három gyarmatot az Aranyparton, mellyeket azonközben 30 eszt. mulva a' Hollandiaknak eladtak. Azon különbféle tájékok közt, mellyekre Guinea osztatik, nevezetes a' Bors-vagy Magpart, melly a' Mesurado foktól a' Pálmafokig 100 teng. mf. nyulik, 's átaljában lapos, erdős és

sok folyóktól öntöztetik. Nevét ez a' part a' paradicsom magtól, és hosszu borstól (Malaguete), 's az amomum két nemétől kapta, mellyek itt bőven nőnek és mint kedves füszer kivitetnek. Lakosai részint a' hadakozó Yolofok (Jaloffok), kik minden Négerek közt legfeketébbek 's legnagyobbak, és a' messze elterjedt Fulahok sok más népekkel, mellyeknek nevei előttünk alig esmeretesek. Csaknem mind Négerek, Mohammed vallásán vannak 's fejedelmeiktől önkényesen igazgattatnak. Némellyek köztök, főképen a' Rio Sestos szomszédságában, szelidebb erkölcsüek 's kereskedést kedvelők, mellyet honi füszerekkel, elefántcsontal, bőrrel, aranyporral 's fájdalom! rabszolgákkal is üznek. Kel. beljebb az Elefántcsont-part van, melly a' Pálmafoktól az Apollonia fokig 110 teng. mf. terjed. Itt nincs europai gyarmat; mindazáltal a' lakosok kereskednek, főképen elefántcsonttal, arannyal, sóval, pamuttal, indigoval, riskásával, pálmaborral és különbféle füszerekkel. Azután az Aranypart következik, mellynek nyug. az Apollonia foktól Rio Voltáig 60 teng. mf. kiterjedése van. Itt vannak Apollonia és Axim neger statusok, sz. Antal hollandi erősséggel és más hollandi gyarmatokkal, mellyek közt *St. Georg de la Mina* legnevezetesebb. Legjelesebb britanniai birtok és erősség ezen a' szigeten Cap Coast Castle (Cabo Corsonak is neveztetik), esmeretes az Ashantikkal (l. e.) folyt véres hadakozásról 1823. Az egész part, mint a' tartomány belseje is, rendkivül népes; az Ashantik leghatalmasabb nemzet, 's jobb erkölcsüek, mint szomszédjaik. Az Aranypart után a' Ralszolgapart következik, melly a' Rio Voltától Rio Logosig mintegy 48 teng. mfre terjed. Két fő statusa, Whida és Dahomey, hatalmasak 's felette népesek. Az Angoloknak, Hollandiaknak és Dánoknak itt több sáfárságaik vannak. Guineára nézve Römer, Isert és Labarther régi munkájin kivül, jeles Monrad dán térítő papé (*„Beytr. zur Schilderung Guineas"*, (Kopenh. 1822). Monrad nyomosan kel ki a' rabszolgákkal kereskedés ellen. *L—ú.*

Guinee, magában 21. angol schillinget foglaló 's 7 tallér pengő pénznél többet érő angol aranypénz, melly legelőször II. Károly uralkodása alatt, a' Guineából Angliába hozott aranyból veretvén, nevét anyagja honjától vette. 54.

Guiscard (Robert), Apulia és Calabria herczege, a' hires Hauteville Tancred fia, 1015 körül szül. Hautevillenek számos fiai, normandiai birtoki pedig csekélyek valának. E' miatt három legidősb fia, Vilhelm, a' vaskaru, Dagobert és Humphrey Olaszországba mentek, szolgálatjokat az ott szüntelen hadakozó fejedelmeknek ajánlani. Szerencse, bátorság és ravaszság, vaskaru Vilmost, ki az olasz herczegek gyengeségét derekasan használni tudta, Apulia birtokához juttatá, 's az ekkoriban serdülő Robert, ége bátyjai fényes sorsa megoszthatása vágyától. Hamar találkozott az akkori minden rajoskodó vállalatokra kész időkben egy kalandor csoport, melly gazdag zsákmány reménye alatt örömest követé; 's Robert, kiben bátyjaiénál nem kisebb bátorság lakott, sok csatákban hamar ugy kitünteté magát, hogy a' tetteitől lelkesült bajnokok, bátyjának Humphreynek holta után egy akarattal Apulia grófjának kiálták; melly méltóságot ő, noha Humphrey gyermekeinek jusát sérté, kétkedés nélkül el is fogadott. Ezután Calabriát foglalá el, mellynek birtokában II. Miklós pápa, noha kevéssel előbb, sokféle erőszakoskodásai miatt egyházi átok alá vetette volt, megerősitette. Robert pedig háladatosságból a' romai széknek évenként fizetendő adót kötelezett, 's a' pápának Nápol felett egész korunkig fenmaradt adományzó jusa innen származik. Guiscard Apuliában igen önkényesen uralkodott; előtte e' tartomány több kiváltságokkal, 's némi országos alkotmánnyal birt; de mihelyt ő kormányra jutott, mind ezt eltörlötte; 's mivel e' miatt a' nemesség közt — mert akkor csupán ennek valának még igazai — elégületlenség és pártütés támadt, Robert nehányat halállal büntetett, a' többieket pedig elnyomta. Most már Sicilia elfogla-

lásáról gondolkodott, mellynek birtokát a' pápa előre is neki ígéré. E' végre öccseinek legifjabbikát Rogert, kinek vitézsége már több csatákban bebizonyult, 300 elszánt bajnokkal e' szigetre küldé, 's Roger e' parányi csoporttal Messinát 1060. valóban el is foglalá. Következett évben e' két testvér Enna térén a' Saracenusokat is megveré, de a' győztesek közt kiütött visszálkodás e' győzelem következéseinek egy részét megsemmisité. Guiscard t. i. azon esetre, ha a' siciliai táborozás szerencsésen ütendene ki, Calabriának felét öccsének ígéré; most azonban csak egy pár várost akara neki adni, 's mivel ezzel Robert meg nem elégedett, Rogert elfogatni rendelé. De megelőzék Roger hivei; Robert maga fogatott el, 's Roger elég nemeslelkü volt, e' nyereséget nem használni. Ez észre hozá Guiscardot; megbékült öccsével, 's igéretét beteljesité. Roger ezután csaknem az egész szigetet elfoglalta, 's Sicilia legelső grófja lön. Guiscard ez alatt alsó Olaszországon a' még Saracenusok birtokában volt városokat ostromlá, mellyek többnyire igen soká tarták magokat, mint p. o. Salerno és Bari, melly utolsó előtt G. 4 esztendeig táborozott, 's egy leveles sátorban, mellyet e' város sánczain épittetett, az idő viszonyait, 's a' háboru vészeit makacsan türte. Igy szedte össze lassanként azon tartományokat, mellyek a' mai nápolyi királyságot teszik; 's győzelmes zászlóit még tovább is lobogtatá vala, ha Beneventoba ütése miatt VII. Gergely ki nem átkozta volna, a' mi dicsszomjának, 's hóditó vágyának ezen részről korlátot vonni kinszerité. Leányának Ilonának Ducas Constantinnal, VII. Mihály fiával és örökösével összekeléséből utóbb a' görög császárok dolgaiba elegyedésre is alkalmat kapott. Szembetünő hajósereget készite fel, 's fiát Bohemundot Corfu vivására küldé, maga pedig Durazzo megtámadásához készült. De szélvész és ragadó nyavalyák majd dugába dönték igyekezetét. Comnenus Alexis, akkori constantinopoli uralkodó, erősebb sereggel jöve; Durazzo falai alatt csatára került a' dolog, 's a' győzelem előbb a' Görögök részére hajlék; de Guiscard rendithetlen bátorsága más kimenetelt szerzett. Összegyüjté már futásnak eredt seregét, 's ujra harczba vezeté, 's a' hatszor erősebb ellenségen teljes diadalt nyert. Durazzo kénytelen vala magát megadni; Robert Epirusba nyomult, Thessalonicához közelitett, 's a' birodalom fővárosát rémületbe hozta. De a' győzelmi pálya közepén meggátolá azon hir, hogy IV. Henrik német császár Olaszországba ütött. Bohemundra bizá a' fővezérséget, 's honába sietett, hogy az Angyalvárba szoritott VII. Gergelyt a' Németek ellen segitse. IV. Henrik visszavonulásra kinszerittetett, Gergely megszabadult, 's bátorságba Salernoba vitetett. Guiscard innen ujlag Epirusba sietett, hol a' Görögöket ismételve megverte; hajóserege segélyével az Archipelagusson sok szigetet elfoglalt, 's épen Consantinopolra rohanni készült, midőn a' halál Cephalonia szigetén Jul. 17. 1085 e' világból kiszólitá. Serege visszavonult, 's a' görög császári szék megmenekedett. Guiscard holt tetemét egy gálya vivé haza felé, de ez Venusa mellett hajótörést szenvedett, 's igy a' hadakozó fejedelem ugyan ott a' sz. lélek templomában örök nyugalomra tétetett. Fijai, Bohemund és Roger, atyjok országain nem minden czivakodás nélkül ugy osztozának meg, hogy az első Tarentumot, a' második Apuliát kapná. Guiscard Rob. azon dicsőséget hagyá maga után, hogy a' tudományokat pártolta, 's magányos viszonyaiban mindenkor tiszteletre méltó volt. Külseje katonás és erős; vitézsége határtalan vala. A' salernoi fő iskola őt nevezi alapitójának. *J.*

Guise, egy francziaországi hires herczegi nemzetségnek, a' lotharingi ház egyik mellékágazatának neve. Guise Claude, a' lotharingi herczeg Renatusnak, 1496 született második fia, megtelepedett Francziaországban, 's eljegyzé magának 1513 Bourbon Antoinettet. Vitézsége, merész lelke 's jeles tehetségei által nagy tekintetet szerze magának, mellyek őt egyszersmind egy francziaországi nagy nemzetség

alapitójává tevék. Az ő megtiszteltetése végett emeltetett 1527 a' guisei grófság herczegségre és pairségre. Halálakor 1550, hat fiut és öt leányt hagyott maga után, kik közül a' legöregebbik V. Jakab skót király neje volt. A' nemzetség fényét leginkább emelte legidősb fia Guise Ferencz, lotharingi herczeg, ki 1519 született, 's egy sebének, mellyet 1545 Boulogne megszálatásakor kapott, arczán hátra maradt jeléről *le balafre* (forradásosnak) neveztetett. Jelesen tünteté ki bátorságát 1553 Metzben, mellyet V. Károly ellen védett, 's szerencsésen megtartott, ambár ez esküt teve, hogy inkább kész meghalni, mint az ügyet tökéletesen nem végezni. A' rentii ütközetben Aug. 13. 1554 vitézsége csudákat mivelt. Sikeresen küzdött Flandriában 's Olaszhonban is, és segédvezérévé neveztetett az egész királyi hadiseregnek. Nyolcz nap alatt Calaist, 's az egész hozzá tartozandó vidéket tél közepén elfoglalá, 's a' várost, mellyet az Angolok 210 évig birtak, tőlök örökre elvevé. Azután Thionvillet foglalá el a' Spanyoloktól, 's bebizonyitá, hogy egész ország szerencséje vagy szerencsétlensége gyakran csak egy férjfiutól függ. II. Henrik alatt, kinek testvérjét nőül vevé, de méginkább II. Ferencz alatt, ura lön egész Franczia országnak. Az amboisei összeesküvésnek, mellyet a' protestansok az ő veszedelmére készitettek, egészen ellenkező következése lön, 's ő a' parlamenttől haza megmentője czimet nyert. II. Ferencz halála után kisebbült ugyan tekintete, de egészen még sem enyészett el. Azon idő óta képződött a' Condé és Guise párt. Ennek felén Montmorency, a' connetable, és marsall Saint-André, amazon pedig a' protestansok és Coligny állottak. Herczeg Guise szinte olly buzgó catholicus, mint protestans ellenség, elhatározá azokat fegyverrel üldözni. Midőn Mart. 1. 1562 Bassinál Champagne határain általment, egy épületben a' Marot zsoltárait éneklő calvinistákra talált, kikkel, mivel emberei által megsértettek, a' dolog csatázásra kelt, 's a' szencsétlenek közül 60 megöletett, 200 pedig megsebesittetett. Ezen váratlan eset az egész országot polgári háborura lobbantá. Herczeg Guise bevette Rouent, Bourgest, 's nyertes lön a' dreuxi ütközetben Dec. 19. 1562. Ezen győződelemnek estéjén, minden bizodalmatlanságot félre téve, herczeg Condéval ugyan azon sátorban maradt, megosztá vele ágyát, 's nyugtan aludt ellensége oldala mellett, kiben ezentul rokonát 's barátját lelte fel. Ekkor állott a' herczeg szerencséjének legmagasb fokán. Epen Orléans megszálásához készült, mellyet a' protestans felekezet középpontja és fegyverhelye volt, midőn Mérey Poltrot hugenotta nemes által tett pisztoly-lövés halálos sebbe ejté Febr. 24. 1563. —*no*—

Guise (Henrik), lotharingiai herczeg, a' felebb nevezettnek legidősbik fia, 1550 szül. Bátorságát először a' jarnaci ütközetben mutatá ki 1569. Szép testalkata minden szivet részére hódita. Azon ürügy alatt, hogy a' catholica hitet védendi, egy seregnek vezérévé tette magát; 's tanácslója volt a' sz. Bertalan-éjjeli vérferdőnek 1572. De hogy személyesen is boszuját állja, Coligny megöletését, kit atyja gyilkosának nevezett, magára akará vállalni. 1576 képződött a' liga, egy szövetség, mellyet elsőben G. rokona a' lothringi cardinal javasolt. E' végre a' parisi legbuzgóbb polgároknak szövetségi terv (planum) adatott eleibek, melly szinleg a' vallás védelmét, a' király és ország szabadságát, valóban pedig a' király és ország elnyomatását tárgyazá. Herczeg Guise, ki magát Franczia ország düledékein akarta felemelni, lángra gyujtá a' lázadókat; a' calvinistákon több alkalommal győzödelmeskedett, 's nem sokára olly állapotba helyezé magát, hogy királyának törvényeket szabhata. III. Henriket ugyanis, a' hugenották minden szabadságainak eltörlésére kinszerité, 's parancsoló kivánataiban annyira ment, hogy végre a' király megtiltá neki a' Parisba menetelt. Mindazáltal megjelent ott 1588, 's a' királyt a' város elhagyására és vele kötendő egyezségre kinszerité. De ezen diadaltól megkábittatva, nem követé már a' józan okosságot, hanem

igen is nyilvánosan kimutatá, hogy a' legfőbb hatalomra vágyik. A' király, Guise uralkodásra intézett tervei által figyelmessé tétetvén, d' Aumont, Rambouillet és Beauvais-Nangis megbizott hiveivel tanácskozást tarta, mellyben mind a' három azon véleményt nyilatkoztatá ki, hogy ellene valóságos per nem indittathatik, hanem titkon kell őt elveszteni; 's hogy ezen lépés, illy nyilvános felségsértés által eléggé igazoltatik. A' vitéz Crillon vonakodott ennek végrehajtását magára vállalni; 's igy ez, Lognacra, a' király első kamarására 's a' 45 gascon nemesből álló kir. testőrsereg kapitányára bizatott. Ez 9 legelszántabb fiut választa ki, 's elrejté őket a' király szobájában. — A' herczeg ugyan megintetett, 's bátyja a' cardinal javaslá neki, menne Parisba; de a' lyoni érsek azon mondására, hogy barátai elvesztenék bátorságokat, ha ő illy kedvező szempillantatban elhagyná Bloist (hol a' királlyal tett egyezete miatt országgyülés tartatott): elhatározá magát, a' legvégsőt is merészelni, 's helyben maradni. Következett nap Dec. 23. 1588, a' királyhoz ment; megütközött, az őrök sokasitását látván. Mihelyt belépett az első terembe, bezáratott az ajtó; de ő mégis megtartá külső nyájasságát, 's szokás szerint üdvözlé a' körülállókat. Midőn azonban a' király szobájába akart lépni, még mi előtt kardot ránthatott volna, több gyilok által keresztül szuratván, ezen szavakkal: „Isten könyörülj rajtam" haldokolva földre rogyott. Másod nap a' cardinal is megöletett. De a' polgári háboru tüze nem oltatott el a' két meggyilkoltatottnak vére által! A' nagy lelkü navarrai Henrik (IV.) igy szólt, midőn ez esetet megtudá: „Ha Guise az én kezembe került vala, máskép bántam volna vele. Miért nem csatolta magát össze én velem; egyesülve egész Olaszhont meghóditottuk volna."

—no—

Guitarre. Ez, az ujabb időben divatba jött 's a' lanthoz igen közelitő hangaszer, különösen alkalmatos kisded énekek és dalok kisérésére. Hurja 6 van, G, A, d, g, h és e, hangokra feszitve, mellyek az ujjakkal pengettetnek. A' legjobb guitarreoskolák (nyomtatott tanitások) Doisy, Bartolazzi, Giuliani és Lehmann által készittettek. Ujabban Zochi és Gärtner lettek esmeretesekké mint jeles guitarre-játszók. Londonban egy német mivész a' fortepiano módjára hat billentyüt illesztett a' guitarre alsó visszhang fedelének jobb felére, mellyeknek penditői (Tangenten) a' billentyük megérintetésekor a' hanglyukon kijönnek 's ugy illetik a' hurokat, mint a' kalapácsok a' fortepianoban. Innét a' guitarrok ezen neme, pianoforteguitarre nevet kapott. 54.

Guizot (Françojs), előbb az ujabb történetek tanitója a' parisi egyetemnél, 's most Francziaországban a' közoktatás ministere Oct. 11. 1832 olta, szül. Nimesben 1787, protestans, bölcselkedést Genfben tanult, valamint német literaturát is; azután Parisba ment, magát a' tudományoknak szentelé, nagy foglalatu folyoirások munkás társa lön, és részint nyelvvisgálati p. o. „*Nouv. Dictionn. des synonymes de la langue franç.*" részint életleirási, részint a' nevelést 's a' szép mesterségek állapotját Frankhonban, tárgyazó irományokat ada ki. Csak 1814ben, a' restauratio után lépe az igazgató pályára, mellyen Montesquieu abbétól védetve gyorsan előlépett, 's mint generáltitoknak a' belügyek, utóbb a' külügyek ministeriumában nagy befolyást gyakorla. De azon mód, a' mint némelly pártolóitól sürgettetett ujitásokat végrehajtott, nemkedvessé tevé. Napoleon visszajövetelekor Elbából, XVIII. Lajost Gentbe kiséré, 's jutalmul 1817ben statustanácsossá tétetek. Ezóta mérsékletteb gondolkozást mutata, 's az ugy nevezett doctrinair-ekhez tartozott, de Decazes minister bukása őt is leragadá. Azolta mint történettanitó és iró munkálkodott. Különösen e' darabjai becsültetnek: „*Idées sur la liberté de la presse.*" (1814) „*Du gouvernement réprésentatif et de l' état actuel de la France*" (1816); „*Essai sur l' histoire et sur l' état actuel de l' instruction en France*" (1816); „*Du gouvernement de la France depuis la restauration et du ministère actuel*" (4 kiad. 1821). — Nevezetesek még:

„*Des conspirations et de la justice politique*“ (2 kiad. 1821); „*De la peine de mort en matière politique*“ (1822); „*Essai sur l' histoire de France*,“ mellyben megmutatja, hogy a' honiság mivelt közép kar a' hon oszlopa 's védője a' veszélyben; „*Collection des mémoires relatifs à la révolution d' Angleterre*“; „*Collect. des mém. relatifs à l' hist. de France depuis la fondation de la monarchie jusqu' au treizième siècle*“ 'sat. — A' censura eltöröltségig 's a' normalis oskola megszüntéig 1822, kir. censor és tanító volt ezen intézetben. Az újabb történetekről adott tanításai olly tömve hallgattattak, hogy 1824ben eltiltatának. Villèle ministeriumának megdöntése olta (1828) viszont mint tanító lépe fel. 1829. a' rendkivüli tanácsosok számába jutott. Az 1830-diki változások után az uj kormányhoz állt, az ideigleni kormányszék alatt minister lön, 's ez marada Filep Lajosnál is; hanem a' körülmények nem sokára kilépni kinszeriték. Ezután a' kamarában a' juste milieu mellett szavalt, mig Oct. 1832 ismét ministere lön a' közoktatásnak. — Nője, Pauline de Meulan kedvesen fogadt románokat 's néhány munkát ira a' nevelésről, egy ideig a' „*Publiciste*“-ben a' játékszini czikkelyt szerkezteté. Megh. Aug. 1. 1827. Parisban, 54 éves korában. —*j*—*a*.

Gummi (Mézga) azon nyálkás vagy csipás nedv, melly a' növényből, magától, vagy bemetszés után folyik ki, a' levegőn pedig megkeménykedik, p. o. Gummi Guttae, Copaiuáe 'stb. Noha a' növényi nyálka minden növényben létez, még sem lehet mindenikből hasonló tiszta mézgát nyerni. Némelly növény 's némelly rész bővebben adja a' másiknál. Az egészen tiszta mézga fejér, átlátszó, kemény, töredékeny, szag és iz nélkül, hideg vizben könnyen felolvadó. Melegités által nem indul folyásba, hanem feldagad, hólyagot hány és gőzölg; végre szénsül, fekete lesz 's megég. —*j*—*a*.

Gúny, tágasb értelemben minden idegen hiba vagy gyengeség elmés kicsufolása; szorosb 's tulajdon értelemben olly költemény, melly az emberek hibáit és bohóságait nevetséges oldalaikról szeszélyes vagy komoly hangon adja elő, vagy kicsufolva fenyiti meg. Ezen költemény a' Romaiaknál eredt, latin neve, Satyra, a' régi romai satur, nem pedig satyrus szótól származik, 's közelebbről a' tárgyak és versmértékek vegyületére mutat, melly az illyetén régiebb költeményekben volt. A' gúny, mint költemény, az oktatói nemhez tartozik, következőleg annak szabásait követi. Rendszerint kétféle gúnyt különböztetnek meg, komolyt vagy fenyitőt, és vigat vagy nevetettőt. Amaz az ember helytelen arányait és vágyait támadja meg, veszélyes és gyülöletes alakjokban mutatja, és komolyan 's nyomosan megfenyiti. Ez ellenben az ember bohóságait és ferde tetteit elmés és szeszélyes előadás által nevetségesekké teszi. Tárgyai főkép azon vétkek és bohóságok, mellyek általjában az emberi társaságban, vagy valamelly országban, állapotban és időkorban uralkodásra kaptak; mert tulajdonkép inkább a' dolgot mint a' személyt érdekelje. Innen a' gunyoló költőben főkép megkivántatik az emberi vétkek és bohóságok éles észrevétele, következőleg az emberek és szokások pontos esmerete; e' mellett élénk érzése annak, mit fest, megfenyit vagy kinevet, hogy egész utálatosságában vagy helytelenségében beláthassa és előadhassa; saját gunyoló, élesb elmében 's élénkebb érző tehetségben gyökerező szeszély, mellyet elmés gondolatokkal és kifejezésekkel egyesitsen. Az emberi vétkek és bohóságok festő fenyitése nem csak különös költeményben, hanem a' költemény egyes részeiben, fordulataiban is előjöhet füszer gyanánt. Formájára 's előadására nézve előfordulhat levélben, elbeszélésben, beszélgetésben, szinjátékban (mint Aristophanesnél), énekben, hőskölteményben, mesében. Legszokottabb formája pedig a' tulajdon oktató satyra, mellyben azonban a' tanitás nem közvetetlen czélja az előadásnak. Versmértéke a' régieknél a' jambus vagy hexameter, az ujaknál általjában jambus, és pedig vagy hatos vagy ötös, az utolsó ismét vagy rimmel vagy rim nélkül. A' tulajdon oktató satyra romai ta-

lálmány 's szerzője Lucilius volt, a' vigat aztán jobban kifejté Horatius 's Sermonak nevezte, a' komolyt pedig Juvenalis és Persius. (A' romai satyráról Vulpius, König és Casaubonus irtak. Jelesen értekezett róla Wachsmuth az ő „Atheneum"-ában I. k. 2. füz.). Azt ujak közül nevezetesek Ariosto, Alamanni, Salvator Rosa, Alfieri, Olaszok; Cervantes, Quevedo és Saavedra Spanyolok; Regnier, Boileau és Voltaire Francziák; Donne, Rochester, Pope, Swift, Young, Churchill, Johnson Angolok; Brand Sebestyén, Rochel, Canitz, Liskow, Haller, Hagedorn, Rabener, Stolberg, Kaestner, Pfeffel, Lichtenberg, Wieland, Tieck 'sat. Németek; Baróti, Fáy, Kazinczy, Kis, Magyarok. — A' Görög nem esmerte a' tulajdon satyrát; Archilochus és Simonides költeménye inkább gyalázó irás volt, és a' Sillographusok mivei hihetőleg oktató formában voltak ugyan irva, hanem inkább a' parodiához tartoztak. — A' satyrától egészen különbözött a' Pratinas találta görög satyrikon, satyrjáték, szomoru, legalább hős tettek elegyitése nevetségesekkel. Ezek nto- és közjátékul szolgáltak 's alsó mulatságos characterrel birtak. Csak Euripides „Cyclops"-a jutott el hozzánk. Vö. Eichstaedt „*De dramate Graecorum comico-satyrico*" aztán Hermann és Pinzger irását ugyan e' tárgyról. (Berlin 1822). *B—z.*

Gunyirat (polgári értelemben), olly, betük vagy rajzolat által esmerhetőleg kinyilatkoztatott 's a' közönség eleibe terjesztett becsületsértést jelent, melly által másoknak jó hire 's neve tetemes csorbulást szenved. Ez a' szóbeli becstelenités felett annyival inkább feddést érdemel, minthogy annál sokkal bizonyosabban elterjedő, hosszabb ideig fenmaradó, sőt a' később kor esmeretére is jutható. Büntetését meghatározó különös törvényeink ugyan nincsenek, de a' becstelenités általános okfejei szerint, a' következő szabályokat lehet reá nézve megállapitani: 1) Ha általa a' királyi felség sértetik meg, vagy az ország belső nyugalmának felháboritása irányoztatik: kinyomoztatott szerzője a' felségsértés vagy hazaárulás büntetésével lakol; ha pedig az fel nem fedeztethetik, a' gunyirat hóhér keze által égettetik meg nyilvánosan; milly példa az 1765-ki országgyülés alkalmával történt. 2) Hasonlóan fenyittetik az országgyülésre összesereglett rendeket becstelenitő. 3) Ha országgyülésen lévő egyes személyeket tárgyaz: 200 forintnyi büntetést von szerzőjére. Ha végre 4) más akárhol lévő személyeket illet: mint egyszerü becstelenités boszultatik meg. —*no*—

Guselhissar, török város Anadoliban, Minder folyónál, 50,000 lak., kik pamutot és sáfrányt nagy mennyiségben termesztenek, azon felül szőnyeg, selyemanyagok és bőr-gyártással foglalatoskodnak.

Güssingeni, l. Németujvári.

Gusztáv (I), Gusztáv Wasa, név alatt esmeretes svéd király, herczeg grypsholmi Erich Wasa fia, 's régi királyi nemzetség sarjadéka, 1490 szül. Azon nagy férfiak közé tartozik, kiket a' természet csak ritkán létesit, 's minden jeles tulajdonokkal felruház, hogy az uralkodások alá bizatott népet boldogithassák. Már szép testalkata 's nemes külseje megnyert részére minden szivéket. Mesterkéletlen ékesszólása ellenállhatlanul ragadta el a' hallgatót; lángesze merész terveket készitett, mellyeket győzhetlen bátorsága szerencsésen végre is hajtott. Vigyázékony 's rettenthetlen volt, és szelidséggel teljes az annyira vad időkorban; de egyszersmind olly erényes, a' millyen csak lehet fejedelem. Midőn a' zsarnok II. Keresztély (dán) a' kalmari egyezségnél fogva a' svéd királyi széket hatalmába akará keritni, elhatározá magát Gusztáv, honát a' szerencsétlenség 's lealacsonyittatásból kimenteni. De igyekezetében akadályt szenvede, mivel Keresztélynek kezeibe jutott, ki őt, hat más előkelő Svéddel együtt, Kopenhagában fogságba vetteté. Midőn 1519 végével Keresztélynek majdnem egész Svédhont birtokába hajtó előmenetele tudtára esett, még fogságában is feltünt lelkében azon gondolat, hogy hazáját megszabaditsa. Tömlöczéből pórruhában szökött el,

's esmeretlen tartományban egy nap 12 mértföldnyit ment. Flensburgban jütlandi ökörkereskedőkre talált, 's hogy magát annál jobban eltitkolhassa, szolgálatjokba állott, és szerencsésen Lübeckbe érkezett. Itt ugyan megesmertetett, de a' tanács pártfogása alá vette, sőt szándéka gyámolitására — mellyet most már nem titkolt — segitség is ajánltatott neki. Azután hajóra ült, 's Kalmarnál szált ki. Az őrizeti csapat, mellynek kinyilatkozott, nem akart a' bujdosó pártjára állani, és igy barátitól 's rokonaitól visszataszittatva, Keresztélytől számüzetve, 's ezen zsarnok katonáitól üldöztetve, Dalecarliába ment, hogy ezen tartomány férjfias lakosainál segédet találjon. Nehezen kerülheté csak el az őt környező veszedelmeket, mig végre egy papnál menedékhelyet lelt, ki őt tekintetével, pénzével 's tanácsával gyámolitotta. Minekutána már az elmék előre elkészittettek, a' dolog kivitelére egy ünnep használtatott, mellyen a' megye minden jobbágyai összegyültek. Gusztáv megjelent közöttök; nemes, bizodalmat gerjesztő tekintete, szerencsétlensége, 's a' Keresztély ellen való gyülölség, ki mindjárt uralkodása kezdetét borzasztó vérferdővel bélyegezte meg Stockholmban, — 's minden környülállás, győző hatalmat kölcsönözött szavainak. A' népség fegyvert ragadott, 's a' kormányzó vára feldulatott. Ezen következés által bátorittatva, csapatonként gyültek a' Dalecarliak, győztes zászlója alá. E' pillantattól fogva Gusztávnak minden merészlete győzödelemmel dicsőittetett. Egy önalkotta sereget vezérelve, tetteivel diadalmi sort képze, 's elüzte honja ellenségeit. 1521 az ország rendei kormányzói czimmel (*administrator*) ajándékozák meg, 1523 pedig királynak kiáltották ki. Ezen méltóságnak elfogadásakor nagy nehezen látszott engedni a' nemzet kivánatának; de a' koronázási ünnepet elhalasztotta, hogy a' catholica hit 's a' papság jogai épen tartására meg ne kelljen esküdnie. Érezé, hogy az ország jólléte egyházi javitásokat kiván, de érezé egyszersmind azt is, hogy az csak egy általános ujitás (*reform*) által eszközölhető. Hogy czélját érhesse, canczellárja Lars Anderson azt javaslá néki, fogadná el a' lutherana vallást. Gusztáv helyesnek esmerte ezen merész tervet, 's inkább politicai elszántság mint hatalom által — teljesitette is. Mig titkon Luther tanitása előmenetelének kedvezett, azonközben a' megüresült tisztségeket kedvenczeinek osztá ki, 's azon ürügy alatt, hogy a' népen könnyebbittessék, a' katonák eltartásáról való gondoskodást a' papságra mérte. Majd többet is merészlett; t. i. 1527 azt kivánta 's nyerte meg a' rendektől, hogy a' püspökök különös jogait megsemmisithesse. Azonközben gyorsan terjedt Luther tanitása. Gusztáv megelőzte vagy elnyomá a' békétlenségeket; a' megelégedetleneket zabolán tartá, a' hirre vágyóknak hizelgett, a' gyengéket részére hajtotta, 's végre nyilvánosan átlépett azon válláspárthoz, mellyet már alattvalóinak nagyobb száma követett. (1530 fogadta el a' nemzeti gyülés az ágostai vallástétel hitszabályait). Midőn Gusztáv, a' mint mondá, illyképen másodszor hóditá meg az országot, nem volt neki egyéb kivánsága, mint gyermekei részére a' korona öröklését kieszközölni. Ezen ohajtását is teljesitették a' rendek, midőn 1542 a' választási jogot eltörülték, 's az öröklési törvényt megállapiták. Noha Svédhon igen korlátozott fejedelemség volt, Gusztáv majdnem mégis szorittatlan hatalommal uralkodott; de ez néki méltán engedtetett meg, mert ő azt csak azért tevé, hogy az országot belól boldogithassa, 's ellenségeiben rettegést, barátjaiban pedig tiszteletet gerjesszen maga iránt; 's valóban soha sem sérté meg az ország alkotmányát. Ő tökéletesitette a' törvényhozást, mivelé a' népet, szellidité az erkölcsöket, felébreszté a' szorgalmat és tudományosságot, 's kiterjesztő a' kereskedést. 37 évig tartott dicséretes országlása után 1560, életének 70 esztendejében halt meg. —*no*—

Gusztáv (II. Adolf), Svédhon legnagyobb fejedelme 's Németország megmentője, a' 'Sigmond letétetése után svéd királyi székre emelkedett IX. Károlynak, Gusztáv Wasa unokájának fia, 1594 szül. Stock-

holmban, 's a' leggondosabb nevelést nyerte. Már 12 éves korában a' seregbe lépett, 16 pedig az ügyeket igazgatá; megjelent a' tanácsban 's a' sereg elején; engedelmeskedett mint katona, alkudozott mint minister, 's parancsolt mint király. IX. Károly halála után 1611, átadák a' rendek a' 18 éves herczegnek a' koronát, 's nem tekintvén a' törvény rendelését, tökéletes korunak nyilatkoztaták ki, mivel igen jól látták, hogy csak a' leghathatósb rendszabások menthetik meg az országot végveszedelmétől, a' gyámigazgatás ellenben megbuktatja. Gusztáv éles tekintete megesmeré Axel Oxenstjernában — az akkori országtanácsosok legfiatalabbikában — azon nagy kormányfit, kinek tanácsát a' legterhesebb esetekben is bátran követheti. Ezt a' barátság legszorosb köteléki által csatolá magához. Dán-, Lengyel- és Oroszország háboruban voltak ekkor Svédhonnal. Gusztáv három illy hatalmas ellenséggel ugyanazon időben nem mérkőzhetvén, 1 millio tallér fizetés mellett békét kötött a' Dánokkal Siörödben 1513, de vissza is kapta minden tartományait. Oroszhonnal volt szerencsés táborozása után, mellyben — a' mint maga vallja — de la Gardie Jakab által katonai elmetehetségeit kimivelte, a' stolbowai békében (1617) egész keleti tengertől elzárta azt; a' Lengyelek pedig, noha tőlök is visszafoglalta Liefiandot, csak 6 évi fegyvernyugvást engedtek, mellyet Gusztáv Adolf azért fogadott el, mivel részint kedvezőleg tétetett, részint pedig, mivel általa elég időt nyert Austria ellen elhatározó munkálatot kezdeni. A' vele szembeszalásra Gusztáv Adolf legalaposabb inditó okot a' catholicusok 's protestansok között folyt háboruban talált, melly Németország szabadságával együt az egész evangelica egyházat veszedelembe helyezé. Gusztáv Adolf, ki Luther tanitásának buzgó követője volt, mind a' kettőnek megmentését elhatározá. Minekutána ezt az ország rendeinek velős beszédben 's könybe borult szemekkel kinyilatkoztatá, 's azon előérzettel, hogy honát soha sem látandná ismét, egyetlen leányát Krisztinát mint koronaörökös kir. herczegnét nekik bemutatá, az ország kormányzását pedig — egyébként gyengéden szeretett — nejének kizárásával, egy, országtanácsnokokból álló megbizottságra hagyá: 1630 Németországnak vette utját, 's 13,000 emberrel szált ki a' pommerni tengerparton. Mennyi nehézségeket vetettek légyen ellene még ollyan herczegek is, kiknek ügyéért jött vala; mint győzödelmeskedett légyen okossága, nagylelkűsége 's állhatatossága az ingadozó elméken, bizodalmatlanságon 's más gyengeségeken; mint vitézkedett, 's mint esett légyen el a' lützeni ütközetben Nov. 6. 1632 az országut mellett, nem messze az esmert nagy kőtől: l. a' Harmincz esztendős háboru czikkelyben. Halálának közelebbi körülményei sokáig igen különféleképen 's ellenkezőleg adattak elő; most már egy, az oldala mellett megsebesittetett tisztnek közhirré tett leveléből tudjuk, hogy golyó okozá halálát. A' hálás Németek már előbb is emeltek volt emlékének oszlopot, de a' régit csekélynek találván a' most élők, aláirás utján gyüjtött pénzen ujat, méltóságosabbat készittettek, 's ezt a' hely szinén, eleste második évszázada betöltekor, számos összegyülekezett nép 's a' svéd nemzet követeinek jelenlétében, 1832. Nov. 6-kán állitották fel.

—no—

Gusztáv (III.), svéd király 1746 szül. Ezen fejedelem, kinek története fejedelmi tükörnek neveztethetik, a' születésekor még holstein-gottorpi Adolf Fridriknek, 1743 után pedig Svédhon választott korona örökösének és Ulrike Luisának, II. Fridrik testvérének, legidősb fia volt. Gróf Tessin, kinek a' herczeg már öt éves korában nevelése alá adatott, jövendőbeli rendeltetését szüntelen szem előtt tartván, igyekezett lelkét 's characterét kimivelni, leginkább az ifju hirvágyát korlátolni, 's benne a' svéd alkotmány iránt tiszteletet gerjeszteni; 's utódja, gróf Scheffer, ugyan azon czélra irányzá fáradozásait. De mind e' mellett is kifejlődött az ifju tüzes elméjében, a' legelégedetlenebb hirvágy után igyekezés és erő, az uralkodási vágy és hiuság; hanem mind addig,

míg a' szükség kivánta, ügyesen tudott ő szive legbelsőbb érzetein is uralkodni. Egyátaljáu nyájas lényе, tetszékeny szokásai 's bájoló barátsága és szelidsége, elrejték a' mindig hevesebben fellángaló hirvágyot és cselekedetek szomját. Vitézi gyakorlatok, tudományok és mivészetek, a' a' társas élet finomabb gyönyörei, és izléssel rokonult fényszeretet látszottak főbb hajlandóságainak. Svédhon akkor több pártoknak volt nézőhelye; különösen pedig a' csalmák (Mützen) és kalapok pártjának, mellyek által Orosz- és Frank-hon egymás ellen munkálódtak. Azonban a' király hatalmának lehető korlátozásában mind a' kettő egyet értett. Gusztáv atyja, értelmes és jó igyekezetü fejedelem, érzé ugyan helyezete kellemetlenségeit, de nem volt erős lelke, hogy izetlenségét panaszok helyett cselekedetek által nyilatkoztatta volna ki. Annál merészebben lépett Gusztáv — atyja halála után (Febr. 12. 1771.) uralkodásra jutva — kitüzött czélja felé, csudálatra méltó mesterséggel. Kormánya kezdetét a' Wasa rend felállitása tevé, melly által néhány merész katonát megnyert szándékának, kik az ő javára magok között is szövetséget képeztek. Legmunkásabb volt a' fővárosban Sprengporten ezredes, ugy szinte más, az ezredekhez 's tartományokba küldött férjfiak is. Néhány férjfiak, Hermansson és Scheffer grófok, 's mások, a' királyhoz csatolták magokat; uj alkotmány dolgoztatott ki, 's a' szerepek ugy osztattak el, hogy a' király testvérei a' lázadást a' tartományokban vezéreljék, mig azonban ő azt a' fővárosban elkezdendi. A' terv szerint tehát Christianstadt igazgatója, Hellichius kapitány, a' király egyik leghivebb 's legmerészebb követője, bezáratá 1772 Aug. 12. a' város kapuit, minden bejárást elállatott, 's maga és katonasága nevében nyilatkozatot (Manifest) ada köz hirül, mellyben a' rendektől, hatalmaskodó tetteik miatt, az engedelmesség megtagadtatott. Károly herczeg megjelent Christianstadt előtt, 's mivel felszólitására a' hely által nem adatott, szinleg ostrom és védelem kezdődött, mellynél senkinek sem lön sérelme. Azonközben a' király olly ámitólag játszá részvétlen szerepét, hogy a' rendek titkos kiküldöttsége gyanuját eloszlatná. A' kiküldöttség azt rendelé, hogy a' polgári lovasság a' fővárosban őrt járjon; ezen őrjárók között gyakran megjelent a' király, 's barátsága által meg tudá nyerni azok jelesb férjfiait 's több tisztjeit. Mig igy az elhatározást készitgeté, derült arczot mutatott, 's az ügy véghez vitelére határozott napot megelőző este, fényes udvari lakomát ada, mellynél vig szeszélye által minden jelenlévőket felvidámita. Következett napon (Aug. 19. 1772) lovaglása után a' várba ment, az országos tanácsba, hol most legelőször támadt ő és némelly tanácsnokok között élénk szóváltás. Innét a' király a' fegyvertárhoz lovagolt, hol az őrkatonaságot gyakoroltatá. Ezenközben egy titkos parancsnál fogva összegyültek körüle azon tisztek, kikbe bizhatni látszott, 's a' várba kisérék, hol épen őrváltás, és igy a' jött és menni akaró csapat jelen volt. A' királynak a' várba léptével elkezdődött a' lázadás, ki maga körül az őrszobában a' tiszteket összegyüjtötte, tervét kinyilatkoztatá, 's ennek gyámolittatását kérte. A' tisztek többnyire ifjak valának, 's a' haza megszabadittása gondolatja által nyomban megnyerettek. A' három idősb vonakodó kardját elszedeté a' király. Ezeken kivül a' többiek hüséget és engedelmességet esküvének, 's mig nekik a' király további parancsait osztogatá, fejér kendőt kötött bal karjára, mellynél fogva barátait megesmerhetendné. A' királynak a' katonákhoz intézett beszéde, ezek által tetsző kiáltásokkal fogadtatott. Ezután az országtanács terméhe vivő meneteléket állatá el, 's annak csendes magaviselést parancsoltatott. Ekkor a' nép harsány kiáltozásai között a' fegyvertárhoz ment, hol a' pattantyus ezredet hódiá részére. Nyilvános hirdetmény csendre szólitá, 's egyedül a' király parancsainak engedelmeskedésre utasitá Stockholm lakosait. Ágyuk állittattak fel, őrök osztattak el, 's vigyázékonyságból több személyek tétettek fogságba. Igy történt meg az elhatározó csapás, vérontás nélkül, 's a' király visszatért a' vár-

ba, hol az idegen követek üdvözletét fogadá el, kiket asztalához meghivatott. Következett napon, a' nép általános kiáltozásai közt, letevé a' városi tisztviselőség a' nagytéren a' hivség esküjét. De a' rendeknek is tetszően kellett a' lázadást fogadni 's megesmerni az uj alkotmányt, melly által a' királyi hatalom ++ nem annyira a' rendek, mint az országtanács gyengülésével — növekedett. E' végre a' rendek a' nyomban következett napon, egy közönséges gyülésre hivattak meg a' várba, hol kiséret nélkül egyenként meg is jelentek. A' várudvar rakva volt katonasággal, a' gyülteremeknek ágyuk szegeztettek, 's minden ágyu mellé egy pattantyus állittatott, égő kanóczot tartva kezében. A' király számos tisztek kiséretében 's szerfelett pompával jelent meg. Velős beszédben ábrázolá az ország helyezetét, az ujitás (reform) szükséges voltát; kinyilatkoztatá saját mérsékelt nézeteit, 's felolvastatá az uj alkotmányt, melly nyomon elfogadtatott 's esküvel megerősittetett. Majdnem minden kormánytisztviselők megmaradtak hivatalaikban; a' fogságban lévők szabadon eresztettek, 's végezve volt a' lázadás. A' király most egész szorgalommal fáradott országa boldogitásában, mellyet ön és alattvalóinak javára többször bejutazott. 1783, ősszel Németországon keresztül Olaszhonba, a' pisai fördőkbe ment. Innét következett évben ért vissza Frankhonon keresztül országába, hol nyugtalanságok 's veszedelmek várták. Az éhség ezereket halálba taszita jobbágyai közül; a' nép zugolódott; a' nemesség kikelt a' király önkényes igazgatása ellen; az országrendek 1786 majdnem minden ajánlatait vissavették 's nehéz áldozatokra kinszeriték. Nem sokára 1787 háboru ütött ki Oroszhon és a' Kapu között, 's Gusztáv elhatározá az utolsóval kötött régi védszövetségnél fogva, Oroszhont megtámadni, mellynek fejedelemnője táplálá Svédhonban az elégedetlenséget. A' háboru 1788 hirdettetett ki; de midőn a' király Friedrichsham erősségnek megtámadásával el akará kezdeni: seregének nagy részétől hirtelen elhagyatva látá magát, melly minden megtámadó háborutól idegenkedőnek nyilatkozott. A' király Hagaba ment 's innét, segitséget keresvé — Dalecarlia (megye) lakosaihoz. Rövid időn nem megvetendő serege gyült szabadkényü honvédelmezőkből, mellyel a' Dánoktól szorongattatott Gothenburgot megmentette; de azonban a' pártütés folyvást tartott a' finnlandi seregnél, melly az Oroszokkal fegyvernyugvást kötött. Az ország megszorult állapotja szükségessé tette a' rendek egybehivását. Hogy a' nemesség ellenszegülését megelőzze, egy titkos kiküldöttséget választatott, mellyhez a' nemesség 12, minden más a' király részén lévő rend pedig egyenként 6 tagot nevezett ki. Mind e' mellett sem szünt meg a' nemesség a' királlyal daczolni, ki végre, egyéb rendektől minden jónak látszó rendszabások használatára felszólittatva, elhatározó lépést merészelt tenni, elfogatván az ellenszegülő nemesség főbbjeit; 's kicsikart egy egyesülési és bátorságositó oklevelet (Apr. 3. 1787), melly még az előbbinél is kiterjedtebb hatalmat engedett neki. Most már a' legnagyobb megerőltetéssel folytattatott a' háboru, változó szerencse között. Véres csaták 's ütközetek történtek szárazon és legkivált tengeren, 's bármilly vitézül küzdött is Gusztáv a' győzedelmi elsőségért: országának szorongó helyezete 's a' REICHENBACHI BÉKEGYÜLÉS (l. e.) folyamatja, hajlandóvá tették a' békeségre, melly a' werelaei sikon köttetett meg Aug. 14., 1790. A' helyett, hogy Gusztáv a' sokféle szerencsétlenségek által szerzett tanulmányt jövendőre használta volna, elhatározá magát a' franczia lázadás folyamába bocsátkozni, hogy XVI. Lajos hatalmát helyre állithassa. Egyesitni akará Svéd-, Orosz 's Burkus-országokat és Austriát, 's ezen szövetségnek vezére kivánt lenni. E' végett 1791 tavaszán Spaaba és Aachenbe ment, Katalinnal barátsági egyezetet kötött, 's 1792 Jan. országgyülést hirdetett Geflebe, melly négy hét lefolyta után megelégedésével oszlott szét. De itt szövődött ellene azon gyikossági terv, melly végre is hajtatott. Gróf Horn és Ribbing, báró Bielke és Pechlin, ezredesbadnagy Liljehorn és

mások összeesküdtek, hogy a' királyt megöljék 's a' régi aristocratiát visszaállitsák. Ankarström (l. e.) ki a' királyt személyesen gyülölte, eszközül ajánlkozott. Stockholmban 1792, Mart. 15. és 16. közötti éjjelre álarczos tánczmulatság alkalma határoztatott a' gonoszság végbezvitelére. Kevéssel a' tánczmulatsag kezdete előtt egy intő-levelkét kapott a' király; még is elment 11 órakor gróf Essennel a' tánczhelyre 's eleinte rekeszbe (loge) lépett, de azután — mivel minden nyugtan volt — a' tánczterembe. Itt hirtelen álalakok (Masken) zsibongása vette körül, 's midőn közülök egyik (gróf Horn) ezen szavakkal: „Jó éjtszakát álalalak!" vállait megveregette: Ankarström által halálosan hátba lövetett. Ritka elmejelenléttel tett még ekkor tüstént minden szükséges rendeléseket, 's csak Mart. 29. mult ki, minekutána már legsürgetősb dolgait lelki vidámsággal rendbe szedte (l. Armfelt) 's azon parancsot aláirta volna, hogy fia királynak kiáltassék ki. —no—

Gusztáv IV. (Adolf), svéd király, Nov. 1. 1778 szül. Atyja (III. Gusztáv) halála után, Mart. 29. 1792 királlyá kiáltatván ki, 4 ½ évig rokona herczeg südermannlandi Károly (ki utóbb XIII. Károly név alatt király lön) gondviselősége alatt volt, ki addig az országot igazgatta, 's csak 1796 Nov. 1. kezdette maga a' kormányzást. Ezen fejedelemnek rövid uralkodási története mutatja: mint vezetheti elmetehetség 's józsivüség mellett is az embert, az előitélet és szenvedélyesség, legnagyobb veszedelembe. Atyja állhatatos férjfiut akart belőle nevelni 's IV. Gusztáv azt gondolá, hogy atyja kivánsága szerint cselekszik, ha hajthatatlan makacssággal az egyszer felvett rendszernek mindent alája vet. Atyjától örökölte hajlandóságát is a' vitézkedésre, 's ennél fogva viselik sok tettei a' kalandozás szinezetét. De sokat az ő megfoghatlan cselekedetei közül, azon babonáskodásának kell tulajdonitni, melly elegendő táplálatot különösen Jung irásaiban talált. 18 éves korában épen egy mecklenburgi herczegnével volt jegyben, midőn őt Katalin császárné Pétervárrá meghivta, olly szándékkal, hogy unoka leányával Paulowna Alexandrával összeházasitsa. Már minden el volt ezen házasságra készitve, 's az egybe gyült udvar várta az ifju királyt, midőn ez az egyezetet aláirni azon okból vonakodott, mivel ollyanok voltak bele iktatva, mellyeket nem akart helyben hagyni, mint a' többek között, az ifju királyné görög vallásának szabad gyakorlata ön palotájában, — a' mi Svédország alaptörvényei ellen volt. Semmi sem győzheté meg Gusztáv vonakodását; eltávozott, 's szobájába zárkozék, ugy hogy az egész ünnep elmaradt. Néhány hóval később (1797 Oct.) Friderica badeni herczegasszonnyal lépett házasságra. Makacsságának szembetünő jele az is, hogy véres csatát akart egykor Oroszországgal kezdeni, mivel azon kivánsága, hogy egy határhidnak az orosz félen lévő korlátjai is Svédhon szineivel festessenek be, nem teljesittetett. Midőn az éjszaki hatalmasságok a' már előbb is fenállott 's leginkább Anglia ellen irányozva volt szövetségnek megujitásán alkudoztak, 1801 személyesen ment Pétervárrá annak megkötését sürgetni, hol első Páltól, ki némellyekben hasonlitott hozzá, — testvérileg fogadtatott. Ezen alkalommal megajándékozá őt az orosz fejedelem a' jeruzsalemi sz. János renddel. 1803. Jul. ipa udvarából nejével együtt Karlsruheba utazott, hogy a' császárt és a' birodalmi herczegeket azon, még akkor lehetlenségnek látszó gondolatra birja, hogy a' Bourbonok az örökösé lett consulsag helyébe, a' franczia uralkodásra visszahelyeztessenek. Még Karlsruheban volt, midőn Mart. 15. 1804 az enghieni herczeg, Bonaparte parancsolatjára a' badeni tartományból erőhatalommal elvitetett. Gusztáv nyomon küldé segédjét Parisba Bonapartehoz egy levéllel, a' herczeg megmentése végett; mire azonban a' segéd oda érkezett, már vége lön a' herczegnek. Gusztáv ezért nyomos jegyzeteket ada által Regensburgban, és Sándoron kivül, a' fejedelmek közül csak ő jelenté azon gyilkosságot nyilvánosan helytelennek. Tudva van, milly gyalázattal illettetett ezért a' Moni-

teurben. Francziaország uj fejedelmét gyülölvén, félbe szakasztá öszveköttetését azon országgal; Angliával 's Oroszhonnal szövetségre lépe 's a' burkus fejedelem iránt is feszességgel viselteték, visszaküldvén neki a' fekete sasrendet, mivel ezt Napoleon is megkapá, a' vitézi becsület pedig tiltja, gyilkosnak fegyvertársa lenni. — Egy haszontalan ember kivetette, hogy ezen névben „*Napoleon Bonaparte*" a' 666-os szám foglaltatik, 's Gusztáv azt hivé, hogy abban a' sz. János jelenéseiben említett vad állatra esmer, melly csak rövid ideig fog uralkodni, 's mellynek megbuktatására ő is hivatalos! Ezen mysticus tekintet okozá gyakran megfoghatlan magaviseletét. Noha derék volt azon kinyilatkoztatása, mellyet követe által az 1806-ki birodalmi gyülésen tett, hogy ő mindaddig nem veend részt a' tanácskozásokban, mig annak végzései a' bitorlás és önség befolyása alatt állnak; 's bármilly nemes volt légyen is az, hogy a' Napoleon által kevéssel a' tilsiti béke előtt tett békeajánlatokat visszavetette: akkor makacsságot árult el, midőn Jul. 3. 1807 a' Frankhonnal volt fegyvernyugvást félbe szakasztá, 's az Orosz és Burkus által ajánlott közbenjárást, még a' tilsiti béke után is elmellőzte. Szenvedélyessége, melly az orosz sz. Andrásrenddel is ugy cselekedni készteté, mint előbb a' burkus sasrenddel, — 's Angliához szoros ragaszkodása veszedelmes háboruba keveré az Orosszal, 's ujra ellensége lett Burkusországnak és később Daniának. Finnlandot elveszté, 's fenyegetve állt Svédhon széleinél egy dán sereg. Minden békekötést ajánló javalatok iránt siket volt, 's önszüsége által mind a' nemességet, mind a' sereget felingerlé maga ellen. Megsértette a' testőröket, 's elkeserité a' nemzetet, uj hadi adót kivánván, mig azonban a' svéd katonák mindenben szükséget szenvedtek. Midőn végre még Angliát is elidegenité magától azzal, hogy mikor őt ezen hatalmasság józanabb nézetekre iparkodott visszavezetni, minden svéd kikötőben volt angol kereskedő hajóra zárt tétetett: világos lön, hogy ő, népe jóllétét is képes szenvedélyeinek feláldozni. Egy legmélyebb homályban készült terv érésre jutott. A' nyugoti sereg, melly a' norvegiai határszéleken feküdt, bizonyossá tétetvén, hogy a' Dánok nem lépnek a' határon keresztül, Stockholm felé indult, hol az összeesküdtek fejei Gusztáv körül tartózkodtak. Már csak 15 mértföldnyi távolságra volt a' sereg a' fővárostól, midőn Gusztáv, annak közelitését megtudá. Hagából, hol familiájával együtt időzött, Stockholmba sietett, hogy magát itt a' pártütők ellen védelmezze. De ezen tervét megváltoztatá, 's a' Stockholmban lévő csapatokkal együtt Linköpingbe akart menni. Azt kivánta, hogy a' bank is eltávozzék a' fővárosból. de előbb neki két millio tallért, vagy legalább lehető legnagyobb mennyiségü pénzt szolgáltasson kezébe. A' biztosok vonakodtak; Gusztáv királyi tekintetét akará használni; 's ekkor erőszak határoztatott meg ellene. Igy állottak a' dolgok 1809-ki Mart. 12 este. 13-kára forduló egész éjjel dolgozott a' király; minden készen volt a' megindulásra, 's eljött azon pillanat, mellyen a' bankban a' pénzt fel akarta vetetni. A' vár három kapuja be volt már zárva, 's mivel közönséges disznap (*Paradetag*) vála, a' vár előtt minden tiszt össze gyülve. Még egyszer igyekeztek Klingspor tábornagy és Adlerkreuz ezredes, a' királynak józan ajánlatokat tenni; de Gusztáv legérzékenyebben sérté meg a' beszélőket. Ekkor behivá Adlerkreuz Silbersparre udvarnokot és öt segédet, a' királytól kardját kivánta, 's a' nemzet nevében fogolynak nyilatkoztatá ki. Gusztáv használni akarta ellene a' kardot, de ez kezéből kitekertetett. Segitség után kiáltozására, betörték ugyan néhány hivei a' zárt ajtókat, de más harmincz oda sietett összeesküdt által legyőzettek. Gusztáv ezen jelenet közben elfutott, de a' lépcsőkön megfogatott, 's inasainak egyike által szobájába visszavitetett, hol dühében magán kivül volt. A' várhoz vivő minden menetelt katonaság állotta el. Már dél után jelentette egy hirdetmény, hogy az uralkodást südermannlandi Károly vette át, 's a' zürzavarnak néhány óra mulva vége lön.

Most csendes megnyugvást mutatott Gusztáv; talám ezen állapotjának is vallásbeli ábrándozása volt kutfeje. Éjjel egy órakor Drotningholmba vitetett, nejének gyermekeivel együtt Hagában kellett maradni. Mart. 24. egyik legkedvesebb tartózkodása helyére Grypsholmba tetetett által. Itt Mart. 29, lemondási oklevelet készitett, sorsának végső elhatároztatását az országgyülestől várván, mellynek első ülésében (Maj. 10.) az iránta való hivség és engedelem innepélyesen felmondatott, és a' svéd korona, mind ő magára mind pedig született és születendő magzataira nézve, most és jövendőben, elvesztettnek hirdettetett, 's erről rendes oklevél készittetett. A' székevesztett király Grypsholmban leginkább János jelenéseivel foglalatoskodott. Svédhont elhagyni ohajtá. Az országrendek, XIII. Károly ujonan választott király javalatára 66,666 $^{2}/_{3}$ tallért rendeltek évenként jövedelmül ő és családja számára, mellyből azonban ő saját személye részére semmit sem fogadott el. Magánjavai, valamint szinte neje és fiáéi is épen hagyattak. A' Wisings-Oe szigeten neki rendelt lakhelyet el nem fogadván, 1809. Dec. 6. Grypsholmból Németországba és Schweizba ment, hol gróf Gottorp név alatt élt. Azóta önkényt elvált nejétől 's gyermekeitől, és kivánatára 1812 Febr. 17. házassága is megszüntetett. Ugyan ezen évben a' Herrnhutiak közé kivánt felvétetni, valamint szinte eltávozása óta, a' Jánosrend mysticus vallásos jegyét szüntelen szokja hordozni. 1810-től fogva bizonytalan czél nélkül utazott ide 's tova. Igy 1810 Pétervárra, 1811 pedig Londonba ment. 1814-ki Dec. Baselben jeruzsalemi utra készült. 1815 egy nyilatkozást nyujtatott a' bécsi gyüléshez, mellyben fia jogát a' svéd koronára követelésbe vette. Végre Frankfurtban Gustavssolm nevet vett fel, 's magánéletet élt Leipzigban 1827-ig. Fia Gusztáv 1799-szül.; Lausanneban 's Edinburgban tanult; az 1822 békegyüléskor Bécsbe és Veronába utazott; 1825 mint ezredes hadnagy a' császár ulánusoknál austriai szolgálatba lépett, 's most mint general Bécsben él. Jeles anyjától (megh. 1826) gondosan neveltetett három leánytestvére van, kiknek legidősbikét 1819 Hochberg Leopold badeni markgróf vevé feleségül. —*no*—

GUTAÜTÉS (*szélütés, guta*), az öntudás, érzés, 's önkényes mozgás hirtelen elvesztése, mig azonban a' lélekzés, szív és érverés tartanak. A' teljes gutától megütött ember azonnal elesik, mozdulni és szólni nem tud, egy érzéke sem munkálkodik; erősen és néha hortyogva lehel. A' könnyebb gutánál némelly jelek szelidebbek; az öntudás nem halt egészen el, van valamelly mozgás, vagy csak egyik részen hibázik; a' beszéd érthetetlen habatolás. Innét a' gyógyászok, kül idomára nézve igy osztják fel a' gutát: (*teljes*) *gutaütés* (l. feljebb); *félguta*, hol a' fej és test fele van találva; *törzsökguta* (*paraplexia*), hol a' fej, öntudás és nyelv szabadon maradtak, de az egész tör'sök mozdulhatlan. A' gutaütés oka, az agynak és a' gerinczagynak zsibbadása. Ha az egész agy zsibbad, teljes guta támad; ha csak az agy fele, akkor félguta ered; ha pedig a' gerinczagy, akkor, hihető, törzsökguta származik. A' szélütés kimenetele különböző: ritkább esetben mindjárt vagy egy két óra alatt halálos; többször 2, 3 nap multva öl; néha gyógyulás is követi, azonban egy vagy több tag zsibbadása (mozdulatlansága) hátra szok maradni. A' zsibbadás szülő okát nehezebb kitalálni. A' tapasztalás annyit tanit, hogy ha (p. o. a' fej sebén keresztül) készakarva nyomást teszünk az agyra, a' gutához hasonló állapot származik, az az tompaságba esik az ember, öntudását, érzését elveszti, őket visszanyerendő a' nyomás megszüntével. Hanem egyetlen oknak nem lehet ezt felvenni, mert csupa gyengeségből eredt guta is láttaték. A' gyógyászok máig ezen négy okát látszanak a' gutazsibbadásnak megesmerni: 1) anyagi (*mechanicus*) nyomást az agyrendszerre, 2) az idegfolyó rosz viszonyu vezetését a' duczrendszerre, 3) az idegfolyó rosz viszonyu gyülését az agyra, 4) az idegfolyó (idegaether) öngyengeségét és önfogyasztását. — A' mi az első okot illeti, nyomás történhetik az

agyra a' vérgyülés által (vérguta), mellyet viszont a' benne lévő érháló gyuladása, a' vér visszafolyásának gátlása, heves indulatok, a' test nagy felhevitése, elnyomott lélekzés 'sat. okozhatnak. A' zsibbasztó nyomás történhetik, viznyirk vagy genyidomu nedv összegyülése által is (savóguta), p. o. a' belső agy savudnál, ha agygyuladás után illyen nedv izzik ki, vagy az agykelevények genyt öntenek az agyra. — A' második ok, t. i. az idegfolyó rendetlen elvezetése, származhatik más müszerek tartós, erős ingerlődésétől, az érzéki gyönyörök mértékletlen használásától, a' gyomor nagy megtöltögetésétől, erős görcsöktől 'sat. (görcsguta). A' harmadik ok nem ritkán követi a' heves indulatokat, mellyek bóditó mérgek hatására vagy szeszes italokkal mértékletlen élésre következnek. Ezt bódgutának nevezhetnők. A' negyedik ok végtére eredhet nagy megeröltetéstől, erős, tartós, gyakori görcsök következésében, vérszüke, az érzéki gyönyörök mértéktelen használása miatt, mellyet néha idegguta nak mondanak. — Innét már látható, hogy a' gutaütés gyógyitása nem könnyü, mivel az az okok esmeretét, 's az a' szerinti bánást kivánja; — az ok elháritása pedig nem mindig lehetséges. Nem ritkán fellábadnak a' gutaütöttek, egészségek vagy egészen visszatérvén, vagy egyik oldal, vagy némelly izmok, p. o. a' szólás eszközei, gutás állapotja visszamaradván. Halálos a' guta, ha teljes és nyakas, ha az öntudás és érzés egészen megszünt, ha a' szem érzéketlen a' fény iránt, ha a' beteg nem nyelhet, ha lélekzése nehezebb 's bajosabb lesz, ha az orrból nehány csepp vér, vagy a' szájból tajték jön ki, ha az érverés gyengül. Jobb kimenetelre van remény, ha majd engednek a' jelenések, az öntudás nyomai visszatérnek, a' hortyogás és hörgés megszünik, ha könnyebbitő vérfolyás áll be. — Némelly emberekben nagyon ki van fejlődve a' gutaütésre való hajlandóság. Előjelei többnyire vannak, éveken át mutatkozók, 's a' következő bajt előre láttatók, melly az utolsó oknak hatására hirtelen áll be. A' gutás alkathoz tartozik a' kövér, vastag test, valamennyire nagy fej, rövid nyak, görcsökben sokszor szenvedés 'sat. A' fenyegető betegség jelei ezek: az egész arcz huzomos veressége, szédelgés, fülzugás, magát józanon rosszulérzés, az emlékezés gyengülése, egyes, apróbb zsibbadások, különösen az arczon. Védő szerek a' rá hajlandóknál ezek: a' legnagyobb mértékletesség az érzéki gyönyörökben, ételben, italban (különösen estéli meg nem terhelése a' gyomornak), telt gyomorral a' fejnek meg nem erőltetése; a' meghütéstől őrizkedés; mindennapi mérsékelt mozgás, rendes és könnyü szék. —*j*—*a*.

Guthrie (William), egy közönséges historiai munkának kiadója, de egyébként nem igen jó hirü iró, Skótországban szül. 1708. Londonba jövén, irói pályára lépett, 's annak adá el munkáit, ki jobban fizete. Az országlás 1745 nyugpénzzel jutalmazá meg, mellyet haláláig (1770) huzott. Elmetehetség és tudomány hijával nem volt; de minthogy munkáit igen sietve kellett dolgoznia: restség 's tévedéssel teljesek azok. Még is alig tehetett eleget a' könyvárosok megbizásainak. A' világ történeteit Grayvel egyesülve adta ki, 's ezen kivül Angol- és Skóthon történeteit is kidolgozá, mellyeket azonban többé senki sem olvas. Még ma is becses ezen munkája: „A' történet, földirat és kereskedés grammatikája", mellyet azonban némellyek Knox könyvkereskedőnek tulajdonitnak. 54.

Guttenberg, jobban Gutenberg vagy Gensefleisch (János), a' könyvnyomtatás feltalálója, szül. Mainzban 1400 körül. A' Guttenberg familia a' patriciusokhoz tartozott, 's a' Gensefleisch és Guttenberg nevet két illy nevezetü telkétől vevé. G. 1424-ben Strasburgban élt, hol 12 évvel utóbb Dryzehn (Dritzehn) Andrással 's többekkel egyezésre lépett, mellyben igéri, hogy őket minden titkos és csudálatos miveire megtanitja. Dryzehn erre hamar meghalván, az egyezés felbomlott, 's annál inkább, mivel Dryzehn György, a' meghalt testvére.

Guttenberg ellen törvényes pert kezde, 's ez az utolsó részére rosszul ütött ki. Mikor és hol tétettek az első vizsgák a' könyvnyomtatással, nem lehet teljes szorossággal meghatározni, mivel G. a' tőle nyomtatottakon nevét és az időt ki nem tevé; annyi való, hogy 1438 körül használa először mozgó betüket fából. 1443-ban átköltözék Strasburgból Mainzba, 's 1450-ben Faust vagy Fust János aranymivessel álla össze, ki a' sajtoló intézetre pénzt ada, mellyben a' latin biblia nyomaték ki először. De néhány év után feloldódott ezen kötelék. Faust igen sok pénzt vert a' mivbe, mellyet G. nem akart vagy nem tuda visszafizetni. Innét törvény elé kelvén a' dolog, Faust a' sajtoló intézet birtokában maradt, mellyet Schöffer Péterrel folytata és tökélyesite. De Hummer Konrád mainzi tanácsostól segittetve, ujra képes lett G. a' jövő évben már egy sajtót felállitani, mellyben hihetőleg e' darab nyomaték: „*Hermanni de Saldis speculum sacerdotum.*" Némellyek erősitik, hogy „*Donat*" négyszer adatott ki itten, mellyet mások Faust mivhelyéből jöttnek mondanak. 1457-ben a' zsoltárok jelentek meg, olly csinosan nyomtatva, hogy bámulni lehet az uj miv gyors előmenetelén. G. intézete 1465-ig álla fen Mainzban, melly idő körül nassaui Adolftól nemességre emelteték. Meghalt Febr. 24. 1468. Most fog neki Mainzban emlékoszlop állittatni. 55.

Guvat (*rallus L.*), a' gázlók rendébe tartozó madárnem, ezen jegyekkel: orra a' tövén vastagabb, összenyomult, háta a' hegye felé vékonyult hegyes, orrlyukai tojásidomuak; a' szárazi madarakhoz leghasonlóbb; czombja hosszan tollas; a' szárazon költ; jó futó, rosz repülő. Nálunk három faja tartózkodik: 1) vizi g. (*R. aquaticus L.*), sárgásbarna, fen feketés, alantabb kéklő hamuszürke foltokkal, oldalvást fekete és fejér sujtásokkal, közönséges a' mi csermelyeinknél 's mocsárainkban, a' hol igen jól uszik, 's a' vizi növényeken könnyen futkos; — husa mocsárizü. 2) Haris g. (*R. crex*), sárgásbarna, fen fekete, alant szürke foltokkal, oldalvást fekete sujtásokkal, szárnyai rozsdásbarnák. A' mezőkön 's réteken él és fészkel, a' füben nagy gyorsasággal fut. Haris neve hangjától van, mellyet estve 's éjjel nagyon harsogtat. Fürjanyának 's fürjkirálynak is neveztetik, mivel a' fürjekkel jön és megy, 's magánosan ugyan azon vidéken lakik, a' miért azt gondolak, hogy azokat vezérli. Maggal él, és bogarakkal 's férgekkel. 3) Bukó g., setétbarna, fejéren pettegetve, oldalai fejéres sujtásokkal; a' mocsárokhoz közel tanyáz, kákából sajkaidomu fészket csinál, mellyet valamelly nádszárhoz köt, igen jól uszik és bukik, 's tőlünk csak igen erős télben megy odább. —*j*—*a*.

Guyenne, l. Aquitania.

Guyon, l. Quietismus.

Guys (Pierre Augustin), szül. Marseilleben 1721, elébb Constantinopolban, utóbb Smyrnában kereskedő; utazásairól, 's ezek felől kiadott munkájiról esmeretes. Később Romában az Arcadiak intézete és társasága tagja lett. Első munkája kijött 1744, mellyben Constantinopolból Sophiába (Bulgaria fővárosába) tett utazása viszonyait, levelekben festi. Szinte igy irja le 1748 Marseilleből Smyrnába, 's innen Constantinopolba tett utját is. De hirét leginkább „*Voyage littéraire de la Grèce*" munkájának köszönheti, mellyben uj Görögországnak állapotját éles elmével és jártassággal visgálja, 's az uj és ó Görögöt, országos és polgári alkotmányában összehasonlitja. Mint költő is mutatkozott „Évszakok" czimü mivében, melly akkoriban tetszett. Midőn a' Voyage de la Grèce kijött, Voltaire nehány hizelkedő verssel tisztelé meg; a' Görögök pedig örömökben, hogy egy embert találtak, ki e' szerencsétlen nemzetben nem csupa semmire valókat látott, athenéi polgárlevelet küldének neki. Megh. 79-ik évében 1799 Zante szigetén, midőn épen görögországi utazásának 3-ik kiadásához adatokat keresett. Fija, Pierre Alphonse, a' franczia követségnél Constantinopolban,

Bécsben, Lisabonban titoknokképen volt, utóbb Sardiniában, azután Tripolisban Afrikában, végre syriai Tripolisban consuli hivatalt viselt, 's itt megh. 1812. — Törökországról leveleket adott ki, mellyekben annak romlását igen helyesen ábrázolja. Ő szerzé a' „*La maison de Molière*" vigjátékot is, 4 felv. mellyet Goldoni ujra dolgozott. *J.*

Guzmics (Iszidór), szül. Apr. 7-kén 1786 a' vámos-családi malomban, hol atyja, Guzmics István, molnár volt. Anyjának, nemes Buday Annának, ő negyedik szülötte, 's a' keresztségben László nevet nyere. Nyolcz esztendős korában mágához vevé Buday József, akkor sz. györgy-völgyi plébános Szalavármegye Göcsej járásában. Itt tanult olvasni Faludi Ferencz énekeiből. A' latin nyelv elveibe Alsó-Lendván vezeték, honnan Kőszegre vitték. Itt és utóbb Szombathelyen és Sopronyban végzé latin oskoláit. Ez idő alatt Báróczy minden munkáit több izben végig olvasá; megesmerkedett Rajnis Kalauzával, eclogáival, 's elkezde magyarul verselni. 1805 Benedictinussá lett; novitiatussága alatt a' latin és hellen grammaticából, 's utóbb mathesisből is Tót Farkas exjesuitától vön leczkéket; a' philosophiát Győrött végzé. 1808 szerzetessé felesküdvén, a' győri fő gymnasiumban két esztendeig tanita grammaticát, egyig pedig Pannonhalmán ismételé azt a' szerzet ujonczival. Németül mint philosophus kezde olvasni, czéljához Lafontaine románjait választván. Theologia hallására Pestre küldeték 1811-ben, honnan négy év mulva mint theologia doctora tért vissza. Megjöttével tüstént a' dogmatica tanitójává tétetek, mellyben 17 esztendőt tölte. Pesten létében olvasá a' német classicusokat, különösen Herdert, ki folyvást előképe maradt. Ott létének harmadik évében magyar nevendék társaival tudományos társaságba álla; dolgozgattak, de nem adtak egyebet ki két románnál, e' czim alatt: Két koszorus Delinke; elseje: Meteusz, eredeti, Guzmicstól, Báróczyt látszik követni; másikát Lafontaineből Farkas József pécsi nevendék forditotta. Ugyan Pesten irt össze Bilkei Pappal egy vigjátékot, mellyet a' nevendék papság eljátszék; ki nem adaték. Itt olvasá Kazinczyt, Berzsenyit, Daykát, az Erdélyi Muzeumot (Himfyt, 's a' regéket már az előtt 1808-ban). Részt vön a' magyar Plutarchusban, Hübner geogr. szótárában. Haza menvén, Horváth István ada neki ösztönt a' dolgozásra. Irni kezde az akkor megindult Tud. Gyüjteménybe, majd társ lön csak nem minden folyóirasban és zsebkönyvben. Márton István professor catechismusi perébe avatkozván, irt a' veszprémi egyházi értekezésekbe; majd Báthori Gábor pesti predikátor és superintendens beszéde a' tolerantiáról, alkalmat ada neki a' vallási egyesületről irásra. Pap István és Szikszai Benjamin vetélkedtek vele e' tárgyban. 1824-ben adá ki Theokritosz maradványit hexameterekben, mint a' hellen literatura studiumának első gyümölcsét. 1829-ben kiada fundamentalis és dogmatica theologiát latinul (Győrött, 4 köt. Streibig Leopoldnál). 1830-ban Pannon századjait éneklé hexameterekben, 's Magyar Atheneonját öt énekben, a' felállitott Magyar tudós Társaságra. A' Magyar tudós Társaság igazgatósága Nov. 17. 1830 Posonyban nyelvosztálybeli negyedik vidéki rendes taggá nevezte. Azolta értekezést készite a' hellen-magyar literaturáról, mellynek megjelenését a' tudós Társaság évkönyveinek első kötetében várjuk. Ajánlá még magát mint társ, néhány hellen drama forditására Euripides és Sophoclesből. 1832 elején indita meg „Vallási és egyházi Tár" czim alatt egy folyóirást szelid lélekkel, mint emberhez illik. Hasonlólag dolgozik vele együtt abban több társa. Ugyan azon év Augustus havában bakonybéli apátnak neveztetett ki, 's most az erdős hegyek csendjében lakik. Több idő olta barátságban élnek vele: Horváth Endre és István, Döbrentei Gábor, Szemere Pál és Thaisz; élt Vitkovich. Kazinczy figyelmét a' nyelv hármas befolyásáról irt értekezése által a' Tud. Gyüjteménybe, nyerte meg; barátságos levelezésbe ereszkedtek, 's ez csak Ka-

zinczy halálával szünt meg. A' magyar költés kézi könyvében méltó helyen örömest láttuk volna Guzmicsot.

GUZURATE, félsziget Keletindiában, az Angolok birtoka, fekszik Aschmir, Malwah, Khandes, Aurungadabad 's az indus tenger közt, 1810 négysz. mf., keletre hegyes, délen homokos, belsejében igen termékeny. Lakost 6 milliót táplál, kik leginkább selyem és pamut gyárokban foglalatoskodnak.

GYAKORLAT, (általányos — és törvényes). A' puszta tudományosok (theoreticusok), kik cselekedeteik legszélsőbb alapjai 's czéljaira nézve is felvilágositásokat hajhásznak, és a' gyakorlatosok (practicusok) azaz ollyanok között, kik tekinteteket csak a' legközelebb előttök lévő czélra függesztik, 's arra nézve semmi egyéb segédszereket használni nem akarnak, mint a' mellyek eldődeikről reájok maradtak, 's műszeriesen (*mechanice*) használtatva esmeretesek, — ezek között mondom, talán soha sem tünt ki olly élénken az ellenkezet, mint a' mi napjainkban, midőn a' gyakorlatos, a' tudomány és munkálat minden nemeiben, de különösen a' kormányzási dolgokban napról napra nagyobb nyugtalanságba helyeztetik a' puszta tudomány mind inkább nevekedő tekintete által. Hajdan ki lehetett magát segitni egy olly mondással, melly a' nem nagyon éles gondolkozásu előtt nemi nyomossággal látszatik birni, hogy t. i. helyes lehet valami a' puszta tudományos okoskodás szerint, de azért a' gyakorlatban mégis haszonvehetetlen. De mióta Kant ezen mondásnak helytelenségét egy különös értekezésében felfedezte, nem mer többé senki, magát megszégyenittetni nem akaró, reá hivatkozni. Mert a' valódi tudományos okoskodásnak az életre alkalmaztatva is állnia kell, 's azon gyakorlat, melly vele ellenkezik, már ez által maga magát kárhozatossá teszi. Azonban a' valódi tudományos okoskodás mind azon sarjadzásokra és gátokra is tekintettel van, mellyek az emberi eszközök és elrendelések kikerülhetlen hijányosságából — a' természetiekben szintugy mint az erkölcsiekben — származnak; 's a' képzeleteket mindig inkább és inkább igyekszik valókká teremteni. A' puszta tudományos okoskodásnak a' gyakorlattal lévő illy ellenkezetében ugy látszik, hogy a' győződelem az utóbbi részére hajol, mivel a' durva erő többnyire az ő pártján mutatkozik; de azért általában még is mindenkor veszteség háramlik reá. Mert a' tudományos okoskodás lassanként ugyan, de ellenállhatatlanul nyit magának utat az oskolából az életbe, 's időről időre maga a' gyakorlat is ellenfelénél keres tanácsot és segédet. Mindazáltal a' tudományos okoskodás is gyakran kinszeritve látja magát a' tapasztalástól kölczönözni azt, a' mit önmagából nem meritheti, 's ennél fogva igen helytelenül cselekszik, ha a' gyakorlatra megvetőleg akar magas helyéről alá pillantani; helyesen ellenben csak akkor, ha vele barátságosan kezet fogva, mindig jobban rokonulni igyekszik, mert gyakorlat nélkül nincs valódi tudományosság. — A' mondottak általános igazságnak lévén, egyszersmind a' törvényes gyakorlatra is alkalmazhatók. Mindennapi tapasztalás bizonyitja, hogy a' valódi törvényes éles elme, 's a' törvényes viszonyok legbelsőbb összeköttetésének 's legszövevényesb jelentésének felfogása, csak az életben, gyakorlat által szereztethetik meg, 's szinte magok a' mi puszta tudományos törvénytudóink legjelesebbjei, sőt a' romai örök becsü törvényirók is, csak a' törvényszékeknél, csak gyakorlat által emelkedhettek annyira. De viszont a' gyakorlatbeli hibák, számos lelketlen cselekvésmódok, 's a' puszta tudományosság sok helyen való hijányai, csak akkor szüntethetnek meg alaposan, ha példa gyanánt tanult lelkes férjfiak lépnek elő, 's a' hivatalokra nézve ollyan összeköttetés eszközöltetik, mellynél fogva a' gyakorlatosoknak alkalmatosság adatik magokat a' puszta tudománynak is részeseivé tenni, más részről pedig a' puszta tudományosok a' gyakorlatra szorittatnak. — Jelesebb alakban tünik fel a' gyakorlat, mint a' szokás alapja és a' törvények forrása; minthogy valamelly nemzet törvény-alkotmányának mivelődése

csak akkor képződhetik czélirányosan, ha külső törvényhozás egyenes hozzájárulása nélkül, legalább részszire — magában fejlik ki. Egy törvény sem foglalhat magában minden eseteket, 's a' jogok egymás közti viszonyait meg nem határozhatja tökéletesen, mellyek a' nemzeti élet haladásában ezernyi irányzat szerint tünnek fel. Igy tehát a' törvény irott szavai mellett, tapasztalások és törvénymondatok gyülnek halomra, mellyek az általános rendszabásoknak és okfőknek ujonan támadt viszonyokra alkalmazásából születnek, 's hogy azután a' törvényes igazság első főczélját, a' mindenek iránt való egyenlőséget el ne tévesszék, minden más jövendőbeli hasonló esetek elintézésére is használtatnak. Igy gyülnek összes évről évre honunkban a' királyi udvar (a' királyi és hétszemélyes tábla) határozatai, mellyek azután részint magoknak ezen törvényszékeknek, részint az alsóbb biráknak, mintegy másodrendü törvény gyanánt szolgálnak; az országos törvényeket pedig részint magyarázzák, részint hijányait pótolják ki, 's egyes esetekre és környülményekre miként leendő alkalmaztatásokat állapitják meg. Ohajtható, hogy az illy törvény-sarjadékok méltó figyelemre vétetvén, szigoru gondossággal és állandó szorgalommal ápoltassanak, nehogy a' gondviseletlenség által buja gyökereket vervén, a' törzsöktől különnemü elfajzott gyümölcsöket teremjenek. — Végre még egy oldala van a' törvénygyakorlatnak, ha nem csupán az itélőszékek szoros körébe záratik, hanem neki egyszersmind a' kormányzás, Toklevelek és törvényhozás munkálataiba is engedtetik befolyás. Hogy itt több ismereteknek 's tudományosságnak kell vele összekapcsolva lenni, mint a' törvénykezésre szoritottságában, az eléggé világos; de világos egyszersmind az is, hogy ezen tekintetben a' törvénygyakorlatra készülés igen egyoldalu, igen hijányos. Hányadiknak van a' közönséges (itélőszéki) törvénygyakorlatban jártasok közül, a' mondottakra nézve tökéletes észfogata? Pedig egyedül csak a' fenálló törvények ismerete, elégtelen ollyan személyeknek, kik ujak alkotására is befolyással birhatnak és birnak.

—no—

Gyalogság. E' nevezet alatt a' fegyveres nép, vagyis katonaság gyalog járó része értetik; melly a' seregnek mintegy magvát teszi. Azon megkülönböztetés, mellynél fogva előbb egyik része linea-gyalogságnak, a' másik pedig könnyü gyalogságnak neveztetett, naponként inkább enyészik, mivel az ujabb hadi tudomány minden gyalogkatonától hasonló ügyességet, azaz erős állást 's elszántságot a' küzdésnél, akár zárt rendben, akár egyenes sorban, és lehető legnagyobb gyorsaságot kiván az egyes viadalban. 54.

Gyámság (tutela), a' tökéletlen koru árva vagy elmehijányos személyének 's vagyonának kormányzását tárgyazó jog, melly, mint a' természet, törvény, szülék rendelése vagy illető felsőség által adatik, a' szerint természetes és törvényes, törvényszerinti, végrendeleti vagy adatott gyámságnak neveztetik. A' természetes és törvényes gyámságot kivévén, melly egyik szülő elhaltával a' másik életben maradottat illeti, — a' többiek között első helyet érdemel az, mellyet a' szülék eltökélett akarattal rendelnek. Ezen gyámadásnak két okfeje van: a' személyekre nézve a' szülői hatalom, a' dolgokra nézve pedig a' szabad vagy nem szabad rendelkezhetés. Az elsőből az következik: hogy csak a' felmenők rendelhetnek hatalmok alatt lévő gyermekeiknek gyámokat; kiknek hivatala a' férjfiak törvényes koráig, a' leányok férjhez menésig, vagy a' tébolyodottak megjózanulásáig tart; a' 2-ikből pedig: hogy a' szerzeményre nézve a' szülék által rendeltetett gyámság eleibe tétetik a' törvényszerintinek: az ősiekre nézve pedig rendesen ez előzi meg amazt. — Ha végrendelet által vagy épen nem, vagy hibásan adatik gyám, akkor ezt közvetlenül a' törvény szava 's ereje rendeli el, mellynek okfeje Verb. Hk. I. 116 czimének értelméhez képest ez: a' gyámság terhe olly renddel következik, mint a' javakban való örökösödés. E' szerint tehát az atyarokonok (agnati) mindenkor

eleibe tétetnek az anyarokonoknak (cognatis); sőt ha a' gyámság, az atyarokon törvényes oknál fogva gátoltatván, anyarokonra bizatnék, az akadály vagy ok megszüntével neki az tüstént által vagy visszaadatik; 's ezen jogát akkor sem veszténé el, ha a' törvénytelen koru gyermekkel pérben állana, hanem csak alkalmatos pergondviselőt kellene rendelnie. Különben is az anyarokonok soha sem tétetnek a' törvény rendelése szerint gyámokká, hanemha a' javak világosan 's egyiránt illetnék a' férjfi és leányágot. A' rokonok között, a' vérség ize és osztály szerint legközelebb való megelőzi a' távolabbiakat; ha ugyanazon izbeliek többen volnának, a' korra, tapasztalásra és tehetségre van tekintet; ha pedig egymással mindenekben megyeznének, a' gyámság köz felvigyázattal vitetik, vagy pedig egyes akarattal adatik által valamellyiknek. — Ha végre gyám iránt sem a' szülék sem a' törvény nem gondoskodott volna, az e' beli hijány az illető felsőség által pótoltatik ki. Ilyen felsőségek vagy is törvényhatóságok a' nemesekre és szabadosokra nézve azon vármegyei tisztviselőség, mellyben a' gyermek javai feküsznek, vagy ha ezek több vármegyében volnának helyezve, az, hol a' gyermeknek lakása van. A' polgároknak és különözött kerületieknek illető tisztviselőségek, a' jobbágyoknak pedig az uradalmi tisztség ad gyámokat. Különösen az adatott gyámnak, jó, szenytelen hirü, a' mennyire lehet tudományos, hiv, tapasztalt, vagyonos, és azon törvényhatóság alatt lévő személynek kell lennie, melly által rendeltetik. Törvény által tiltatnak a' gyámságtól azok, kik olly természeti hibával birnák, melly azzal össze nem egyeztethető; továbbá a' főben járó vagy nagyobb hatalmaskodási bünben marasztaltattak, tékozlók, más uraságának magokat önkényesen alája vetők, felségsértők hazaárulók, hamisan esküvők és más becstelenitő vétkűek; végre, kik a' gyermekeknek nagy ellenségei vagy adósai, kik a' szülék által tilalmaztattak, 's általában mind azok, kik akármi okból igen gyanusak. Egyebiránt, mivel a' gyámság kegyességbeli hivatal, minden, ki e' végre felszólittatott, tartozik azt magára vállalni, hanemha magát attól elegendő okoknál fogva meg tudná menteni. Illyen nyomos mentségek e' következők: tulajdon gyermekeinek sokasága; az ön és a' gyámsága alá jövendő gyermekek javainak távolsága, több különböző helyen léte 's nagy kiterjedése; a' katonáskodás; mindennemü közhivatal; nagy és gyógyithatlan betegség; irásbeli tudatlanság; engesztelhetetlen harag; 60 évnél nagyobb, vagy pedig tökéletlen kor; 's végre az igen nagy szegénység. — Minekutána az illető törvényhatóság kifogás nélkül való alkalmatos gyámot rendelt, szoros kötelességében áll még: a' törvénytelen koru gyermekek javait pontosan összeiratni; szigoruan gondoskodni, hogy a' gyámok kötelességeiknek mindenekben hiven megfeleljenek, 's a' gyámságok alatt lévőknek lelki 's testi állapotjáról a' törvényhatóságot minden fél esztendőben tudósitsák, melly ezt a' magyar királyi Helytartótanács eleibe terjeszti; továbbá meghatározni, minő tudományokban vagy mesterségekben tanittassék a' gyermek; ugy szinte, a' gyámaktól annak idejében számot kérni és a' netalán történt hijányt kipótoltatni; mert ha e' nélkül idő közben a' gyám meghalna, vagy javait valamiképp elvesztené, az 1723 V. 63 cz. szerint, a' felelet és elégtétel terhe a' tisztviselőségre szálna; végre a' gyanus gyámokat ügyésze által hivataloktól elmozdittatni, vagy a' környülállásokhoz képest büntetésre és kárpótlásra itélni. A' gyámnak lelkiesmeret szerint való kötelességei pedig ezek: hivatalának kezdetekor a' gyermek mindennemü vagyonát összeiratni, a' másoknál lévőt barátság vagy törvény utján visszakövetelni, 's e' szerint ügyvédet vallani, pert kezdeni, folytatni, hasznos peralkut (transactio) kötni 'sat.; továbbá a' gyámság ideje alatt, a' gyámolt személyének, ingó 's ingatlan javainak és ügyeinek szorosan gondját viselni, semmit adóssággal meg nem terhelni, vagy elidegenitni (az elkerülhetlen szükség esetét kivévén) 's évenként mindenekről számot adni. A' feddhetlen gyámok (valamint a' másodszor férjhez ment anyák is)

fáradságok jutalmául a' gyámoltak javai jövedelmének egyhatod részét huzzák. Az atya számadásra nem kinszerittethetvén, jutalmat nem kiván. — A' gyámság végződtével kötelességében áll a' gyámnak, az összeiratáshoz képest mindent, — vagy természetiben vagy hason értékben visszaszállitni 's végső számot adni. A' törvényes gyámok, egyedül a' csalárdság és tetemes hiba által okozott kárt téritik meg. Ha a' gyám, gyámoltjának törvénytelen kora előtt hal meg, a' számadás és elégtétel terhe örököseire háramlik, vagy ha semmi javakat nem hagyna maga után, — a' tisztviselőségre. Ugyan az történik, ha a' gyám, gyámoltjának, vagy az illető tiszti karnak idején korán számot nem adott; valamint akkor is, ha a' gyám számadásra sürgettetett ugyan, de azt mégis elhalasztotta. Ha pedig a' gyámolt, törvényes korában a' számadást el nem fogadta, vagy azt tökéletes korában nem sürgette: az ebből eredett kárt egyedül magának kell tulajdonitnia. — A' bitorló, vagyis ezen hivatalt a' szülék, törvény és illető törvényhatóság rendelése nélkül vagy ellenére magának tulajdonitó gyám, mindeneket tartozik visszaadni, mellyek a' gyámoltak szüleitől valóknak lenni kimutattatnak; továbbá köteles a' csekély hiba (culpa levissima) által okozott károkat is megtéritni, 's mind e' mellett fáradságáért semmi jutalmat nem reménylhet. — Megszünik a' gyámság az árva fiukra nézve a' törvényes kor (12 év), a' leányokra nézve a' férjhez menés, a' tébolyodottakra nézve pedig józan eszek visszanyerése által. Azonban néha idő közben is félbe szakad a' gyanu, azaz a' rosszul viselt gyámság miatt való elmozdittatás által; mellyel néha gyengébb néha terhesebb büntetés is van egybecsatolva. Ugyanis a' gyámoltnak személyét érdeklő nyomos dolgok, vagy a' vagyon sajátsága körül csalárdságból eredt gyanu miatt, örök becstelenség 's a' kár kétszerezett pótlásával; — a' vagyonnak gazdasági kormányzásából támadt gyanu miatt pedig (becstelenség nélkül) kétszerezett kárpótlással büntettetik a' gyám. Ha tetemes és szembetünő hibáról (culpa lata et levis) gyanus, a' kárt minden költségekkel együtt téríti meg; egyszerü (simplex) gyanu pedig, — a' gyámoltnak veszedelme miatt — a' hivataltól leendő elmozdittatásra szolgáltat okot. Ha a' gyám, a' gyanuból eredt pernek vége előtt meghal: a' csalárdsági büntetés, mint egyedül személyes, megszünik, 's örökösei is csak az egyszerü kárpótlásra, és csupán örökösödések erejéig köteleztetnek. — A' természetes és törvényes gyámok (szülék) is elmozdittatnak ugyan hivataljoktól elegendő okok miatt; de azon kivül, a' fenebb érintett büntetéseknek reájok nézve nincs helye. —*no*—

Gyapju név alatt általányosan az emlős állatoknak azon takarója, melly a' szálkás vagy tüskés szőrök alatt fekszik; különösen pedig a' juhok bőrfedezetje értetik. A' gyapju a' fajta, égöv, táplálmány 'stef. szerint különböző; 's ehez képest elosztatik 1) durvára, melly hosszu, 's vagy egyenes szálu, vagy csak rendetlenül fürtös, mint a' belföldi juhoké. 2) finomra, melly rendes göndörségü. Ezt spanyol-, vagy mivel Spanyolországban sem minden juh hord finom gyapjat, merino gyapjunak nevezik. A' durvák is majd több majd kevesebb rövidebb finom szálakkal vegyesek; az elsőkhez többnyire a' közönséges belföldi, az utolsókhoz pedig a' finom eiderstädti (Holstein) gyapju tartozik. Az egyenes szálu gyapju egy felnőtt juhon esztendő alatt 6—8 hüvelyknyire, a' merino gyapju pedig legfelebb 2 hüvelkynyire nő. Nemesitett azon juhok gyapja, mellyek valódi finom spanyol juhokkal vegyitésből vagy egyenesen, vagy tenyésztés által szarmaznak. Ez a' durvához hosszaságára és merevenységére még elejénte hasonlit, de göndörödésével a' finomhoz már a' nemesités első lépcsőjén közeledik. A' spanyol kosokkal nemesités legelőször Szászországban kezdődött, honnan a' finom merino gyapjut, szász gyapjunak is hivják. (Vö. Juhtenyésztés) Ezentul a' nemesités Morva és Magyarországokon, ugy Ausztriában is lábra kapott. Ternaux (Par. 1827) azt jegyzi meg, hogy 45 év előtt a' spanyol gyapju

legdrágább volt, de 1794, 's még inkább 1804 óta ára mindig alább szállott, a' szász gyapjué pedig emelkedett; igy 1804 a' legfinomabb spanyol gyapjunak kilogrammája 24 fr. 1827 pedig csak 9 fr. volt, midőn ellenben a' szász electoralis akkor 16, 1827 pedig 34 frankon kelt. — A' gyapju, midőn első kézből kereskedésbe kerül, elkülönöztetik bárány vagy juh-gyapjura; ez ismét egy vagy két nyiretüre; továbbá nyárira vagy télire. Más más osztályokba vétetik még a' vágó juhról nyirés idején kivül, ugy az elhullott juhról szedett gyapju, valamint az is, mellyet a' cserzéskor tépnek le a' bőrről. A' báránygyapju kalapokra, lábtyükre, más gyapjuval keverve posztóra, nyári, csak közönséges posztóra, az egy nyiretü különféle szövetekre, posztóra 'sat.; a' téli, különösen posztóra fordittatik. A' durva 's félig nemesitett gyapjut vagy ugy, mint a' juhról jő, dolgozzák fel, vagy a' hosszabb szőröket a' rövidebbektől elválasztva, különösen használják. Ez elválasztás gyaratolásnak hivatik. A' gyaratolt hosszu gyapju lábtyü fonálra, 's különféle sima, posztóforma szövetekre; a' nem gyaratolt közönséges gyapju posztószélre használtatik. Merino- 's igen nemesitett gyapju gyaratolásra nem oly alkalmas, mint a' durva. A' spanyol gyapju szinte mint a' szász, négy nemre osztatik; amaz refina, prima, secunda és tercera; ez electoral, prima, secunda, és tertia-gyapjura. Kimeritőleg tanitnak e' tárgyban Wagner: „*Beiträge zur Kenntniss und Behandlung der Wolle und Schafe.*" (Berl. 1821); F. B. Weber „*Ueber die Gewinnung der feinen und edlen Wolle*" (Breslau 1822); J. M. Freih. v. Ehrenfels „*Ueber das Electoralschaf, und die Electoralwolle*" (Prag 1822); Christ. Karl André „*Neueste Ansichten über Wolle und Schafzucht nach 3 franz. Schriftstellern*," (Prag 1825 4.) 'sat.; Angyalffy Mátyás András „*Grundsätze der Schafcultur*" (Soprony 1817) és „Juhász káté" (Pest 1830).

Gyapjumérő, Köhler gyapju kereskedő, és Hoffman mechanicus találmánya 1823. Ez a' többi hasonló találmányok felett azzal az elsőséggel bir, hogy egyszerre 100 gyapjuszálnak áltmérőjét *méri meg*; a' mi sokkal biztosabb következményekre vezet, mint az egyes szálak méregetése. E' mérés igen egyszerü, mesterkéletlen módon esik: a' szálak t. i. egy az eszköz közepén látható üregetskébe tétetnek, ekkor mintegy 3. leipzigi fontnyi sullyal, rugósságok ellenhatásának maximumáig összonyomatnak, 's a' foganat egy fokmutatón 60-szor nagyitott mértékben azonnal feljegyeztetik. Köhler *gyapjumérője* ezen eszköz neve, ki annak használáról és használatáról egy könyvetskét is adott ki; készül pedig a' nevezett Hoffmann leipzigi mühelyében, 's ára 40 tall.

Gyarmathi (Sámuel). Gyarmathi azon derék hazafiak közé tartozik, kik mint Pariz Pápai, Fogarasi, Úri, Gelei, a' magyar nemzetnek külföldön, tudományok által, ékességére voltak *). Született Kolosváron, Gyarmathi János és Osváth Éva nemes szüléktől, 1751 Julius 15. Első tanulását kezdette 1757-ben ugyan ott, mellyet 1763-ig folytatott, mikor Enyedre ment tanulni; de csak hamar visszatért Kolosvárra, hol a' Rhetoricát elvégezvén, 1766-ban mint már tanuló deák Zilahra ment; 's innen viszont Enyedre vette magát 1769 ben, hol oskolai tanulását bevégezte. Mária Therézia Bécsben az orvosi tudományt tanulók számára uj fundatiót állitván fel, Gyarmathi is Bécsbe indult 1776-ban, ezt a' tudományt megtanulni, és az akkori erdélyi reformatus superintendens

*) Pariz Pápainak levelezései Jablonszkival, Hottingerrel 's más külföldi tudósokkal, meg vagynak negyedrétben bekötve az enyedi könyvtárban, mellyek a' köz figyelmet nagyon is megérdemlik. — Fogarasi, Ráth Mátyás ujságai szerint (1780 — 1781) Berlinben arany emlékpénzt nyert egy jutalomkérdés helyes kimeritéséért. Uriról értekezett Horváth István a' Tudományos Gyüjteményben, de már a' jenai tudós ujság 1788-ban a' 82-dik szám alatti dicséretesen emlékezik róla, kit Lejdából hivtak Angliába meg, hogy a' Bodleana könyvtárt szedje rendbe. Gelei Rafael, bécsi practicus orvos, ugyan csak az 1788-ban kijött jenai tudós ujság szerint nyerte el a' parisi orvosi kartól kitett arany emlékpénzt a' familiai nyavalyákról irt pályairásáért, 's egyszersmind levelező tagnak választatott.

Csernátoni ajánlására a' Goldberg alumneumba felvétetett, de az arra való esztendei két száz forintból álló segedelmet az erdélyi cancellariától vette. Orvosi diplomát nyert 1782-ben, 's jóllehet szegény állapotban, mindjárt utnak is indult Andrád Sámuel jó barátjával, Németországra. Megjárták Prágát, Dresdát, Frankfurtot, Berlint, Potsdamot, Swerint, Vismart, Lübecket, Hamburgot, Cellét, Braunschweigot, Wolfenbüttelt, a' Harz hegyeket, Göttingát, Mindent, Kasselt, Meiningent, Hildburghausent, Coburgot, Erlangát, Norimbergát, Regensburgot, 's többnyire mindenütt gyalog, mint Kovachich 1765-ben Olaszországot, egyedül a' tudni vagyás nemes ösztönéből. Ezen első utazásában már esmeretséget kötött Gyarmathi Formey-vel, a' berlini tudós társaság titoknokjával, 's ott léte alatt több izben megjelent a' társaság gyülésében. Göttingában Michaelisnek és Murraynak kedvekbe esett, kik az ott való ritkaságokat megmutogatták neki. — Azonban a' pénzbeli szükség Gyarmathit négy hónap múlva visszaszorította hazájába, mikor régi jó barátja szerencsi Nagy István, később győri pap, Ráday Gedeonnak ajánlotta, kinek két unokáját, Pált és Gedeont, Pozsonyban tanította. Itt laktában Horpácson felkereste barátját Hajnóczyt, gróf Széchényi könyvtárja őrét, ki által a' grófnak is esmeretségébe esett 1783-ban, és ez a' nagy lelkü ember becsülte Gyarmathiban már akkor a' benne kitetsző érdemet, mellyet ez később be is bizonyitott. — Ráth Mátyás utnak inditotta kevés idővel az előtt az első magyar ujságot, mellyet Révay folytatott. A' mi Gyarmathink is dolgozott ebbe 1784-ben, mikor épen a' magyar koronát Bécsbe felvitték. Ő volt az első, ki ugyan akkor Mongolfier léghajóját a' pozsonyi piaczon számos nézők jelenlétében felbocsátotta, és azt más nap ujra primas Batthyáni háza előtt a' primas jelenlétében megtette.

Megérkezvén az ifju két Rádaynak uj nevelője az academiáról, Gyarmathi Pestre ment 1784-ben, hol a' pesti és budai közönséges játszószinben az első magyar játékban sugó volt, 's Waltron szerepére ő szerzett egy magyar ifjat, kit, valamint a' játékszin igazgatója német feleségét Waltronné szerepére és az actióra, megtanitott. Ekkor tájban Hontvármegye, ifjabb Ráday Gedeon administratorsága alatt orvosának hivta meg Gyarmathit; de ő a' meghivást nem fogadta el, nehogy a' vármegye előbbi orvosa hivatal nélkül maradjon. Lement tehát a' Hora világ el csendesedésével Erdélybe, 's megházasodott Enyeden 1785-ben; de a' melly házasságból gyermekei nem maradtak. Mindjárt azután gróf Rhédey Ádám és Ferencz mellé udvari orvosnak tette Báró Radák Ádám, a' két ifju gróf gyámja, honnan gróf Bethlen Gergelyhez vitetett udvari orvosnak, majd 1787-ben Hunyadvármegyébe rendes physicusnak. Itt laktában Déván kezdett a' magyar grammatica kidolgozásához, midőn az ujságban olvasta, hogy udvari tanácsos Görög Demeter 50 aranyt tett arra jutalmul fel. Esmeretes ez a' könyv „Magyar Nyelvmester" czim alatt, melly kijött Kolosváron 1794-ben. A' munka már 1791-ben készen volt, 's az erdélyi diaeta felküldötte Bécsbe, hogy az iró jutalmaztassék meg, de e' lépésnek nem lett foganatja; azért az ország vette azt oltalma alá, mikor épen Natorp 1792-ben 1500 ft. küldött Bécsből a' diaetának, a' magyar nyelv előmozditására, mellyért hazafiusággal tisztelteted meg. Ezen segedelem Gyarmathi munkája kinyomtattatására fordittatott, mellyből a' nyomtató Hochmeister ezer Gyarmathi ajándékban ötszáz forintot kaptak. Igy jöhetett Gyarmathinak első köz hasznu könyve a' világ elébe, mellyben gróf Bethlen Gergely, báró Wesselényi Miklós és Türy László legmunkásabb részt vettek.

Hunyadvármegyét nem sok idő múlva ujra felcserélte Gyarmathi gróf Bethlen Gergely udvarával, kinél haláláig maradván, annak három fija, László, Gergely és Ferencz holtáig tartó esztendei fizetést rendeltek neki. Második utazást tett Gyarmathi 1795-ben Németországra, gróf Bethlen Pál királyi tábla elölülője unokájával, gróf Bethlen Elekkel,

mint barátja 's mentora az ifju grófnak. Ekkor esmerkedett meg Halleban Forsterrel, Cook uti társával, Jenában Büttnerrel, Lipsiában a' már öreg Őserrel, kit mint pozsonyi születésüt méltán hazánkfijai közé számlálhatunk. Ekkor tett esmeretséget Weimarban Wielanddal, Schnepferthalban Salzmannal, Dresdában Adelunggal, ki maga minden könyvtárokban meghordozta, és az ottani tudósok társaságában tartatni szokott vacsorákra meghivta.

Göttingában két esztendeig lakván, az ottani tanult professorokkal tartós barátságot kötött, kik közül némellyekkel azután is, hogy haza szállott, p.o. Blumenbach-al, Lichtenberggel, Schlőtzerrel, levelezést folytatott. Második könyve „*Affinitas Linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammatice demonstrata*" (Göttinga 1799) Göttingában laktában készült, mellyre Büttnerrel való barátságos esmerete és a' köztök váltva folyt beszélgetések adtak inditó okot. Ezen munkája által nyerte meg azt is, hogy a' göttingai tudós tarsaság tagjának választotta, és ott laktában az ülésekben mindig részt vett. Büttner, Gatterer, de főképen Schlötzer és a' helybeli gazdag könyvtár, nyitották fel előtte a' segéd kutfőket a' különb különbféle nyelveknek öszvehasonlitására. Stojkovitstól tanulta a' muszka, Schlőtzertől a' svéd és dán, Canzlertől az angol nyelveket. Hogy pedig érdeklett könyve világot láthatott, abban Lichtenberg volt a' fő munkás, ki Gyarmathit különösen szerette. „Ezen tudós ember társaságát életem leggyönyörüségesebb paradicsomának tartom", (Gyarmathi szavai hátra hogyott jegyzéseiben), egy nyavalyája végén tokaji borral gyógyitottam meg nagy gyönyörüségemre (szinte ott). Gyarmathinak „*Affinitas*" czimü könyve Europában hirt nevet szerzett. Birom Silvestre de Sacynak eredeti levelét, mellyet 1799-ben Januarius 13-dik napjáról irt Parisból Gyarmathinak, mellynek másolatja itt következik. „Monsieur! Je ai lu avec attention l'ouvrage, que „vous avez eu la bonté de m'envoyer. Je n'ai pas les connaissances „nécessaires pour l'apprécier parfaitement. Je crois cependant, que „vous avez pris la ronte la plus sûre pour comparer plusieurs langues „ensemble, en préférant l'analogie des formes grammaticales à la ressemblance des mots. Cet ouvrage ne peut être que celui d'un „homme profondément instruit et laborieux. Je me propose „d'en rendre un compte succinct sous peu de tems dans le Magasin „Encyclopédique, seul journal vraiment littéraire que nous ayons „aujourd'hui. Agréez avec mes remerciemens l'assurance de l'estime, „avec laquelle j'ai l'honneur d'être Monsieur votre très humble et „obéissant Silvestre de Sacy."

Dobrowszky, kivel G. Prágában esmerkedett meg már az előtt, irta a' jenai tudományos ujságba felvetetett recensiót e' könyvre, (214 sz. 1799), melly mind Gyarmathinak, mind a' Magyarhazának dicsőségére szolgál, 's egyszersmind nem megvetendő utasitást ad egy jó magyar szótár készitésére.

Petersburgban is rövid idő alatt esmeretes lett munkája által Gyarmathi. Collegiumi tanátsos Koch (hasonlóképen magyar hazafi, tátrai születésü) hosszu levelet irt Blumenbachnak Jul. $^{15}/_{16}$ 1798, mellyben Gyarmathinak érdemeit megesmeri, 's egyszersmind a' magyar nemzet nevéről, Muszkaországon keresztül utazásáról, meglepő dolgokat fedez fel. Ezt a' levelet közlötte Gyarmathival Blumenbach illy szókkal: Carissimum Gyarmathi salvere jubet J. F. Blumenbach die 10. Dec. 1798 Mind a' kettőnek válaszolt a' már megboldogult, az utolsónak Helicidákat 's más követ küldvén egyszersmind Erdély bővebb megesmertetésére.

Gyarmathi jó mineralogus is volt. Az enyedi főoskola számára Wernertől, Voigttól, Kanicstól 425 darab ásványt vásárlott meg 1797-ben, mellyeknek lajstromát Emmering, Blumenbach és Wiedenmann könyvei szerint maga készitette, és leküldötte; igy ebben a' tekintetben is a'

haza köz tiszteletét méltán megérdemli. Meg kell azt is említenem, hogy a' nevezett ifju gróffal három izben utazott el Göttingából, először Kasselbe, másodsor Jenába és Erfurtba, hol herczeg (később frankfurti fejedelem) Dalberg jó szivvel fogadta az utazókat. Öszvejárván azután Németország nevezetesebb városait harmadszor, Hamburgon keresztül Kopenhágába utaztak, melly utról egy kis napló könyvet irt Gyarmathi, 's én ebből röviden ezeket jegyzem ki: Hamburgban Reimansnál ebédeltek, kit G. arczvonásaiban hasonlónak talált prof Patakihoz. Büschnek, Neminichnek itt jöttek ismeretségébe. Kopenhágában minden ritkaságokat megnéztek; egy obeliszkon, melly az örökös jobbágyság eltörlésének emléke, illyen két lelkes felirás van dán nyelven: „A' király parancsa, hogy szünjék meg az örökös jobbágyság; a' honi törvényeknek rendbe szedetteknek és foganatosoknak kell lenni, hogy a' földmives bátor, felvilágosodott, szorgalmatos és jó ember, 's igy boldog polgár lehessen", a' másik: „A' király általlátta, hogy a' törvényes polgári szabadság, haza szeretetet, pallérozódást szorgalmat és bóldogságra reménységet gerjeszt." Spengler, a' Mesterségi tár felügyelője, azt mondta a' többek közt Kopeczkiről, Öserről 's más ott tartózkodó magyarországi mivészekről, hogy Magyarország nem tudja őket megbecsülni. Éjszakig mindenütt hiv Magyar nemzet név alatt emlegették a' Magyarokat 'sat. Hogy Göttingából haza tértek az utazók, Bécsben Denis különösen megbecsülte Gyarmathit, és magános muzeumban rendelt olvasó asztalt számára, melly emberségnek 1798 's 1799-ben, mikor harmadszor utazott fel Bécsbe gróf Bethlen Gergellyel, hasznát is vette mind addig, mig 1800. Apr. hónapban zilahi professornak meghivták, hol azután kilencz esztendeig tanitói hivatalt folytatott. Végső nyugodalomra ifju gróf Bethlen Gergelyhez vette magát Bunra, hol csendes magánosságban élt egész haláláig, melly Kolosváron az 1830dik esztendő Aprilis hónapjában történt meg. Valamint előbb, ugy Nagy Bunon laktában is, 's egész haláláig hiv és lelkes partolója volt honi nyelvünknek. Már megnevezett munkájin kivül nyomtatás alá bocsátotta Campe Robinsonját és Amerika feltalálásáról irt könyvét, nem különben a' Bécsben 1816-ban kijött vocabulariumot. Béke egy olly jó hazafi hamvainak! ki rövid jegyzéseit élete környülállásairól igy zárja be „Göttingából én hoztam Erdélybe legelébb a' sárga krumplit, az ugy neveztetett Zucker-krumplit, melly minda' Luftballonnál mind az első magyar tragoediánál kedvesebb előttem".

Kállay Ferencz.

Gyarmatok. Amerika 's a' Keletindiába vivő tengeri ut felfedézéséig nem volt a' középkor statusainak Európán kivül semmi telepedése, kivévén a' Velenczeiek és Genuaiak némelly kereskedési telepedéseit. A' földközi tenger vala öszvekötő utja a' nagy kereskedésnek, melly főképen az olasz apró statusok, 's nevezetesen Velencze és Genua, 's a' cataloniai tengeri városok kezén volt. A' kereskedés India 's az europai és ásiai száraz között leginkább Ormuz és Adenen által, a' persa és arab tengeröblökből üzeték. Aleppo, Damaszk, 's a' baruti kikötő, főkép pedig Egyiptom, valának mind eddig főlerakó helyek. Valamig a' kereskedés csak tartományinak, csak apró tartományok által üzetettnek tekinteték, nem lehete az olly fontos, mint midőn Keletindia tengeri utjának 's Amerikának felfedezése után, a' Spanyolok és Portugalok, mint gyarmati és világkereskedést üző népek léptenek fel. Midőn a' portugal nemzet legelsőben indult felfedezések után, akkor virágzott hős kora. A' Maurokkal eleinte Európában, azután Afrikában szüntelen harczolván, romántos emelkedés lepé meg e' nemzet hadakozó szellemét, melly azt kalandos vállalatok iránt annyival fogékonyabbá tevé, mivel az a' hitetlenek ellen kiirthatatlan gyülölséggel vala egyesitve. 1410 től fogva, midőn Henrik a' tengeri hajós (l. e.), Afrika nyugoti partján felfedezés végett hajózni kezde, az ő haláláig (1463) felfedezék a'

Portugalok 1419 Madeirát, 1439 Bojador fokát, 1446 a' Zöldfokot, két évvel később az Azorokat, 1449 a' Zöldfok szigeteit, 's Sierra-Leoneig nyomulának. 1484 Kongot látogaták meg. Bartolomeo Diaz 1486 a' Vészes fokig ért, mellyet János király Jóremény fokának neveze. Kevéssel ezután, a' nagy Emanuel király országlása alatt, találkozék egy merész férjfiu, ki a' Portugalokat ezen uton egészen Keletindiáig vezeté. Vasco da Gama 1498 Maj. 20-kán köte ki legelsőben Kalikutnál, a' malabari parton. Nem küzdés nelkül, — főkép a' Maurokkal, kik eddig teljes birtokában valának az indiai közlő kereskedésnek, — sikerüle a' Portugáloknak, a' malabari tengerpartokoh egyes telepedéseket alapitni, 's egyedül csak az első alkirályok nagy esze 's rettenthetlen bátorsága, nevezetesen az abrantesi nagy Almeidáé (1505—9), 's a' még nagyobb Alfonso Albuquerqueé, ki felváltója lön (1515) vala képes Indiában, csekély erővel, messze terjedő uraságot alkotni, mellynek főhelye 1505 olta Goa lön. Hanem a' Portugálok csak egyes erős helyeket tartának haddal megrakva a' szárazföld tengerpartjain 's a' szigeteken, gyüjtő helyül szolgálókat, mellyek közt az afrikai partokon Mozambique, Sofala és Melinda, a' persa öbölben Maskate és Ormuz, a' malabari és indiai partokon, Goán kivül, Diu és Daman, Koromandelen Negapatam és Meliapur, 's Malakka a' hasonló nevü félszigeten legfontosabbak valának. 1511 olta a' Füszerszigeteken, 's 1518 olta Ceylonon is alkottattak telepedések, melly utóbbiak csak hamar tetemesekké levének; csekélyebbek maradtak a' javai, sumatrai, celebesi és borneoiak. Brazilia is, noha Cabral által már 1500 felfedeztett, csak később lön nagyobb fontosságu. Ellenben a' Chinával 1517, 's Japannal 1542 kezdett kereskedési összeköttetés, fő forrása volt sokáig a' Portugálok gazdagodásának. Sokáig voltak a' Portugálok egyedüli birtokában az egész keletindiai kereskedésnek. A' Spanyolországgal támadható czivakodások megelőzése végett, IV. Sixtus pápa bullája által már 1481 a' Portugáloknak itélteték minden, a' Bojadorfokon tul csinálandó felfedezés, 's noha a' Molukkák birása felett Spanyolországgal vita támada, ez még is 1529 ugy intézteték el, hogy V. Károly minden igényét eladá a' portugál koronának 350,000 aranyon. De miután II. Filep 1580 Portugaliának urává tevé magát, a' keletindiai gyarmatok is Spanyolország kezére kerültek, kevéssel pedig azután Nemetalföldére. Nagy férjfiak, 's a' nemzet hős lelke alapitá Keletindiában a' Portugálok hatalmát; 's megbukott ez, midőn a' nemzet charactere elfajult, midőn még a' felsőbb osztályokban is alacsony kalmár lélek lépe az előbbi hős szellem helyébe! melly kalmár lélekkel a' birásvágy, fényüzés és puhaság felette elterjedt, a' mi annál veszedelmesebb volt, mivel a' birtokok egymástól igen messze feküdtek. Ehez járult a' papság igen nagy befolyása, kivált az inquisitio által. Midőn ezen bajos állapotban Portugalia Spanyolországgal egyesittetvén, a' portugál gyarmatokra kevés gond fordittatott, 's a' nemzeti szellem egyre aljasodott, olly időben, midőn a' Spanyolok ellenségei, 's kivált az ifjui merészségü Németalföldiek, a' Portugáloknak is ellenségei levének: akkor a' portugál nagyságnak Keletindiában mulhatlanul öszve kellett roskadnia. Portugalia soha sem üzé a' keletindiai kereskedést kizáró társaság által, habár az, az évenként Febr. vagy Martiusban Indiába menő hajósereg által az országlás felvigyázása alatt állt. A' közlő kereskedést Indiában, melly ott néhány fő kereskedési kikötőkre vala szoritva, már korán iparkodtak a' Portugálok magoknak megszerezni; ellenben megelégedtek az áruk Lissabonba vitelével, a' nélkül, hogy azokat Európában széljelhordták volna; olly intézkedés, mellynek káros következéseit az ő tengeri erejek — veszedelmes vetélkedő társaivá lévén ennek a' Hollandiak — csakhamar tapasztalá. Azolta a' Portugáloknak majdnem csupán Brazilia birása által volt helyek az europai gyarmatos nemzetek közt. Szerencséje ezen ország gyarmatositásának, hogy aranygazdagsága csak 1698, gyémánttal bővelkedése 1728 fedeztetett fel, 's hogy a' Braziliával

való kereskedés csak Pombal alatt adaték által két kizáró jussal birt társaságnak.

A' Portugálokkal majdnem egy időben léptek fel a' Spanyolok, mint gyarmatos nemzet, a' nézö helyre. Colombo már 1492 Oct. 11. fedezé fel st.-Salvador szigetét, 's következö három utazása alatt a' nyugotindiai szigetcsoportot (hol st. Domingo vagy Hispaniola, aranybányáji miatt, nagy fontosságu lön Spanyolországra nézve;) 's Amerika szárazföldje tengerpartjainak egy részét. Cuba, Portorico és Jamaicán 1508—10 tétettek telepitéssel próbák. Azután Cortez Mexico nagy országát hóditá meg 1519—21, Pizarro és társai 1529—35 Perut, Chilit és Quitót; 1523 Terra-Firma, 1536 Ujgranada foglaltaték el. Azon tartományok természeti minösége, mellyekben a' Spanyolok mint hóditók léptenek fel, mindjárt elejénte kiszabá a' gyarmatok characterét, mellyet ezek a' dolog velejére nézve utóbb is megtartottak. Nem szolgáltaták ezek ama' becses termékeket, mellyeket Keletindia; ellenben találtatott rajtok arany és ezüst, 's e' volt a' mit a' Spanyolok kerestek. Ha tehát a' Portugálok keletindiai gyarmatai mindjárt elejénte kereskedési gyarmatok valának, a' Spanyolokéi Amerikában mindjárt kezdetben bányász gyarmatok levének, 's csak utóbb vevének magokra részint más charactert. A' Spanyolok, hogy messze terjedt tartományaikat, kivált az ös vadász lakosok ellen megtarthassák, ezeket keresztyénségre térittetni 's állandó lakásokhoz szoktatni kivánva, számos missiókat alapitottak. A' gyarmatok szerkezetének főalápjai már V. Károly alatt 1532 megállapittattak. A' kormányt Európában indiai tanács, Amerikában elejénte 2 azután 4 alkirály, 's még 8 független fő kapitány vivé. Városok állottak fel, elejénte kereskedés végett 's hadi pontok gyanánt a' tengerpartokon, de késöbben a' tartományok belsejében is, leginkább ott, a' hol bányák voltak; igy támadtak Vera-Cruz, Cumana, Portobello, Carthagena, Valencia, Caracas, 's a' csendes oczeán partján Acapulco, Panama, azután Lima, Conception és Buenos-Ayres. Az anyaország egyházi szerkezete szinte átment ezen gyarmatokra, csak azon különbözéssel, hogy itt az egyház sokkal függetlenebb lett a' királytól. A' nemes érczek nyerése fő tárgya lön ezen gyarmatok használásának, a' miből természetesen következék a' velek való kereskedésnek, lehetségig szoros felvigyázat alatt tartatása. Az amerikai kereskedés Spanyolországban csupán a' sevillai kikötöre szorittatott, a' honnét évenként két hajósereg evezett Amerikába, nevezetesen a' gallionok, 12 vitorlával, Portobelloba, a' 15 nagy hajóból álló pedig Vera-Cruzba. Ha nem volt is tehát a' kereskedés kizáró társaságra törvényesen bizva, mégis csak kevésnek tulajdona maradt az. Miután Spanyolország 1564 a' Philippinákat elfoglalá, Acapulco és Manilla közt 1572 olta néhány déltengeri gallionok általi rendes közösülés tartatott fen; 's igy csak a' kereskedés erös korlátozása okozá, hogy ezen szigetek, minden kedvező helyzetek mellett is, inkább költségbe kerültek a' koronának, mint sem hogy annak hasznot hajtottak volna. Egyedül vallási tekintetek gátolák, hogy ezeket Spanyolország egészen el nem hagyta. — Hanem sokkal munkásabb életet, és sokkal nagyobb politicai fontosságot nyert az europai gyarmati rendszer, midön ebben két — a' szó jelesebb értelmében véve — kereskedő nemzet, az Angolok és Hollandiak részt vevének. A' Hollandiak voltak legelsök, kik midön függetlenségekért harczolnának, mint félelmes vetélkedő társai léptek fel az akkor spanyol igát vonó Portugáloknak.

A' Hollandiak fellépése az egész gyarmati rendszernek főbb érdeket ada, általa a' gyarmati kereskedés ujabb emelkedést 's nagyobb kiterjedést nyervén. Már hosszabb idő olta üzék a' Hollandiak a' közlő kereskedést keletindiai árukkal Lissabonból egész Európában, 's midön függetlenségekért harczoltanak, megesmerék a' spanyol tengeri erő tehetetlenségét. II. Fülep despotai rendszabásai most olly elszánásra kinszeriték öket, mellyre különben szabad választásból alig jutottak volna,

hogy ellenségeikkel Keletindiában vivjanak meg. 1594 legnagyobb szigorusággal ujittatott meg Filepnek már 10 évvel előbb is kiadott tilalma, a' Hollandiaknak Lissabonnal való kereskedése ellen, 's számos hollandi hajók foglaltatának el, e' város kikötőjében. Igy tehát ki lévén zárva minden kereskedésből a' keletindiai termékekkel, csak e' választás maradt a' Németalföldieknek, vagy egészen lemondani a' kereskedés ez ágáról, vagy közvetlenül Keletindiából hozni az árukat, mellyek tőlök Europában megtagadtattak. Egy, amsterdami 's Antwerpenből Amsterdamba költözött kereskedőkből álló társaság, egy jeles tapasztaltságu férjfiu, Cornelius Houtmann, által buzdittatva, 's miután az éjszaki tengeren Keletindiába vezető hajóut keresése végett több rendbeli próbatételek nem sikerültek volna, minden e' nemü vállalattól elijedve, négy hajót készite fel, mellyek 1595 Apr. 2. Houtmann és Molenaer parancsnoksága alatt indulának meg Keletindia felé. Habár nem felelt meg az első telepedés nyeresége a' reménynek, legalább megesmerték a' Hollandiak a' most már egész Keletindiában egyiránt gyülölt Portugálok gyengeségét, 's csak hamar több illy társaságok álltak össze, 's hajóseregeket küldtek azon gazdag vidékekre. Az e'képen nem ritkán szerfelettire nevekedett kereskedési tolongás, 's a' szakadatlanul folytatott ellenségeskedések az egyesült spanyol és portugál hatalommal, már egynehány év mulva arra birák a' generálstatusokat, hogy az eddig magán állott társaságokat egyetlen egy keletindiai társasággá egyesitsék, melly az 1602 Mart. 20. költ 's azután több izben megujitott szabadságlevél által nem csak a' keletindiai kereskedés kizáró üzését, hanem a' Keletindiában hóditandó tartományok 's felállitandó gyarmatokra nézve még a' felsőségi jogokat is megnyeré. A' generálstatusok részére megtartatott főfelsőség alig vala egyéb üres névnél. Most hirtelen kifejlett a' hollandi gyarmatrendszer Keletindiában, 's mindjárt elejénte azon meghatározott charactert vevé fel, mellyet azután mindenkor megtarta. A' Hollandiak gyarmatai Keletindiában kereskedési gyarmatok levének; a' Molukkák 's a' nagy Szundaszigetek, mivel könnyebben védelmezhetők mint az indiai száraz, melly akkor hatalmas uralkodóknak engedelmeskedék, levének főhelyei a' hollandi hatalomnak. E' volt kétségkivül fő oka az ő hosszu virágzásának, mert annak fentartása végett csupán a' tenger uradalmára volt szükségek. 1618 főkormányzó Koen az ujlag épitett Bataviát tevé a' hollandi országlás székévé. Nem küzdés nélkül ugyan, de még is könnyen szedék el a' Hollandiak a' Portugálok keleti birtokait egymás után, mihez 1611 még a' japani kereskedés is járult, mellyet a' Hollandiak csak hamar kizárólag szerzének meg magoknak. Igy csak Goán maradtak a' Portugáloknak némelly csekély birtokaik, mint szomoru maradványai hajdani nagyságoknak. A' 17 század közepe táján érte el a' hollandi hatalom virágzása tetőpontját, kivált midőn 1653 a' Jóremény fokán alapitott gyarmat által derék védbástyát nyert, 's 1658 Ceylont is elvevé a' Portugáloktól. A' Hollandiak minden keletindiai gyarmatai, a' bataviai főkormányzó alatt álltak, kinek több kormányhivatalok, igazgatóságok, commandeurek és residensek voltak alá rendeltetve (a' tisztségek czimje 's száma a' gyarmatok különböző időbeli változásai szerint változott). Europában, a' 60 igazgatók nagyobb tanácsából választott 's 10 Bewindhebberből álló tanács vivé a' kormányt. 1621 nyugotindiai társaságot (Compagnie) is allitottak fel a' Hollandiak, melly ugyan elejénte (1630—40) nagy tartományokat hódita meg Braziliában, de már 1642 ismét mindent elveszte. Állandóbbak voltak a' hollandi gyarmatok némelly apróbb nyugotindiai szigeten, mint St.-Eustace, Curaçao, Saba és St.-Martinon (1632—49) de ezek is leginkább csak a' csusztató kereskedés miatt valának fontosak; a' szárazon 1667 csak Surinam, Paramaribo, Essequebo és Berbice maradtak a' Hollandiaké.

Mint gyarmatos nép, a' Hollandiakkal együtt léptek fel az Angolok; de azoknál elejénte sokkal csekélyebb sikerrel. Az Angolok Erzsé-

bet királyné országlása alatt bocsátkozának legelsőben a' távol tengerekre. Miután hosszabb ideig sikeretlenül próbálgattak volna éjszakkeleti vagy éjszaknyugoti utat találni Keletindiába, 1591 a' Jóremény fokát körülhájózva jutának oda legelsőben, 's Erzsébet már Dec. 31-kén 1600 ada egy társaságnak kizáró szabadságlevelet, a' Fokon és Magellan tengerszorosán tuli kereskedés üzésére. Hanem a' keletindiai kereskedés elejénte e' mellett is gyenge maradt. Az Angolok az indiai szárazon csak egyes sáfárságokat tudtak alapitni. Szent Ilona szigete, mellyet 1601 foglaltak el, majdnem egyetlen egy erős pontjokat tevé azon vidékeken. I. Károly országlása alatt 1623 az angol- keletindiai társaság a' Füszerszigetekről kiszorittatott a' Hollandiak által, 's az 1620 alapitott madrasi St.-George erősségen kivül csak egynehány sáfárságai maradtak meg a' malabari 's koromandeli partokon. 1653—58 egészen szétbomlottnak látszék az, mig Cromwell uj életet ada neki, 's gyámolitá a' Hollandiak ellen. Azonban II. Károly országlása alatt ujra hanyatlani kezde, leginkább ön hibáji miatt. Egy uj, a' koronától 1648 privilegiáltatott keletindiai társaság is álla öszve, 's csak e' kettőnek 1708 történt egyesitése menté meg, a' mint akkor látszott, a' keletindiai kereskedést végelenyésztétől. Az Angolok birtokai Keletindiában majdnem csupán Madras, Calcutta és Bencoolenből állottak, 's csak a' 18. század közepe olta támadt Indiában a' roppant britt birodalom. A' Mongolbirodalom enyészete, Aureng Zeb halála (1707) olta belső nyugtalanságok által kezdve, 's befejezve Nadir sach rabló hadjárása által (1739), nyujta arra jó alkalmat, bele elegyedvén mind az Angolok mind a' Francziák a' fejedelmek és helytartók belső czivakodásaiba; mert noha a' Francziák Labourdonnaye 's Dupleix alatt elejénte győzteseknek látszottak: mégis sikeresült az Angoloknak, miután a' nevezett két férfi Indiából eltávoztatott, Carnatikban a' Francziákon diadalmaskodni, 's a' hétesztendős háboru folytában Lawrence és Clive vezérlése alatt egyre messzebb terjeszkedni. Az elfoglalt Pondichery lerontása által megalapiták hatalmok felsőségét a' koromandeli partokon, 's *Clive* győzödelme Plasseynél Jun. 26. 1756 veté meg alapját az Angolok egyedüli uralkodásának Indiában. Végre a' czimes nagymogul, mint látszató fő ur, az allahabadi egyezetnél fogva Aug. 12-kén 1765 a' bengalai Dewányt átengedé az Angoloknak, 's az ország nábobjainál csupán árnyéka maradt az uralkodásnak. Mindazáltal mégis csak a' mysorei birodalom elenyészte után (Hyder Ali és Tippo Saïb) lehete az Angolok uraságát Indiában közönségen megerősödöttnek tekinteni. Ekkor egyedül a' Marattok, kikkel az Angolok legelsőben 1774 harczoltak, maradtak a' társaság félelmes ellenségei. Most roppant kiterjedést nyere a' brittus birtok Indiában. Az egész keleti part, a' nyugoti part legnagyobb része, a' Ganges és a' Jumna vidéke, mind az Angoloké volt. (A' britt és németalf. KELETINDIA legujabb változásairól l. e' czik.) — Majdnem szint azon időben, midőn az Angolok a' keletindiai kereskedésben részt venni kezdettek, privilegiálá I. Jakab (1606) a' London- és a' Plymonth-társaságot, amazt déli, ezt éjszaki felére az éjszakamerikai partoknak, 's még ugyan azon évben tették le alapja Jamestownnak, a' Chesapeak öbölben. Olly tartományban, melly sem arannyal, sem kereskedésre különösen alkalmas termékekkel avagy készitményekkel nem birt, természetesen földmivelőknek kelle lenni a' gyarmatoknak, 's azok is levének. Anglia belső nyugtalanságai alatt, mellyek sok kivándorlást okozának, sokat nyertek az éjszakamerikai gyarmatok; ekkor szerkeztettek egyes tartományok, mellyek a' londoni társaság 1625 történt megszüntetése, 's a' plymouthi elenyészte (1637) után alkotmányokat kaptak, mellyekben már akkor is igen sok köztársasági formák fordultak elő. Utóbbiak az angol gyarmatok a' nyugotindiai szigeteken, hol Barbados és sz. Kristóf fele volt legelső (1625), mellyeket csak hamar más apró szigetek követtek; mindazáltal a' nyugotindiai birtokok, mint ültetvénygyarmatok, csak akkor levének fontosak, midőn a' czukornád-termesztés Barbadosra

1651 's a' Spanyoloktól 1655 elvett Jamaicába 1660 bevitetett. Az éjszakamerikai birtokok sokkal sebesebben emelkedtek mint a' nyugotindiaiak, 's még akkor is, midőn az utóbbiakon a' kávétermesztés 1732 meghonosodott. Ugyan azon esztendőben szerkezteté magát Georgia, legfiatalabbika a' 13 tartománynak. Ujfundland (Terre-neuve) is fontos lön a' tőkehalászat végett, 's Canadát 1762 a' parisi béke Angliára szálitá. Azonban már 1764 elkezdődtek a' czivódások Anglia 's éjszakamerikai gyarmatai között, ezen kérdés felett: ha van-e jusa az elsőnek a' gyarmatokra adót vetni, midőn ezeknek a' britt parlamentben nincs képviselőjök? — 's Apr. 19. 1775 háboru ütött ki közöttök, melly a' Francziák segitése által a' 13 tartomány megesmerésével végződött. Igy támadt a' parisi béke által 1783 a' legelső független status tul az oczeánon. Ez azonban meg nem töré Anglia hatalmát; sőt inkább gyorsan nevekedék annak kereskedése az uj köztársasággal. Canada és Akadia most annál nagyobb fontosságuak levének Angliára nézve; a' britt-nyugotindiai szigetek is egyre emelkedének, a' mint a' kereskedési kinszerités kisebbedett; a' szabad Éjszakamerika pedig óriási lépésekkel halad előre; tartományainak száma 13 ról 25-re nevekedett, 's hajózászlóji minden tengereken lobognak. A' nyugotindiai gyarmatok ellenben igen kétes állapotra jutottak, mivel némelly termékek termesztése, mellyel ők azelőtt kizárólag foglalatoskodtak, máshova is elterjedt, 's mivel a' rabszolgakereskedés 1806 megszüntetett.

A' Hollandiak és Angoloknál később léptek a' Francziák az europai gyarmatos nemzetek sorába. Colbert volt az, ki a' Francziáknak gyarmatokat, — 's a' mi ezektől elválhatlannak tartaték — kereskedési társaságokat ada. De csak az ültetvénygyarmatoknak lön szerencsés előmenetelek, a' szinte akkor próbált földmivelési 's kereskedési gyarmatoknak pedig nem. Colbert több nyugotindiai szigeteken, nevezetesen Martinique, Guadeloupe, St.-Lucie és Granadán, 's még másokon is megvevé a' privát személyektől az ő telepedéseiket 1664, valamint Cayennebe is külde gyarmatosokat ugyan azon évben; de mindenek előtt a' Flibustiak rabló statusából keletkezett telepedések St.-Domingo egyik részén, levének fontosak. Elejénte czukor és pamut, 1728 olta pedig (legelsőben Martiniquén) kávé is, fő termékei valának a' nyugotindiai fr. birtokoknak, mellyek az 1717 nyert nagy kereskedési szabadságok, 's a' spanyol Amerikával üzött csusztató kereskedés által rövid idő mulva tetemesbek levének az Angolokéinál. Habár Francziaország a' parisi békénél fogva 1763 néhány apróbb szigeteit elveszté, St.-Domingo mind ezekért felesleges pótlást ada, mert nyers jövedelme, a' revolutio előtti időben, évenként 170 miliom livrere ment, majd annyira, mennyit az öszves nyugotindiai birtokok behajtottak. 1791 olta rettenetesen elpusztittatott St-Domingo, de az ujabb időkben, egészen uj formában (l. Haiti) ismét felemelkedett. Az amerikai szárazföldön Francziaország 1661 olta Canadát, Akadiát 's Terre-neuvet birá; melly gyarmatok azonban csak lassanként menének előre; a' két elsőt már az utrechti békében 1713, az utolsót pedig Cap Bretonnal együtt 1762 veszté el a' franczia korona, melly a' belsejében sovárgott Louisianát is átadá Spanyolországnak 1764, a' miért Cayenne csak csekély kártérités vala. Utóbb ugyan visszaadá Spanyolország Louisianát a' franczia koronának; de ez annak nem sok hasznát vevé, 's ugyan azért el is adá Éjszakamerikának 1803. Nem sokkal jobb sikerrel igyekeztek a' Francziák Keletindiában erős lábra állni. Colbert 1664 keletindiai társaságot alapita. Miután több izben haszontalanul próbáltak volna Madagascarban állitni fel egy gyarmatot, 1680 Pondichery alapittatott Koromandelben, 's csak hamar széke lett a' franczia uraságnak. Hanem ez a' társaság is hanyatlani kezdett; 1719 ugyan a' Missisippi társasággal egyesittetett; de még ez sem vala képes amazt erősb lábra állitani. Ellenben megrakák a' Francziák 1720 őrizettel a' Hollandiak elhagyta szigeteket, Isle de

Francet és Bourbont, mellyek Labourdonnaye kormányzása alatt 1736 olta kávétermesztés által virágzó állapotra jutottak, azonközben, hogy Dupleix, mint pondicheryi főkormányzó, a' keletindiai ügyeket vezérlé. Itt a' franczia fegyverek 1751 olta tetemesen menének előre, de az 1763-ki béke megfosztá nyereségeiktől, mellyre a' keletindiai társaság 1769 megszüntetett. Itt a' Francziáknak csak a' lerontatott Pondichery és Carical maradt. Csupán Isle de France és Bourbon adtak nekik némelly ingatag befolyást a' keletindiai kereskedésre.

A' Dánoknak és Svédeknek is szinte vannak gyarmataik, sőt volt egy idő, mellyben még Austria is törekedett a' gyarmati kereskedésben részt venni. Már IV. Keresztély alatt 1618 szerkeztetett Daniában keletindiai társaság, melly a' tanjorei rajahtól megszerzé ugyan Trankebart, hanem mégis elenyészett 1634. A' második társaságnak sem volt kedvezőbb sorsa; ez 1670 szerkeztetett, 's csak 1729 álla fen. A' Dánok 1671 sz. Tamás szigetét foglalák el Nyugotindiában, mellyhez a' 18-dik század első felében még St. Jean és St.-Croix járulának, pénzen véve a' Francziáktól. 1734 nyugotindiai társaság állittaték fel; ennek megszüntetése (1764) után pedig szabaddá tétetett a' nyugotindiai kereskedés, mellyre az ottani szigetek hamar emelkedének. Szép nyereséget hajtott a' keletindiai kereskedés is, melly végett 1732 állittatott fel társaság, noha ez főképen csak Chinával üze kereskedést, a' keletindiai gyarmatokat pedig 1777 a' koronának átengedé. — Svédország ugyan semmit sem birt Keletindiában, mindazáltal, hogy a' Chinával való theakereskedésben közvetetlen részt vehessen, szinte állita fel keletindiai társaságot (melly igen szép szerencsével munkálódott), 1784 pedig St.-Barthélemi kis szigetét a' Francziáktól pénzen megvévén, erős lábra kapott Nyugotindiában. — Szerencsétlenebb volt Austria, melly VI.Károly alatt 1722 az ostendei társaság felállitása által kivánt Keletindiával közvetetlen kereskedési összeköttetésbe lépni, hanem Anglia és Holland heves ellenkezése miatt kénytelenitve látá magát 1732 a' társaságot feloldozni. Egy, a' 18 század utolsó negyedében próbált telepedés a' nicobari szigeteken az indiai tengerben, mellyeket a' Dánok, egészségtelen levegője miatt elhagytanak, szintolly kevés sikert láta. — Csak az ujabb időkben (1787) állott fel Oroszországban egy társaság a' vadászat, 's szőrös bőrkereskedés előmozditására a' Kurilokon, Aleutákon, 's éjszaknyugoti Amerika partjain. Egy ukáz, melly ezen társaság javára az Asia 's Éjszakamerika partjai körüli hajózást 's halászatot, azon vidékeken, hol Oroszország egyik félen tengerpartokat birt, minden más nemzetnek eltilta, ellenkezésre talált az Éjszakamerikaiak részéről, 's olly végzetet szüle, hogy a' Spanyolyok és Angoloktól Ejszakamerikának engedtetett éjszaknyugoti amerikai partokon hadi pontok állittassanak fel (l. Éjszakamerika). — Mig a' rabszolgakereskedés egész kiterjedésében fenállt, fontos volt addig Afrika az europai gyarmatrendszerre nézve. A' gyarmatos nemzetek Afrika partjain legnagyobb részint csak egyes megerősitett sáfárságokat birnak. Ezeknek fő czélja a' rabszolgakereskedés volt, legtöbbnyire privilegiált társaságok által üzetve. Ellenben az Angolok szabad néger gyarmatot alapitottak Sierra-Leonén 1786. A' rabszolgakereskedésnek (l. e.) Dania és Anglia által (1802 és 1806) czélba vett eltörültetése, bizonyosan tetemesen fog az afrikai gyarmatokra visszahatni. — Australia felfedezése 1788 a' sydney-covei gyarmatot szülé Neusüdwalesben, 's többeket. Vandiemenslandon (l. e.), mellyek csak hamar virágzó földmivelési gyarmatokká levének.

Gyarmatkereskedés. A' világkereskedés (l. e.) a' gyarmatozás által egészen uj emelkedést nyere, 's csak hamar megesmerék a' népek, hogy az teszi a' jólét egyik fő kutfejét. Nem tagadhatni mindazáltal, hogy sokan, a' kereskedési rendszer hitegetései, 's egyes gyarmatos népek nagy jóléte által elámittattak, 's e' jólétet egyedül a'

gyarmati kereskedéstől származtatva, ennek felette nagy becset tulajdonitottak, még pedig minden tekintet nélkül a' nemzet különös tehetségei, charactere, 's geographiai és politicai helyezetére. Ezen gondolat által elcsábittatva, minden gyarmatos nép igyekezék gyarmati kereskedésétől az idegeneket eltávoztatni, 's annak hasznait kizárólag magának tulajdonitni. Ebből egy uj népjog támadt, melly alacsony lelkü elvei által nagyon különbözött az europaitól. Igy már a' Portugálok és Spanyolok törekedtek minden egyéb nemzetet kizárni a' hajózástól azon tengereken, mellyek mellett az ő gyarmataik feküdtek, 's ezen helytelen kivánságok teljesitését még a' legerőszakosabb rendszabásokkal is fentartották. De sem Spanyolország, sem Portugal nem volt képes sokáig erőben tartani illyen helytelenséget, melly ellen kivált a' Hollandiak és Angolok jókorán nyilatkozának ki. Azonban alig jutottak ezek gyarmatbirásra, ők is — nem ugyan egészen ollyan — de nem is sokkal nemesebb okfejeket állitottak fel. Noha az uj birtokosok általjában megesmerték, hogy az indiai tengerek nem lehetnek egy hatalmasság kizáró tulajdona, mégis igyekeztek egyezeteknél fogva azoknak egyes tetemes részein kizáró uraságot szerezni magoknak, sőt mindenféle erőszakoskodások és nyomások által iparkodtak vetélkedő társaikat — még béke idején is — onnét elijeszteni. Az az okfő pedig közönségesen elfogadtatott, hogy minden idegen nemzet ki legyen zárva a' kereskedésből más nemzetek gyarmataival, sőt nem ritkán a' kikötés vagy az illy révek meglátogatása is általánosan megtiltatott az idegeneknek. Csak 1822 hirdeté Nagybritannia legelsőben a' gyarmati kereskedést szabadnak, melly példát talán más nemzetek is fognak követni. — A' gyarmati kereskedés mind ezeknél fogva három fő osztalyra ágazik: a' közlő kereskedésre azon távol tartományok különböző tartományaival; a' közlő kereskedésre Europa, 's a' gyarmatok között; 's a' gyarmati árukkal kereskedésre Europában. A' közlő kereskedést azon távol vidékeken, hol a' gyarmatok feküdtek, melly a' Portugálok Keletindiába érkeztéig kizárólag az Arabok vagy Maurok kezén volt, már korán igyekeztek az Europaiak magokhoz ragadni; de nem sikerült e' szándékjok olly tökéletesen, hogy még némelly más nemzetek, nevezetesen a' Chinaiak és magok a' Hindusok, annak egy tetemes részét meg ne tartották volna. Szintilly kevessé maradhatott Europában is a' gyarmatokkal való kereskedés egy nemzet kizáró tulajdona, noha azon nemzetnek, melly az árukat első kézből hozta, csak ugyan volt valami elsősége a' többiek felett, mellyek kénytelenek valának azokat ő tőle venni. Kivévén Spanyolországot és Portugaliát, mellyeknek kereskedése egészen a' legujabb időkig nagyobb részint csupa szenvedő kereskedés (*passivum commercium*) maradt, a' többi nemzetek mind iparkodtak, gyarmatjaik termékeivel való kereskedéseket, a' mennyire lehete, Europa minden tartományaiban is cselekvő kereskedéssé (*activum comm.*) tenni. De az Europa, 's a' gyarmatok közti közlő kereskedést minden nemzet kizárólag tartá meg magának, szorosan eltávoztatva minden más nemzetbelit. Ez volt a' szokás béke idején, 's háboru idején is megtartatott mind addig, mig Europában felette nagy hatalmu tengeri status nem volt, az az: a' hét esztendős háboru kezdetéig. Ekkor olly erőre kapott az angol tengeri hatalom, hogy az Anglia és Francziaország közt folytatott háboru alkalmával, a' franczia lobogó nem bátorkodott kereskedést üzni saját gyarmataival. Most olly gondolatra jöttek a' Francziák, hogy háboru idején a' gyarmataikkal való kereskedést minden barátságos és neutralis statusnak megengedjék, a' miben hiv követőjik lettek azután a' többi kevesbé hatalmas gyarmatos népek is, Anglia háboruji alatt. Ekként a' Francziák nem csak gyarmataikat biztositották, mellyek nem lehettek el minden bevitel nélkül; hanem a' gyarmati kereskedés nyereségének is legalább egy részét megtartották, mert a' neutralisok legnagyobb részint csak mint biztosok üzék a' kereskedést, az anyaország és a' gyarmatok

közt, 's az első csak az ide 's oda küldött áruk vitelbérét veszté el. Azonban, mivel Anglia, melly az ujabb időkben rendszerint mindig vonakodék ezen okfőt: „szabad hajó, szabad jószág" megesmerni, az illy kereskedést szüntelen háborgatá; annál fogva a' neutralisok elkezdék azon gyarmatok áruit, mellyekben a' kereskedés nekik megengedtetett, vásárolni, 's mint saját vagyonokat vinni tovább. Az Angolok ellenben azt állitották: hogy ez csupa alvétel; hogy a' neutralisok, valamint előbb ugy most is, csak szállitóji a' másik hadakozó félnek; 's valóban igazok is lehetett sok esetben, midőn p. o. olly helyek 's vidékek számára történt nagy vásárlás, hol illy nagy mennyiségü gyarmati áruk eladására épen semmi alkalom nem volt; vagy midőn előbb egészen esmeretlen házak egyszerre igen sok gyarmati árukat vásárlottak öszve, a' mit saját vagyonjokból nem tehettek. Azt mondván továbbá Anglia, hogy a' neutralisok fondorkodása sikeretlenné tesz minden illyen csalárd kereskedés elleni rendszabást, egy uj okfőt állita fel, melly azolta „1756-ki hadi szabály" név alatt fő pontja vala a' czivódásnak, Anglia 's a' neutralis statusok közt. Ezen okfőnél fogva azt állitják az Angolok: hogy az illyen kereskedést, mivel béke idején minden neutralisnak tilalmas, ellenséges tulajdonnak szükség tekinteni; melly, valamint az ellenség minden sajátja, tárgya a' viadalnak, 's a' győztesé marad; hogy a' neutralisoknak szintugy nem szabad ezen — az ellenségtől csupán szükség által kicsikart — engedelemből hasznot huzni, valamint arra nincs szabadságok, hogy az ellenségnek valamelly — talán veszedelmes fekvésü — birtokát, a' háboru lefolytáig, védelmek alá vegyék. 'S annyival kevesbé neheztelhetnek a' neutralisok ezen megszoritatásért, mivel az ellenség gyarmataival a' közösülés béke idején ugy sincs nekik megengedve. A' neutralisok közt főképen Amerika az, melly az 1756-ki hadi szabály ellen keserüen panaszkodott; valamint ellenben Anglia nem csekélyebb neheztelést mutatott az Éjszakamerikaiak által elkövetett károsittatásáért. — Azonban nem volt elég a' gyarmatokat minden idegenekkel való közösülésből kizárni, a' kereskedési féltékenység, 's ebből származott rendszer ezen kivül még sok más korlátolást is támaszta, mellyek által a' közösülés még az anyaországgal is lehetségig megszoritattatott, 's igy a' gyarmatok virágzása gátoltatott. E' részben azon szempontból indultak ki, hogy a' gyarmatokat az anyaországtól legnagyobb kereskedési, 's politikai függésben szükség tartani. Ezen rendszabások legfőbbikét a' társaságok felállitása tevé, mellyekre az anyaország és a' gyarmatok közti kereskedés kizárólag bizatott. Nem tekintvén azon károkat, mellyeket illyen társaságok országlása a' gyarmatokra nézve okoz, már maga a' kizáró kereskedési jog is felette nyomasztó volt a' gyarmatokra. A' szabad részvétel ezen megszoritásából természetesen következett, hogy a' gyarmatok sokkal lassabban haladhattak virágzások felé, mintsem ez különben történt volna. A' gyarmatok rendszerint csak rosszabb készitményeket kaptak az anyaországból, 's ezeket is drágán, a' minek természetesen az lön következése, hogy ők is annál kevesebbet termesztettek. Hasonló foganatot kelle a' társaságok ezen kinszeritésének az anyaországra nézve is szülni, mellynek azok tetszések szerint szabhattak árrokat; sőt rendszerint magok a' társaságok sem nyertek, hanem csak az ő szolgájik, mert a' mindenféle elmellőzhetlen csalások előbb utóbb csak ugyan tenkre tevék a' társaságokat. Ha kivételnek látszik is a' keletindiai angol társaság, tudjuk mégis, hogy ezt is csak rendkivüles körülmények, 's gyámolitások menték meg már több izben a' fenyegetett végveszélytől. Gyakran magasztaltatának a' társaságok, mint szükségesek a' kereskedésnek távol vidékeken 's jelesen Keletindiában haszonnal üzhetésére, az állittatván, hogy az ottani erkölcsök és szokások nem esmerése, a' vásár nagy concurrentia által történhető megrontatásának veszélye, 's a' rabló fejedelmek és népekkel való közlekedés bátortalansága miatt, azon vidékeken

egyes emberek nem üzhetnek sikerrel kereskedést. De nem veteték fontolóra, hogy az erkölcsök és szokások nem esmerése, 's a' vásár megrontatásának veszélye, a' kereskedés egyéb ágaiban is szinte előfordulhat 's előfordul; 's mind a' mellett még sem jutott senkinek eszébe, ezeket is társaság által üzetni; 's hogy a' veszélyt, mellyel az ottani fejedelmek 's népekkel való közlekedés fenyeget, legelsőben is a' társaságok gerjesztették az által, hogy a' hatalmas egyesületek szolgáji rendszerint sokkal erőszakosban 's kevélyebben viselik magokat, mint egyes fegyvertelen kereskedők, kik fegyveres érő védelmére számat nem tarthatnak. Hogy a' gyarmati kereskedésre nem egyátaljan szükségesek a' társaságok, bizonyitja a' Spanyolok és Portugalok példája, kik ollyanokat virágzó korokban nem esmertek. A' helyett, hogy a' társaságokat, mint a' keletindiai kereskedés virágzása okát bámulnók, inkább azon kell csudálkoznunk, hogy ezen kereskedés, a' társaságok daczára is, olly virágzásra emelkedett. A' holland-keletindiai társaság hirtelen tett szerencséje, utánozásra ingerle mindenfelé, de nem hasonló sikerrel. A' társaságokon kivül, 's talán azok nélkül is, még több más szorittatást szenvede a' gyarmati kereskedés. Igy p. o. rendszerint minden alattvalónak meg volt tiltva, más hatalmasság szolgálatjában, vagy ha a' kereskedés valamelly társaság kizáró tulajdona volt, annak megegyezése nélkül, a' gyarmatokra hajózni; továbbá csak néhány kikötőkre, bizonyos számu hajókra, 's bizonyos időre volt azon kereskedés szoritva. Szóval: minden elkövettetett a' gyarmati kereskedésnek az anyaországtól lehetségig szoros függésben tartása végett. Csak az ujabb időkben kezdtek el e' részben is szabadabb okfejekhez közelitni. Eltörültettek ugyanis a' kizáró szabadságok, 's például Angolországban, a' társaság nem részeseinek is lehetővé tétetett részt venni a' gyarmati kereskedésben, mellynek egyátaljan nagyobb szabadság engedtetett.

GYARMATIGAZGATÁS. Mi a' gyarmatigazgatást illeti, itt is az az okfő uralkodott elejétől fogva, hogy az, az anyaországtól mind politicai mind kereskedési tekintetben egyiránt szorosan függjön. Kereskedés és országlás legszorosabb összeköttetésben volt mindig, habár nem mindenütt egyenlő mértékben. A' gyarmatok, czéljok 's rendeltetések tekintetéből 4 nagy osztályra osztathatnak, nevezetesen, földmivelési, bányászi, ültetvényi 's kereskedési gyarmatokra. Az elsőkben — millyenek főképen az éjszakamerikai gyarmatok — földmivelés a' fő dolog; az Europaiak, kik ott letelepednek, földbirtokosok lesznek, 's ritkán térnek vissza hazájokba. Az illyen gyarmatosok második harmadik ize, a' mint t. i. a' kivándorlottak rokonsági kötelékei 's egyéb viszonyai az anyaországhoz, elhalnak, 's az emlékezetek elavulnak, tulajdon nemzetté lesz, idegenné az eredeti haza iránt. Ennél fogva, valamint a' tapasztalás is mutatja, bizonytalan az illyen gyarmatok birása, mihelyt lakosaik szaporodnak, 's egymáshoz közelebbi érintésbe jőnek. Majdnem szintilly viszonyban állanak a' bányász gyarmatok is, mellyekben nemes érczek 's drágakövek nyerése a' fő dolog; illyenek voltak főképen a' Spanyolok és Portugálok gyarmatai Délamerikában. Ezek természeteknél fogva könnyen valnak földmivelési gyarmatokká, 's azután bennek is, habár lassabban, tulajdon önlétü nemzet képződik, mint a' délamerikai spanyol és portugál birtokoknál láthatni (l. DÉLZSAKAMERIKA). Ellenben egészen másként van a' dolog az ültetvénygyarmatokkal, mellyeknek az a' czélja, hogy Europa számára bizonyos, csupán forró égöv alatt diszlő termékeket termesszenek. Illyenek p. o. a' nyugotindiai szigeteken lévő telepedések. Itt nem könnyen képződik nemzet. Europaiak ugyan itt is az ültetvények birtokosai, de csekély számuak, 's ezen felül nem is honosak itt, mert az egészségtelen éghajlat 's az élet alkalmatlanságai miatt vagy felügyelők által igazgattatják ültetvényeiket, 's a' jövedelmet Europában költik, vagy pedig, miután vagyont szereztek, visszatérnek hazájokba. Az ültetvényesek csekély száma (mert a' né-

pesség sokkal nagyobb része néger rabszolgákból áll, kik az ültetvények mivelésére kirekesztőleg használtatnak) okozza, hogy az illy nemü gyarmatok legkevesbé lehetnek el az anyaország védelme 's gyámolitása nélkül. Hasonló viszonyban állanak végre a' kereskedési gyarmatok is, mellyek tárgyát az ország termékei 's készitményei teszik. Ezek a' kereskedés egyes sáfárságaiból 's rakhelyeiből származtak, mellyek fortély és erőszak által lassanként nagy birtokok középpontjaivá levének, a' földbirtok mindig csak eszköz, a' kereskedés pedig a' fő tárgy maradván. Az Europaiak illyen gyarmatokban uralkodók, de ritkán földbirtokosok, hanem rendszerint csak katonák, tisztviselők 's kereskedők. Ugyan ezért nem könnyen képződik itt nemzet; mert az Europaiak közönségesen csak gazdagságot gyüjteni mennek oda, 's azután visszatérnek hazájokba. A' katonaság angol India három fő helytartóságában egymástól független lévén, a' polgári residens pedig a' keletindiai társaság szövetséges statusaiban fekvő katonaságnak parancsolván, 's ezen kivül a' kir. sereg 's a' társaság katonáji vegyittetve lévén, annyival kevesbé tarthatni angol Indiában katonai zendüléstől, mivel jövendőben Ceylonon is egyre szaporittatni fog a' kir. sereg, 's mivel az őrizetek szüntelen felváltatnak. — A' kereskedési gyarmatokat akkor éri legkegyetlenebb sors, ha olly társaságok kezébe esnek, mellyek egyszersmind fejedelemi felsőséggel biró politicai egyesületek. Ezért ohajt Keletindia a' társaság kormánya alól kiszabadulni, mit a' szabadérzelműeknek az aristocratákon a' mult évben nyert győzödelménél fogva már most méltán reménylhetni. Az illyen társasági országlásban számtalanok a' visszaélések, számtalanok a' hibák. Ez okozta, hogy ujabb időkben az anyaországok kormánya kénytelenitve látá magát, a' társasági igazgatást jobban vagy kevesbé közvetetlen felvigyázása alá vetni, a' társaságokat pedig inkább csak kereskedésre szoritni. Máskép van ellenben közönségesen a' dolog a' földmivelési, bányász és ültetvénygyarmatok igazgatásával; itt nem csupán hóditott népek vannak, mellyeken uralkodni kelljen, hanem legnagyobb részinyire Europaiak, előbb az anyaország lakosi, kikkel tehát sokkal nagyobb kiméléssel szükség bánni. Az illy nemü gyarmatok igazgatását rendszerint maga az anyaország kormánya vevé által; de ha társaságokra volt is az bizva, engedtetett abba neminemü befolyás a' gyarmatosoknak is; sőt némellyekben majdnem köztársasági formák szerint van az igazgatás elrendelve. — A' négerkereskedés eltörültetése után, az afrikai partokon, ötödik fő osztálya támadt a' gyarmatoknak, a' szabad Négereké. Legnevezetesebb e' nemü gyarmat a' SIERRA-LEONEI (l. e.) britt felsőség alatt.

Y.

GYARMATI ÁRUK, l. VILÁGKERESKEDÉS.

GYÁSZEMLÉKEK, az architectoniai és plasticus EMLÉKEKHEZ (l. e.) tartoznak, és czéljokhoz képest melly valamelly szeretett vagy tisztelt személy elvesztésének kijelentésében áll, — komoly formát kivánnak, de nem szügségképen halált vagy sirt legremitőbb képek által ábrázolót. A' Görögök jelesen tudták ezen czélt számos kellemes, noha komoly ideákkal kijelenteni. (l. HALÁL). Az ujabb gyászemlékek többnyire sarcophagra, oltárra, keresztre, fáklyát alá tartó geniusra vagynak, némü változtatásokkal szoritva. Egyébiránt az elhunyt sirjánál lévő kövek, mint emlékek, különböznek az olly gyászemlékektől, mellyek az elhunytnak szentelt hely ékesitésére emeltetnek. Ez utóbbiakhoz tartoznak a' Kenotaphiák.

X.

GYÉMÁNT. Nevét a' görőglatin adamas-tól származott német Diamant-tól vette; magyarul, mivel szén, és pedig legtisztább szénanyag, szeneny, vagy mivel legbecsesebb az ásványok országában, az arany (ár-any) példájaként becs-eny, vagy a' becs és szén gyökereket összetéve, becs-e-szén nevet nyerhetne. — A' gyémánt már a' régi időkben nagy kereskedési czikkelyt teve a' keleti népeknél. Ugy mondják, a' Syriabelieknél forga legelőször. Plinius 6 gyémánt fajt emlit,

de közülök csak az indiaiakat kell valódiaknak tekinteni, mert sok kvarczjég is gyémántnak tartaték a' régiektől. Ezek a' gyémántot igen hecsülék, 's némelly orvosi erőt tulajdonitának neki; nevezetesen tébolyodás elleni gyógyszer 's ellenméreg gyanánt tekintették. Ők csak durván hordozák, mert az önporával való kimivelés csak utóbb tsláltatott fel. Természetéről soká nem tudtak bizonyosat mondani. Kovaföldből álló ásványnak tartaték. Newton itélé nagy sugártöréséből először (1675-ben), hogy éleghető testnek kell lennie, a' mi utóbb be is bizonyodott. Eredetére nézve nem vagyunk még egészen tisztában; elemileg, mivészesen még nem teremtetett elő. Hindostanban azon vélemény van, hogy egyre terem és nő, 's 15—20 évvel utóbb a' már kikeresett földben ujra haszonnal kereshetni. Nagy becse miatt, és a' tudomány kedvéért, többen törekedtek mivgyémántot eléteremteni, 's többé kevesebbé boldogultak is, de teljes megelégedésre egynek visgája sem sült el. Keletindia és Brasilia a' hazája. Keletindiában ezek a' legnevezetesb gyémántbányák: Roalconda, Bimah és Ristna folyók egybeömlésénél; Golconda, a' Pennar partjai hosszában; Sumbhulpra; Bundelcund, Pannah közeletén; Visapur, Hydrabad sat. — A' gyémánt legbecsesebb 's legkeményebb test az ásványok országában. Mindig jegesülve találtatik, idoma octaëdron, ritkábban rhombododecaëdron, ritkán koczka. Szine viztiszta, átlátszó, fejér, szürke, sárga, kékes, feketés, ritkán rózsapiros és szürke; igen élénk (ön-) fényü. Dörzsölés által, tevő villanyosságot nyer. Viszonysulya 3, 6. A' legnagyobb hévségben légfolyam mellett minden maradék nélkül elég. Bányákban vagy folyammedrekben kerestetik. A' bányászokra és mosókra a' legnagyobb vigyázattal vannak, mégis igen sok lopás történik velek; a' négerek elnyelve viszik ki a' gyémánt vidékről, mellyet visgálat nélkül elhagyni senkinek sem szabad. Különbféleképen köszörültetik a' gyémánt, 's a' szerint különböző elnevezést nyer, mint Rosette, Brillant. A' rosetták alapja sik, mellyen két sor háromszegü lap (facettes) emelkedik fel, a' *legfelső* hat lapcsa pedig hegyesre fut össze. A' brillantot két megtompitott tekének lehet képzelni, mellyeknek alapja összeütközik. A' felső teke, melly a' befoglalás után is szabadon marad, koronának neveztetik, az alsó pedig tekehátnak (culasse). A' brillant lehet négyszegü, kerekes vagy tojásdad. A' nagyobb gyémántok fő ékesség gyanánt szolgálnak gyürükben, függőkben 'stb.; a' kisebbek pedig üvegmetszésre, vagy porrá törve gyémánt és más drágakövek köszörülésére használtatnak. A' gyémánt becsét, nagyságán kivül, szine tisztasága, átlátszatósága és a' metszés tökélye határozzák meg. A' durva, nem köszörült gyémánt karatjának Parisban 30—36 frank az árra; a' karatnál nehezebbé pedig egyenlő a' suly quadratumához, sokszorozva 48 frankkal. A' köszörült gyémántnak karatja a' $^1/_2$ — 3 szem nehézségüeknél 160—190 frank; az 1 karatot nyomó 216—288 fr., az 1 $^1/_2$ karatnyi 400—480 fr., a' 3 karatnyi 1900 fr., a' 4 karatnyi 2400—3000; a' karatnál sulyosabbak becse (a' köszörülteké t. i.) egyenlő sulyjok quadratumához, sokszorozva 190 frankkal. Egy 49 karatot nyomó brillantot 760,000 frankon veve meg Ali basa. Igen nagy gyémántok ezek: a' nagymogolé (279 k.), az orosz császáre (193 k.), az austriai császáré 139 k.), mind keletiek, a' braziliabeliek legnagyobbika a' portugaliai király birtokában van; legszebb a' *Regent*, a' franczia koronában, mellyet Pitt Tamás 1701-ben vett 20,400 font sterlingen Keletindiában. Akkor 410 karatot nyoma; megköszörülteté, 's most 137 karatot nyom 's 149,000 fontra becsültetik. Pitt ezen gyémántjáról l. Ebert-től: „*Überlieferungen*“ (Dresda 1826 I, 2.) —*j—a.*

Gyengeség, a' test és elme erejének lenyomott állapotját jelenti. A' test gyengesége vagy természeti, vagy beteges. Természetileg gyenge azon ember, kinek izomrendszere kevéssé van kifejlődve; ha pedig a' jól kifejlődött izmoknál az idegek ható élete szabálytalan, beteges gyengeség támadhat. A' gyengeség vagy ingerlődéssel van öszvekötve, mi-

dőn az idegek munkálatja élénk, vidor, de az ingerekre nézve türödelmetlen; vagy pedig tompasággal, midőn a' müszer idegeinek élete zsibbadt. A' gyengeség kifejezése gyakran különböztetik meg eképen a' müszereknél. Igy p. o. van gyenge látás, hallás, szaglás 'stb., és pedig vagy azért, mivel azon müszer betegesen érzékeny, 's innét nem képes illendőleg visszahatni, vagy pedig érzéketlensége miatt. — Az elmegyengesége az értelem és akarat gyengeségére oszlik. Az értelemben gyenge embereket (állatokat) butáknak nevezzük; akaratban pedig gyenge az, ki az erejét felül nem haladó munkát végre nem győzi hajtani, csupán elmenyomosságának hijánya miatt. Az illyeneket lehetne sok esetben tehetetleneknek, másban pedig gyáváknak mondani. — A' theologusok vallásbeli gyengeséget is vesznek fel, melly alól csak igen kevesen vetettek még ki. Ezen gyengeség azonban akaratbeli erővel lehet összekötve.

—*j*—*a*.

Gyepi csirke (*scolopax gallinula*), madár, a' Földi meghagyta Snef nevü nem egyik faja, mellyet igy ir le: „Orra egyenes, bibircsós, lábai zöldelők, gyeplői barnák, farcsikája violaszin tarka." A' közönséges erdei „Snef-" nél felényire kisebb, fején egy fekete vonással; öltözetének alja ércz-zöld fényü. Egy szürke félöv van nyakcsigoláján, oldalai fekete foltosak, valamint melye is. Majd egész éven át nálunk marad, 's valamint fajtársinak, ugy ő neki is igen izletes a' husa.

—*j*—*a*.

Gyermek, gyermekség l. Életkor.

Gyermekbetegség az, mellyre a' gyermekkor tesz különösen hajlandóvá, melly tehát vagy csupán gyermekeket támad meg, vagy azokon legtöbbször tapasztaltatik. Ide számláltatnak még az ollyan betegségek, mellyek az embert életében csak egyszer támadják meg. — A' gyermekkórok közt nevezetesbek: a' kékkór (cyanosis), a' hugyrekü; az ujonan szülöttek szemgyuladása; a' köldökvérzés, köldöksérv; a' sejtszövet megkeményedése (Elephantiasis), az ujszülöttek penésze (*Aphtae*), a' sárgakór (*icterus*); az agygyomrok sebes vizkóra; a' belső rögzött fejvizkórság; a' külső fejvizkór; torokgyék, mirigykór, angolbetegség; himlő, veres, biborkór 'sat.

—*j*—*a*.

Gyertyánfa, a' különvetüek osztályában a' barkásokhoz, Linnénél pedig az egylakiak osztályába tartozik. Jelei ezek: a' him barkái magányos pikkelyekkel, mellyeken 6—10 és több himszál ül, a' porhonok szösszösek. A' nő tobozai egyvirágu pikkelyekből állanak. Anyaszála 2, kemegje (*nux*) egymagu. Erdeinken bőven találtatik a' fejér gyertyánfa (*Carpinus Betulus*), levelei szivüdedek, tojás hosszudadok, egyenetlenül fürészesek, hegyezettek, alatt az idegeken, mint a' nyél, szőrösek. A' tobozok pikkelyei három hasábuak, sallagjaik láncsaidomunak, egészen épek.

—*j*—*a*.

Gyges, Kandaules lydiai király kedvencze, kit hogy ez nejének szépségéről szemlátomást meggyőzzön, egykor megmutatá azt neki, midőn levetkőzve feküdni ment. Ezen szemtelenség annyira felharagitá a' királynét, hogy Gygesnek azt a' választást hagyná: vagy ölje meg férjét, 's mint leendő férje ő uralkodjék az országban, vagy büntetésre méltó kiváncsiságáért maga lakoljon halállal. Gyges, minekutána hasztalanul viva a' királyné határozása ellen, megölte Kandaulest, 's a' delphi oraculum által megerősittetett az országlásban. A' mese egy varázsgyürüt tulajdonit neki, mellyet mint juhász egy földalatti barlangban talált, 's mellynek azon ereje volt, hogy tulajdonosát láthatlanná tevé, mihelyt ez annak kövét befelé fordità. Ezen gyürü segedelmével részesült G. a' királyné öleléseiben, 's igy ölte meg annak férjét is. — Gyges gyürüjét birni, később azután közmondas szerint majd az ingadozó elméjüek, majd a' durczások és csalárdok, majd pedig a' szerencse olly kedveltjei mondattak, kik mindent megnyertek, a' mit óhajtottak. 54.

Gyik (Lacerta). Linné után Földi 13 gyikfajt ira le, mellyeknek nagy része azolta nemre emelteték fel, mint a' krokodilus, intő-gyik, salamandra, gekkó, kaméleon, stincza 'stb. Cuviernél ezen esmertető jegyei adatnak: „nyelve gyengéd, kinyulható 's két szálban végződő, mint a' kígyóké; teste nyulánk, futása gyors; minden lába öt, elvált, egyenetlen körömmel van fegyverkezve, különösen a' hátulsók; pikkelyei a' has alatt és a' fark körül kereszt és egyenközü galandokba helyeződtek, lobhártyája a' fő szinén van, vagy kevéssé mélyebben, és hártyás; a' börnek hosszában megnyitott nyujtványa, melly egy zárizommal feszül meg, védi a' szemet" 'stb. Ugyan Cuviernél 2 nagyobb rendre osztatnak a' gyikok; az elsőbe tartoznak az Intők (*Les Moniteurs*), másodikba a' Gyikok (*Les Lézards*). Az Intők-nél a' legnagyobb alkatu fajok vannak, mindenik állkapczán van fogok, nincs a' szájpadlásán; megesmertetnek nagyobb részint oldalaslag összenyomott farkokról, a' mi által igen vizben élőknek tetszenek. A' vizek közelléte néha a' krokodilusok és kaimánok körébe hozza őket, 's az mondatik, hogy zizegés vagy sipitás által ezen veszedelmes mászók közelitéséről megintenek, a' mi azonban nem bizonyos. Ide tartoznak ezen nevezetesb fajok: 1) a' nilusi Intő, az Araboknál Ouaran nevü, mellyről az egyiptomi nép azt hiszi, hogy szaraz földön kibujt krokodilus; 2) szárazi Intő, az Araboknál Ouaran el hard, fogai összenyomottak, metszők, hegyeztek; életneme inkább szárazi; gyakori az Egyiptomhoz közel való pusztákon 's a' kairói csalók mivtetteikre használják, mineku-tána fogaitól megfoszták. Ez Herodotus szárazi krokodilja. 3) Sárkány, alnem két fajjal u. m. a' nagy sárkánnyal, melly Guiana mocsárai körül lakik, 's a' kis sárkánnyal, melly kisebb és Amerika több vidékein találtatik. A' szorosb értelmü Gyikok szájpadlása hátul két rend foggal van felfegyverkezve; az előbbiektől az által esmerhetők, hogy nyakörvök van, keresztben álló széles pikkekből. Sok fajok van, p. o. a' szin miatt sok alfaju hajlékony Gyik, *mellyet* az ujabbak mint nemet osztának fel fajokra; a' szempettes Gy. melly déli Európában honol, egy lábnyinál nagyobbra nő, és különösen szép; zöld; fekete foltjai vonalokat képzenek. —*j—a.*

Gyilkosság, közértelemben: meggondolva kezdett 's valósággal véghez vitt törvényelleni emberölés; tulajdonkép pedig: azon neme az emberölésnek, mellynél fogva valaki lesben, rejtekben fosztatik meg életétől. Ennek tárgya egyiránt minden ember, akár egészséges akár beteg és haldokló, akár felnevelkedett, akár gyermek és csecsemő; sőt a' méhben lévő magzat is, ha már életerővel bir. Különbség van a' történetes (*homicidium fortuitum*) 's a' szántszándékkal és hideg vérrel elkövetett (*dolosum, praemeditatum*) gyilkosság között; és e' kettő között a' cselekedet minőségének számtalan fokai vannak, mellyeknek büntetése a' legcselekélyebbtől a' legnagyobbig emelkedik. Igy p. o. a' csupa vigyázatlanságból, de az óvakodási rendszabások megsértésével történt emberölés, már nagyobb fokán áll a' vigyázatlanságnak, mint az, melly ollyas rendszabások megszegése nélkül esett; kisebben pedig mint az, melly ollyan cselekedetnek volt következése, melly ártani, fájdalmat okozni vagy sérteni szándékozásból tétetett. Igen közelit pedig azon fok, magához a' gyilkossághoz akkor, midőn a' cselekvő szántszándékkal mivelt ollyanokat, mellyek ugyan nem elmulhatatlanul okoznak halált, de a' mellyekről tudhatá, hogy a' dolgok közönséges folyása szerint igen könnyen okozhatnak életvesztést; valamint szinte akkor is, midőn a' cselekvő maga részéről mindent elkövetett a' gyilkosság végbevitelére, de a' halálos következés, más valamelly tőle nem függő eset miatt nem történhetett meg. A' szántszándékkal való gyilkosság továbbá, vagy a' hirtelen fellobbant harag 's szenvedélyek első pillanatában, hevült aggyal; vagy későbben, meggondolva 's hideg vérrel vitetik véghez. Mind a' két esetre halálos büntetést szabnak ugyan törvényeink, de az elsőt enyhiti az in-

dulatos és elfogult elme kábultsága. A' gyilkos és meggyilkoltatott között lévő személyes viszony tekintetéből, több nemei vannak a' gyilkosságnak, mellyek szerint azután a' gonosztévő szülő-, atya-, anya-, rokon-, magzatgyilkos 'sat. nevet visel. A' gyilkosság ezen nemei közé tartozik széles értelemben az ÖNGYILKOSSÁG is (l. e.). Végre, megkülönböztetik honi törvényeink más egyéb gyilkosságok között azt, melly az ország birái vagy azok helytartóin, az itélőmestereken, a' hétszemélyes-, királyi- 's kerületi táblák és vármegye biráin, káptalan vagy convent tagjain, királyi 's nádori emberen, az ország zászlósain, a' főispányokon, kir. kamara tanácsnokin, a' hivatalában foglalatoskodó kir. ügyészen, továbbá melly a' főpapokon, az ország nagyjain 's nemesein, vagy ezeknek az országgyülésen jelen lévő családjokbelieken 's szolgáin, ugy szinte, melly az országgyülésére, törvényülésekre, vármegyei gyülésekre és törvényszékekre menőkön; a' szökött jobbágyok vagy szolgák és katonák kicsapongásai iránt teendő tanuvallatás vagy az utóbbiakkal való számolás végett oda és vissza utazókon 's ott foglalatoskodókon, nem különben az országgyülés eleibe panaszt terjesztőkön, 's végre melly annak tartatása helyén kivül ollyas panasz miatt, akárkin követtetik el; mert az elöszámláltattaknak meggyilkolója, törvényeink által nem egyszerü, hanem kinzással összekapcsolt halálra kárhoztattatik. —*no*—

GYMNASIUM volt Spartában azon közönséges helynek (épületnek) neve, hol az ifjuság meztelenen (innét származott a' neve *γυμνος*, meztelen) gyakoroltatott az ugrásban, futásban, a' körikével (karika) és láncsával való hajitásban, a' birkózásban 's öklözésben, vagy az ugynevezett ötvitában (*Pentathlon*, *quinquertium*). Ezen spartai intézet egész Görögh városiban utánoztaték, 's a' császárok alatt Romában is. De az illyen intézetben nem csak a' test gyakoroltatott, hanem az elme is, minthogy itt a' philosophusok, rhetorok 's más tudományok tanitói is munkálkodtak. Athenében 5 gymnasium volt, köztök leghiresb az Academia, hol Plato, a' Lyceum, hol Aristoteles, a' Kynosargés, hol Antisthenes tanitott. Ezen gymnasiumok a' legrégibb időkben nyilt, egyengetett, körülkeritett, 's a' különbféle játékok számára osztályokkal biró helyek voltak. Hogy árnyékot nyerjenek, platansorok ültettettek beléjek, mellyek utóbb oszlopsorokká változtak; végre a' gymnasium egymásra halmozott és ezereket magokba foglaló épületekből állott. Felkészitéseket Vitruvius az épitésről irt munkájában (5, 11) pontosan leirá. Azonban majd több majd kevesebb részből állottak, és különbféleképen felékesittettek. Itt találhatád Mercurius és Hercules szobrait, mint kiknek a' gymnasiumok szentelve voltak, gyakran Theseusét is, mint a' küzködés feltalálójáét; hősök és hires férfiak szobrait, rajzképeket és emeltmiveket (basreliefs) a' vallás és történet tárgyait mutatókat. Szokott ékességekül szolgáltak a' Hermesek. Igy minden jelen vala itt, a' mi az ifjakat a' béke és had miveiben oktatá, emelé és lelkesité, 's mig a' gymnasiumok virágzottak, virágza a' hon, mivek és tudományok. A' fej Gymnasiarchnak hivattaték, a' theoriát a' Gymnaszták, a' gyakorlást Paedotribék taniták, a' Xystarchák pedig a' xystákban (*stadium*) való gyakorlást. A' gymnasium néha Palaestrának is neveztetik, melly igazábban azon rész volt, hol az athleták (közünnepi bajvivók) tanulák az ökölvitát. Ignara azt véli, hogy a' philosophusok elkezdvén tanitani, a' testi gyakorlatok helye palaestra, a' lelki oktatásé pedig gymnasium nevet kapott. (Ma gymnasiumnak nevezzük az egyetemre készitő tanodákat, latinul t. i. mert honi nevek nincs). Romában a' köztársaság idején ezekhez hasonló intezet nem volt, a' Caesarok alatt a' közferdők hasonlitathatnak hozzájok. 55.

GYMNASTICA, a' test ügyessége, erőssége, tartóssága és egészsége gyakorlat által való megszerzésének mesterségét, 's általában a' testmozgatást vagy testgyakorlást jelenti. A' szó a' tettel együtt görög eredetü; de a' Kretabeliektől jött Spartába. Itt három neme különböz-

tett meg a' testgyakorlásnak, ugymint: a' harczi melly megtámadást és védelmet tárgyazott; az orvosi, melly az egészség fentartására irányzódott; és a' hőserejü (*athletica*), melly eredetét az erő 's ügyesség nyilván bebizonyithása gyönyörüségének és kivánságának köszöni. Az első nem, a' futás gyakorlásában állott, gyalog, lovon, és kocsin; továbbá ugrásban, birkózásban, hajitásban és nyillövésben; a' második némelly előbbiekkel egyesülve, a' tánczban, laptázásban, ferdésben és kenegetésben; a' harmadik nem pedig mind abban, a' mire egy hőserejünek szüksége volt, hogy a' nyivános játékokban győzödelmet nyerhessen. Ezen harmadik nem romlott görögül majd athleticának, mivel a' gyakorlás küzdésben áll, majd gymnicának, mivel a' küzdés meztelen történt, majd pedig agonisticának neveztetik, mivel a' közjátékok főtárgya volt. Ezeknek gyakorolhatására nem volt elegendő a' gymnasiumbeli készület, hanem hozzá kellett járulnia a' sokkal nehezebbnek, a' palaestrainak is. A' hőserejüek (athleták), bizonyos, eleikbe szabott életrend által készittettek mesterségekre. Láthatni azonban, hogy ezen elosztás inkább csak történetes, mint a' dolog valóságában alapuló, 's hogy korán sem foglal magában minden e' nemü gyakorlásokat. Minden alkalmaztatás, vagyis életbeli használás nélkül tekintve, két osztályra válnak a' testgyakorlások: 1) ollyanokra, mellyek csupán a' test saját mozgása által teljesittetnek, és 2) ollyanokra, mellyekhez még egy idegen mozogható tárgy járul. Az első osztályhoz tartozik: a' menés, sulyegyengés (*Balanciren*) futás, tánczolás, ugrás, mászás, hajitás, lökés, parittyázás, birkózás, küzdés, uszás; a' másodikhoz a' lovaglás és kocsizás. Hogy ezen gyakorlások czélirányosan üzessenek, a' testgyakorlásoknak a' mütudományban (*mechanica*) alapuló rendszabások szerint kell elintéztetniek. Azonban ugy látszik, hogy a' jelen, a' hajdan kornál miveltebb (?) század, egyformán részvétlen, sőt hideg, a' testgyakorlás mind két neme iránt; melly csalhatlanul a' bajnoki lélek szendergésére mutat. Csudálhatni, hogy a' naponként terjedő *elmemivelés* mellett, a' test durván, ügyesség nélkül hagyatik! 54.

Gymnosophisták (Brachmanok) nevezete alatt az indus bölcseket érték a' Görögök, 's igy nevezék, mivel a' hir szerint mezitelenen jártak. Két osztályok vala: Brahmanok (Braminok) és Samanoké. Bölcseségi rendszerekről csak annyit tudunk, hogy a' bölcseség valóját az örök visgálódásban 's a' legkeményebb szigoruságban helyezteték, melly által az érzékiség hatalmát elrontani 's az istenséggel egyesülni törekedtek. Gyakran magok égeték meg elevenen magokat, hogy annál előbb jussanak a' tiszta állapotba, mint például Kalanus, Sándor jelenlétében, 's Zamiramus Athenében, mikor Augustus ott vala. A' régieknek Indiát nem esmerése okozá, hogy rólok sok csudálatos rege szárnyalt. — Az aethiopiai bölcsek is neveztetnek igy. 55.

Gynaeceum (Gynekeion, gynekonitis). A' Görögök nem éltek az ujabb (nyugoti) népek szokásaként társaságos barátságban nőjeikkel, hanem azokat magoktól elválasztva mintegy háremben tarták, melly szokás a' régi vad kor maradványa vala, mikor az asszonyok a' férjfiaknak csupa rabszolgálói voltak. Lakások az épület leghátulsóbb része volt 's gynaeceumnak hivaték. — Gynaecologia (nőtan, asszonytudomány) az asszony ép és beteg állapotjáról szóló tudomány. L. Carustól: „*Lehrbuch der Gynaekologie*". —*j—a.*

Gyógyalkotmány, azon része a' polgári alkotmánynak, melly a' gyógyügyekkel, a' gyógyszemélyek és gyógyintézetek gondjával foglalatoskodik. Ha az egészség az emberek fő javai közé tartozik, akkor igazságtalanul, és a' nép gyakorta érezhető kárára 's veszedelmére, mellőztetik el az országos alkotmany ezen része. Az ő további elintézése az ország nagyságától függ, és annak helyezetétől, 's az országos alkotmánytól magától. Általjában egy fő orvosi szék szükséges, nem csak tanácskozó és törvényhozó, hanem végrehajtó hatalommal felruházva.

(L. Policzia, orvosi.) Ha az ország nagy léte miatt egy illy szék kevés, akkor több tőle függő szék kivánatos, mellyek az egyetemekkel köttessenek össze. Ezen fő és al orvosi székekre mind az bizatik, a' mi egyenest a' polgárok egészségi állapotját érdekli, 's igy az orvosi policziának tárgya; a' mi a' gyógytudományok tanitását és a' gyógyászok, sebészek, gyógyszertárosok, bábák sőt a' beteg-ápolók visgálatát is illeti. Fő felvigyázások alatt legyen minden gyógyász - mivelő intézet, nem különben a' betegek gyógyitására szánt közönséges intézetek, mint a' gyógyszertárok, kórházak, ferdők, ásványos vizek. Ők adnak véleményt az igen fontos és mély orvosi tudományokra épült kétes esetekben. Az ugy nevezett physicusok szolgálnak ezen székeknek képviselőül és eszközül, kiknek sulyos hivatala mély tudományt kiván, de jó jutalmat is érdemel. A' többi gyógyászok és sebészek nem igen függenek tőlök, szabad mivészekként élvén az országban; hanem a' gyógyszertárosok méltán, bár nem teljes sikerrel, vetetnek tőlök erős visgálat alá. —*j*—*a*.

Gyógyirányzat (Methodus medendi), a' gyógyterv végre hajtásának módja; és vagy általános vagy különös. Az általános gyógyirányzat a' betegség általános természete ellen dolgozik, a' különös pedig a' betegséget, mint meghatározott fajt tekinti és elmozditani törekszik. Általános gyógyirányzat p. o. az, melly az erővel járó vagy erőhijányu kórnak tétetik ellene, különös pedig, ha p. o. az ebdühnek (veszettségnek, dühkórnak) tétetik gátul. Tulajdonképen minden egyes ember minden betegségének önirány szükséges, mivel minden betegség különbözik a' másiktól. Ezen irányzat jó eltalálása (nagy) mivészt bizonyit. Néha különböző irányzat is ugyan azon czélhoz tapasztaltaték vezérelni. —*j*—*a*.

Gyógymív, (ars therapeutica), orvoslási mivészség, a' beteg állapot elháritásával vagy legalább könnyebbitésével foglalatoskodik. Az orvos ugyanis legelőször a' kór fajáról szerez magának képet és szoros esmeretet, azután a' visszaállithatandó egészségről vagy jobbulásról, végre pedig az e' végre szükséges szereket határozza meg. Ezen munkálat a' gyógyitást a' mivek, és az orvost a' mivészek sorába teszi; — a' gyakorlás itt a' dolog veleje. —*j*—*a*.

Gyógyszertárosság (Pharmaceutica), a' gyógyszerek szedésére, eltartására, készitésére és helyes vegyitésére megkivántató tudomány és mivészség. Elméleti részéhez tartozik 1) az ásvány-, növény- és állat-tudomány. 2) az elemtudomány 3) jártasság a' szorosabb szertan-ban, vagy a' chemia alapjai szerint történendő gyógy szerekké elkészitésében az anyagszereknek; 4) a' gyógyszerek összetételének és vegyitésének esmerete az orvosok rendelménye szerint, vagy a' szeridomzás (Receptur). Gyakorlati része, vagy a' tulajdon gyógyszertári mivészség, gyakorlás által nyert ügyességben áll, mellynél fogva az oktatványi esmeretek elég kézi gyorsasággal használtatnak a' gyógyszerek készitésénél. Ide tartozik tehát az anyagok esmerete is, hogy a' legjobbak választathassanak ki. A' gyógyszertároskodás kezdete a' legrégibb időkben vész el, de akkori képe nagyon különbözik a' mostanitól. Eleinte az orvosló készité gyógyszerét is, és átnyujtá a' betegnek. Utóbb, különösen Alexandriában, 300 körül Kr. e. a' gyógygyakorlás több ágra szakadt, 's némelly orvosok csupán gyógyszerekkel kezdtek bajlódni. Később a' gyógyszerkészités az orvoslástól egészen idegen emberekre bizaték, kiknek nevek gyökbonczoló, gyökmetsző (Rhizotomos) volt, 's az időtől fogva nem kevés orvos vala, ki mindent jobban esmere a' rendelte szernél, mig az ujabb időkben a' gyógyszer-visgálás minden orvosnál emelkedik. Mantias, Herophilus tanitványa, irá először a' szerkészités szabályait Alexandriában. Laodiceai Zeno különösen sok összetett gyógyszer feltalálása által lön hires. Még fejedelmek is foglalatoskodtak akkor gyógytudományokkal, különösen pedig méreg, ellenméreg és más gyógyszerek készitésével. Igy p. o. az utolsó pergamusi király, Attalus, hires volt orvosi ügyessége és növényesmereteiről;

nem különben pontusi Mithridates (Eupator), cappadociai Heras. Musa, Augustus hires udvari orvosa, sok szerkészitést ajánla, melly szerek utóbb az ő neve alatt adattak. Scribonius Largus (43 Kr. u.) munkájában összetett gyógyszerek nagy gyüjteménye maradt reánk. Menekrates, Tiberius udvari orvosa, a' diachylontapaszt találta fel. Damokrates (47 Kr. u.) több szert, fogport és tapaszt találá fel és ira le versekben. Tarsusi Philo (23 Kr. u.) egy fájdalomenyhitő szert találá fel, mákony, sáfrány 's más szerekből állót, Philonium nak nevezettet. Asklepiades Pharmakion (Trajanus alatt 97 körül) egy volt az akkori leghiresb összetett szerek feltalálói közül. Dioskorides, a' hihetőképen Nero alatt (34 Kr. u.) élt, most is hires mint növényesmerő, és első adá elő sok hamisitott gyógyszerek jeléit, más részről pedig szereket tanita csinálni, mint a' fehér semmit, szénsavanyos ólmocsot (*Bleiweiss*) 'stb. Plinius, a' természetvisgáló is, szerze a' gyógyszereknél érdemet magának; Galenus idejében pedig leginkább szépitő szerek gyártásával foglalatoskodtak az orvosok. Galenus után, a' tudományok hanyatlásának idejében nyugoton, a' gyógyszertárosság is haladatlanul veszteglett. De keleten fiatal tüzzel láttak az Arabok (különösen Alexandriában és Bagdadban) a' tudományokhoz, 's köztök a' gyógyszerkészitéshez is. Ők a' Görögök irásait használák, javitásokat tettek, sőt ők alapiták meg a' tulajdon gyógyszeres mivészséget. Almansur kalifa Bagdadban (754) alkotá az első közönséges gyógyszertárokat. Hihető, hogy a' szerkészités szabályai ő alattok erősittettek meg először a' felsőbbségtől. Sabor ebn Sahel készité a' 9 század közepe táján az első dispensatoriumot; Abul Hassan, a' bagdadi kalifa orvosa, a' 12 században adá ki szeridomszabályit, mellyek utóbb példányul szolgáltak az arab szertároknak. Minekutána nyugoton is fejlődésnek eredtek a' tudományok, a' salernoi gyógyoskola lön nevezetes. A' gyógyszerek idővel törvényesen rendeltettek el, árrok meghatároztaték; a' gyógyszertárok csak bizonyos helyeken és számmal állittathattak fel; rájok felvigyázók rendeltettek. Az egész középkorban leghiresebb gyógyszertári munkát ada salernoi Praepositus Miklós. Franciaországban csak a' 15 században rendeltettek a' szertárok az orvosok és a' gyógykarok felügyelése alá. Némethonban ekkor még csak gyógyszerárusok voltak, csupa kereskedést üzők, a' szereket Olaszhonból hozatók. Paracelsus ujitása ebben is változást szüle a' 16 században; különösen sok elemkészitmény vétetek fel a' gyógyszertárba, 's az ásványországból több szer kezdett használtatni. A' 17 század közepe olta a' természeti tudományok minden ága gyors lépésekkel haladván a' tökélyesedés utján, a' gyógyszerkészitésre is világosság derült, különösen Cavendish és Lavoisier fáradhatlan chemiai törekedése által. Időnknek dicső irányzódása, az egyszerüség, a' gyógyszereknél is mutatkozik, és napról napra inkább honosul. — Gyógyszertár (Apotheca) azon hajlék, mellyben a' gyógyszerek bőségben tartatnak, készitetnek és árultatnak. Ezen részei szokták lenni: 1) a' tulajdon gyógyszertár vagy szerárusbolt, 2) a' mühely, hol különösen az elem-szermüveletek történnek, 3) szárító héj és szoba, 4) anyagtár és pincze — Gyógyszertári mérték (sulyméték) az, mellyet a' gyógyszerek nehézségének meghatározásánál használnak. A' birodalmak szerint ez (a' gyógygyakorlás kárára) különbözik; a' Németek leginkább a' nürnbergit használják, mellynél a' bécsi valamivel nehezebb. A' bécsi orvosi font a' bécsi polgári fontnak három negyedét teszi, a' font tizenkettőd része oncz (uncia), a' féloncz pedig lat nevet nyere; a' latnak negyed része nehezék nevü; a' nehezék három huszut (scrupulus) tesz, egy huszuban pedig husz szem vagy szemer (granum) van. Egy illy szem = 0. 07 2918 grammához a' természeti (franczia) sulyméték szerint. — Gyógyszerek árrszabása, törvényes meghatározása annak, milly nyereséggel adhatja el a' szertáros gyógyszereit. Gyakori ujitást kiván ez, minthogy a' bevételi árr változó. A' gyógyszertárossal

nem lehet olly szigorun bánni, mint más árussal, minthogy neki sok, hamar megromlandó szert kell készen tartania; 's innét több nyereség engedtetik neki, mint más anyagoknál. Csekélyebb, de igen kelendő szereknél is, a' szokottnál nagyobb nyereség hagyatik neki, hogy a' ritkábban kelő 's becses, sokba kerülő szereket, még drágábban ne kénytelenittessék adni. A' nyereség hagyást azonban az is parancsolja, hogy a' szertáros ne legyen kénytelen illendőn élhetése végett, csalva hamis szereket adni, a' mi bizonyosan némellyeknek életébe kerülne.

—*j*—*a*.

Gyógytudomány (törvényes), összvesége a' természeti és orvosi tudományokból vett azon okfőknek, mellyek a' gyógyászt alkalmatossá teszik az orvosilag kétes esetek felvilágositására, összekötve némelly szabályokkal, mint kelljen ezen okfőket az orvosilag kétes esetekre használni. Az e' végre megbizatott gyógyasz, törvényes orvosnak mondatik, kitől megkivántatik, hogy közönséges hitelességgel birjon, azaz elegendő tudománya 's igazságpártolása legyen. A' törvényes gyógytudomány tárgyai ezek: a) a' szemmel történendő külső megnézés; b) a' minden érzéken kivül még tompa eszközökkel is történő külső megvisgálás; c) az éles metsző eszközökkel eső belső megvisgálás, vagyis bonczolás; d) a' visszahatók által teendő elemies visgálat; e) a' kérdés törvényes megfejtése. Ezen szükséges és elég bő tudományban jártas legyen a' törvényado vagy javaló, az ügyész, biró, gyógyász és sebész. L. Mendetől: „*Handbuch der gerichtlichen Medizin für Gesetzgeber, Rechtsgelehrte, Aerzte und Wundaerzte.*“ (Lpzg. 1819—26, 1—4 rész).

—*j*—*a*.

Gyógytudomány (Medicina), a' fenlétező egészség megtartására, az elvesztettnek pedig visszaszerzésére segitő, vagy legalább segitni törekvő tudomány. Ha a' tökéletesség végfokához juthatnának az emberi, 's köztök az orvosi esmeretek, akkor talám az utolsó, korlátozó kifejezést elhagyhatnók határzatunkból; de mivel a' tökélyességet még is alig közelithetjük, a' gyógyász egész munkája gyakran nem egyéb csupa segitni törekvésnél. Hányszor nem tudja a' ma még fenlétező egészséget holnapigra fen tartani, hányszor veti meg hasztalanul minden tudományát, minden mivészségét, — 's az egészség helyett enyészést lát kifejleni! Innét nem kevesen voltak és vannak, kik a' gyógyitási tudomány lételét kétségbe hozák, tagadák, mivel hogy a' tudástól sok esetben távol marad, néhol gyanitani is alig tud 's nem ritkán csak tapogatva találgat. Azonban, ha az esmeretek tengerétől a' tudomány nevet meg nem akarjuk tagadni, akkor a' gyógytudománynak tudományiétén nem kétségeskedhetünk. A' gyógyásznak, a' névvel 's valóval annak, esmernie kell az embert, az egészség és a' betegségek törvényeit, a' világot és a' benne rejtezkedő erőket, mint az egészségre behatókat, — ezen behatásnak törvényeit, az emberi müszerzet életszabályait, az árterőkre visszahatását és azon szereket, mellyek a' müszerzetet szerencsésb ellenhatásra gerjesztik. De ezekről és a' többiekről utóbb. Annyit azonban mondhatni, hogy nem minden, névről gyógyász, gyógytudományos is; és ezek ártalmasak a' végetlen kiterjedésü tudomány hirének. Hogy tudományunk tökéletes nem lehet, általlátva megvalljuk, de ugyan van e tökéletes tudomány? A' számolás és mérés tudománya bizonyosak ugyan, de mennyire vannak a' tökélytől? Az embernek nagy részint titok ő maga és a' külvilág, de belőle és magából még is sokat esmer világosan; és ezen esmeretek ezredeken által gyülve össze, nagy számra szaporodtak, tisztultak, fejlődtek 's ma bizonyosan azon fokon állanak, hol a' tudomány nevet megérdemlik. — Valamint minden tudásnak, ugy a' gyógytudománynak is tapasztalás az alapja. A' tapasztalásnak forrásul szolgál a' figyelés és visgálás. A' figyelésnek eszköze mind az öt érzék, mellyek a' történetből jött vagy figyelmetesen várt tüneményeket felfogják, és az agyhoz, mint az érzés közepéhez viszik. A' visgálásnál is

érzékeinket használjuk, de már valamennyire okoskodva vezéreljük, változtatjuk vizsgálásunk tárgyait, hogy azok mintegy kérdéseinkre feleljenek. Itélő bíró gyanánt áll ezek felett az okoskodás, melly a' tapasztalt tünemények és kivisgált okok között helyes, természeti rendet keres, és anyagjai nagyobb számra gyülvén, rendszereket képez. Csak ezen az uton menve tehet biztos előrelépéseket a' gyógytudomány. Egyik a' másik nélkül egészen hijányos. Voltak azonban időszakok, midőn majd egyik, majd a' másik hibában szenvedett az orvos világ, midőn majd a' durva tapasztalás fogadtaték el uralkodóul, majd pedig az orvosi igazságok csupán csak az agyból fejtettek ki, mint a' selyembogárból a' selyem. Az első nem kis felekezetet Empiricusokénak nevezék, a' második, több alfelekezetre szakadva, Dogmaticusok, Scepticusok, Eclecticusok neve alatt, okoskodék, kételkedék, kapkolódék. (L. hátrább a' Gyógytudomány történetei. — A' gyógytudományok végetlen mezején meg kell különböztetni a' szorosan vett gyógytudományokat, és az előre készitőket. Az előre készitők viszont vagy csupán elmefejtők, vagy természeti tudományok. Elmefejtőknek azokat nevezzük, mellyek nem csak a' gyógyászoknak, hanem minden mivelt és tudományos embernek szükségesek, millyen a' számolás és mérés tudománya, a' történetek, néhány mivelt nyelv tudása, bölcselkedés. A' természeti tudomány minden létező, az érzékekre hatólag munkálkodó, lény megesmerésével foglalatoskodik. Ide tartozik tehát, mint a' legnagyobb úgy a' legkisebb lény megesmertetése. Ezen lényesmerés, valamint minden esmeret, eleinte csupa töredék volt; utóbb a figyelő elme a' hasonlatosságokat, különbözéseket kifürkészé; hasonló tulajdonu lénycsoportokat gyüjte, mignem az egész lénymindennek bizonyos osztályokat szüle. A' főbb osztályok idővel tudomány méltóságra emelkedtek, a' mellyen ma nem kevés számmal állanak. Nem kevés dicsőséggel áll közöttök az elemtudomány vagy Chemia (l. e.), melly a' testek elemeit visgálja, tulajdonikat leirja, vonszódások törvényeit 's egyesületek módját kémli. Ezen tudomány, mellyet a' régiek valójában épen nem esmertek, fő dicsősége ma a' tudományos világnak, és alig van tudomány, melly olly sebes és alapos előmeneteleket tett volna, mint ez. Az ő alapigazsági, 's okfejei, a' bennünket körülvevő minden testre kiterjednek, de a' müszerlenekben legnagyobb hatásuak. Innét legelőbbre hatott az ásványi elemtudomány, véle a' növényi és állati versenyt haladni nem tudván. — Azon természeti lények nem csekély osztályt tesznek, mellyek csupán az elemegyesületek törvényinek engedve léteznek, szerintek egyesületbe lépnek 's abból viszont feloldódnak; belső tenyészerővel nem birva összehalmoztatás által nevekesznek, 's az életnek ollyan alacsony fokán vannak, hogy az elemi vonszó erőn kivül, egészen lomháknak kell tekintetniek. Az illy lények ásványoknak neveztetnek, 's az őket egymástól megkülönböztetni tanitó tudomány ásványtudomány nevet nyere. Tökélyesebbek azon lények, mellyek nagyobb önéletet élve tenyészerővel birnak, táplálódnak, a' táplálandó nedvet magokba veszik 's müszereik által a' testtel egyesülésre elkészitik, 's magokhoz hasonló lényeket nemzenek. Ezek müszeresek-nek mondatnak, 's két osztályra szakadnak; az elsőbe az ollyanok tartozva, mellyek egy helyhez kötve le, ottan gyökerek ('s leveleik) által szivnak táplálékot; nevek növény, 's az őket egymástól megkülönböztetni tanitó, 's a' külső érzékekre ható tulajdonaikat leiró tudományé, növénytudomány. A' müszeresek második osztályában azon lények vannak, mellyek (izmokkal birva) önkénytes mozgásra alkalmatosak, öntudással birók, 's általjában egy helyhez nincsenek is lekötve. Ezeknek neve állat, és az őket esmertető oktatmányé, állattudomány. Az állatok osztályába tartozik az ember, mint a' föld-termette legtökélyesebb lény, ki a' mondott osztályokat teremté, 's ön magáról is tudományt szerze, 's azt több ágakra felosztá. Az elsős ág általjában embertudománynak mondatik, 's az

embernek esmertető, tulajdon jegyeit irja le, őt a' többi állatoktól megkülönböztetőket; a' második ág az ember természetleirását foglalja magában, 's tudatja, mint terjede az emberi fajzat az egész földgolyón el, 's az alfajzatok mennyiben egyeznek meg 's különböznek egymástól; a' harmadik ág az embert, mint okosságra szánt valót tekinti, elmetehetségeit visgálja 's elmetudománynak mondatik. Az ásvány, növény és állattudomány természetleirás-nak és különös természettudománynak is neveztetik, hogy megkülönböztessék az általános termeszettudománytól (Természettan, Physica)), melly a' testek általános tulajdonit visgálja és esmerteti, millyenek: a' nagyság, idom, kiterjedés, tömöttség, oszlóság sat. és azon felül az anyagtalan természeti erőket, millyenek: a' mozgás, nehezkülés, villany, irány, hang, hevő, világ (sugár). A' föld, mint tulajdon lény, is tárgya lön az emberi visgálatnak, 's igy támada egy külön természeti tudomány, a' föld tudománya, melly szinte több ágra szakadt, részint kifejlődöttre, részint gyarapodni nem tudóra. Visgálá ugyan is az ember a' föld alkatját, 's visgálatinak összeszedett rendje azon tudományt teszi, mellyet földalkat-nak (Geognosia) nevezünk; más részről pedig a' földalkat visgálatja addig okoskodtatá az embert, mig a' földképződésnek is némelly igazságaira vezérlé. Az e' dologgal foglalatoskodó tudomány neve földléttudomány (Geologia). A' földtudomány gyarapodni nem tudó ága, a' föld eredetéről akar 's kezde itt ott szólni, 's ágtestvérivel együtt sok jó valóban, szabály-gyom vala. Görög neve *Geogenia*. A' természeti tudományoknak legfellengzőbb ága az, melly ez egész mindenséget, a' senkitől nem esmertet, egy lénynek tekinti; róla, az időben és térben nekünk végetlenről, okoskodik; elegendő okát keresi, hogy azt feltalálta, hiszi; 's ezen elegendő okot emberalakitva mint valót hirdeti. Ezen tudománynak neve görögül Cosmologia, mellynek való részét a' Csillagtan vagy csillagvisgálás tudománya (Astronomia) foglalja magában, ámbár ez is sokszor szorul feltételnyekre. Mintegy általmenetelt tesz a' szorosabb gyógytudományokhoz a' boncz- és élettudomány (Anatomia és Physiologia), mellyek közül amaz a' müszeres lények müszeranyagainak leirását közli, emez pedig ugyan azon lények életét visgálja, fejtegeti. Ekképen a' müszeres lények különbfélesége szerint van növény- és állat,- boncz- és élettudomány, és pedig az is vagy egészséges vagy beteg állapoti. Az ásványok ezen tekintetben esmeretlenek, 's bonczludományok alatt más értelem fekszik. A' gyógyásznak leginkább szükséges az ember boncz- és élettudománya, noha a' hasonlító szükséges voltát sem tagadhatni. A' szorosabb értelemben vett gyógytudományhoz az egészség, betegség, gyógyitás és gyógyszerek tudománya tartozik. Az egészség tudománya (éptan, Hygiene) az egészség valóját, feltételeit és jegyeit tanitja; a' kórtan (Pathologia) a' betegségek valóját, feltételeit és jegyeit; a' gyógytan a' gyógyulás valóját, és módját, jegyeivel együtt; a' szertan a' szerek munkálatját és esmertető leirását. A' kór és gyógytan lehet általános és különös, az a' betegségről és gyógyitásról általános esmereteket ád. emez egyes betegségeket és azoknak gyógyitását tanitja. A' gyógytan vagy tulajdonképen való vagy sebészi, a' mint vagy belső szerekkel tanit gyógyitani, vagy külsőképen kézmivlegesen. nyomás, szoritás, metszés, helyretevés 'sat. által. Különös ága a' gyógytudománynak a' szültan vagy bábaság, melly a' szülésnél tanit segiteni. A' gyógyitás czélját segiti elő még a' szerszabálytan (Pharmacia), melly azt oktatja, mint kell az egyszerü gyógyszereket eltartani, a' mindig készen lenni kellőket pedig mint kell készíteni. Rokon ezzel a' szeridomtan (pharmacocatagraphologia) vagy azon tanitás, és rendelés, melly idomban adassék a' kivántató szer. — Mind ezen előszámlált tudományokban jártasnak kell az orvosnak lenni; de az ezen tudományok megtanulására szánt idő, 's a' tanulás rendje, nem minden népnél ugyan

az. A' Németek p. o. válogathatnak; mi nálunk a' természeti és szorosan gyógytudományoknak öt év szánaték. Első évben tanitatik az emberi test boncztudománya, és a' természet leirás mindenik ága, t. i. az ásvány, növény és állat-tudomány; második évben az élettan, vagy éptan, vagy physiologia és az elemtudomány, egyszersmind a' bonczolás gyakoroltatik; harmadik évben a' gyógyszertan, általános kórtudomány, általános gyógytan, a' sebészség oktatványa (theoria), nem különben a' bábaság elmélete félévig, és a' szeridomirás; negyedik évben a' különös kór és gyógytudomány, gyógygyakorlattal kötve, és a' sebészi miveletek tanitása és gyakorlata, nyáron pedig ide járul még a' házi állatok gyógyitása; ötödik évben tanitatik (folytattatva) a' különös kór és gyógytudomány, és félévig a' szemgyógytan, mindenik gyakorlattal összekötve; nem különben a' törvényes gyógytudomány és orvosi policzia fél-fel évig.

GYÓGYTUDOMÁNY TÖRTÉNETE. Ez nem kevesebbé oktató magára az orvosra, mint az emberi történetek visgálójára nézve, mivel egy tudomány sem dicsekedhetik, hogy olly mélyen behatna az ember testi 's lelki valójába, mint a' gyógytudomány. Mi ezen történetnek legösszehuzottabb vonásait adjuk. A' gyógyitás a' leghomályosabb ősidőkben gyakoroltatott. Fő gyógyász ugyan mindenha a' természet vala, de nem lévén mindenható, gyakran mivészi segedelmet vára; 's kiki vagy önorvosa volt bajában, vagy leginkább az ugyan olly bajokban szenvedthez folyamodék, azzal élendő, a' mi amannak használt. A' mivelődéssel együtt a' gyógytudomány is mivelődött; de valamint mindenben csudázni, titkolódzni szerete a' régi kor, ugy a' gyógyitás is titok maradt. A' templomok szent falai között lappangott tehát a' gyógytudomány Egyiptom és Göröghonban, 's nevezetesen itt az Asclepiádok törzsökbirtoka volt. Ezen rendből származott HIPPOKRATES (l. e.) ki a' gyógyitást szabad tudománnyá és mivészetté változtatá által, 's tudományos kimiveltetésének alapot vete. Követői alatt átváltozék az ő tanitása az idősb dogmaoskolává. Alexandriában is munka alatt volt a' gyógytudomány (300 év olta Kr. e.) melly azonban csupa válogatássá és könyvtudóssággá változék által. A' vélemények egymást hajták 's hamar sokféle oskola támadt egymás után, mint a' tapasztalati (286 Kr. e.), az irányzati (methodica; 100 Kr. e.), szellemi (pneumatica; 68 Kr. u.) 's végre a' mindent egybe olvasztott válogató oskola (81 Kr. u.) E' zavart egységre hozá GALENUS (l. e.) teremtő lelke, az egész közép koron uralkodó maradva. Azonban az Arabok lelkesen láttak a' tudományokhoz, Galen tudományára épitve ugyan, de épitve is nem keveset. Gyógytudományokat a' 980-ban született Avicenna emelé fő fényre, ki egy ideig Galenon is uralkodott. Nyugoton a' salernoi gyógyoskola kezde viszont a' gyógytudományban előre haladni, melly már a' 9 században kezdődék ugyan, de csak később (1143 és 1238) erősiteték meg. Különben szerzetesek bajlódtak az egész középkorban egy galen-arab gyógyitással. A' 14 században a' boncztudomány Mondini által gyarapodott, a' gyógyszerek száma az uj világ feltalálása által szaporodott, 's a' gyógygyakorlat bővült, uj betegségek jövén közdivatba, nevezetesen a' bujakór. A' görög tudósok 1453 honokból kibujdosva, nyelvek tanulását elterjesztek nyugoton, 's Hippokrates ujra elfoglalá méltó polczát. Galenust visszanyomva. Theophrastus Paracelsus végkép megdönté (1526) Galenus méltóságát 's tudomány-uralkodását. Helmontius (megh. 1644) rendbe szedé 's csinositá ezen ábrándozónak elem-hitbölcselkedési (chimico-theosophicus) rendszerét, mig az Sylvius Ferencz (megh. 1672) anyagelemes rendszerébe és Stahl Gy. E. (megh. 1734) elmegyógyi (psychiatricus) rendszerébe átmene. Harvey a' vérkeringést felfedezvén (1619), Borelli alatt (megh. 1679) a' gyógyszámtanos oskola eredt, melly utoljára Hoffmann F. (megh. 1742) erői rendszerére változott által, mellyből az ujabb idők erőny (dynamicus) oskolái származtak. Mi ezeket különös visgálatra hagyjuk. L. e' tárgyban, Curtius Sprengeltől: „*Geschichte der Arznei-*

kunde“ (3 kiad. Halle 1821, rész); Choulant Lajostól: „*Tafeln zur Geschichte der Medicin*“ (Leipzig 1822, félrét); Heckertől: „*Geschichte der Heilkunde*“ (Berlin. 1821, 1 k.) „*Encyclop. Wörterbuch der medicinischen Wissenschaften*“, — kiadák ezen berlini gyógytanitók: Gräfe, Hufeland, Link, Rudolphie, Siebold (Berlin 1827, 1 köt).

—*j*—*a*.

Gyök, gyökér, a' növénynek a' földbe vagy más, alapjául szolgáló testbe törekedő és be is ható része; máskép aláható szárnak, alászárnak is neveztetik. Az alászár különbözik idomára nézve és a' szerint különböző nevezetet nyer, p. o. gyök, mikor vastag és szárt képező; gyökér (gyökerek), midőn vékony, szálidomu; gom, ha husos, csucsain egy vagy több hajtást nevelő, egy vagy több magához hasonló részt nemző, 's azután meghaló; hajma (hagyma), ha husos, rétegekből alló, többé vagy kevesebbé gömbölyü; gyökfajzat, ha a' föld alatt vizszinlegesen fut, (többnyire szálidomu), hasonló faju növényt termő. Vő. Növénybonczt udomány. —*j*—*a*.

Gyökönke, Linné harmadik osztályába tartozó növény; a' természeti rendszerben a' különvetüek vagy kétszikesek osztályában, a' gyökönkések között vagyon. Jegyei ezek: csészéje begöndörödött, a' virágzás után szöszélbe megy által. Bokrétája ötkaréju, telepjén pupos. Himszála 3, anyaszála 1, toka egyrekeszü. Diószegi és Fazekas 12 faját irák le; a' pesti Virány két fajt rajzol, az orvosit t. i. és a' kétlakit. Az orvosinak jelei ezek: minden levelei tollagosak, levelcséi láncsaidomuak, fürészesek (fogasak). Három alfaja van. Az elsőnek levéltollagai szélesbek, fogasak, a' másikéi keskenyebbek, majdnem egészek, gyökere szagosabb, a' harmadik három három levelü. Ezen növénynek gyöke orvosi, 's a' hathatósb ingerlők közé tartozik, elharapott (harapu), sok gyökszálokkal vagy gyökerekkel, mellyek hosszuak, kivül barnák, belől fejérlők, szagok és izek erős, kellemetlen. — Az orvosi gyökönke minden, de különösen a' hegyi erdőkön nő, azon kivül réteken, megyéknél, a' vizenyősökön is, az árkoknál. Majusban és Juniusban virágzik. —*j*—*a*

Gyomor, az emésztési és táplálati rendszernek legkitágultabb része, az eledeleket emésztés végett felvevő. Az állatok országában majd mindenütt találtatik, van azonban a' legalsó osztályokban nem kevés gyomortalan állat, mig mások, mint a' hydra (gyomroncz, habarnicza), csupa gyomorból állanak. A' gyürüsöknél némellyek kettős gyomorral birnak, a' bogaraknál szinte ugy, mellyeknek egyik gyomra szarufogakkal bir; a' méheknek első gyomrában viaszk, a' hátulsóban pedig méz készül; a' kifejlődött lepkék általjában gyomortalanok. A' héjasok (crustacea) bő hártyaidomu gyomrában fogak találtatnak; a' haslábu lágyférgeknél az „*Oplysia*“-nak 4, fogas gyomra van; a' halaké igen különböző, de az osztásnak alig látszik jele némellyeknél. A' mászók nagyobb részének gyomra egyes (a' krokodilusnál két üregü), a' legtöbb madáré pedig hármas. A' hus, bogár és gyümölcsevő emlős állatoknál többnyire egyes a' gyomor; a' füevőknél a' gyomornyit annyira bővelkedik nagyon kifejlett mirigyekkel, 's a' nyitrész a' csukrésztől annyira van választva, hogy a' kettős gyomorhoz szembetünő az átlépés. Leginkább összetett gyomrok van a' szarvas kérődzőknek (4), a' szarvatlan kérődzőknek (4, és függelékek hozzá), a' tengerieknek (4—6). Az ember gyomráról a' következendőket jegyezhetni meg. A' hasfeletti tájon, főkép a' szivgödörben fekszik, két oldalról a' két rászt-tájra 's leginkább balfelé terjed. Felül a' rekesszel határos, előtte kevessé jobbra a' májnak egy része fekszik; alól a' hurkafodor és haránthurkához ütődik, tőle balra a' lép, jobbra pedig a' máj helyeztetik. Ha üres, két vége között, két szél vagy bolt vagy iv képződik, a' felső kisebb és homoru, az alsó nagyobb és domboru. Ha pedig meg van telve, a' kis szél előre, a' hasizmok felé irányzódik, a' nagy szél pedig hátulra. Alkotására nézve a' gyomor 3 hártyával bir, a' külső savós hártya vékony, fejér,

kivül sima és nedves; — a' hashártyának folytatása; az egész gyomrot fedezi, az íveket kivévén, hol a' cseplezekbe megy által. Középen van az izomhártya, melly több csomó, egymást keresztül vágó izomrostból áll; a' hosszu rostok sugáronként terjednek el; a' körös rostok a' gyomrot egyik ivtől a' másikig gyürüként környezik; a' ferde rostok ferde irányu gyürüket képzenek. A' belső takonyhártyának az izomhártya felé fordult lapja fejér, kevessé érdes és sejtszövet által fedett, belső lapja bársonyidomu, bolyhos, szüntelen nedves, folyó takonnyal fedett, mert ezen felületen nyilnak a' kigőzölő edények és takonymirigyek. Hogy felszivó edények is kezdődnek itt, hihető, de nyilásaik nem mutattattak meg. Ezen lap ránczos, a' redek különböző irányban futnak rendetlenül. — A' gyomornak két nyilása van, mindenik felfelé néző; a' torokhoz közelebbik, inkább bal oldalon fekvő gyomornyit-nak vagy bárzsingnyilásnak (Cardia) mondatik; a' jobb oldalon lévő, a' toroktól távolibb, gyomorcsuknak vagy nyomnyilásnak (Pylorus). Véredényekkel és idegekkel nagyon bővelkedik a' gyomor; nevezetesebb üterei ezek: a' gyomor bal koszorusütere, a' menyütér egy főága; a' gyomorcsukütér, a' májütér ága, a' kis ivhez mennek; — a' jobb gyomorcseplezütér, a' májütér ága; a' bal gyomorcseplezütér, a' lépütér ága. A' gyomorbetegségek közt nevezetesbek: a' gyomorgyuladás, melly égető fájdalom 's minden lenyeltnek kihányása által jeleli magát; a' gyomorgörcs, ha a' gyomor idegei ingerlett beteg állapotban vannak, 's a' gyenge gyomorizom rostokat szabálytalan összehuzódásra késztik, mellynek jeléül szolgál a' szoritó öszvehuzódásnak érzése a' gyomor táján; a' gyomorsavany, az elválasztó hajszáledények szabálytalan gyengült állapotja miatt fejlődik ki: gyomorláz, ha a' rosz elválasztás vagy emésztés általános lázzal köttetik össze; — gyomorgyengeség, a' gyomor idegjeinek azon elromlott állapotja, hogy nem tudnak elég hathatósan munkálkodni a' gyomornedv elválasztásában 's az emésztés miveletében. Gyomorszerek nek azok mondatnak, *mellyek* a' gyomrot erősitik, hogy munkálatját jobban és könnyebben tegye, hova különösen sok keserü fü kivonatja, nedve, főzeléke tartozik, nem különben a' keserü és füszeres szeszezetek. Nem nagyon régen az olasz szerzetesek, teljes értelmében a' szónak, kiseperték gyomraikat, az ugynevezett gyomorkefével, melly bakszőrből készitették, és vélemények szerint, azt tisztitva erősité. —*j—a.*

Gyomori, a' gyomorhoz, emésztéshez tartozó. Gyomorrendszer, azon testrészek, mellyek az emésztést végzik. Gyomorbetegségek, mellyekben az emésztési munkálat háboritva van. Az állatok mértékletesek lévén, gyomorkórban ritkán szenvednek, de annyival többször szenved a' mértéket tartani ritkán tudó ember. A' gyomorkór jelei ezek: étvágyhijány, keserü, kellemetlen iz, tisztátalan nyelv, gyakori böfögés, csemer és hányásra erőlködés, hányás, — suly és nyomás a' hasban 'sat. A' gyomor az egész müszerzettel nagy összeköttetésben lévén, a' gyomorbetegségek gyakran összeköttetnek másokkal. Igen gyakori a' gyomorláz. Gyomori gyógyirányzat, a' gyomorkórokat elháritó gyógyitás. Nevezetes benne a' hánytatás, hashajtás, keserü szerek, 's a' szoros életrend. —*j—a.*

Gyöngycsiga. Két nevezetesb csigafaj terem gyöngyöket: a' „gyöngytermő Mia" F. (Mya margaritifera L.) melly az éjszaki vizekben lakik Frankhonig és Csehországig, 's ha hajkérge meglyuggattatik, hamis gyöngyöt terem; és a' „gyöngytermő Mitil" F. (Mytilus margaritiferus), melly 8 hüvelyknyi hosszu, 's a' két Indiában lakik; a' keleti azonban becsesebb gyöngyöket ád. —*j—a.*

Gyöngyök, a' gyöngycsiga (l. e.) szüleménye, melly a' két indiai vizekben legnagyobb számmal találtatik. Néhol a' tengeralatti sziklákon számosan halmozódik össze, 's az illy hely gyöngypad nak

neveztetik. Leghiresebb gyöngypadok vannak Ceylon szigete körül, a' japani partokon, és a' persa öbölben, Bahrem szigetnél. Találtatnak még Java, Sumatra 's más partokon is. A' legszebb és legbecsesebb gyöngyök keletiek. Némellyek a' gyöngyöket meg nem fogamodott tojásnak tartják, mások 's legtöbben beteg kinövésnek vagy képződésnek, melly valamelly ingerre való visszahatás által támad; még mások megkeményedett héjnednek, mellyből a' csiga héja évenként nagyobbodik. — A' gyöngycsigászat egy a' legveszedelmesebb munkák közül. Gyermekségektől arra szoktatott buvároktól üzetik. Sajkán eveznek ezek a' gyöngypadhoz 's derekokra kötött kötélnél fogva meztelenen ereszkednek 8—12 ölnyi mélységre; mellyet hogy hamar elérhessenek, 20—30 fontnyi kő köttetik lábokra. Orrok lyukai és füleik pamuttal tömetnek be; karokon olajba mártott szivacs van, mellynek segitségével a' buvár alant néhányszor lélekzhetik, a' nélkül hogy vizet is nyelne. Azon felül a' csigáknak a' sziklákról való lefejtésére mindenik egy kést visz magával, és kosarat vagy hálózacskót, mellybe a' lefejtett csigákat rakja. Ha ez megtelt, vagy a' buvár többé alant nem maradhat, hamar leoldja lábáról a' követ, a' kötelet megrázza, és gyorsan felhuzatik. Ha ez késedelmesen történik, oda van. A' czápa legnagyobb ellensége a' gyöngycsigászoknak, őket elnyeli vagy megcsonkitja; egészségek pedig igen szenved. Némelly buvárok a' buvárharang segitségével szedik a' gyöngycsigákat (l. Buvármesterség). A' nyert gyöngycsigák hordókra veretnek, hogy megrothadjanak, 's az alatt többnyire magoktól megnyilnak. Nem minden csiga bir gyöngyel; a' birókban pedig rendesen 8—12 találtatik. Megszáradvan, 9 különböző rostán hajtatnak keresztül, osztályoztatnak 's a' kereskedésbe adatnak. A' gyöngy szépségét és becsét nagysága, teljes gömbölyüsége, finom simitottsága, átlátszó tiszta fénye határozza meg. A' legnagyobbak egy kis dió nagyságát elérik, de igen ritkák. Az ugy nevezett cseresnye-gyöngyök, cseresnye nagyságuak, gyakrabban találtatnak, de ezek is igen ritkák. Ezen kivül megkülönböztetnek még a' gömbölyü, körte és hagyma-idomu, 's roszul képzett gyöngyök. A' legnagyobbak szám, a' kisebbek lat-, a' legkisebbek por-gyöngy nevet hordanak. Európában a' fejérvizü gyöngyöket leginkább becsülik, az Indusok és Arabok a' sárga vizünek adják az elsőséget. Némellyek ólom színüek, mások feketébe hajlanak, vannak csupa feketék is. A' Szászkirályság voigtlandi kerületében különbféle jóságu gyöngyöket ád az Elster vize, eredetétől fogva Elsterberg városáig, 's a' körüle lévő csermelyek és malomárkok. 1621 olta kerestet itt az uralkodás gyöngycsigákat, 's a' lelemény Dresdába küldetik. Watawa csehországi vizben 's a' Moldvában is találtatik gyöngy, Krumautól Frauenbergig, 's néha olly szépek, hogy a' járatlanoktól keletieknek tartatnak. Itt a' földbirtokos csigásztat. A' legnagyobb gyöngyöt, ugy mondja a' hir, Cleopatra olvasztá fel erős boreczetben ($^1/_2$ mill. taller becsüt) 's Antonius egészségére kiivá. Egy másik, *la peregrina* nevü, II. Filep spanyol királynak adaték. Mintegy, 80,000 aranyra becsülteték; nagysága galambtojásnyi volt. — A' gyöngyök csudaereje hanyatlott a' gyógyitásban; nem munkálkodnak más mészkőként. Linné feltalálá, mint lehet a' közönséges folyamcsiga által mivileg gyöngyöt csináltatni 's titkát a' svéd archivumba tevé le; de mivel gyakorlatba nem jött, nem kell hasznosnak lennie. Ugy tetszik, borsót ajánl a' csigába dugásra, melly gyöngyanyaggal vetetik körül. A' gyöngy csiga héját mivdarabokra használják. — Szép mesterséges gyöngyöket is készitenek. —*j*—*a*.

Gyöngyös, folyó és mezőváros Hevesvármegyében. A' folyó a' Mátra hegyén ered, a' Tarnával egyesül, és Jászberény alatt a' Tiszába ömlik. A' mezőváros a' Mátra aljában ékes vidéken fekszik, 14,426 lakossal; van gymnasiuma, szép benne sz. Bertalan temploma. Jó bora, sok gyümölcse van, vásárai népesek; szürposztógyárai említést érdemlők.

Gyöngyösy (István), hajdanta nemzetünk kedves költője, Gömörvármegyében született 1620; sajnos, hogy származásáról egyebet nem tudunk, mint azt, hogy lételét nemes szüléktől vevé. Költészi hajlandósága még oskolai pályáján kezde kifejlődni, mellyet végezvén, Fülek vara akkori igazgatójának, gróf Wesselényi Ferencznek ajánltatott. Ez hamar megkedvelé a 20 évü ifjut, világos és józan elméje, 's a' verselésben való ügyessége miatt. Sok jótéteményeivel élt G. a' Wesselényi háznak, szerencsésen folytak napjai, 's mérsékelt foglalatossága mellett átadhatá magát édes képzelményeinek, mellyek között a' költői lélektől ihletett ifju, olly örömest tölté üres idejét. Wesselényi neje, Szécsy Maria, Babaluska faluval ajándékozá meg őt, tisztelve és ápolva azon elmét, melly a' nemzetre hasznot és gyönyörüséget vala árasztandó. A' vett jótéteményekért, buzgo hálás érzetet kivánván G. bebizonyitni, egy munkát készite e' czim alatt „Murányi Venus" 's Szécsy Máriának ajánlá, melly 1764 jött ki, közönséges tetszéssel fogadtatva. Wesselényi házában 13 évig tartózkodott, 's a' grófban inkább barátjat es nevé mintsem parancsnokát. Vigan 's derülten multak itt évei; de szive hijányt, unalmat éreze; keble egy hüséges lélek szerelme után sóvárgott. Bucsut vön tehát gyámolitójától, 's 1653 egy szeretetre méltó leánykával, Bekényi Sófiával, házasságra lépett. Következve az ő érdemeit tisztelő Gömörvármegye táblabirájává tétetett, 's ugyan annak karai és rendei által, következ képen küldetett a' sopronyi országgyülésre. 1686 egyes akarattal első alispánnyá választatott, 's Nov: 22. hivatalába fényesen be is igtattatott. G. ezen hivatalt olly mély belátással, forró igyekezettel 's szigoru nyomossággal viselé, hogy mindenek által kimondhatlanul kedveltetnék 's unszolva kéretnék, hogy azon terhes hivatalt, mellyről ő Mart. 3. 1688 le akart mondani, tovább is viselje. Sőt még akkor is, midőn Nov. 22-kén a' tisztujitás bekövetkezett, 's ő a' gyülésben nem csak hivatalát megköszöné 's a' pecsétet visszaadá, hanem még a' gyülteremet is odahagyá, mind addig esdeklének neki Gömör karai 's rendei, mignem magát a' hivatal megtartására elhatározá. Azonban tiszti törvényes és kormányzási foglalatosságai sem hunyták el költői szellemét, 's lelkesedéssel szentelé szünóráit a' szelid érzelmeknek és költészségnek, mellyben eredeti képzetekkel gazdagult és tökéletesedett. Már 1681 készite egy második munkát, e' czim alatt „A Magyar Nympha Palinodiája," (mellyet azonban csak 1695 bocsáta világ eleibe), 1690 pedig „Rózsa Koszoru"-ja forgott a' kivánczsi olvasó közönség kezeiben. Három év mulva (1693) adá ki „Kemény János" czimü negyedik munkáját; 1695 „Cupido csalárdságai"-t s végre 1700 „Kárikia"-ját Rimes versei csinosak és könnyen folyók. Költeményeiben erő, termékenység, életet lehelő lelkes ábrázolatok, nagy gondolatok, gyakran fellengző képzetek, nemes érzések és inditó helyzetek tündökölnek. Munkái több kiadást értek: Lőcsén, Nagyszombatban, Bártfan és Budán. — Alispánysági hivatalát késő koráig viselé, 's hanyatló erejének okul adása mellett sem engedé meg az őt tisztelve szerető megye közönsége, hogy arról lemondjon; 's annak édes terhétől egyedül halála mentheté fel, melly őt 1704, életének 84 évében ragadá ki szives honosai sorából. Bárha ideje óta, felette előhaladott is nemzeti költészségünk, 's honfitársaink szép izlése tetemesen finomult 's nemesedett: mindazáltal még most is gyönyörüséggel olvastathatók Gyöngyösi költemények.

—*no*—

Gyöngytyuk (*Numida*), a' tyukok rendébe tartozó madárnem, feje kopasz husos szaktarajjal, farka rövid; főtetején igen gyakran porczos taraj; lábain nincs sarkantyu. Vagy 4 faja közt legesmeretesebb 's nálunk is honi a' közönséges Gy. (*N. Meleagris L.*) Afrikából ered; ruházatja barnaszürkés, belepve fejér, gömbölyü foltokkal. Czivódó és panaszló természete kellemetlenné teszi az udvarban, de husa izes. Vad állapotban igen nagy csapatokban él, 's örömest a' mocsárok közeletén

tartózkodik. — Egy másik fajnak „Tarajos gyöngytyuk" (*N. cristata L.*) fején tollitaraj van, egy másikén pedig („sisakos gyöngytyuk, N. mitrata) gömbölyü csucsos sisak. —*j—a.*

Gyöngyvér (*Charadrius Himantopus L.*), madár, Földinél Linné után Lile- (*Charadrius*) faj, ezen jegyekkel: fejér, hátа fekete, orra fekete, fejénél hosszabb; lábai veresek, igen hosszuak, — vékonyak, hálóidomu és hüvelyktelenek 's olly gyenge csontuak, hogy nehezen tud rajtok járni. Némelly ujabbak nem-et csináltak belőle, 's két faját irák le, ezeket, feketeszárnyu Gy. (*Charadr. atropterius = Ch. Himantopus L.*) és fekete-nyaku Gy. (*Ch. nigricollis.* —*j—a.*

Gyöngyvirág. Linné hathimes egyanyási közé tartozik; a' természeti irányzat szerint pedig a' belnövetüek (egyszikesek) osztályába, a' liliomosok rokonságába és a' gyöngyvirágiak csoportjába. Esmertető jegyei: virágai fürtösek, hártyaidomu murvákkal vagy melléklevelekkel; bokrétája harangidomu, hathasábu; himszálai a' csőhöz nőttek; bogyója egymagu rekeszekkel. — Nálunk egy faja esmeretes, t. i. a' majusi Gyöngyvirág, melly kellemetes idoma és szaga miatt a' kedves virágok közé tartozik. Az árnyékos erdőket, domboldalakat szereti; nálunk bőségben virágzik Aprilis utolján, Majusban 's itt ott Junius elején is. Leirása ez: gyökere izes, mászó; levele többnyire kettő kettő, tojásidomu, hegyes, ideges, sajkásdad, meztelen, hosszu nyelü, egyik nyél a' masikat hüvelyezve, alapon hártyapikkelyekkel fedetve; csupaszála (fölszara) leveleinél rövidebb, meredő, szegletes, szőrtelen; virágai fürtösek, egyoldaliak, hajlongók, murvások; bogyói golyósak. —*j—a.*

Gyönyör, gyönyörüség, széles értelemben mind az, a' mi az embert kecsegteti (gyönyörködteti). Ezen kecsegtetés pedig történhetik mind az öt érzékre 's azon felül az elmére. Igy a' szép vidék, a' szép mivˇ 's minden szép tárgy, gyönyörül szolgál a' szemnek; a' fül gyönyört lel a' hangában, az ételek a' nyelv gyönyörei 'sat. Az elme fő gyönyörei az erkölcsök és tudományok hazájában nyilnak, gondolatokban, szándékban, tettekben állanak, 's a' mivelődéssel együtt szaporodnak. Gyönyörködésre szült a' természet bennünket (ezen értelemben); a' gyönyörüség az életnek azon napja, melly tavaszt derit az emberi nemre, 's némelly szép virágot fejlit ki; nélküle pedig tél dermeszti meg az életet. A' természet ezen rendelésének okosan engedelmeskedni, az élet bölcseségének első vonatja; a' kicsapás ellenben büntetendő vétek. A' gyönyörrendelés ellen vétkezhetni megtagadás és tulmérték (mértékletlenség) által. A' szem, fül és orr gyönyöreiben kevesebb a' kicsapás; számosabb és gyakran undok a' nyelv (torok) és nőszgyönyörökben, természetelleni szigoruság és telhetetlenség által. Ezredeink véleménye egy különös kaptára lévén verve, bennek a' természetelleni szigoruság tartaték erénynek, 's innét a' gyönyör is általjában vétket jelent. Pedig milly rettenetes a' boszu! Hány nőszgyönyört kikerülő vitéz lett vázzá homalyos rejtekekben az öngyönyör miatt? Amaz, mértékletlenül használva, árt a' testnek, árt az elmének és sirba döntő is lehet, de emez tiz annyiszor árt a' testnek, az elmére pedig az alávalóság bélyegét nyomja. Az illy gyönyörrel egész méltóságban áll ellenest az ifjunak szemérmes önmegtartóztatása, a' férjfiunak okos maga mérséklése. —*j—a.*

Győr vármegye. Nevét hajdan erős várától kölcsönzé. Fekvése szép, 's minthogy a' Duna habjaitól mosatik, kereskedésre igen alkalmatos. Határai: éjszakról Mosony-, Pozsony- 's valamennyire Komárom-, délről Veszprém-, nyugról pedig Soprony vármegyék. Felülete, melly $28^{76}/_{100}$ nsz. mf., kivévén a' Bakony erdőnek benyuló ágait 's a' Győr városához közel fekvő csanaki, sz. mártoni 's szabadhegyi szőlőhegyeket, jobbadán sikság, mellyet néhol terméketlen homokpuszták disztelenitnek, ámbár az illy haszonvehetlen térségek már több helyen beültettettek akácz- és nyárfákkal. Egyébiránt az egész megyét, honunk termékenyebb vármegyéi közé számlálhatjuk. Termesztményei leginkább ga-

bona és bor. Vizei, u. m. Duna, Rába, Rábcza, bő halászatuak, 's szárnyas vadak csapatonként tanyáznak nádasaiban. — Lakosai, a' kevés német, tót és horvát nyelvüeket kivévén, Magyarok, 's az egész megyére nézve elég sokaságuak, noha egyes pusztákon még többen is lelhetnének lakhelyet 's táplálatot. Foglalatosságok: gabona és bortermesztés, hajózás, kereskedés, vizen és szárazon. Mivelődéseket különösen Győr városának alsóbb 's felsőbb oskolái eszközlik, mellyekben messze vidékekről összegyült számos ifjuság részesül erkölcsi és tudományos pallérozottságban. Egy négysz. mf. szám szerint legalább is 2710 lélek esik. Az egész megyében 1. szab. királyi, 2. mező város, 94 falu és 32 puszta számláltatik, 75,880 lakossal. 54.

Győr (Nagy), a' Rábának és Rábczának a' Duna egyik ágába ömlése mellett, szép sikságon fekvő sz. kir. varos, 15,000 lakossal, kik nagyobb részint Magyarok, nemzeti nyelvünket kellemesen beszélők, 's (leginkább gabona) kereskedéssel és kézmivekkel foglalatoskodók. G. hajdan erősség volt, és sok ostromot álla ki a' Törökök és Magyarok részéről, ujabban a' Francziaktól 1809, kik előbb környékén a' felkelt nemességet egy véres ütközet után megfuttaták. Napoleon, több helyen felvetteté puskaporral védfalát, melly a' város déli oldalán 1827 's köv. lebontatott 's vizárka betemettetett. Épületei között a' régiebbek, építtetések korának izlését mutatják; de az ujonan emelteken kellem, csin és szépidomzat mutatkozik. Nevezetesek épületei között: a' püspöki lak, a' főtemplom, az academia, a' vármegye háza, az evangelicusok egyházi 's oskolai épülete 'sat. Erdőségben 's mulató helyekben hijánosságot lát, mellyet azonban tartós szorgalom 's kevés költség könnyen megszüntethetne, a' mint valóban tétettek is már erre czélzó lépések. Hálás említést érdemel végre az emberiség részéről azon munkásság, mellyel lelkes lakosai legujabban az árvákról gondoskodni iparkodnak.

—no—

György barát l. Utissenich.

György (szent, vitéz), keresztény Perseus, a' *legenda szerint* cappadociai herczeg. Legnevezetesebb hős tette volt egy sárkány meggyőzése, 's ez által eszközlött megszabaditása egy király leányának. Az orosz császári czimer szivpaizsa sz. Györgyöt képezi, mint ez a' sárkányt agyon szurja. Ez a' vitéz rendszerint lovon ülve 's fegyverben ábrázoltatik. Alatta sárkány van, mellyet agyon szur. Ezen ábrázolat következő mondán épül: egy Aja nevü királyleány egy sárkánnyal találkozék, melly őt el akará nyelni. E' szükségben találá a' vitéz. Hihető, keletről származik e' legenda, 's onnét a' keresztes háboruk idejében juta hozzánk. Már a' régi keresztény császárok zászlójin is látszott, 's olly csudaerő tulajdonittatek ezen lobogónak, hogy ez alatt a' keresztes hazczoló bizonyos győzödelmet reménylt. Illyen zászlón a' sárkány helyét a' legyőzendő pogány vagy muzelmán képe foglalá el.

György (Lajos I.), nagybritanniai király, szül. Hanoverában 1660, melly országot átyjától, Augusztt Ernesttől öröklé, ki első választó fejedelem volt Braunschweig-Lüneburgban, nőjétől pedig, Dorottya Sófiától Vilhelm cellei herczeg leányától, a' lüneburgi és cellei fejedelemséget. (Ezen fejedelemné, II. György anyja, elválva, mint fogoly halt meg Ahlenben 1726. L. „*Fredegunde, oder Denkwürdigkeiten zur geheimen Geschichte des hanöv. Hofes*“ Berlin 1825). Néhány évvel atyjának holta (1701) után anyja, a' 73 éves Sófia választó fejedelemné (az angol Jakab király unokája) azon actát adá ki, melly neki 's házának az angol thrón öröklését biztositá. De nem érte meg thrónra léphetését, mivel 9 héttel előbb meghalt, mint Anna, utolsó királyné a' Stuart házból. Igy Lajos György választó fejedelem I. György név alatt nagybritanniai király lön (Jun. 8. 1714). Ujlag szerezte jogát, hatalmasan tudá védni a' praetendens (III. Jakab) 's annak pártolói ellen, valamint minden lépését erő, böles politica és nagy gond jegyezik azon nemzet iránt, melly magát

reá bizta, noha az Angolok soha sem szerették, mivel valója nem volt népies. XII. Károly ellen való szövetsége, hanoverai birtokához a' bremai és verdi herczegségeket adá. Azon békében, melly a' Frankhonnal Spanyolország ellen viselt háborut végzé (1720) tőle leginkább Alberoni spanyol minister elbocsátása tételték feltételül, minekutána ezen uralkodni vágyó férjfiu ravaszul szőtt hálóját eltépte. Tengeri ereje által, különösen a' spanyol hajósságnak a' közép tengeren tett megsemmisitése olta, először emelé az angol kabinetet befolyásra a' többi Europa végzéseinél. 1727 utazást tön örökös tartományaiba; hol Jun. 22-kén Osnabrückben meghalt.

GYÖRGY (Auguszt II.), szül. mint hanoverai vál. fejd. 1683, atyját 1714. Angolhonba követé, hol walesi herczeggé és chesteri gróffá nevezteték. Az Angolok szivében olly bizodalmat és tiszteletet szerze magának, hogy azok ma is dicsekesznek vele, 's őt legnemesebb férjfiunak nevezik az egész országban. Nője, Carolina, Fridrik János anspachi markgróf leánya, 1737-ben meghalt. György korán hadakozó lelket fejte ki, mellyről, valamint vitézségéről, a' Németalföld elleni háborubán ada bizonyságot (1708). Uralkodásának első nyugalmas éveit a' béke munkálatinak szentelé; a' göttingai egyetem, róla Georgia Augusta nevet nyerve, ezen időben alapitatott tőle. De fegyverszeretete viszont a' csatatérre bizgatá, az austriai örökségi háborubа. A' dettingeni győzödelem borostyán koszoruval ékesité fejét, 's Mária Theresia sokat köszönhete neki, valamint a' mellette felkelt hevesen buzgó Magyarok is. Az aacheni béke viszont időt ada neki országa belső boldogságának eszközlésére. Az amerikai ügyek miatt kiütött angol-frank háboru megfosztá ugyan egy időre Minorcától, de azon erő, mellyet Angolhon azon nagy történetek folyamában, mellyek között a' hétévü háboru 's II. Györgynek II. Fridriket pártolása legnevezetesb, napról napra láthatóbban kifejte, annál nagyobb fényre emelé őt és Angolhont. Meghalt Oct. 25. 1760.

GYÖRGY (Fridrik Vilhelm, III.), nagybritanniai 's irlandi király, hanoverai vál. fejd. 1815-ig, azolta pedig király, szül. 1738-ban, a' II. György előtt 9 évvel elhunyt Lajos Fridrik, walesi herczeg 's Augusta II. Fridrik szász-gothai herczeg leányának fija; nagyatyját II. Györgyöt követé a' thrónon Oct. 25. 1760, 's Sept. 8-kán 1761 elvevé Charlotta Sófiát, Károly mecklenburg-strelitzi herczeg leányát. A' hétéves háborut nyomosan folytatá, 's az 1763-ki béke Angolhont Canada birtokában megerősité. Uralkodásába esik az amerikai gyarmatok kiszabadulása, Keletindia nagyobb részének és sok szigeteknek elfoglaltatása, Irland szoros egybeköttetése Angolhonnal, és a' franczia háboru. Alatta emelkedett az angol tengeri erő még nem látott fokra, Howe, Jervis, Nelson 's mások által; a' szárazi sereg is viszont megnyeré a' hajdani vitézség és rend hirét Indiában 's Wellington alatt Spanyolországban 's Németalföldön. Számos nyereség ugy megbővité az angol tengeri birtokokat mint a' kereskedést. Már 1788-ban mutatá magát III. Györgyön az elmebolyodás, de Willis gyógyász hamar helyre hozá. Hanem 1792-ben nem vala illy sebes gyógyitás lehetséges, és az ellenpárt a' walesi herczeget akará uralkodóvá tenni. Pitt hatalmasan kelt ki czek ellen, a' király pedig meggyógyult 's Pittnek szolgálatjáért örök pártolója lett. A' nép szereté ezen királyt, 's mégis gyakran történt les életére, nevezetesen a' Gordon szőtte lázadásban 1780, és 1794-ben, mikor kocsizása alatt puska sütteték reá, 's 1800-ban valamelly Hatfield nevü pisztollyal löve rekeszébe a' játékszinben, de senki sem sérteték meg. Alatta a' királyi hatalom nagyon tágult az *idegenbill* és a' HABEAS CORPUS acta felfüggesztésével (l. e.). Befolyása a' parlamentre nagyobb volt, mint valaha, részint az ellenző párt szakadásai, részint a' felső ház tagjainak szaporitása által, kiknek száma 1760-ban csak 181, ellenben 1800-ban 500 volt. Eleinte lord Bute, utóbb lord Liverpool birá határtalan bizodal-

mát. Az ő okfőivel megegyező terveket könnyen elfogadá, 's a' legnagyobb állhatatossággal üzé, sürgeté, mozditá; hanem szinte olly hajthatatlan volt az iránt, a' mihez nem vonszódott; egy uralkodó sem volt olly nagy ellensége a' frank revolutionak, mint ő, 's még akkor is, mikor a' szerkeztető gyülés uralkodó partja a' britt constitutiót megdicséré. Szintolly erősen tagadá meg az irhoni catholicusoktól a' Test megszüntetését, a' Pittől nekik megigértet. A' miveket és tudományokat jobban pártolá, mint akármellyik braunschweigi eldődei közül, de még sem ugy, mint hatalma engedé. Minden ajándéka 's nyugpénz (pensio) adása politicai czélból történt. Különben szelid, nyájas, jóltévő, csendes férj és atya volt. 1804-ben viszont megtámadá előbbi betegsége, de ujra meggyógyula; 1810 erősben fogá mint valaha, 's a' gyógyulás reménye eltünvén, az uralkodás a' walesi herczeg kezébe tétetek. 1804 olta szeme fénye mindegyre fogyott, 's világtalanul halt meg Jan. 29-kén 1820. 87 éves, 7 hónapos. L. Aikintól „*Annals of the reign of King George the third, from* 1760, *to the general peace in the year* 1815" 2 köt. (Vö. Nagybritannia.)

György (Auguszt Fridrik) IV. angliai 's hanoverai király, szül Aug. 12. 1762, Febr. 13. 1811 korlátozott hatalommal nagybritanniai 's irlandi, és az 1815-ben királyságra emelt Hanoverában uralkodóvá választatott. Szorosan, de jelesen neveltetett; szép külseje mellett derék elmével birt; a' szép nem imádottja, a' nép reménye vala. Az ifjuság vad tüzétől féktelen gyönyörre ragadtatva is, St. Leger ezredes társaságában, hiv maradt a' brittus constitutiohoz. Reménytelve néze rá a' megelégedetlenek nagy csapatja, midőn a' ministerek alkotmányelleni rendszabásait kárhoztatva, az oppositióhoz álla, hol Lord Moira, Fox, Burke, Sheridan és mások jeles tagok valának. A' szép Fitz-Herbert özvegyhez ragaszkodása mind a' királyi rokonságnak, mind a' népnek visszatetszett; a' mihez még 200,000 fontnyi adóssága járult. — Midőn 1788-ban a' király betegsége miatt uralkodásra emeltetéséről szó vala, Pitt a' hatalom korlátozásáról szóla; Fox hijában kelt ki ellene a' herczeg javára. (L. Pitt, Fox.) De az irlandi parlament a' herczeg *teljes* hatalmára szavatolt. Eddig ő a' házasságról semmit sem akara tudni. Végre elhatározá magát 's hajlandósága ellenére, országos okokból, mivel atyja akará, 's adósságai lefizetését igéré, elvevé Apr. 8-kán 1795 Karolina (l. e.) braunschweigi herczegnét. Utóbb, midőn Bonaparte 1805-ben Angolhont kiszállással fenyegeté, magasabb rangot kére a' seregnél, mivel ő csak ezredes volt, testvérei pedig generalok, sőt a' yorki herczeg fővezér is, de nem nyert. Mint uralkodó Febr. 6. 1811 tevé le esküvését, 's csak első évben volt egy parlamenti bill által a' királyi jogok gyakorlásában határok közé szoritva. Nem nevezhete ki p. o. pairt, kivévén nagy szolgálatért, holtig tartó hivatalt nem oszthata, 'sat. A' ministeriumot nem az eddig volt baráti kedve szerint szerkeztetvén össze, kinyilatkoztatásokra jött a' dolog, mellyeket a' hirlapok közlének. Még kellemetlenebbek voltak neki a' nép vélekedésének néhány kifejezései, midőn nője magaviseletének visgálásáról volt szó a' parlamenben. Eddigi barátjai várakozásának ellenére, Liverpool és Castlereagh lordok által a' koronajogok hasznáról tanitást nyervén, Pitt uralkodási rendszerét dicső sikerrel követé, 's XVIII. Lajos azt nyilatkoztata ki visszatétele után, hogy Isten mellett az uralkodó herczegnek köszönheti koronáját. Azután Sándor császárt 's a' burkus királyt fogadá el addig még nem látott pompával Londonban, velek lévén az akkor kedvelt hadvezetők. Napoleon Jul. 14-ki 1815 irásában menedéket kér tőle: „mint Themistocles, legállhatatosabb és legnagyobb lelkü ellenségére bizza magát". IV. György mint regens állitá fel Aug 12-kén 1815 a' hanoverai polgári-, hadi- és Guelf- 's 1818 az angol st. Patrik-rendet. A' szent szövetséghez Oct. 6-kán 1815 csak személyesen adá megegyezését, az idomos hozzá lépést tiltván a' brittus alkotmány. Végre Hanovera

és Braunschweig számára a' September 20. 1819 szövetséges gyülés határzatit törvényesekké tevé, 's a' censura 1705-iki szigoru idomait visszaállitá. A' had szüntével az emésztés nagy kutfeje kiszáradván, a' gyárok munkássága egyre nővén, 's a' népet szörnyü adó nyomván, melly magát az aristocrata gazdag familiáktól is nyomottnak vélé, gyakori zugolódás támadt. Jan. 28-kán 1817-ben orozva támadták meg a' regens, ki a' spafieldi zendülést is elnyomá ministerei okos rendelési által. Octoberben 1818 az aacheni congressben az ő követje is aláirá a' Nov. 19-ki nyilatkozványt. Aztán a' Barbareskekkel bajlódott. Belől a' megelégedetlenség nőtt, kivált miolta a' manchesteri tanács az Angolhonban megengedett népgyülés ellen, melly a' parlamentreformról akart tanakodni, időtlen erőszakot használt, és sok embert elejte. Az uralkodó herczeg ezen tettet helyben hagyá, 's midőn a' nemzet nagy része visgálatot sürgete, még 11,600 emberrel akará a' fegyveres erőt nevelni, a' mi még jobban boszonta. A' gyökujitók (radicalreformers) ez által egyre bátrabbak lettek, noha a' gazdagok az uralkodás részén valának. A' hadakra szörnyü kiadások tétetvén, a' szegénység nyomorunságán csak lassan lehete segiteni 's kivált Irlandban, hol gyakran üte ki véres zendülés. A' parlament 1819-ben hadi gyarmatot alapita meg a' Jóremény fokánál, a' Kafferek határain, a' szegény kibujdosók javára. A' birodalom azonban egyre nevekedett, különösen Asiában, valamint a' kereskedés is. Az udvar fénye megegyezett az ország nagyságával. IV. György Jan. 29-kén 1820 lön atyja helyében király, 's Jul. 19-kén a. e. az ő szokások teljes megtartásával koronáztatá meg magát a' westministeri apátságban. A' degradationsbill árta uralkodási nyugalmának, mellynél fogva nőjét, Karolinát, a' királynéi czim viselésétől el akará tiltani (l. Karolina, angol. királyné). Aug. 12-kén Dublinban az Irhoniak egészségéért egy pohár whiskyt (szeszt) ivott 's a' néptől örömzajjal láttaték. De az orangistákat nem tudá megegyeztetni a' catholicusokkal. Sept. 3-kán elment Dublinból 's a' lecsendesült Londonba visszatért. Napoleon halála 2 millió tallér költségtől évenként megmenté Angolhont. Azon évben német birtokiba is tett utat a' király, Hanoverába Oct. 10-kén tartá fényes bemenetelét. 1822-ben hasonló politicából, mint előbbi utjain, megutazá Skótországot is. A' veronai congressre Londonderry marquist rendelé, ki Aug. 12-kén meghalván, helyébe Wellingtont küldé ugyan oda, a' külügyeket pedig Liverpool sürgető ajánlása szerint a' nem kedvelte Canning Györgyre bizá. Erre a' politicai alkotmány megváltozása történt, 's a' nemavatkozás születék az 1823-i frank-spanyol haboruba. Canning halála után Wellington lön első ministere Jan. 24-kén 1828, ki a' catholicusok felszabaditására királyi megegyezést nyere, Frankhonnal egyesült a' Porta javára Oroszország ellen, Portugaliában pedig don Miguelnek kedveze a' IV. Györgytől megesmert Mária királyné kárára. — Hanoverában az országnak uj alkotmányt ada Maj. 15-kén 1823, melly szerint az egész 6 szakaszra (Landdrostra) osztott 's 6 landdrosttól igazgatott királyság számára egy domain-kamara lételezett. A' tőle braunschweig-wolfenbütteli herczegségben viselt gyámigazgatást letevé Oct. 30. 1833. Az ezolta uralkodott Károly braunschweigi herczeg gyámja ellen olly nagy és sértő panaszokat tön, hogy a' dolog a' birodalmi gyülés elé jött, melly a' királynak teljes elégtételt itéle. A' tudományokra nézve fő tette az, hogy a' *Royal society of literature*-t alkotá, 's atyja 65,250 darabból álló könyvtárát a' nemzetnek ajándékozá. 55.

Gyors kocsi, l. Posta.

Gyors sajtó, ujabb időkbeli erőmü, melly a' közönséges nyomtató sajtókat sebességre és könnyüségre sokkal felülhaladja. E' találmány érdeme König Fridrik, eislebeni Németé, ki a' nyomtatás mesterségét Leipzigban Breitkopf és Härtel mühelyeiben kitanulván, több

évekig mathesist és mechanicát tanult. A' sajtó javitására ! czélzó gondolati sem Német- sem Oroszországban pártolást nem lelvén, 1809 Angliába ment, 's Bauer math. szerszám-készitővel felállitá azon erőmivet, mellyen Nov. 29. 1814 legelőször a' „*Times*" nyomatott. Több illy miveket is készitének ezentul, de egy harmadik társ álnoksága miatt Angliát elhagyni kénytelenittetvén, Bajorországba mentek, hol Maximilián király engedelmével és segitségével uj mühelyt, vasolvasztót 'sat. állitának Oberzellben, Würzburg mellett. Eddigi sajtójik gőzerő által mozgattatának, mivel azonban tapasztalák, hogy egy hajtókerék által két ember az egészet könnyen mozgásba hozhatja, elhagyák a' gőzt, 's ez egyszerüsitéssel 1814 óta Hamburg, Kopenhaga, Stuttgard, Leipzig, Berlin, Koblenz, Frankfurt, és Paris számára több sajtót készitettek. 1825-ki jelentéseknél fogva sajtójik háromfélék: 1) a' tökéletes, melly az ivet mind a' két felén kinyomja, 's egy óra alatt 900—1000 ivet készit; ezt gőzerő hajtja, kell mellé 2 legény. 2) A' kétszeres; ez egyszerre csak egy oldalon nyom, de egy órában 2400 példányt ad, 's mind felrakásra mind leszedésre két két legényt kiván. 3) Az egyszerü; ez is csak egy felől nyom, egy órában 1400 nyomatot készit, feladásra ugy mint leszedésre egy egy legényt kiván. — A' régi sajtóknál, mellyeken 2 ember egy óra alatt, egy oldalon mintegy 250 ivet nyomhatott, mindent emberi kéznek kell végezni; a' gyors sajtó pedig a' szinek vételét, elosztását, betük feketitését, nyomást 'sat. egyedül maga teszi, ugy hogy mellette emberi kéznek egyéb dolga nincs, mint az ivet felrakni, 's a' nyomás után levenni. — Képzelni kell egy közönséges irásformát viziránvos vonalban szakadatlan ide-oda hajtatni. E' vonal közepe táján több hengerek vannak, mellyek a' feketitőt egy kis edényből felvévén, szüntelen forgás által felső lapjokon elkenik, 's az alattok csusszanó formával gyenge illetés által közlik. Egy gyermek a' nyomandó ivet egy zsinórokkal vagy szalagokkal beszött lapra teszi, melly, mig az iv ráterül, mozdulatlan áll, akkor megindul, 's azt az alatta szüntelen forgó nyomó hengernek általadja. Számtalan szalagok szoritják most e' hengerhez az ivet, melly alól a' megfeketitett formával összeér. Az igy egy oldalon kinyomott iv a' hengerről lefoszlik, 's egy másik gyermek áltveszi. Ekkor a' visszatérő forma a' szinhengertől ismét megfeketül, 's a' munka, mint előbb, tovább folytattatik. — A' feltalálás után Angliában és Francziaországban sokan készitének gyors sajtókat, mellyek azonban fő részeikben emezekkel megegyeznek. Most már ollyan sajtók is vannak, mellyeknél a' betük magokon a' nyomó hengereken állanak. A' gyors sajtók legismeretesebb készitői Applegath és Cowper, Donkin, Brightley, Rutt, Winch, Cooper és Millar, Congreve, Wood, Napier és Hansard, de az eredeti feltalálók mivei, mint munkájik bizonyitják, legjobbak maradnak. A' „*Times*" sajtójának legujabb változtatását Applegath eszközlé, 's ez most egy óra alatt egy oldalon közel 4000 példányt nyom. Ujabb időkben a' leirtaktól egészen különböző, 's tulajdonkép csak javitott sajtókat is készitének öntött vasból, mellyek szerkezetekben egymástól igen eltávoznak. Legjelesbek: 1) a' Stanhope — 2) Coggers — 3) Ruthwen — 4) Russel — 5) Clymer vagy Columbian — 6) Albion — 's 7) az 1826 Leipzigban Hoffmann feltalálta sajtók.

GYROMANTIA (körjóslat), bizonyos körvonalokból való jósolás vagy jövendölés, mellyeket a' jósló különös, sokat tettető, de valótlan bábázattal (*cerimonia*) von, bennek járkál, boszorkányos mondásokat mormolva, hogy az együgyüséget annál könnyebben megcsalhassa. 55.

GYUJTOGATÓ (*incendiarius*) nevezettel az bélyegeztetik, a' ki mások személyének vagy jószágának veszedelmeztetésével, gonoszul tüzet gerjeszt. A' gyujtogatókról az 1723-ki 11 törvényczikkely ezt rendeli: „A' nyilvános gyujtogatók pedig elevenen égettessenek meg; ugy szinte

a' magánosok is, kik előregondolt szántszándékos gonoszságból a' házfedelekre, learatott kalászokba vagy gabonákba tüzet vetnek, azokat elégetik, 's igy másokat megkárositanak, a' sulyosabb környülállások szerint hasonló büntetéssel, a' könnyebbekben pedig szelidebbel, de mégis életek vesztésével fenyittessenek." A' későbbi szokás pallost vagy kötelet ad; melly egyszersmind Verbőczy Hk. III. R. 23-ik czimjét is megváltoztatá, a' hol az mondatik, hogy azok is halálos büntetés alá vettessenek, kik felgyujtással fenyegetődznek, — azon okból, mivel a' felebb említett törvény a' halálos büntetés esetében egyenesen megkivánja a' történt károsittatást, a' mi még a' puszta fenyegetődzés által nem okoztatik. A' melly megyékben rögtön itélő büntörvényszék áll fen, ott ez boszulja meg egyéb vétkeken kivül, a' szántszándékos gyujtogatásokat is. A' dolog természetében gyökerezik, hogy az okozott kár, mind a' gonosz, mind a' vigyázatlan gyujtogató (kit önkényesen büntet a' biróság) által, a' mennyire lehetséges, megtéritendő. —*no*—

Gyujtószer. Igy neveztetik a' mostanában mindenütt divatba jött gyors tüzszerszám, melly gyujtó üvegből és gyujtó fátskákból áll. Az üvegben tolltimsó (*Federalaun*) és kénsavany van; a' fák először is olvadt kénkőbe vannak mártva, azután egy, tulsavitott sósavanyos kali-, nehány csepp tragantnyálka- és czinober- vagy más festő anyagból álló vegyitékbe. Ha az illyen fa az üvegbe taszittatik, a' kali nagyobb atyafisága miatt a' kénsavannyal egyesül, a' savitott sósavanyt pedig elbocsátja, mellynek kifejlődése olly magas mérsékletet és fellobbanó lángot okoz, hogy a' könnyen gyuló kénkő 's erre a' fa is égni kezd. —*j*—*a*.

Gyujtótükör, mellynek simára dörgölt felülete a' napsugarakat olly irányban veri vissza, hogy bizonyos távolságban a' tükör előtt kisebb térben egyesülnek, 's az ezen gyujtótérbe tett dolgokra tüz gyanánt hatnak. A' homoru tükrök szük térre egyesitik a' tengelyekkel közegyenesen jött sugarakat. Legszokottabbak a' homoru gömbtükrök; de használtatnak a' kanyarosok (*parabolica*) is, sőt a' sik tükrök is homorunak gyanánt gyujtanak, többen okosan egyesittetve. Hogy a' gyujtó tükör várt sikerrel dolgozzék, tengelye egyenesen a' nap körsikja közepének legyen irányozva. — Már a' régiek esmerék a' gyujtó tükröket. Hogy Archimedes Marcellus hajósegét Syracusa alatt gyujtó üvegekkel meggyujtotta, a' dolog valója szerint lehetetlen; noha az a' sik tükrökkel nem volna teljes lehetetlenség; de az egész elbeszélés, történeti okokból elvetendő. Milly távolságban lehet ezen utolsókkal gyujtani, visgálatok bizonyiták be. Kircher öt sik tükrőt (egyenlő nagyságut) olly helyezetben tön egy tartóra, hogy a' sugarakat 100 lábnyi távolságu helyre verték, 's nagy hévséget okoza általok. Buffon 1747-ben 168 siktükrőt egyesite (mindenike 6 hüvelyknyi magas és 8 hüv. széles volt). Ezek közül 40-nel 66 lábnyi távolságban egy dohotos vagy földolajos bikkdeszkát meggyujta, 128 tükörrel pedig 150 lábnyira egy dohotos fenyődeszkát majdnem egy pillantat alatt. 45 tükörrel 20 lábnyira egy nagy czinkorsót, 117-tel pedig apró pénzdarabokat olvaszta meg. Gépelyével utóbb fát gyujta meg 200, czint olvaszta 150, ólmot 130 és ezüstöt 60 lábnyi távolságban. A' mult században Olaszhonban is készültek nagy gyujtó üvegek, mellyek közül kettő Parisban és Kasselben ma is megvan. Tschirnhausen is készite 1687-ben egyet, mellynek átmérője 3 leipzigi réf. gyujttávola pedig két réfnyi, — áll pedig egy vékony, igen jól simitott rézlapból. Most a' dresdai szám-teremben (*sala mathematica*) van. Ezen tükör lángot vettet a' fával, felforralja és elgőzölögteti a' vizet, három hüvelyknyi vastag czint és ólmot megolvaszt 'sat. Érczeken kivül fát, üveget 's más anyagokat is használhatni gyujtó tükörnek; csak a' felülete legyen jól megsimitva. Ujabb időben a' gyujtó üvegeket fény-visszaverő gyanánt használják az utszavilági-

tásnál 's a' világító tornyokon. Ha t. i. a' kanyaros tükör gyujtó pontjában van a' világ, az innét a' tükörre eső sugarak mind a' tengellyel közegyenesen veretnek vissza; innét lön p. o. hogy Lenoir visszaverőit 80,000 lábnyira első nagyságu csillag gyanánt lehete látni. L. Gehlert: „*Physikal Lexikon*"-jának 5 köt. (Leipzig, 1825). —*j*—*a*.

Gyujtó üveg, domboru, lencse-üveg, melly a' ráeső napsugarakat olly kis térben gyüjti össze, hogy azon égheto testet, mellyre esnek, tüz gyanánt meggyujtják. A' gyujtó üveg hatása annál erősebb, minél nagyobb a' felülete és minél kisebb a' gyultére. Hogy az illy üveg egész erejével gyujtson, a' sugaraknak függőlegesen kell reá esniek, melly akkor történik, ha a' gyultéren származott napképe egészen kerekes. Ha a' gyujtó üveg és gyultére közé egy másik, rövidebb gyultávolságu lencsét teszünk ugyan azon irányban, még sokkal tömöttebben gyülnek a' napsugarak össze, 's a' hatás igen erősbül. Ezen második üveg gyüjtő üveg nek mondatik. Ugy látszik, már a' Görögök és Romaiak esmerék a' gyujtó üvegeket, vagy legalább a' hozzájok hasonló tiszta átlátszó köveket. A' 13. század végével esmeretesebbek lőnek, de csak a' 17-dik végével simitatá Tschirnhausen a' legnagyobb eddig esmerteket, végetlen munkával, egy darabból. Kettő közülök ma is megvan Parisban, és egyik 106 fontot nyom; mindenik a' legerősebb tüz gyanánt munkálkodik. Még a' nedves kemény fát is egy pillantat alatt meggyujtják, a' hideg vizet kis edényben mindjárt felforralják; az érczeket porczelán lapon megizzasztják és üvegitik. De minthogy Tschirnhausen üvegei nem egészen tiszták, 's innét erejekből sokat vesztenek, Brisson és Lavoisier 1774-ben két homoru (üres), óraüvegeinkhez hasonló üveget egyesitettek, beltéreket pedig átlátszó nedvvel tölték meg. Igy 4 lábnyi átmérővel biró, ér és hólyag nélkül való gyujtó üveget készitettek, mellynek legnagyobb vastagsága középen 8 hüvelyknyi volt. Ez magában már sokkal erősben hatott Tschirnhausenénál, gyüjtő üveggel egyesitve pedig hihetetlen hatásu vala. Az elemtan és természettudomány számára igen becsesek a' gyujtó üveggel tett és tétető visgálatok. Azonban a' gyujtó tükör, ha egyenlő felülete és görbülése van, négyszer olly nagy erejü, mint a' gyujtó üveg; de emez a' gyulpont vagy gyultér hátuli helyezete miatt sokkal alkalmatosabb. A' gyultér nem pont, hanem valóságos tér, a' napnak képe, mellynek átmérője a' gyultávolság 108-ad részét teszi. — Mivel a' nagy gyujtó üvegeket igen nehéz önteni és simitani, az uj időkben megvalósiták Buffon gondolatjait, az üvegrészek övidomu készitéséről 's utóbbi összetételéről. Ezen övlencséket igen okosan használá Becquey, Fresnel javalása szerint, a' világító tornyok világának erősitésére (l. Pharus). —*j*—*a*.

Gyüjtő üveg, ollyan gyujtó üveg, melly egy nagyobb gyultávolsággal biró lencseüveghez adatik, hogy a' sugarakat még tömöttebbekké tegye. (L. Gyujtó üveg). —*j*—*a*.

Gyula, I. és II. l. Erdélországnak története a' toldalékkötetben.

Gyula, nagy kiterjedésü mezőváros Békesvármegyében, a' Fejér-Körös mellett, melly rajta keresztül is folyik, de csak kicsiny hajókat bir meg. 2000 jól épült háza 's 14,000 magyar-német-oláh nyelvü lakosa van. A' vármegye karai és rendei itt tartják gyüléseiket, szép izlésü emeletes épületjekben. Az egész mv. három részre oszlik, magyar-, német- és oláh-Gyulára. A' vármegyei tisztviselők 's főbb rangu személyek, az elől nevezett részt kedvelik. Van itt két vár, ó és uj (Gyulavár); amaz még a' Törököknek Magyarhonba beütése előtt épittetett, erős védfala van, jó állapotban tartatik; az uradalmi rabok nyögnek egy részében, melly tömlöcz, más részében serfőzés gyakoroltatik. Az uj várkastély szép idommal készült, csinosan van butorozva, 's rézmetszet gyüjteménnyel diszeskedik. Ezzel érintésben van az uj izlés szerint elrendelt kert, mellyet egy csatorna kerit be, 's rajta a' Körös kétszer

folyik keresztül. Vidéke hajdan felette nagy mocsár volt, melly azonban a' lakosok egészségének nem kevés javultával már jobbadán kiszárittatott. De a' Körös kiöntései még gyakran okoznak pusztitásokat. 54.

Gyuladás (lob, gyul, gyu, *inflammatio*), a' müszeres lények nedvhordó edényinek a' szokottnál ingerlettebb állapotja. Mindig van ugyan ingerlődes a' müszeres lényben, és az életnek az ingerlődés, az ingerekre való visszahatás, fő jele; de azt, ha rendes korláti közt megmarad, nem nevezzük gyuladásnak, különben az élet nem volna egyéb gyuladásnál. Minél tökélyesebb a' lény, annál hajlandóbb a' gyuladásra. Az állatok osztályainál a' gyuladás erőssége ugy hanyatlik, a' mint azok tökélyetlenednek, mignem a' növényországban végződik. Hogy a' növény ingerlődik, alig fogja valaki kétleni; különben hogy érezné az idő viszonyait, hogy kelt volna csirába, bogy borulna virágba a' tavasz szavánál? Hogy a' mértéktuli ingerlődés a' növényekben is szokatlan jelenéseket hoz elő, viszont mindennapi dolog. Minden sértésre felelevenedik a' fa nedveinek folyása, a' fa élete emelkedik, kiforrásokat nemz, és ha lehetséges, megvédi életét. Ezen felemelkedett élet, melly magát védve, szüleményei által szemünkbe ötlik, nem egyéb növényi gyuladásnál. És az állati test gyuladásának valója megegyez vele. Ingernek kell itt is a' testre hatni, különösen pedig a' véredényekre; az egyéniségét (individualitas) védő test visszahat, mindaddig mig vagy győz vagy meggyőzetik; a' honnét az is világos, hogy a' gyuladás szerencsés kimenetele, az inger hatalmával ellenviszonyban van. Hanem az egyéni erő elégségét nehéz meghatározni, valamint azon viszonyt is, mellyben az a' gyuladás szerencsés kimenetelével van. A' jól kifejlett állatok kisebb inger által elvesznek, mint a' melly alól a' tökéletlenebbek kigyógyulnak, ugy hogy az idegek száma és tökélyfoka a' gyuladást vészesbé látszanak tenni. A' dolog igy van. Minden állat egyéni életét védi a' gyuladás alatt az ingerek ellen; 's minél tökélyesebb az élet, annál több feltételei vannak, annál nagyobb az egység benne. Igy p. o. az emberi agyban annyira összetömődött az élet, hogy az aggyal együtt hanyatlik, vidul 's nélkülé nem létezhet; az alsóbb osztálybeli állatok agy nélkül havakig élnek, mint például a' tekenős béka, a' még alsóbbak pedig részekre vágva is élnek, sőt darabjaikból uj egészek képződnek, — mert az élet nincs bennek öszveszorulkozva, hanem minden rész jobban tulajdon életét éli. Ha tehát az emberi testre hat az ártalmas inger, annak sok valódi feltétele közül igen hamar szenvedhet valamellyik, az ellenhatás iszonyu lesz (ha az inger nem egyszerre ölő), mig vagy a' felmagasztalt természet győz, vagy magát megerőltetve ellankad, 's nem ritkán elhal; ha ellenben az alsó osztálybeli állat ingereltetik, tökéletlensége a' visszahatást igen alacsony fokon engedi meg, életének csekély feltétele alig szenved miatta, 's ha nagy részét elemészté is az ártó ok, a' másik szinte bir tenyészerővel, melly életének tulajdonát látszik tenni. — Különböző lévén az ingerekre való visszahatás, különböző jelekkel is fogja magát a' gyuladás kimutatni; hanem az edények felmagasztalt élete mindenütt jelen van. A' nedvek az ingerlett helyre tódulnak, a' növénynél ugy mint az állatnál, ott a' durva szövet miatt olly gyors változásokat nem mutathatva, mint itt, hol veresség, és daganat támad, mind az oda tódult és torlódó vértől. Az állatnál továbbá a' gyuladást fájdalom kiséri, mellynek széke az idegek, 's ezek nem csak az előszaki ingertől szenvedtek, hanem a' felzudult vér is uj inger gyanánt sérti őket. Az állati gyuladásnak hiv kisérője a' melegség, mellyet részint az idegek nagy hatása, részint a' vérnek az edényfalakhoz való dörzsölődése szül. A' gyult rész mivelete mindig felháborodik; a' szemlohnál p. o. a' látás bajos, vagy lehetetlen, a' májgyulnál mennyi- 's minőségére szabálytalan az epe elválasztás 's kiüritése, az agylobnál az elme zavart 'sat. A' kifejlődött állatokban a' sulyosb gyuladást láz előzi meg vagy követi, ugy hogy an

többnyire borzadás és hideg közt kezdődik, melly hőséggel változó, időszakonként (reggel) engedő, máskor pedig (este) neki keseredő. — A' gyuladás igen gyakori jelenés körülünk, a' mit senki sem fog csudálni, minthogy az ingerek száma végtelen. Ide tartozik p. o. a' hidegség, különösen ha meleg izzó testre hat; a' hévség, melly az égetés által egy a' leghatalmasb ingerek közül, a' számtalan nemü külső kézerőszak, mint nagy nyomás, ütés, szurás, metszés, dörzsölés; a' nagy mozgás, teheremelés, szökés, küzdés, nagy indulat, a' természeti kiüritések felakadása, ragadvány 'sat. A' gerjesztő okok (ingerek) illy nagy különbsége mellett is egy mi a' gyuladás, legyen bár a' test szinén, vagy mélyebben, ragadjon meg edényt, agyat, izmot, hártyát, csontot, porczot; mutasson szelid vagy vad, világos vagy tolvaj természetet; nem egyéb t. i. az edények ingerlett állapotjánál. Ezen ingerlettség és felmagasztalt élet a' természetnek bölcs rendelménye; általa az egyéniség védelmeztetik. De a' győzödelem nem hajlik mindig részére. Néha az inger olly nagy, hogy a' müszerzet elhalva alatta, nem is képes a' visszahatásra, néha visszahat ugyan, de erejét kimeritve hamar kénytelen hódolni; máskor győz ugyan, de a' vér erőzete (dynamismus) már rosz irányt ölte magára 's korcsképződésekre csap által. Innét a' gyuladás kimenetele igen különbféle. Legkivánatosabb az, ha fő fokának elérése után lassan lassan szelidül, mig végre nyom nélkül eltünik, mellyet e l o s z l á s-nak nevezünk. Nem olly kellemes végződése a' genyedés, mellytől ugyan, ha jó természetü és a' test felszinén van, nem félünk; de ha rosz természetü, (ev), vagy a' test belsejében nagy mennyiséggel vál el, bajos. A' savós hártyák gyuladása igen örömest végződik savuddal, vagy az ugy nevezett vizkórsággal; más részen a' gyul megszünik ugyan, de a' rész érzékeny, máskor pedig érzéketlen marad; nem ritkán a' gyült rész megkeménykedik, gonfeszbe (skyrrhus) megy át, melly eleinte ugyan hideg, mozog 's a' csupa nyomáson kivül más alkalmatlanságot nem szül, hanem idővel 's különösen uj ártalmak hatása mellett, fájdalmas és meleg lesz, veresül, a' bőr felreped, fekély fejlődik ki, büdös, csipős, rontó evvel. A' FENÉT, mint a' gyuladás szerencsétlen kimenetelét lásd felebb. Nem orvosilag a' gyuladás (meg vagy kigyuladás) az éghető testek égni kezdését jelenti. —*j—a.*

GYULA FEJÉRVÁR, l. KÁROLY FEJÉRVÁR.

GYULÉKONY LEVEGŐ, l. GÁZNEMEK.

GYÜLÖLSÉG, valamelly szabad lénynek a' másiktól való elhatározott idegenkedése. Egészen ellentételben áll tehát a' szerelemmel; de nemileg még is össze van viszont vele kapcsolva; mert valamelly tárgy iránt vonszó igazi és erős szerelem, gyülölséget ölt magára az ellenkezőre vagy arra nézve, a' mi a' szeretett tárggyal leendő összeköttetésnek ellene áll; 's a' ki valamit szeretetre méltónak talál, annak ellenkezőjét szükségkép gyülöletesnek kell itélnie. Ezen szélesebb értelemben vett gyülölség és a' szeretet, rugó gyanánt szolgál a' szabad vonszódások körében, 's fő forrása az emberi cselekedeteknek. — Szorosabb 's tulajdonkép való értelemben, gyülölség alatt azon mások ellen támadt szenvedélyes idegenkedés értetik, mellynél fogva nem csak a' velek társalkodástól vonja magát valaki vissza, hanem annak ő reá való befolyását is megsemmisitni, sőt a' hol lehet, nekik ártani igyekszik. A' gyülölő, idegenkedése tárgyában nemi nyomosságot esmer meg, de azt örömest kisebbitni törekszik, 's az által különzi magát a' megvetéstől. Ezen szenvedély igen gyakran származik kevélységből, önszeretetből és önhaszonkeresésből, 's többnyire irigység, harag és boszuállásban nyilatkoztatja ki magát. Inditó okainak nagyságához képest, különböző fokai vannak; melly annál hevesebben tör elő, minél kevesebbé ura valaki ön természetének. Legfőbb foka az e n g e s z t e l h e t l e n gyülölség; 's mintha azon személyek, kik között ez megfenekelt, nem csak egymás sze-

retetét, de kölcsönös bizodalmát sem képesek többé megnyerni: ha ez a' férj és nő között dul, 's elégségesen bebizonyittatik, a' protestansoknál tökéletes elválasztást okoz, azaz: a' házasságot örökre felbontja.

—no—

Gyümölcsbor, olly borforma ital, melly sok nyálkás és czukor nemü részekkel biró gyümölcsökből forrás által készittetik. A' forrásra megkivántatik 1) az illendő, se nem kevés se nem szerfeletti vizesség. 2) Fahrenh. légmérője szerint 55—70 foknyi meleg és 3) a' levegő hozzá járulása. Az alma- vagy körtvélyborhoz (Cider) teljesen érett, tiszta, rothadástól ment őszi vagy téli gyümölcsöt vesznek, szabad ég alatt rakásra töltik, nehány hétig igy hagyják, hogy jól megpuhuljon; akkor meghámozzák, magvát kiszedik, a' bornalmom megőrlik, levét kinyomják, 's mint a' szőlőmustot forrni hagyják. Alma körtvélynél, oltott gyümölcs oltatlannál, alkalmasabb. Krösebb lesz a' bor, ha a' nedv fagy által a' felesleg viztől megszabadittatik, 's czukorral is segittetik; roszabb és gyengébb, ha a' gyümölcs csak szétzuzatik, 's vizzel feltöltetik. Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy minden gyümölcsnem csak magában, 's különösen használható. Illy módon sárga répából, szilvából, cseresznyéből, kökényből, birsalmából, földi szederből, málnából, tengeri szőlőből és pöszmétéből is borizü italt készithetni. A' gyümölcsbor leginkább Angliában és Francziaországban divatoz; feltalálójinak Normandia lakosit tartják. Mértékletes használata az egészségnek épen nem ártalmas, de rendén tul annyival inkább, mivel felette részegit. Némelly heves tartományokban igy készitik a' pálma nemeiből a' pálmabort, czukornád nedvéből a' „*Vin de Canne*“ italt; nálunk pedig a' tavasszal megfurt nyirfából csapolják a' nyirvizet, melly szinére 's izére a' champagnei borhoz hasonlit. *J.*

Gyümölcsfa-tudomány (*Pomologia*) az, mellynek tárgya a' gyümölcs esmerete és termesztése. Mint minden ehető gyümölcs esmerete, a' füvésztudomány egy részét teszi; de abból csak a' gyümölcsfák nemei és fajai helyes megesmerésének és elválasztásának szabályait meriti, azonkivül pedig a' külön korcsfajak szemléletével és elosztásával is foglalatoskodik. Innen ez a' bevett füvészi elkülönzése a' gyümölcsöknek: magvas, mellynek négy rekeszü magtokját édes hus fedi (almák, körtvélyek); bogyós, mellynek husa és magtokja közt szembetünő elválást észrevenni nem lehet (pöszméték); keményu magu, mellynek ehető husa kő nemü diót zár (baraczkok); és tokos, melly szinte kemény magu, de hustakarója nem ehető (diók). Hihető, elejénte kevés eredeti fajok voltak; de az éghajlat és föld mivolta, a' himpor elegyedése és a' magról nevelt csemeték által számtalan fajok származtak. Az éghajlat befolyását tapasztalás bizonyitja (p. o. Francziaországban a' Renette, kormos alma faj); a' föld is ön sajátságát nyomja a' gyümölcsre (innen a' borfajok); de hogy magról is számtalan fajok származnak, Mons Brüsselben, ki több mint 40,000 magot vetett el, 's a' fákat nemesitetlen hagyá gyümölcsözni, ellenmondhatlanul bebizonyitotta. A' külön fajok himporának elegyedése, hol a' virág nőrésze tenyészését vagy terhesülését egy másik faj himrészétől kapja (mi szabad természetben szél vagy bogarak által eszközöltetik) sajátsagos alkotó részét teszi az uj fajnak; 's ez által lett annyi számtalan féle gyümölcs. Égöv és föld ezeknek leginkább finomitásokra és nemesitésekre hat. A' mesterséges terhesités, midőn az anyaszál (*pistillum*) egy más kiválasztott nemes faj himporával ecset által megterhesittetik, lehetségessé teszi, hogy két vagy több külön fajban fekvő tulajdonságok, p. o. nagyság, forma, iz, egyesittessenek, 's egy uj faj kerekedjék. Csupa szorgalmas ápolás által is a' legsilányabb faj mennyire megnemesedjék, 's a' legnemesebb, tenyészéséhez kedvező feltételek megvonása által, mint elaljasodjék, Knight, a' londoni kertésztársaság elölülője, emlékezetes

próbákkal mutatta meg. Mint a' fűvész a' fűvek tulajdonságait leirja, 's azokból rendszert készit: ugy a' gyümölcstenyésztő is megvisgálja a' gyümölcsök formáját, nagyságát, szegleteit, gümőit, alap és mellék szineit, rozsdáját, pecsétjeit, pontjait, virággomb állását, héját, kocsányát, kocsányüregét, 's ennek minemüségét; szagát, izét, husát, szinét, erezetét, magházát, rekeszeit, magvait, érését, és tartóságát. Segédül veszi még a' fának, virágainak, leveleinek, növésének, koronája alakjának fűvészi leirását is. (L. Quintiny, du Hamel, Schabol, Knoop, Abercrombie, Manger, Miller. Zink, Henne és masok munkáit.) A' legtermészetesebb 's egyszersmind legujabb gyümölcsrendszert Fritsch alkotá; ennek két fő osztálya van: golyóalmák és teke almák; a' sarkas vagy szegletes almákat csak alosztályokra használta, mivel ezek minden alapformák közt találtatnak. A' szinek különös rendeket határoznak, 's a' nemeknél szag és iz vétetett alapul. Igy próbálták a' többi gyümölcsnemeket is felosztani, p. o. a' körtvélyt forma után (Sikler) 5, — érésidő után (Christ) 3, — hus, nedv, és iz után (Diel) 6 osztályra; alak szerint (Fritsch) hosszu, hegyes, és kerekre, 's ezek rendeit fejér, zöld, piros, és s ürkés szinek szerint. A' szilvát eddig még formája szerint csak kerekre és hosszura különözték; a' cseresnyét édesre és savanyura, alsó osztályait a' nedv szinétől és hus keménységétől véve; a' baraczkok elosztatnak szőrösökre és simákra vagy kopaszokra, husok és magtól válások szerint pedig közelebb meghatároztatnak. (Jó rajzolatokat és leirásokat ada a' gyümölcsökről Manger „*Pomona franconica*", — Kraft „*Pomona austriaca*", — Sikler „*Gartenmagazin*" munkákban; ide tartoznak még Sikler gyümölcs-ábrázolatjai viaszból, 's az olaszok carari márványból.) — Használat tekintetéből felosztják a' gyümölcsöt asztalira, gazdaságira, és kereskedésire. — Mennyiben e' tudomány a' fák ápolásának és nevelésének eszközeivel foglalatos, 's az általok veendő hasznot tárgyazza, annyiban a' gazdasághoz csatlódik. Ide tartozik a' gyümölcsfák és bokrok szaporitása, *a*) magról, mellyek csemetéi idővel mint anyatörzsökök a' nemesitendő fajokhoz mulhatatlanul szükségesek; *b*) gyökérhajtás v. sarjadék, *c*) döntés v. homlitás, *d*) porholás által, midőn t. i. egy nemesitett fiatal fa, vagy magcsemete mélyen alól elvágatik, 's ez azután ágakat hajt, mellyek, föld halmoztatván reájok, mihelyt gyökeret vertek, elválasztatnak; *e*) a' gyökerek elosztása 's elültetése által. A' fák ültetésének ideje ősz és tavasz, midőn a' tenyészés pihen; ennél a' föld elég puhaságára és az illő távolságra kell ügyelni. — Mi a' törzsök nemesitését illeti: a' fának minden szeme, minden ága nem csak mint tulajdon növény tovább nőni és gyökeret verni képes; hanem az is lehető, hogy ezek az anyatörzsökről egy ugyan azon természeti nem más fajának törzsökére vitetvén, ezzel, a' nélkül hogy természeteket változtatnák, összenőjenek. Az anyatörzsök kedvező befolyással van az oltóágra, ha belső alkotása, sebes vagy lassu növése, fa ereje 'sat. az oltóágéval egyezik; a' vad gyümölcs kesernyés ize az oltott szemekbe soha sem megy által, ha az oltásnál a' természeti rokonságra figyelmezünk. — A' fanemesités következő módokon történik: 1) összeragasztás, vagy összeforrasztás által, egy legrégibb, leghiztosabb mód; e' végre a' nemesitendő törzsökök közel az anya mellé ültettetnek, 's ennek nemes ágai ékformára bevágatván, a' meghasitott vadba illettetnek, ugy hogy azok, mig teljesen összenőnek, az anyatörzsökön maradnak. 2) Oltás (l. e.). 3) Szemzés (l. e.) által. Ez is régi mód, Cato már (Kr. e. 230) ismerte. 4) Összeházasitás (l. e.). 5) Sipozás által; midőn a' nemes ágnak héjja egy darabon vigyázva levonatik, 's egy épen olly vastagságu meghántott vad ágra felhuzatik. E' módokkal egy anyatörzsökön igen sok (Agricola szerint 250) fajt lehet termeszteni. — A' gyümölcsfatenyésztésnek további tárgya még a' törzsökök ápolása. Ide tartozik a'

föld felporhanyozása, kapával, ekével megmivelése, trágyázása, szárazság idején öntözése, a' felesleg viz és nedv elszivárgatása, a' száraz ágak és galyak, a' ragya és fene kivágása, a' fáknak gyógyitó irral (sárból, mészből, és tehénganéjból) bekötése, a' marharontás és fagy ellen őrzése, a' kéreg kefélése és mosása, egerek, bogarak, hernyók eltávoztatása. — A' faiskoláknál a' fák jövendő formájára és czéljára kell ügyelni. E' tekintetből a' fak magas vagy alacsony törzsökűek. Amazoknak koronája a' föld szine felett mintegy 4 réfnyire kezdődik. A' fa jövendő formája a' nyiréstől függ, melly annál fontosabb, mivel csaknem minden faj más nyirést kiván. Némelly fortélyok által a' fa termését erőltetni 's nevelni lehet; illyenek az ágaknak egy abroncs körül hajtása, a' kéregnek gyürü formán lehántása 'sat. — A' gyümölcsfa-tenyésztés előbb miveltetett ki Europában, mint a' gyümölcstudomány. Már a' Romaiak méltónak találák diadalaikat a' meghóditott országokból hozott fákkal, mint zsákmányokkal ékesiteni. Virgilius honfiainak gyakorló oktatást adott e' tárgyban. Gallia meghódittatván, ide is általment a' gyümölcsfa-tenyésztés; Juvenalis szerint már nagy Constantin alatt tudták a' Parisiak figefáikát és szőlőiket a' téli fagy ellen védni. Németországon sokáig esmeretlen volt e' szorgalom. Nagy Károly parancsolá elöször: hogy minden kertjeibe mogyoró, birsalma, noszpolya, mondola, fige, dió, gesztenye, baraczk, eper, különbféle alma, szilva, és körtvélyfákat ültessenek. Többet tett e' részben sz. Benedek szerzete, melly a' szőlő mivelést különös gondjai közé számlálta. Szinte előmozditák a' gyümölcsfa-tenyésztést a' német császároknak Romába utazásai, 's a' keresztes háboruk. A' 16. században Augsburg, Ulm, Nürnberg már nagy gyümölcsös kerteket mutathatott, 's ez utolsóban Knabe 1621 már irta „*Hortipomologia*" czimü munkáját. 1636 Augustus szász választó fejedelemtől megjelent az „*Obstgartenbüchlein.*" Még is hátra volt a' gyümölcstenyésztés Németországon mind addig, mig a' finom fajok száma a' parisi faiskolákból (franczia gyümölcs) szaporittatott. Ekkor vetette meg a' gyümölcstenyésztés tudományos alapját XIV. Lajos kertésze Quintiny, tovább Girardet, és Duhamel. Emlitendő gyümölcsfa tenyésztések vannak: Németországon Herrenhausenben; Csehorsz. Podiebrádban Röszleré, Grätzben a' Johanneum; Drezda mellett Carlovitzé; továbbá a' Diel, Christ és Sikler faiskolái; hazánkban herczeg Eszterházyé Kis-Martonban. Hiresek nálunk a' sopronyi aszalt gyümölcsök, mellyek messze elvitetnek. Legjobban virágzik Szeremvármegyében a' szilva-termesztés, hol abból évenként 40,000 akó pálinkát készitenek; mindazaltal, noha a' föld 's kedvező éghajlat legszebb gyümölcsöket adhatna, a' nemesitésben még igen hátra vagyunk, 's külföldi gyümölcsért évenként sok pénz kimegy. — Segitik a' jó gyümölcsfajták terjesztését a' gyümölcstenyésztő társaságok, millyen az altenburgi (Saxoniában 1703-tól) londoni, berlini, gubeni (Lausitzban) és a' hazaiak. Az altenburgi társaság 1821-től kiadja az: „*Annalen der Obstkunde*" folyó irást. — S. M. Raschigtól megjelent: „*Die Obstbaumzucht im Kleinen und Grossen*" (Berlin, 1827).

Gyümölcskép, rajzolat, mellyen kerti vagy egyéb fák gyümölcsei ábrázoltatnak. Elrendelések, különbféle gyümölcsnemek összetétele, a' szinezés és világitás csalóka valódiassága teszi legnagyobb kellemeket; 's idomjok egyszerüsége 's szineik tömöttsége miatt nem olly nehezek, mint a' virágképek. A' legjelesebb gyümölcskép-festők de Heem, Mignon, Gillemans, Verbruggen, van Royen, van Huysum és Ruysch Rachel voltak. 54.

Gyurgyalag (*Merops L.*), orra hosszu, gyökerénél háromszegü, könnyüden ivbe hajlott, és hegyezett csucsba végződő. Melycsontja hátrább, mindenik oldalon ki van vájva. Hosszu és hegyes szárnyaik, rövid lábaik a' fecskékéhez igen hasonló idomot adnak nekik.

Nagy csapatokban kergetik a' bogarakat, 's különösen a' méheket és darásokat, és tőlök soha meg nem szuratnak. Europa délszakán találtatik egy fajok, de a' mi szélességünk alatt ritka, t. i. a' „Piripio gy.“ F. mellyet Földi igy ir le: Háta rosdaszin; hasa és farka zöld kéklő; torka sárga; vakszem vonása fekete. A' fellegi fecske vagy sárga gy. (*M. congener*), felül sárgás, hátulja zöld, evezőinek hegyei veresek. Erdeinken néha seregesen repül. Cuvier kétli valóságát. —*j*—*a*.

Gyürüs kigyó (*Amphisbaena L.*), egész teste körül van véve négyszegü pikkelyekből álló gyürükkel, foga nem igen számos, gömbölyü hegyes, csak az állkapczákban, nem pedig a' szájpadláson is, tüdeje egy. Fajai közt emlithető: 1) a' kormos Gy. (*A. fuliginosa*), dereka gyürüje 200, farkáé 30; 2) a' fejér Gy. (*A. alba*), mocskosan fejér, sárgába esőleg; mindenik déli Amerikában él. Bogarakat eszik, 's néha a' hangya fészekben tartózkodik, 's innét gondolá a' nép, hogy az öreg hangyák táplálják őt. — Martinique szigetében egy teljesen vak faj él, (vak Gy.). —*j*—*a*.

Gwayra, 52 lábnyi esése a' Paraguay folyónak déli Amerikában.

FOGLALAT.

lap.

FO, Foë, Fohi . . . 1
Focus l. Gyujtópont a' gyujtóüvegnél . . . 2
Fő, Fej: . . . 3
Foe vagy de Foe (Dániel) . —
Foetus (magzat) . . . —
Fogadás (pactum) . . . 4
Fogadás (vallásos) . . . —
Fogak . . . —
Fogfájás . . . 5
Fogház, fogság, elfogás . . —
Fogházok. . . . —
Foglalás l. Hatalmaskodás és Végrehajtás . . . —
Foglalat . . . 6
Foglaltoszlopok . . . —
Fogol (madár) . . . —
Fogyatkozások l. Nap és Holdfogyatkozás . . . —
Fogyatkozásokköre l. Ecliptica —
Főhang . . . —
Főispány . . . —
Foi l. Gaston . . . 7
Fojtó(Azotum, azoum, fojtótárgy) —
Fok (Gradus) . . . —
Fok (tengerben tavakban, folyamokban) . . . 8
Fokmérés, l. Földfokmérés . —
Főkönyv, l. Könyvtartás . . —
Folard (Chevaliers Charles de) —
Föld . . . 10
Földek . . . —
Földfokmérés . . . —
Földforgás . . . 11
Földforgásucsin v. gépely (machina geocyclica) . 13
Földformáju, l. Föld és Föld. lapultsága . . . —
Földfuró . . . —
Földhajlat, Földöv (zona) . —
Földképek . . . —
Földképmetszés, l. Rézmetszés (földleirási) . . . 14

lap.

Földközépi . . . —
Földközitenger . . . —
Földlapultsága . . . 15
Földleirás, l. Geographia . —
Földmérés (Geodaesia) . . —
Földmivelés (nagy és kicsiny) . 16
Földmivelés . . . 17
Földmivelési chemia . . . 20
Földrajzolás (Vö. Földképek Rézmetszés . . . —
Földrengés, földindulás . . 21
Földszinallmérés (Geometria subterranea) . . . —
Földtávola, l. Apsis . . . —
Földtengele . . . —
Földvár . . . —
Folyadék, segédolvasztó . . —
Folyam . . . 22
Folyammérő . . . —
Folyamodás (recursus) . . —
Folyamszelvény (Stromprofil —
Folyás . . . 23
Folyó, l. Folyam . . . —
Folyódarabszám . . . —
Folyosó, l. Galeria . . . —
Folytonfolyás . . . —
Fond . . . —
Fonk (Péter Antal) . . . 24
Fonni és Fonómachinák . . 31
Font, l. Mérleg és Nehézség . 33
Fontaine, l. Lafontaine . . —
Fontaineblau . . . —
Fontana (Domenico) . . . 34
Fontana (Felice) . . . —
Fontanes (Louis, marquis) . —
Fontanges (herczegnő) . . 35
Fontenay . . . —
Fontenelle (Bernard le Bovier de) —
Fontevraud, Ebrald kutja . . 36
Fontinaliák . . . —
Fonterány, Sulyegyen (Aequilibrium) . . . . —
Foot (Sámuel) . . . 37

lap.

Főpap, l. Pap . . . 37
Forbin, (Lajos Miklós Filep August, gróf) . . . —
Forcellin (Egidio) . . . 38
Fordítás . . . —
Forgács (Gimesi) . . . 39
Forgó, l. Örvény . . . 41
Forgó papirosok . . . —
Forgószelek, l. Vihar . . . —
Forint . . . —
Forkel (János Miklós) . . 42
Forma . . . —
Formalitas . . . —
Formey (János Sámuel) . . —
Formey (Lajos János) . . 43
Formametszes, l. Fametszés . 44
Forralás . . . —
Forrás . . . —
Források . . . 45
Forrasztani . . . —
Forgó György . . . —
Forgó Pál . . . —
Forskál (Péter) . . . —
Forster (János Reinhold) . . 46
Förster (János György Ádám) —
Forster (György) . . . 47
Fortepiano, l. Pianoforte . . —
Fortinguerra (Niccolo) . . —
Fortuna . . . —
Forum (tér piacz) . . . —
Foscolo (Ugo) . . . —
Fossilia . . . 49
Fösvénység . . . —
Fothergill (János) . . . —
Főtörvényszék (titkos) . . 50
Fouché (József) . . . —
Fouqué (Fridrik, baron de la Motte) 53
Fouqué (Henrik Auguszt, báró de la Motte) . . . 54
Fouquier-Tinville (Ant. Quentin) —
Fourcroy (Antal Ferencz) . . —
Fővezér, l. Vezér . . . 55
Fox György l. Quäkerek . . —
Fox (Charles James) . . . —
Foy (Maximilian Sebestyén) . . 57
Fracastoro (Geronimo) . . 58
Fractura . . . 59
Fraknó . . . —
Francia D., l. Paraguay . . —
Francia (Francesco) . . . —
Francisci Pál . . . —
Franciscanusok . . . —
Frank (János Péter) . . . 60
François de Neufchateau (Miklós, gróf) . . . —
Franczia Academia . . . 61
Franczia Bank . . . —

lap.

Franczia béketörvényszékek . 62
Franczia borok . . . 63
Franczia Decimalis Rendszer (tizedrendszer) . . . —
Franczia literatura (franczia értelemben, azaz a' hit.-orvos-és törvény-tudományt kivéve) . —
1) Franczia prosa, nyelvtudomány, gondolkodás mivészete 64
2) Figyelő bölcselkedés . —
3) Erkölcsi (moralis) politicai és törvénytudomány . 67
4) Rhetorica (szónokság) critikai tudományos munkák . 68
5) Egyházi szónokok (Hitszónokok) nevelési munkák . —
6) Történetirók. Életirások . 69
7) Mathesis (a' 19 században) 70
8) Romanliteratura . . . —
9) Levél-, és ut-irás . . 73
10) A' franczia lyricai (lantos) és elbeszélő poesis . . 74
11) Hősköltés (epicus költés) . 76
12) Oktató és leiró poesis . 77
13 és 14) Drámaköltés és szinjáték —
Franczia literatura a' legujabb időkben . . . 83
Franczia mu'sika (Hanga) . 85
Franczia kamarák, l. Kamarák és országrendei . 88
Franczia nyelv . . . —
Franczia ország, l. Franczia orsz. történetei 1789-ig . . 89
1) Legrégibb történetei . —
2) Kopasz Károlytól Capet Hugoig (843—937) . 90
3) A' monarchia megerősítése, s a' feudalis rendek kifejtődése (937—1328 . 91
4) Franczia orsz. hadi hatalma 's hóditó politicája 1328—1589 . . —
5) Franczia orsz. europai főhatalmasság a' Bourbonok alatt 1789-ig . . 93
II. Franczia ország 1795-től fogva 1814-ig, vagy a' franczia revolutio a' restauratióig 1814. 95
1) A' szerkeztető nemzeti gyüléstől fogva a' Köztársaság felállításáig (1789 Jun. 17. 1792 Sept. 21.) —
2) A' franczia köztársaság története a' császárság felállításáig (Sept. 21. 1792, (Maj. 18. 1804) . 97
3) Franczia császárság tör-

lap.

ténete a' Bourbonház visszaállításáig a' királyi méltóságba (Maj. 18. 1804 Maj. 3. 1814) . . . 100
III. Francziaország történetei az 1814 visszaállitás (restauratio) olta 1820-ig . . . 104
IV. Francziaország története 1820—1829 . . . 110
V. Francziaország történetei 1830 olta 115
Francziaország a' revolutio előtt I. Általános tekintetben . 124
II. Népalkotmány . . . 125
III. Országi alkotmány . . 128
IV. Országlás és kormány állapotja . . . 134
Franczia revolutio következései 139
Francziaország geographiai és statisticai állapotja . . 142
Franczia országlás . . 148
Franczia orvosi és seborvosi tudomány 152
Franczia oskola vagy rajzolás . 153
Franczia szobraszság, l. Mivészek az uj időben . . 156
Franczia törvény és törvényhozás, l. Code de Cinque . —
Frangepani . . . . —
Frank (Bálint) . . . 160
Franke (Auguszt Herman) . —
Franke Sebestyén . . . —
Frankenberg (Sylvius Fridrik Lajos, báró) . . . 161
Frankfurt (a' Main mellett) . —
Frankfurt (oderai) . . . 162
Franklin Benjamin . . . —
Frankok . . . 164
Franken, Frankeni Kerület . —
Frankovicz (Mátyás) . . —
Fraunhofer (József) . . —
Frayssinous (Denis de) . . 167
Fredegonde . . . . —
Frederiksoord . . . . —
Frediani (Enegildo) . . 168
Fregatta . . . . —
Freiberg 169
Fréret (Miklós) . . . —
Fréron (Elie) . . . —
Fréron (Louis Stanislaus) . 170
Fresco, (fresco-festés, mészfestés) —
Freudenthali viz . . . 171
Freya, l. Éjszaki Mythologia . —
Freycinet (Lajos) . . . —
Freyre (D. Mannel) . . 172
Fridrik (I. vagy veresszakálu) ném. császár . . . 172

lap.

Fridrik (II. hohenstaufeni) ném. császár 172
Fridrik (III., a' szép) . . 177
Fridrik (III.,) romai császár . 179
Fridrik (IV.,) Dánország királya 181
Fridrik August. (I.,) szasz király 182
Fridrik Vilhelm, brandenburgi választófej. . . . 184
Fridrik (III.,) brandenburgi választó 186
Fridrik Vilhelm (I.) porosz kir. 188
Fridrik (II.) porosz király . 190
Fridrik Vilhelm (II.) . . 199
Fridrik Vilhelm (III.) . . 201
Fridrik (Vilhelm Károly, I.) . 205
Fridwaldszky (János) . . 206
Friedland melletti ütközet . —
Friedländer (Dávid) . . 208
Friedländer (Mihály) . . —
Friedrich (L. D.) . . 209
Fries (Jakab Fridrik) . . —
Friesek 210
Frigga, l. Éjszaki mythologia . 211
Frimont (János, palotai gróf, antrodoccoi herczeg) . . —
Frobisher (Sir Martin Frobiser. von Frobisher) . . . —
Froissart (János) . . . 212
Frölich (Dávid) . . . —
Fronde 213
Fronius (Mátyás) . . . —
Frontignac . . . . —
Frontinus (Sextus Julius) . —
Fronto (Marcus Cornelius) . —
Fructidor (gyümölcshó) 18-ka . —
Frugoni (Carlo Innocenzo) . 214
Fruska-Gora . . . . —
Fry asszony . . . . —
Fű, füvek 215
Fualdes meggyilkoltatása . . —
Fuentes (Don Pedro Henriquez d'Azevedo, gróf) . . . 218
Fuga . . . . . —
Füger (Fridrik Henrik) . . 219
Fugger (nemzetség) . . . 220
Függőalkat (Hangewerk) . . 222
Függőkör . . . . . —
Függőleges, l. Függő . . —
Függő (perpendicularis) . . —
Fujtató . . . . . —
Fül, l. Hallás . . . . —
Fülcsengés, l. Hallás . . —
Fulda, nagy herczegség és város . . . . . —
Fulda (Károly Fridrik) . . 223
Fülek, mezőváros . . . —

	lap.
Fülemüle (csalogány)	223
Fülfájás, l. Hallás	224
Fülfü (fülvirág, menydörgőfü, sempervivum)	—
Fulgurit, l. Villámcső	—
Fülgyónás	—
Fulton (Robert)	—
Fulvia	225
Funácza	226
Funk (Gottfried Benedek)	—
Fünyomatok	—
Füred	227
Füredi viz	—
Fürj	—
Furia, l. Eumenidák	—
Furioso	—
Fürstenberg (fejedelemség)	—
Fürstenberg (Fridrik Vilmos Ferencz, báró)	228
Füsi (Pius)	228
Füssli (János Gáspár, — János Henrik, — János Rudolf)	—
Füsős (János)	229
Füst	—
Füszerek	230
Füszerszigetek	—
Futóárok	231
Futtatni	—
Füvészkertek	—
Füvésztudomány	233
Füvésztudomány (orvosi)	236
Fuvó eszközök, l. Hangaszerek	—
Fux (János József)	—
Fuxhoffer (Damján)	—
Füz (füzfa)	—
Fyt (János)	—

G.

G.	237
Gabalis (román)	—
Gaboltó	—
Gabona	—
Gabonany	238
Gabonany elősavitata (protoxydum cererii)	—
Gábor (Gabriel, istenhőse)	—
Gabrielli (Katalin)	239
Gács, mezőváros	—
Gadóczi (Péter)	—
Gaea	—
Gaëta (vár)	—
Gaëta herczeg, l. Gaudin	240
Gagern (János Kristóf Erneszt, báró)	—
Gail (Jean Baptiste)	—
Gaillarde, Gagliarda	241
Gaisberg	—
Galactit, tejkő	—
Galactometer, tejmérő	—
Galamb	—
Galandféreg	—
Galanteria, udvariság	—
Galantha, mezőváros	—
Galatea	242
Galatia, Nagyphrygia része	—
Galba (Sergius, vagy Servius Sulpicius)	—
Galenus (Claudius)	—
Galenisták, l. Keresztelkedők	243
Galeone vagy Gallione	—
Galeote (Galiote)	243
Galeotus Martius	—
Galeria	—
Galiani (Fernando)	—
Galilaea	244
Galilei (Galileo)	—
Galicia	247
Gáliczkő, l. Kénsavany	—
Gall (József János)	—
Galla vagy Buga	248
Gallák	—
Galletti (János György Anguszt)	—
Gallia	249
Galliaiak	250
Galliai Egyház	253
Gallicia és Lodomeria	—
Gallicismus	254
Gallimathias (szózavar)	—
Gallipoli, nápolyországi város	—
Gallipoli (Galiboli) török város	—
Gallizin (Amália, herczegné)	—
Gallo (Marzio Mastrizzi, marquis)	255
Gálma (Galmei)	—
Galócza (Salmo Trutta)	256
Gálok	—
Galuppi (Baldessaro)	—
Galvani (Aloʼso)	—
Galvanismus	257
Gálya	258
Gályagáncs (Echeneis)	—
Gama (Vasco de)	—

	lap.
Gamba (Viola di Gamba, Basse de Viole)	260
Ganganelli, l. XII. Kelemen	—
Ganges	—
Ganglionok, Duczok, duczrendszer	—
Gangraena	261
Gánóczi Antal	—
Ganymedes	—
Gara Miklós I. és II., és Gara László	—
Garanvize	263
Garas	264
Garat (Dominique Jósef, gróf)	—
Garázda Miklós, Kereszturi)	—
Garázda Péter	—
Garcilaso de la Vega (Garcias Laso de la Vega	—
Gardató	265
Garnerin (testvérek)	—
Garofalo (Benvenuto)	—
Garonne, folyó	—
Garonne, départ. Franciaországban	—
Garrick (Dávid)	266
Gascognei tenger (La grande baye de France)	—
Gasometer, l. Gázmérő	—
Gassendi (Pierre)	—
Gassner (Jósef János)	267
Gasteini ferdő	—
Gaston de Foix	268
Gastricus, l. Gyomori	—
Gastromania (gyomorosság)	—
Gastromantia (hasi jövendölés)	—
Gát	—
Gates, Ghats, Ghauts	269
Gatterer (Kristóf János)	—
Gau (Ferencz Károly)	—
Gaudin (Márton Mihály Károly)	270
Gauss (Fridrik Károly)	—
Gavotte	—
Gay (John)	—
Gay-Lussac	271
Gáz	—
Gaza (Theodorus)	272
Gaza, török város	—
Gazdaság	—
Gazella	273
Gázmérő (légmérő)	—
Gáznemek	—
Gázvilágitás	275
Geberek	276
Gebhardt (Ferencz Xav.)	—
Gébics (Lanius L.)	277
Géczi János	—
Gedike (Fridrik)	—

	lap.
Geilenaui viz	278
Geiser	—
Geismari viz	—
Geistica	—
Gejza	—
Gejza (I.)	279
Gejza (II.)	281
Geldern	283
Gelée, l. Kocsonya	—
Gelée (Claude)	—
Gelei Katona István	284
Gelen vagy Gelenius Jónás	—
Gellert (Christian Fürchtegott)	—
Gellért (szent, Gerard)	285
Gellius (Aulus)	286
Gelon	287
Gelous (Sigmond)	—
Gélu	—
Gém (Ardea)	—
Gemmák	288
Genealogia (nemzetségtudomány	—
Generál, tábornok	289
Generalbassus	290
General (királyi) haszonbérlők Francziaországban	—
Generalstatusok, l. Holland	291
Generatio	—
Genesis	—
Genethliacon, Genethliacus	—
Genf (Génève)	—
Génie (lángész)	292
Geniusok	293
Genlis (Steph. Felicité Ducrest de St.-Aubin, marquise) grófné	294
Genoveva (Ste-Geneviève)	—
Gens d' Armes	295
Gensel, vagy Genselius (János Ádám)	—
Gent (Gand)	—
Gentleman	296
Gentry	—
Gentz (Fridrik)	—
Genua (olasz. Genova, francz. Gènes)	—
Geocentricus l. Földközépi	299
Geocyclica machina l. Földforgásu csin	—
Geodaesia l. Földmérés	—
Geoffrin (Marie Therese Rodet, Madame)	—
Geoffroy (Julien Louis)	300
Geogenia (földeredet tudománya)	—
Geognosia és Geologia	—
Geographia (Földleirás)	305
Geographiai rézmetszési müvészség l. Rézmetszési Müvészség	309

	lap.
Geologia l. Geognosia	309
Geomantia	—
Geometria, Földmérés (mérés tudománya)	—
Georch (Illés, ettre-karchai)	310
Georges-Cadoudal	—
Georgia	311
Georgia, l. Éjszakamerikai egyesült statusok	—
Georgievics (Bertalan)	—
Gerando (Jósef Mária)	312
Gerard (Ferencz, báró)	—
Geréb (Imre, László, Péter, Mátyás)	313
Gerecs	—
Gerendázat	—
Gergely VII. (Hildebrand)	—
Gerlicze (columba turtur)	314
Germain (Saint-) gróf	—
Germania	315
Germanicus	320
Germanismus (németezés)	321
Gerona, Girona	—
Gerontes (öregek)	—
Gersdorf (Károly Fridrik Vilhelm)	—
Gertrud királyné, l. II. András	—
Gergon, vagy Gergones	—
Gessner (Konrád)	—
Gessner (Salamon)	322
Gesticulatio	323
Geszler (Herrmann)	324
Gesztenyefa	—
Geszti (János)	—
Geusek	—
Gherardesca (nemzetség)	—
Ghiberti (Lőrincz)	326
Ghimes (Ghymes)	327
Ghirlandajo (Domenico)	—
Ghisni	—
Gianni (Francesco)	328
Giannone (Péter)	—
Gibbon (Eduard)	329
Gibellinek, l. Guelfek	330
Gibraltar	—
Gieseke (Dietrich Miklós)	331
Giessen	—
Gigási, l. Óriási	—
Gigások	331
Gigli (Jeromos)	—
Gilbert (Gabriel, Nicolas Joseph)	332
Giliszta (esféreg, belféreg)	—
Ginguené (Pierre Louis)	333
Gioja (Flavio)	334
Giordano (Luca)	—
Giong-üllü (török hadi szó, önkényt (lovon) ülő)	335
Giorgione di Castelfranco, igazában Giorgio Barbarelli	335
Giotto	—
Gipsz (Kénysavanyos mész)	—
Giraffa (magelü)	336
Girardon (François)	—
Girgenti	—
Giro (Kör, kerengés, forgás)	—
Girobank	—
Girodet-Trioson	337
Girondisták (les Girondins)	—
Giskra (János, brandeisi)	339
Giulio Romano, l. Julius Romanus	—
Giunti	—
Giustiniani Képgyüjteménye	—
Gizela, l. szent István felesége és II. ugyan annak testvére	342
Glacis	344
Glad	—
Gladiatorok	—
Glasgow	—
Glauber (Rudolf János)	345
Glaucus	—
Gleditsch (János Theophil.)	—
Gleditsia	346
Gleim (Lajos Vilhelm János)	—
Glockner (Grossglockner)	347
Glossa, Glossator, Glossarium	—
Glover (Richard)	—
Gluck (Kristóf)	348
Glyptica	349
Glyptotheca	—
Gmelin, 1) György János; 2) Frid. Filep; 3) Gottlieb Sámuel; 4) Fridr. Vilhelm	350
Gneisz (Palavegy)	—
Gnidus (Knidos)	—
Gnom	—
Gnoma	351
Gnomon	—
Gnosis	—
Gnosticusok, l. Gnosis	—
Goa	352
Gobelin (Gilles)	353
Göckingk (Leopold Fridrik)	—
God save the king (Isten tartsd meg a' királyt)	—
Gödény (pelecanus onocrotalus L.)	—
Gödöllő, mezőváros	—
Goez (Jósef Ferencz, báró)	—
Gög, gég, gége	354
Gögsip	—
Goldoni (Károly)	—
Goldsmidt (Oliver)	357
Golgatha, l. Kalvaria-hegy	358
Gólicz (Rhynchops	—
Golconda	—

	lap.
Gölnicz	358
Golownin (W. M.)	—
Gólya	359
Gólyaorr (pantographum)	—
Golyóbis	—
Golyva	360
Gomarus, Gomaristák, l. Reformata Egyház	—
Gombafa, Gombafamü, l. Phelloplastica	—
Gombák	—
Gömb	362
Gömbháromszeg	—
Gömbölyeg	—
Gömbös (Antal)	—
Gömör, vármegye és mezőváros	—
Gomron, Bender-Abassi	—
Gönczi (Fabricius György)	—
Gönczi hordó	363
Gondar	—
Gondolat	—
Gondolkozási szabadság	—
Gondolkozni	—
Gondviselőség	364
Gonfaloniere	365
Gonosztett	—
Gonsalvo (Hermandez y Aquilar)	—
Gonzaga (nemzetség)	366
Gorani (József, gróf)	367
Görcs	—
Görcshal	368
Gordius	—
Gordiusi csomó, l. Gordius és Sándor	—
Gorée	—
Görény	—
Görgeny-Oroszfalu	—
Görgeny-Szent Imre	—
Görgey (nemzetség)	—
Gorgonok	369
Goro (Lajos, agyagfalvi)	—
Görög (Demeter)	—
Görög egyház	—
Görög literatura	370
Görög nyelv és irás	374
Görögország (ó)	375
Görögök historiája	378
Görögország (ujabb)	381
Görögök lázadása	—
Görögtüz	404
Görres (János József)	—
Gortyne, Hagios Deka	405
Görz (György Henrik, baró)	—
Görz (Goricia), herczegség	406
Gossárvári (Matyás)	—
Gossec (Ferencz József)	—
Gotha	—
Göthe (Károly Farkas)	407
Gothenburg	411
Góthok	412
Gotter (Fridr. Vilhelm)	413
Gottfried (bouilloni)	414
Gotthard (sz.) hegye	—
Göttinga	—
Gottorp, l. Holstein	415
Gottsched (Ján. Kristóf)	—
Gottsched (Louisa Adelg. Vict.)	416
Gouda	—
Gourgaud (Gáspár, báró)	—
Gőz	418
Gőzágyu	—
Gőzferdő vagy Páraferdő	—
Gőzfőzés	—
Gőzgolyó, l. Gőz	419
Gőzhajó, l. Gőzmachina	—
Gőzkocsi, l. Gőzmachina	—
Gőzmachina, Gőzerőmü	—
Gőzmérők	423
Gözü (sorex hungaricus)	—
Gozzi vagy Gozzeus Ambrus	—
Gozzi (Gáspár, gróf)	—
Gozzi (Károly, gróf)	424
Gracchus (Tib. Sempr. és Caj.)	—
Gracioso	427
Gradatio	—
Gradus, l. Fok	—
Gradusmérés, l. Fokmérés	—
Grammatica (nyelvtudomány)	428
Gramme (nehezék)	—
Grammont (Philibert, gróf)	—
Gran, szem	—
Granada	—
Granát	429
Granátok	—
Grandes	—
Granit (szemvegy)	430
Gran-Para	431
Gran Sasso d'Italia	—
Graphit, l. Ónacs	—
Gratia	—
Gratiák vagy Charisok	432
Grätz	—
Graubündten	—
Graun	433
Gravesande (Vilhelm Jakab)	—
Gravitatio, nehezelgés	434
Graevius (János György, tulajdonképen Graefe)	—
Gray (Johanna)	435
Gray (Thomas)	436
Grécourt (Ker. Ján. Jós. Wilart)	—
Greenwich	437
Gregorius, patriarcha	—
Greifswald	438

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

lap.

Gresham (Sir Thomas) . . 438
Gresset (Jean Baptiste Louis) . —
Gretna-Green (tulajdonképen Graitney-) . . . 439
Grétry (André Ernest Modeste) —
Grey (Charles Howick) . . —
Gribeauval (Ker. János) . . 440
Gries (Dietrich János) . . 441
Griesbachi ferdő . . . —
Grif 442
Grif kefelyü . . . —
Grimaldi (nemzetség) . . —
Grimm (Frid. Melchior, báró) . 444
Grimm (Jakab Lajos Károly) . —
Grimod de La Reynière (Alexandre Balthasar Laurent) . —
Gritti (Lajos) . . . 445
Gróf . . . 446
Grönland . . . 447
Gronov (Gronovius) . . . 449
Gros (Jean Antoine) . . 450
Grotius vagy Groot (Hugo) . —
Grotteskek, képfüzérek . . 451
Gruppo, gruppe, csoport . 452
Guadeloupe . . . —
Guanaxuato . . . 453
Guarini (Ker. János) . . —
Guatemala . . . —
Guayaquil . . . —
Gubacs, l. Galla . . . 454
Gubasavany (acidum gallaicum) —
Gubitz (Fridrik Vilhelm) . . —
Gubóbogár (Cynips) . . —
Guelf-k vagy Welfek . . 455
Guercino . . . —
Guericke (Otto) . . . 456
Guerillák . . . —
Guérin . . . —
Guesclin (Bertrand du) . . 457
Guevara (Louis Valez de las Duenas y) . . . —
Guglielmi (Péter) . . . 458
Guiana vagy Guayana . . —
Guibert (Jaques Antoine Hippolite, gróf) . . . . —
Guicciardini (Ferencz) . . 459
Guido (Gui) Aretinus l. Utremi —
Guido Reni, l. Reni . . —
Guignes (Joseph de) . . . 460
Guilleminot (Armand Károly, gróf) . . . . . —
Guillotine 461
Guinea . . . . . —
Guinee 462
Guiscard (Robert) . . . —
Guise 463
Guise (Henrik) . . . 464

lap.

Guitarre 465
Guizot (François) . . . —
Gummi (Mézga) . . . 466
Guny . . . . . —
Gunyirat (polgári értelemben) . 467
Guselhissar . . . . —
Güssingeni l. Németujvári . —
Gusztáv (I.) svéd király . . —
Gusztáv (II.) Svéczia nagy fejedelme 468
Gusztáv (III.) svéd király . 469
Gusztáv (IV.) svéd király . 472
Gutaütés (szélütés, guta) . . 474
Guthrie (William) . . . 475
Guttenberg . . . . —
Guvat (rallus L.) . . . 476
Guyenne, l. Aquitania . . —
Guyon, l. Quietismus . . —
Guys (Pierre Augustin) . . —
Guzmics (Iszidor) . . . 477
Guzurate 478
Gyakorlat (általányos — és törvényes) . . . . —
Gyalogság 479
Gyámság (tutela) . . . —
Gyapju 481
Gyapjumérő 482
Gyarmathi (Sámuel) . . . —
Gyarmatok 485
Gyarmatkereskedés . . 491
Gyarmatigazgatás . . . 494
Gyarmati áruk, l. Világkereskedés 495
Gyászemlékek . . . . —
Gyémánt . . . . . —
Gyengeség 496
Gyepicsirke (Scolopax gallinula) 497
Gyermek, Gyermekség l. Életkor —
Gyermekbetegség . . . —
Gyertyánfa . . . . —
Gyges . . . . . —
Gyik (Lacerta) . . . 498
Gyilkosság . . . . —
Gymnasium 499
Gymnastica . . . . —
Gymnosophisták (Brachmanok) 500
Gynaeceum (Gynekeion, gynekonitis) . . . . . —
Gyógyalkotmány . . . —
Gyógyirányzat (Methodus medendi) 501
Gyógymiv (Ars therapeutica) —
Gyógyszertárosság (Pharmaceutica) . . . . —
Gyógytudomány (törvényes) . 503
Gyógytudomány (medicina) . —

	lap.
Gyógytudomány története	506
Gyök, Gyökér	507
Gyökönke	—
Gyomor	—
Gyomori	508
Gyöngycsiga	—
Gyöngyök	—
Gyöngyös	509
Gyöngyösy (István)	510
Gyöngytyuk (Numida)	—
Gyöngyvér (Charadrius Himantopus L.)	511
Gyöngyvirág	—
Gyönyör :	—
Győrvármegye	—
Győr (Nagy)	512
György barát, l. Utissenich	—
György (szent, vitéz)	—
György (Lajos, I)	—
György (Auguszt, II)	513
György (Fridrik Wilhelm, III)	—
György (Auguszt Fridrik, IV)	514
Gyors kocsi, l. Posta	514
Gyorssajtó	515
Gyromantia (Körjóslat)	519
Gyujtogató (incendiarius)	—
Gyujtószer	517
Gyujtótükör	—
Gyujtóüveg	518
Gyüjtő üveg l. Gyujtóüveg	—
Gyula I. és II., l. Erdélyország története	—
Gyuladás (lob, gyul, gyu, inflammatio)	—
GyulaFejérvár l., KárolyFejérvár	520
Gyulékony levegő l. Gáznemek	—
Gyülölség	—
Gyümölcsbor	—
Gyümölcsfa-tudomány (Pomologia)	521
Gyümölcskép	523
Gyurgyalag (Merops L.)	—
Gyürüskigyó (Amphisbaena L.)	—
Gwayra	524

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár